

YAKIN DÖNEM TÜRK TARİHİNDE
REFİK HALİD KARAY

Yakın Dönem Türk Tarihinde
REFİK HALİD KARAY

Yenal ÜNAL

Yayın Yönetmeni
Mustafa Karagüllüoğlu

Editör: Aykut Can

© Yeditepe Yayınevi
T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı
Sertifika No: 16427

ISBN: 978-605-5200-20-6

Yeditepe Yayınevi: 197
Araştırma İnceleme: 164

1. Baskı: Mayıs 2013

Sayfa Düzeni
İrfan Güngörür

Kapak Tasarımı
Sercan Arslan

Baskı-Cilt

Şenyıldız Yay. Matbaacılık Ltd. Şti.
Gümüşsuyu Cad. No:3/2 - Topkapı / İstanbul
Tel: 0212 483 47 91-92 (Sertifika No: 11964)

YEDİTEPE YAYINEVİ

Çatalçeşme Sk. No: 27/15 34410 Cağaloğlu-İstanbul
Tel: (0212) 528 47 53 Faks: (0212) 512 33 78
www.yeditepeyayinevi.com | bilgi@yeditepeyayinevi.com
online alış-veriş: www. kitapadresi. com

YAKIN DÖNEM TÜRK TARİHİNDE
REFİK HALİD KARAY

Yenal ÜNAL

YEDİTEPE

İstanbul 2013

Dr. Yenal ÜNAL

Tarihçi-yazar Yenal Ünal'ın temel ilgi alanını düşünsel, kültürel, askerî, ekonomik ve sosyal gelişmeler bağlamında 20. yüzyıl Türk ve dünya tarihi oluşturmaktadır. Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü 2004 yılı mezunu olan yazar aynı üniversiteden 2006 yılında yüksek lisans derecesini almıştır. 2012 yılında Ankara Üniversitesinde Kurtuluş Kayalı danışmanlığında doktora çalışmasını noktalamıştır. 2005-2013 yılları arasında Kültür ve Turizm Bakanlığı'nda Uzman olarak görev yapan Ünal, şu anda Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünde öğretim üyesi olarak bilimsel çalışmalarına devam etmektedir. Memleketi Konya Ereğli'dir. Çalışmalarından bazıları şu şekilde sıralanabilir:

- Ahmet Ferit Tek, Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul, 2009.
- “Ahmet Ferit Tek'in Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri”, *Tarih Okulu Dergisi*, Sayı I. İzmir, 2008.
- “1940–1950 Yılları Arasında Türkiye'de Fiyat Artışları ve Bu Dönem Ekonomisinin Genel Görünümü Üzerine Bir İnceleme”, *Tarih Okulu Dergisi*, Sayı III. İzmir, 2009.
- “Bilgi Toplumunun Tarihçesi”, *Tarih Okulu Dergisi*, Sayı V. İzmir, 2009.
- “Türkiye'de Tarihçilik, Tarihçiliğin Gelişimi (15–20. yy) ve Türk-Batı Tarihçiliğine Örnek İki Kitabın Karşılaştırmalı Analizi”, *Kelam Araştırmaları*, Cilt 8, Sayı II, Ankara, 2010.
- “Türk Fikir Hayatında Refik Halit Karay” *Tarih Okulu Dergisi XIII*. İzmir, 2012.
- “Refik Halit Karay ve Millî Mücadele” *History Studies*, Volume 5, Issue 1, Sam-sun, 2013.
- “Türkçülük Tarihinde Kayıp Bir Eser: Turan”, *Tarih Okulu Dergisi*, Sayı II. İzmir, 2009.
- “1938'den Günümüze Türkiye ve Türkler” (The Turks Today), *Tarih Okulu Dergisi*, Sayı IV. İzmir, 2009.
- “İdare-yi Umumiye-yi Vilayet ve İdare-yi Hususiye-yi Vilayet Kanunları”, *Tarih Okulu Dergisi*, Sayı IV. İzmir, 2009.
- “Ata Yedigârı Ahlât”, *Tarih Okulu Dergisi*, Sayı X. İzmir, 2011.
- “Minelbab İlelmihrâb”, *Tarih Okulu Dergisi*, Sayı XII. İzmir, 2012.
- 5. *Dinî Yayınlar Kongresi*, Kadın Konulu Dinî Yayınlar, Diyanet İşleri Başkanlığı, Dinî Yayınlar Genel Müdürlüğü, Ankara, (02-04 Aralık 2011), *Kelam Araştırmaları*, Cilt 11, Sayı I, Ankara, 2013.

Yazarın elinizde bulunan bu son çalışması beş yıllık yoğun bir araştırmanın sonucudur. Sadece halk arasında değil; bazı akademik çevrelerde bile salt bir hikâye yazarı olarak bilinen Refik Halid Karay'ın, mütareke dönemi için ne kadar önemli bir siyasi figür olduğu, eserlerinin kaynak olarak tarihî önemi ile fikirlerinin Türk düşünce iklimi içerisindeki yeri ve önemi bu eserle ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

*Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Yüce Ruhuna
Refik Halid Karay'ın Aziz Ruhuna
Büyük Düşünür Kurtuluş Kayalı'ya
Büyük Araştırmacı Tuncer Baykara'ya
Örnek Tarihçi İsmail Aka'ya
Değerli Büyüğüm Ahmet Özgiray'a
ve anmayı unuttuğumuz tüm büyüklere ...*

Kısaltmalar

A.g.e.	: Adı Geçen Eser
A.g.d.	: Adı Geçen Dergi
A.g.g.	: Adı Geçen Gazete
Bca.	: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
Boa.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Bkkk.	: Bakanlar Kurulu Kararlar Kataloğu
bk.	: Bakanız
bşk.	: Başkaları
bsk.	: Baskı
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
d.	: Doğumu
ed.	: Editör
haz.	: Hazırlayan
Nu.	: Numara
ö.	: Ölümü
R.	: Rumî
s.	: Sayfa
T.B.M.M.	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TOE	: Tarih-i Osmanî Encümeni
TOEM	: Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası
vd.	: Ve Devamı

İçindekiler

Kısaltmalar.....	6
Önsöz.....	9

I. BÖLÜM

Refik Halid Karay'ın Hayatı ve Mesleki Faaliyetleri

• Ailesi, Yetiştığı Çevre, Çocukluk Yılları ve Tahsili	15
• Edebiyat ve Gazetecilik Hayatına Girişi ile Fecr-i Âtî Topluluğu	25
• Anadolu'ya Sürgün Edilmesi ve Birinci Sürgün Dönemi.....	39
• İstanbul'a Geri Dönüşü ve Yeni Mecmua Dönemi.....	53
• Mütareke Dönemi Siyasi ve Matbuat Faaliyetleri	59
• Türkiye Dışına Sürgün Edilişi ve İkinci Sürgün Yılları	101
• Sürgünden Döndükten Sonraki Yaşamı ve Vefatı	121

II. BÖLÜM

Eserleri ve Matbuat Faaliyetleri

• Refik Halid Karay'ın Mizacı, Kişiliği ve Edebiyat Hayatına Girişi	131
• Hikâyelerinin Kronolojik Olarak Değerlendirilmesi	139
• Romanlarının Kronolojik Olarak Değerlendirilmesi.....	151
• Mizah ve Hiciv Eserlerinin Kronolojik Olarak Değerlendirilmesi	181
• Kronik Eserlerinin Kronolojik Olarak Değerlendirilmesi	193
• Hatırat Eserlerinin Kronolojik Olarak Değerlendirilmesi ...	199
• Tiyatro Eserlerinin Kronolojik Olarak Değerlendirilmesi.....	203
• Dergi ve Gazetecilik Yazılarının Değerlendirilmesi	207

III. BÖLÜM

Eserlerine Yansıyan Tarihi, Siyasi, Edebî ve Sosyal Fikirleri

• Türk Fikir Hayatında Refik Halid Karay	215
• Karay'ın Tarihi ve Siyasi Fikirleri	237
• II. Meşrutiyet Devrine Kadar Olan Tarihi Dönemle İlgili Düşünceleri	245
• II. Meşrutiyet, İttihat ve Terakki, Hürriyet ve İtilaf Fırkası Dönemleri ve Siyasi Olaylarına Bakışı	259
• Millî Mücadele ve Cumhuriyet Dönemi Olaylarına Bakışı	273
• Dünya Tarihine, Türkiye'den Ayrıldıktan Sonra Arap Yarımadasına ve Arap Toplumlarına Bakışı	283
• Sosyal ve Ekonomik Konulardaki Düşünceleri	291
• Dinler, İnançlar, Gelenekler ve Âdetler Hakkındaki Görüşleri	299
• Dil ve Edebiyat Konularındaki Düşünceleri	303
• Türk Matbuatı Hakkındaki Fikirleri	315
• Coğrafya, Mevsim ve Şehirler Hakkındaki Görüşleri	323
Sonuç	335
Bibliyografya	351
Ekler	363
Dizin	373

Önsöz

Günümüzde Türk tarihçiliği önemli aşamalar kaydetmektedir. Ancak bilimsel metotlar ve sistemli araştırmalar temelinde gelişimini sürdürmesi gerekmektedir. Ne var ki bu gelişim sürecinde klasik tarih kaynaklarının yanında yeni bilgi menbalarının da kullanılması giderek önem kazanmaktadır. Örneğin aslında çok önemli tarihi kaynaklar olarak kabul edilmesi gereken edebî eserlerden, dünün ve bugünün tarihçilerinin azami ölçüde istifade ettiği söylenemez. İster hayali ister gerçek esaslara dayansın her edebiyat çalışması vücuda geldiği dönemle ilgili birçok önemli bilgiyi ihtiva eder. Bir tarih araştırmacısının, tarih disiplinine sadık kalmak koşuluyla edebiyat eserlerinden yararlanması ve üzerinde araştırma yaptığı dönemin önemli edebî yapıtlarını kullanmasının tarihçilik adına bir kazanım olduğu düşünülmelidir. Bu sayede tarihçi yeni bilgilere ulaşacağı gibi klasik tarih kaynaklarıyla çözemediği bazı sorunlara farklı açılardan yaklaşarak çok önemli yorumlara ulaşılabilir. Bu nedenle roman, hikâye, şiir, hatırat, anı, kronik, mizah, hiciv, tiyatro türündeki eserlerin de pekâlâ birer tarihi kaynak olabileceği günümüz tarihçilerince ciddi manada değerlendirilmelidir. Nitekim büyük tarihçi M. Fuad Köprülü, bu konu hakkında şu değerlendirmelerde bulunmuştur: “*Hippolyte Taine, İngiliz edebiyatı tarihi hakkındaki meşhur eserinin mukaddimesinde, bir milletin edebiyatını en canlı bir tarihî vesika*

adederek, sair hiçbir şeyin onunla kıyas olunamayacağını söyledikten sonra derki: -İşte bu sebeple, bir milletin manevi tarihini vücuda getirmek ve vakaların kendisine bağlı bulunduğu ruhî kanunlar hakkında malumât elde etmek için, bilhassa edebiyatları tetkik edilmelidir.-”

Eserimiz, işte bu değerlendirmeler çerçevesinde ortaya çıkmış bir çalışmadır. Türkiye’de özellikle 1908-1965 yılları arasında Türk toplumunun yaşadığı siyasal, ekonomik, tarihî, kültürel, toplumsal gelişme ve değişimleri en iyi analiz eden sanatkârlardan biri olan Refik Halid Karay’ın edebî şahsiyetinin yanında bir de politik ve tarihî kişiliği mevcuttur. Refik Halid, başta II. Meşrutiyet, İttihat ve Terakki Fırkası, Hürriyet ve İtilaf Fırkası, Mütareke Dönemi, Millî Mücadele devri, Türkiye’nin sosyal ve ekonomik tarihi, dil ve edebiyat konuları üzerinde düşünmüş ve düşündüklerini okuyucuyla paylaşmış, oldukça üretken bir yazardır. Mütareke döneminde bizzat politikayla uğraşmış ve tarihle edebiyatı kaynaştırmak suretiyle birçok önemli eser kaleme almıştır. Düşün adamı yetiştirme zorluğu çekilen Türkiye’de Refik Halid gibi farklı disiplinlerde de faaliyet göstermiş önemli aydınların düşüncelerinden istifade edilerek yeni yorumlara ulaşılması Türk düşünce dünyasının önemli aşamalar kaydetmesini sağlayacaktır. Zaten yaptığımız çalışma da bu amacın gerçekleştirilmesi için ortaya konmuştur.

Refik Halid’in hayatı ve edebî faaliyetleri üzerine bugüne kadar birçok çalışma yapılmıştır. Hiç kuşku yok ki bu incelemelerin tamamı yazarın hayatıyla ilgili yeni bilgiler sunma amacıyla yayımlanmıştır. Ancak her bilimsel çalışmada olduğu gibi bu eserlerde de bazı eksiklikler mevcuttur. Öyle ki bu tetkiklerden sadece birkaçı Refik Halid Karay’ı tarihî açıdan incelemeye çalışmıştır ki bu çalışmalar da yazarın önemli fikirleri hakkında bize ayrıntılı ve yerinde değerlendirmeler sunmamaktadır. Bizim çalışmamız Türk düşünce dünyasına ışık tutacak nitelikteki fikirlerine ilişkin özellikle tarihî perspektiften bihakkin tettebbu mahsulü bir çalışma yapılmamış

olan Refik Halid'in hayatı, siyasi faaliyetleri ve eserlerine yayılmış fikirlerini değerlendirerek yakın dönem Türk tarihinin önemli kısımlarından biri olan 1908-1965 yılları arasında yaşanan olayları değişik bir açıdan yeniden yorumlama hedefiyle ortaya çıkmıştır.

Refik Halid Karay'ın hayatı ve fikirleri hakkında oldukça etkin ve verimli bir çalışma ortaya koyabilmek amacıyla Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, Millî Kütüphane başta olmak üzere muhtelif kütüphanelerdeki konuyla ilgili bütün kitapları ve arşiv malzemelerini taradık. Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi ile Cumhuriyet Arşivi'nde, Refik Halid Karay ve hayatıyla ilgili kitap, makale, gazete, belgelerin hemen hemen tamamını bir araya getirmeye çalıştık. Refik Halid Karay'ın kendi eserleriyle hayatı, dönemi ve fikirleri hakkında topladığımız yaklaşık 300 kaynak eserle çok sayıda makale, gazete ve arşiv belgelerini itinayla inceledik. Bu aşamadan sonra belirli bir plan çerçevesinde yaptığımız araştırmaları bir bütüne dönüştürmeye çalıştık. Çalışmamızın birinci bölümünde Refik Halid Karay'ın, hayatı, tahsili ve siyasi faaliyetleri ayrıntılı olarak değerlendirildi. İkinci bölümde yazarın hikâye, roman, mizah-hiciv, kronik, anı-hatırat, tiyatro türlerinde verdiği eserleri ile gazete, makale, fıkra ve tefrikalarını inceledik. Üçüncü bölümde ise hayatı ve siyasi faaliyetleriyle eserlerine yansıyan düşüncelerinden yola çıkarak Refik Halid Karay'ın, Türk düşünce dünyasındaki konumunu ve önemini belirlemeye çalıştık.

Yaptığımız bu çalışma sonunda Refik Halid Karay'ın XX. yüzyıl, Türk düşünce tarihinde -bugüne kadar tam anlamıyla ortaya çıkarılmamakla birlikte- çok önemli bir şahsiyet olduğu sonucuna vardık. Refik Halid Karay'a göre XX. yüzyılda Türkiye'de yaşanan siyasi, sosyal ve köklü değişiklikler Türk toplumsal yapısını olumsuz yönde etkilemiş, bu köklü değişiklikler ve özellikle siyasi iradelerin toplumun her kesimine yaptığı baskıların sonucunda; nesiller arasında kopukluklar yaşanmış ve ülkede kültürel manada

sağlıklı bir gelişim yaşanmamıştır. Bu gibi oldukça önemli fikirler ortaya atan yazar üzerine yaptığımız bu araştırmayla birlikte Refik Halid'in düşünce ve fikirlerini analiz ettiğimizi, bu faaliyetimizle de Türk düşünce tarihi açısından mühim bir inceleme ortaya çıkardığımızı düşünmekteyiz.

Bu araştırma konusunun saptanmasında katkı ve tavsiyelerde bulunan, cesaretlendirici teşvikleri ile bizi motive eden, çalışmalarımızın olgulaşmasına önemli katkılar sağlayan çok değerli Hocam Prof. Dr. Kurtuluş Kayalı başta olmak üzere, yaptıkları önemli eleştiriler vesilesiyle Prof. Dr. Neşe Özden, Prof. Dr. Temuçin Faik Ertan, Prof. Dr. Vahdet Keleşılmaz ve Prof. Dr. Mehmet Özden'e özel olarak teşekkür etmek ve saygılarımı sunmak istiyorum. Bir öğrencisi ve takipçisi olarak manevi etkilerini sürekli hissettiğimiz büyük araştırmacı Prof. Dr. Tuncer Baykara'ya her zaman şükranlarımı sunduğumu belirtmek isterim.

İncelememizin oluşumuna çeşitli vesilelerle katkıda bulunan değerli arkadaşlarım Mustafa Çalışkan, Ender Güngör, Selma Şener, Şevkiye Tükenmez, Ayda Perçin ve beni ilmi konularda daima destekleyen eşim Ayşe Ünal'a teşekkürü bir borç bildiğimi ifade etmek isterim.

Yapmış olduğu tashih çalışmalarıyla eserin kişilik kazanmasında büyük emekleri bulunan Sayın Türkân Önal'a müteşekkirdiğimi ayrıca belirtmek isterim.

Son olarak eseri kitaplaştırıp sizlerle buluşturan Mustafa Karagüllüoğlu ve Aykut Can'a, kitabın baskıya hazırlığında emeği geçen başta İrfan Güngörür ve Sercan Arslan olmak üzere Yeditepe Yayınevi'nin tüm değerli çalışanlarına şükranlarımı sunuyorum.

Yenal ÜNAL
Bartın - Mayıs 2013

I. BÖLÜM

Refik Halid Karay'ın Hayatı ve Mesleki Faaliyetleri

(15 Mart 1889-18 Temmuz 1965)

Ailesi, Yetiştığı Çevre, Çocukluk Yılları ve Tahsili

Türk edebiyatının en önde gelen şahsiyetlerinden,¹ 20. yüzyıl Türkiye Türkçesini büyük bir zevk ve ustalıkla kullanıp güzelleştirerek; Türk nesir ve hikâye lisanında 15. asır şairi Ali Şir Nevaî gibi kendiyile anılmaya değer bir yazı ve sanat dili yaratmaya muvaffak olan Refik Halid Karay² 15 Mart 1889^[*] tarihinde, İstanbul'da

¹ Osman Nuri Ekiz, *Refik Halid Karay Hayatı ve Eserleri*, Gökşin Yayınları, İstanbul, 1984, s. 11.

² Nihat Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, c. 2. Ankara, Millî Eğitim Bakanlığı, 1984, s. 1205.

[*] Yazarın doğum tarihi ile ilgili olarak çok çeşitli kaynaklarda birbirinden farklı tarihler verilmiştir. Şerif Aktaş, Hikmet Münür Ebciöğlü, Ahmet Kabaklı, Nihat Karaer, Mehmet Nuri Yardım, Osman Nuri Ekiz, Ali Birinci, Bayram Arslantaş gibi yazarın hayatıyla ilgili eser vermiş olan yazarlar Refik Halid Karay'ın doğumunu "15 Mart 1888" olarak belirtmişlerdir. Yazarın kendisi bk. *Minelbab İlelmihrab*, 2. bsk. İstanbul, İnkılap Yayınevi, 1992, s. 98 adlı eserinde belirttiği "... 1304 senesi Martınun ikisinde (15 Mart 1888) öğle üzeri doğduğum cihetle..." ibaresi; bk. *Deli*, 4. bsk. İstanbul, İnkılap Yayınevi, s. 68 adlı eserinin 1938 yılındaki baskısında "... Mart ayı içindeydik; kırk sene önce doğduğum ay... O ayın da onbeşi... Yani dünyaya geldiğim günün tam yıl dönümü" ibaresi ve yine bk. *Bir Ömür Boyunca*, 2. bsk. İstanbul, İletişim Yayınevi, 1996, s.

Beylerbeyi Semtinde dünyaya gelmiştir.³

Babası yedi kuşak önce Anadolu'da Mudurnu Kasabası'ndan İstanbul'a gelmiş olan Karakayış⁴ oğlu İsa'nın torunlarından Mehmed Halid'dir. Mehmed Halid ana tarafından Yanyalı bir İstanbullu idi.⁵ Karakayış ailesi İstanbul'da yerleşip genişlediği gibi bu kökten gelmiş bir dalı da *Topuzlu* ismi ile gerek İstanbul'a ve gerek Rumeli'ye yayılarak muhtelif kollara ayrılmıştır. Mehmed Halid o günlerde Naktî Muamelât Müdürlüğü manasına gelen Maliye Baş Veznedarı ve Osmanlı Bankası Nazırlığı görevlerini yürütmekte idi.⁶ Kendisi Mevlevî tarikatının tanınmış

146 adlı eserinde "... -Diyorlar ki- muharriri 1892 doğumlu, ben 1888'li olduğuma göre, aramızda dört yıl fark vardır." cümlesiyle doğumunun, 15 Mart 1888 olduğunu belirtmiştir. Ancak Sermet Sami Uysal'ın, 12 Mayıs 1954 tarihinde Refik Halid ile yaptığı röportajda doğum tarihiyle ilgili bir soruya "... önce bir yanlış düzeltelim. Bazı yerlerde doğum tarihime 1888 olarak rastladım... Hâlbuki 1889 yılının eski, 2 Martında, yeni 15 Martında Beylerbeyinde doğdum." şeklinde bir cevap vermiştir. Yazarın bu olgunluk çağlarında Sermet Sami Uysal'a yaptığı açıklamanın; eserlerinde verdiği tarihlere nazaran daha doğru olduğu kanaatindeyiz. Çünkü Refik Halid Karay, II. Meşrutiyet dönemlerinden başlamak üzere vefatına kadar sürekli yazmıştır. Yazılarının büyük bir kısmını gazeteler için gündelik olarak kaleme almıştır. Dolayısıyla gündelik yazılarında doğum tarihini verirken dikkatli davranmadığını düşünürsek, 15 Mart 1889 tarihini yazarın doğum tarihi olarak kabul etmenin daha doğru olacağı düşüncesindeyiz.

³ Sermet Sami Uysal, *Eşlerine Göre Edipler*, İstanbul, L&M Yayınları, 2004, s. 58; *Nevsal-i Millî*, "Refik Halid Bey", Dersaadet, R. 1330 (Mîlâdî 1914), s. 109.

⁴ Refik Halid bu soyadını, sonradan değiştirerek "*Karay*" şekline sokmuştur; H. Hüseyin Engin, *Refik Halid Karay*, İstanbul, Engin Yayıncılık, 1997, s. 41.

⁵ R. H. Karay, 1996, s. 56; Nihat Karaer, *Tam Bir Muhalif Refik Halid Karay*, İstanbul, Temel Yayınları, 1998, s. 21.

⁶ Hikmet Müniür Ebcioğlu, *Kendi Yazıları ile Refik Halid*, İstanbul, Semih Lütfî Kitabevi, 1943, s. 3; N. Karaer, 1998, s. 21; Mehmet Nuri Yardım,

simalarından biridir.⁷

Refik Halid'in hemen hemen bütün baba tarafı muhtelif dairelerde baş veznedarlık etmiştir. Aralarında Maliye Nezareti'nin en yüksek mevkilerinden biri olan “*Şikk-ı Sani Defterdarlığında*”⁸ ve Tuna Valiliği'nde bulunanlar da vardır. Dedelerinden biri Kütahya'ya sürülmüş sonradan affedilmiştir. Mehmed Halid Bey'in büyük kardeşi, Harbiye Mektebi'nden zabıt çıkararak Plevne'de yararlılığı görülmüş ve sonradan Mekke'de kumandan iken vefat etmiş olan Rıza Paşa'dır. Amcalarından biri ise musiki üstatlarından Behlül

Refik Halid Karay Hayatı, Sanatı, Eserleri ve Eserlerinden Seçmeler, İstanbul, Hikmet Neşriyat, 2002, s. 9; Bayram Arslantaş, *Refik Halid ve Millî Mücadele*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi (Yayımlanmamış Yüksek Lisan Tezi), Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2003, s. 1; O. N. Ekiz, 1984, s. 11; Şerif Aktaş, *Refik Halid Karay*, Ankara, Akçağ Yayınevi, 2004, s. 15; N. S. Banarlı, 1984, s. 1205; S. S. Uysal, 2004, s. 47; H. H. Engin, 1997, s. 41; Seyit Kemal Karaalioğlu, *Edebiyatımızda Şair ve Yazarlar*, 8. bsk. İstanbul, İnkılap ve Aka Yayınevi, 1984, s. 145; Seyit Kemal Karaalioğlu, *Özetli Örneklî Türk Romanları*, 2. bsk. İstanbul, İnkılap Yayınevi, 1989, s. 215; Hüseyin Tuncer, *Meşrutiyet Devri Türk Edebiyatı*, İzmir, Akademi Kitabevi, 1994, s. 587; Ahmet Oktay, *Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı (1923-1950)*, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1993, s. 963; Hikmet Altınkaynak, *Refik Halid Karay, 100 Temel Eser*, İstanbul, 2004, s. 130; Durali Yılmaz, *Romanımız ve İnsanımız*, İstanbul, Nakışlar Yayınevi, 1977, s. 59; Orhan Okay, *Refik Halid Karay, Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 24, İstanbul, Türk Diyanet Vakfı, 2001, s. 480; Cevdet Kudret, *Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman (1910-1923)*, İstanbul, Varlık Yayınevi, 1966, s. 162.

⁷ *Neval-i Millî*, 1914, s. 109. H. M. Ebcioğlu, 1943, s. 4; N. Karaer, 1998, s. 22; M. N. Yardım, 2002, s. 10; Ş. Aktaş, 2004, s. 15.

⁸ “*Şikk*” ikiye bölünmüş şeyin bir parçası, bir işin iki yönünden biri; “*Sani*” ikinci manası gelen iki kelimedir. “*Şikk-ı Sani Defterdarlığı*” imparatorluk devrinde maliye teşkilatının ayrıldığı ikinci bölgenin defterdarlığı rütbesini ifade etmektedir. Bu rütbe o dönem için “*Şikk-ı Evvel Defterdarlığı*” ile birlikte Maliye Nazırından sonra, Maliye teşkilatındaki en üst iki rütbeden birini işaret etmektedir.

Efendi'dir ki birçok besteler bırakmıştır. Şair Mehmed Akif ile Mehmed Halid Bey'in ana tarafından akrabalıkları vardır.⁹

Refik Halid'in annesi Nefise Ruhsar Hanım ise Kırım Hanları sülalesindedir ki İstanbul'da halk arasında bunlara “*Tatarhan Sultanlar*” denirdi.¹⁰ Kırım Hanlığı'nın çökmesinden sonra İstanbul'a yerleşmişlerdi. Hükûmetçe bu aileye mensup olanların gerek erkek gerek kadınlara Bab-ı Meşihat Dairesi ve Şeyhülislamlık Dairesi vasıtasıyla küçük bir maaş tahsis edilmişti. Hatta Refik Halid de buna dâhildi. Fakat ailece bu parayı almazlardı. Bu aile hiçbir zaman saraylı tarzındaki yaşantıların özentisini duymayıp daima halk modeli görünümü içerisinde olmuştur.¹¹

Refik Halid biri kız kardeş olmak üzere toplam dört kardeşi. Kardeşlerinden büyüğü Hakkı Halid Bey, Paris'e gidip kimya ihtisasını bitirmiş ve Darphane Müdürü olmuştu.¹² Diğer Niyazi Bey, Maliye'de babasının muavini idi. Kız kardeşi Münire Hanım, Sultan Hamid'in başkâtipçisi Hasip Efendi'nin gelinidir. Kocası mabeyin kâtiplerinden Emin Bey'dir.¹³ Karakayış ailesinde oldukça yüksek mevkilere gelmiş kişilerin bulunması yazarın yetişmesi için gerekli birçok şartların hazırlanmasını temin etmiştir.¹⁴ Re-

⁹ H. M. Ebcioğlu, 1943, s. 3-4; M. N. Yardım, 2002, s. 9; O. N. Ekiz, 1984, s. 11; N. Karaer, 1998, s. 22.

¹⁰ H. H. Engin, 1997, s. 41; B. Arslantaş, 2003, s. 1.

¹¹ R. H. Karay, 1996, s. 130; O. N. Ekiz, 1984, s. 11; M. N. Yardım, 2002, s. 10; N. Karaer, 1998, s. 22; H. M. Ebcioğlu, 1943, s. 4; N. S. Banarlı, 1984, s. 1205; S. S. Uysal, 2004, s. 47; H. Tuncer, 1994, s. 587; H. Altınkaynak, 2004, s. 130; D. Yılmaz, 1977, s. 59; O. Okay, 2001, s. 480; Cevdet Kudret, 1966, s. 162.

¹² R. H. Karay, Deli, s. 54; N. Karaer, 1998, s. 22; H. M. Ebcioğlu, 1943, s. 4.

¹³ Ümit Yaşar, “Sevilen Sanatçılarla Konuşmalar: Refik Halid Karay”, *Yelpaze*, İstanbul, 23 Ocak 1963; H. M. Ebcioğlu, 1943, s. 4; N. Karaer, 1998, s. 22-23; O. N. Ekiz, 1984, s. 11; B. Arslantaş, 2003, s. 1.

¹⁴ O. N. Ekiz, 1984, s. 11; H. M. Ebcioğlu, 1943, s. 4-5; N. Karaer, 1998, s. 23; B. Arslantaş, 2003, s. 1.

fik Halid'in doğduğu zamanlarda Beylerbeyi semti kültür seviyesi yüksek aileler, sanatçılar, ilim adamları ve devlet ileri gelenlerinin toplandığı bir muhitti.¹⁵

Yazar, Osmanlı hayatının iç yüzünü ve eski zaman hayat tarzını, çeşitli yönleriyle gayet canlı bir ifadeyle anlatan annesinden öğrenmiştir. Annesinin, oğlunun sanat temayülleri üzerindeki etkisi ona eski zaman hayat ve muâşeret tarzlarını gayet canlı bir ifadeyle anlatmasından ibaret olmuştur ki yazar *Üç Nesil Üç Hayat* isimli eserinde bu hikâyelerden faydalanmıştır. Hariciye Muhasebe Mümeyyizi ve Tatarhanlar sülalesinden olan kişiler tarafından İstanbul'da kurulan bir dernek olan *Tatar Muavenet Cemiyeti* üyesi İhsan Bey, Karay'ın dayısıdır.¹⁶ İhsan Bey tahsil ve terbiye meraklısı edebî eserler okumaktan ve okutmaktan zevk alan bir kişiliğe sahiptir. Refik Halid dayısının bu özelliğinden oldukça faydalanmıştır.¹⁷

İki yaşında iken babasının Erenköy'de bir köşk satın almasıyla aile Beylerbeyi'nden Erenköy'e taşınmıştır. Yazarın çocukluk ve gençlik yılları yazları Erenköy, kışları ise Şehzadebaşı ve Bayezid semtlerinde geçmiştir.¹⁸ Bütün bunlardan anlaşılmalıdır ki Refik Halid asil ve zengin bir aileye mensuptur. Her türlü yeniliğe ve hoşgörüye açık bu aile, çocuklarının yetişmesine, eğitim ve öğretimine büyük bir önem vermiştir. Ailenin, büyük oğlu Hakkı Halid Bey'i Sorban'a tahsile yollamaları da Refik Halid'in böyle serbest bir muhitte ve dışarıya açık bir ailede yetiştiğinin işaretidir.¹⁹ Babası-

¹⁵ H. M. Ebcioğlu, 1943, s. 4; N. Karaer, 1998, s. 23; O. N. Ekiz, 1984, s. 11-12.

¹⁶ O. N. Ekiz, 1984, s. 11-12; H. M. Ebcioğlu, 1943, s. 4-5; N. Karaer, 1998, s. 23.

¹⁷ H. M. Ebcioğlu, 1943, s. 4-5; N. Karaer, 1998, s. 23.

¹⁸ Ü. Yaşar, *Yelpaze*, 23 Ocak 1963; H. M. Ebcioğlu, 1943, s. 5; N. Karaer, 1998, s. 23; O. N. Ekiz, 1984, s. 11-12; B. Arslantaş, 2003, s. 1.

¹⁹ Ender ve Uğur Karay'dan naklen bk. N. Karaer, 1998, s. 23-24.

nın ve ağabeyinin sağladığı maddi imkân²⁰ ve yakınlarının devletini ileri gelenleriyle ilişkide bulunmasının Refik Halid'in şahsiyetinin teşekkülünde rol oynadığı söylenebilir. Zira babasının devrin siyaset adamlarından bazılarıyla dost olması onun siyasi durumla ilgili sohbetler dinleyerek büyümesine zemin hazırlamıştır.²¹

İlköğrenimine evde²² başlayan Refik Halid'in ilk öğretmeni de dayısı İhsan Bey'dir. Yazar Galatasaray Lisesi'ne gidinceye kadar geçen sürede, sürekli çalışmaya alıştığını ve hatta eğlendiğini de belirterek ilköğrenimi hakkında şu bilgileri vermektedir: “Galatasaray Lisesi'ne, yani eski ismiyle Mekteb-i Sultani'ye girdiğim yaşa kadar beni gönderdikleri mektepler hakkında hatıralarım hem epeyce sisli, hem de zevklidir. İlk önce, pek küçükken -o sıralarda Sultanahmed Camii arkasında denize nazır, kocaman ahşap bir konakta kira ile oturuyorduk- civardaki mahalle mektebine gittim. Hani, tarifi ve tasvirleri yaşlı muharrirlerin makalelerinde belirtilen mekteplerden biri... Talebelerin yere dizilmiş minderlerde diz çökerek sarıklı ve aksakallı hoca efendinin karşısında sallana sallana Amme Cüz'ü okudukları bas-bayağı mahalle mektebi. Fakat şu farkla: Maarif artık falakayı yasak etmişti; çocukların tabanlarına kızılcağak değnekleri indirilmiyordu. Öyle olmakla birlikte avuç içlerine değnek vurulmasına hâlâ göz yumulmakta idi. Bu hocayı ve bu binayı aklımda tutamadım; zira ancak bir hafta kadar gidip gelmiştim. Sonra Divanyolu'nda kargir bir konakta mekân tutmuş olan modern mekteplerden Şemsü'l-Maarife kaydedildim.” Refik Halid kışın Veznecilerde Şemsü'l-Maarif Mektebi'ne,²³ yazları ise yarı resmî ismi Mekteb-i Latif olan Göztepe ile Erenköy arasında bulunan

²⁰ O. N. Ekiz, 1984, s. 11.

²¹ R. H. Karay, *Delî*, s. 53-54; N. Karaer, 1998, s. 24.

²² *Neval-i Millî*, 1914, s. 109.

²³ Bk. “Refik Halid Karay”, *Türk Ansiklopedisi*, c. 21, Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı, 1974, s. 317; R. H. Karay, 1992, s. 135.

taş mektebe devam ediyordu. Kendisi çevredeki yazlıklarda oturan bütün kibar çocuklarının aynı okula gittiklerini, kız-erkek beraber okuduklarını beyan etmektedir.²⁴

Öğrenim hayatına bu okullarda başlayan Refik Halid, on yıl süren öğrenim hayatı boyunca hiçbir zaman, hiçbir okula zevk ve istekle devam etmemiştir. Bir eserinde, sekiz yaşından on sekiz yaşına kadar okula devam etmek zorunda kaldığını, bu on sene zarfında okuldan kaçma fırsatını hiçbir zaman kaçırmadığını belirtir.²⁵ Ancak o bunu, pek çok çocuğun yaptığı gibi azgınlık ve haşarılık için değil; sırf kırlarda dolaşmak, mevsimlerden istifade etmek için yaptığını belirtmektedir. On iki yaşına gelince, 1901 yılında Mekteb-i Sultani yani Galatasaray Lisesi'nin (Lycee Imperial Ottoman) yatılı kısmına verilmiştir. Okulu, on sekiz yaşında müdür muavini Mösyö Feuillet'in kendisine karşı kullandığı bir kelimedden dolayı kavga çıkararak bir kızgınlık neticesi terk etmiştir. Buna sebep ise arkadaşlarıyla beraber bir sırayı yerinden sökmesi ve ikinci müdürün kendisine kızarak *Malhonnete*²⁶ diye hakaret etmesidir. Nitekim okul idaresi kendisine bir hafta izinsizlik, oldukça fazla yazı yazma ve hapis cezası vermiştir.²⁷ Verilen cezaya rağmen Karay, o hafta sonu evine gitmiş ve durumu ailesine anlatmıştır. Bunun üzerine babasının duruma müdahale etmesi sonucu Müdür

²⁴ R. H. Karay, 1996, s. 52-53; H. M. Ebcioğlu, 1943, s. 9-10; N. Karaer, 1998, s. 24; Ü. Yaşar, *Yelpaze*, 23 Ocak 1963; H. H. Engin, 1997, s. 41; B. Arslantaş, 2003, s. 1.

²⁵ Refik Halid Karay, *Ago Paşa'nın Hatıratı*, İstanbul, İnkılap Yayınevi, 1941, s. 130-131; Refik Halid Karay, *Tanıdıklarım*, İstanbul, 2. bsk. Semih Lütfi Yayınevi, s. 65; H. M. Ebcioğlu, 1943, s. 9-10; N. Karaer, 1998, s. 24.

²⁶ "*Malhonnete*" sözü, küçüklere karşı söyleyenin kızgınlığını ifade eden terbiyesiz ve edepsiz manasında kullanılan bir sözdür. Ancak lügat manası haysiyet ve namus kavramlarıyla ilgilidir.

²⁷ R. H. Karay, 1992, s. 247; *Nevsal-i Millî*, 1914, s. 109; H. M. Ebcioğlu, 1943, s. 9-10; N. Karaer 1998, s. 26; O. N. Ekiz, 1984, s. 12; H. H. Engin, 1997, s. 41; B. Arslantaş, 2003, s. 1.

Abdurrahman Şeref Efendi, izinsizliği ve hapis cezasını affederek onu sadece azarlamıştır. Lakin bu olay üzerine Refik Halid mektepten iyice soğumuş ve üç ay sonra bir daha dönmek üzere 1907 yılında mektebi terk etmiştir.²⁸ Babası oğlunun bu isteğini önce kabul etmek istemese de Hukuk Mektebi'ne giriş imtihanını kazanması şartıyla razı olmuştur. Refik Halid izzet-i nefsinin kırıldığı bu okula bir daha dönmek için babasının teklifini kabul etmek zorunda kalmıştır. O yıllarda Hukuk Mektebi'ne çok az sayıda talebe alındığından imtihanlar bilhassa Arapça ve riyaziye bahsinde lüzumundan fazla ağır tutulmaktaydı. Refik Halid gibi bir öğrencinin oraya gitmesi çok zor olduğu hâlde bütün bir yaz çalışarak, rüyalarının en korkunç ve terletici dediği bu mektebe giriş imtihanını kazanmıştır. Böylece babasıyla yaptığı anlaşmaya göre 1907 yılında Galatasaray'ı bırakıp üniversiteye başlamıştır.²⁹

Hukuk Mektebi'nde okutulan derslerin yavan ve laftan ibaret olduğunu söyleyerek, bu okuldan da hoşlanmadığını ve tıbbiye mektebine girmediğine üzüldüğünü belirtmiştir. Kendisi bu konuyu şöyle anlatmaktadır: “*Doktor olmadığımı, her doktor yanında veya levhası önünde içimden bir teessüf geçer. Ama ben doktorluğu bilfil icra için istemem, buna merakım sırf bilgi cihetindedir. Şayet Mekteb-i Hukuk yerine zamanında tıbbiye girse idim muhakkak zevk ile lezzet ile ikmale muvaffak olurum... Zaten hukuk mektebine girdiğim zaman niyetim avukatlık etmek değildi. Ben müddei umumilik vazifesini severim, ama Avrupa'daki gibi...*”³⁰

²⁸ N. Karaer, 1998, s. 26; H. M. Ebcioğlu, 1943, s. 13; O. N. Ekiz, 1984, s. 12-13.

²⁹ Orhan Köprülü, *Türk Klasikleri Yunus Emre'den Aşık Veysel'e*, İstanbul, Döşar Yayınları, 1984, s. 57; R. H. Karay, 1992, s. 258-259; *Nevsal-i Millî*, 1914, s. 109; N. Karaer, 1998, s. 26; Ü. Yaşar, *Yelpaze*, 23 Ocak 1963; O. N. Ekiz, 1984, s. 12-13; H. H. Engin, 1997, s. 41; B. Arslantaş, 2003, s. 1.

³⁰ R. H. Karay, 1992, s. 247; N. Karaer, 1998, s. 26.

Refik Halid, Hukuk Mektebi'ne devam ederken o vakitler çoğu talebenin yaptığı gibi okul dışında bir iş bulmuş, Maliye Nezareti Devair-i Merkeziye Kalemî'ne kâtip olmuştur.³¹ Karay, 1908 yılında Hukuk Mektebi ikinci sınıfındayken bu okulu da bitirmeden ayrılmıştır.³² Ayrıca Mekteb-i Sultani'de iken daha sonra Darü'l-Fünûn muallimlerinden ve Hilal-i Ahmer memurlarından olan İzzet Bey'le el yazması bir gazete çıkarmıştır.³³ Nitekim bu memuriyette bir müddet stajyer olarak çalıştıktan sonra 200 kuruş aylığa geçmiştir.³⁴ Fakat bu göreve de ısınmadığını her fırsatta dile getirmiştir. Hatta kendisini Maliye Müfettişi Ziya Bey ile Seyfettin Bey memurluğa alıştırmaya çalışmışsalar da başarılı olamamışlardır.³⁵ Maaşının artması ve Meşrutiyet devrinde maaş zammı yerine bol bol dağıtılan rütbelerden biri olan "Salise" rütbesini³⁶ Temmuz 1908'de almasına³⁷ rağmen düşüncesi değişmemiştir.³⁸

Çünkü bu tarihlerde Osmanlı Devleti'nde çok önemli gelişmeler yaşanıyordu. Padişah II. Abdülhamid Kanunuesası'yi ilan

³¹ Refik Halid Karay, *Kirpi'nin Dedikleri*, İstanbul, Semih Lütfi Yayinevi, 1940, s. 86-90; *Nevsal-i Millî*, 1914, s. 109; H. M. Ebcioğlu, 1943, s. 13; O. N. Ekiz, 1984, s. 13; H. H. Engin, 1997, s. 41; B. Arslantaş, 2003, s. 1.

³² Refik Halid Karay, *İlk Adım*, İstanbul, İnkılap Yayinevi, 1999, s. 17.

³³ R. H. Karay, 1992, 258-259; N. Karaer, 1998, s. 27; H. H. Engin, 1997, s. 41.

³⁴ O. N. Ekiz, 1984, s. 13.

³⁵ H. M. Ebcioğlu, 1943, s. 13; N. Karaer, 1998, s. 32.

³⁶ Maliye Nezareti'nde "Salise" rütbesi o dönemde teşrifat bakımından askerlikte "Binbaşılığın", sarıklılarda (ulema) "Kibar-ı Müderrisin" in dengidir. Bu unvan "Mirül-Ümera" rütbeli, çoğu Arap ülkelerinde o dönem için çöl valisi olarak adlandırılan büyük yöneticiler ile "Mutasarrıf" ve "Kaymakam" gibi rütbelerin bir derece altıdır.

³⁷ R. H. Karay, 1996, s. 140; H. M. Ebcioğlu, 1943, s. 13; N. Karaer, 1998, s. 32.

³⁸ R. H. Karay, 1992, s. 120-121; *Nevsal-i Millî*, 1914, s. 109; N. Karaer, 1998, s. 32; B. Arslantaş, 2003, s. 1.

edeceğine söz vermişti. Tahta çıktıktan sonra sözünü tutmuşsa da araya giren 93 (1877-1878) Harbi'ni bahane ederek Meclis'i süresiz olarak tatil etmişti. Fakat bu gelişmeleri yakından takip eden siyasi gruplar duruma müdahale etmek istediler. 1865'te kurulan Yeni Osmanlı Cemiyeti'nin yerini 1880'lerden başlamak üzere özellikle 1890'lı yıllarda başka cemiyetler almaya başladı. Abdülhamid'in hükümdarlığı boyunca devlet içinde ve dışında çeşitli protesto grupları oluşturan liberaller Avrupa'da Jön Türkler adı altında birleştiler.³⁹ Jön Türkler'in ülke içinde faaliyet gösterebilen gizli bir kolu vardı ki bu grup ilerde devlet yönetimini ele geçirecek ve 20. yüzyıl başlarında onun mukadderatını tayin edecekti.

1889'da, İstanbul'daki Askerî Tıp Okulundan (Mekteb-i Tıbbiye-i Askerîye) bir grup öğrenci Abdülhamid'in tahttan indirilmesi amacını güden inkılapçı bir örgüt kurdular. Bu grubun ilk çekirdeği dört kişiden oluşmaktaydı.⁴⁰ Örgütün ilk adı "*Cemiyet-i Osmaniye İttihat ve Terakki*" iken kısa bir müddet sonra "*Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti*" olarak değiştirildi.⁴¹ Örgüt o günün bütün yüksekokullarına sızdı.⁴² Kısa sürede çok büyük bir taraftar kitlesi oluşturdu, önce Selanik ve çevresinde sonra İstanbul'da yayıldı. Bunu gören padişah onları takibata uğrattı ve bunlardan bazıları da faaliyetlerine Avrupa'da devam ettirdiler.⁴³

³⁹ Stanford J. Shaw, Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, 1982, c. 2, E Yayınları, s. 310.

⁴⁰ Stefanos Yerasimos, *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye*, 3. bsk. İstanbul, E Yayınları, 1980, s. 567.

⁴¹ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, c. 4, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1996, s. 514.

⁴² S. Yerasimos, 1980, s. 567-568.

⁴³ Tevfik Çavdar, *İttihat ve Terakki*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1991, s. 18.

Edebiyat ve Gazetecilik Hayatına Giriş ile Fecr-i Âtî Topluluğu

Tahsil hayatını müteakip kendisini gazetecilik ve politik faaliyetler içinde bulacak olan Karay, bu önemli Jön Türk hareketine karşı giriştiği mücadeleler sonucu hayatında hayal bile edemeyeceği bir serüvene başlamıştır. II. Meşrutiyet'in ilanını müteakip talebelik ve memuriyet hayatını bırakan Refik Halid, memleketi daha yakından ve derinden tanımak arzusuyla Anadolu'ya seyahatler yapmaya başlamıştır. Ahali ve coğrafyayı öğrenmek amacıyla Bursa, Konya, Ankara, Tire ve Manisa'da ikamet etmiş sonra da Avrupa'ya seyahate çıkmıştır.⁴⁴ Bu gezilerden edindiği tecrübeleri daha sonra gazete yazıları ve eserlerinde kullanmıştır.⁴⁵

Aslında gazeteciliğe girişi de bir tesadüften kaynaklanmaktadır. Zira kendisi bu sıralarda serbest mesleğe atılma arzusundaydı. Bu sebepten ağabeyinin ahbabı bir İngiliz komisyoncusunun yanına girip tüccar olmayı düşünmekteydi. Fakat bir tesadüf eseri İngiliz komisyoncunun alelacele iki aylığına Londra'ya gitmek üzere ayrılması onun geçici de olsa *Servet-i Fünûn*'a girmesine vesile oldu.⁴⁶ Zaten ailece tanıdıkları Ahmed İhsan Bey'e müracaat ede-

⁴⁴ *Nevsal-i Millî*, 1914, s. 109.

⁴⁵ H. M. Ebcioğlu, 1943, s. 16.

⁴⁶ Refik Halid Karay, *Sakın Aldanma, İnanma, Kanma*, 2. bs, İstanbul, Semih Lütfi Yayınevi, s. 146-149; Ruşen Eşref Ünaydın, *Diyorlar Ki*, İstanbul, Millî Eğitim Bakanlığı, 1972, s. 237.

rek kendi imzasıyla makalelerini neşretmek istediğini bildirmiştir.⁴⁷ Böylece Refik Halid, Ağustos 1908 sonlarında gazeteciliğe mütercim ve muhabir olarak günlük yayımlanan *Servet-i Fünûn*'da başlamıştır.⁴⁸ *Servet-i Fünûn*'a para almadan girmiş gazeteciliği öğrenmişti. Bu dergide mütercimlik, musahhihlik, muhabirlik ve hatta biraz da mürettiblik gibi muhtelif vazifeleri şevk ve hevesle ifa etmiştir. *Servet-i Fünûn* dışında diğer akşam gazetelerinde de ilk satırları yayımlanmaya başlanmıştır.⁴⁹

İlk yazısı *Ayşe'nin Talii* isimli hikâyesidir ki Mübeccel Halid adıyla 1909'da yirmi bir yaşında Faik Sabri'nin çıkardığı *Musavver Muhit* dergisinde⁵⁰ neşredilmiştir.⁵¹ İki ay sonra da Mustafa Refik tarafından çıkarılan başka bir haftalık mecmuada, *Resimli İstanbul*'da *Hanımlarımız ve Türkçe* başlığı altında bir yazısı daha yayımlandı.⁵² Kirpi adıyla yazdığı mizahi yazılarıyla kısa sürede kendisini matbuat ve edebiyat dünyasında kabul ettirdi.⁵³ Sonra 1909 yılında *Tercümân-ı Hakikat* gazetesine 400 kuruş aylıkla mütercim ve muharrir olarak alınmıştır. Nitekim 21 yaşında olmasına rağmen bu gazetede makale ve başmakaleleri yayımlanmıştır.⁵⁴ Bundan cesaret alan Refik Halid, babasından

⁴⁷ *Neval-i Millî*, 1914, s. 109.

⁴⁸ R. H. Karay, 1996, s. 117; Orhan Taşan, "Bu Şehrin İnsanları, Bu da Bizim Babiâli'nin En Yaşlısı: Refik Halid Karay", *Tercüman*, İstanbul, 18 Kasım 1961; B. Arslantaş, 2003, s. 3.

⁴⁹ *Neval-i Millî*, 1914, s. 109.

⁵⁰ "Ayşe'nin Talii", *Musavver Muhit*, Nisan 1325 (1909), Nu 4-26, s. 123-125.

⁵¹ R. H. Karay, *Sakin Aldanma, İnanma, Kanma*, s. 155-157; H. M. Ebcioğlu, 1943, s. 19-21; N. Karaer, 1998, s. 33.

⁵² *Resimli İstanbul*, "Hanımlarımız ve Türkçe", 15 Haziran 1325 (1909), Nu 1, s. 30-31; Ali Birinci, *Refik Halid Kara-Ankara*, İstanbul, İnkılap Yayınevi, 2009, s. 41.

⁵³ Meral Çelen, "Refik Halid Karay'la Bir Konuşma", *Zübük*, İstanbul, 16 Nisan 1962; Ü. Yaşar, *Yelpaze*, 23 Ocak 1963.

⁵⁴ H. H. Engin, 1997, s. 41; O. N. Ekiz, 1984, s. 13; Ş. Aktaş, 2004, s. 22; O. Okay, 2001, s. 480.

aldığı 200 altınla 1909'da *Son Havadis* adlı bir akşam gazetesi çıkarmaya başlamıştır.⁵⁵ Yakup Kadri de bu gazetede mütercim olarak çalışmıştır. Fakat sadece on beş sayı çıkan bu gazete iyi idare edilememesi neticesinde zarar etmiş ve kapanmıştır.⁵⁶

Yazdığı mizahi yazılar ve *Tercüman-ı Hakikat*'te çalıştığı sırada bu alandaki ilk denemeleri Refik Halid'in basın hayatında tanınmasını sağlamıştır. Yazı hayatının bu dönemini şöyle anlatmaktadır:⁵⁷

“Meşrutiyet ilan edilmişti. Fecr-i Âtî kurulmuştu. Muhit'te bahsettiğim hikâye çıkmış Resimli Kitap'ta bir sürü ufak nesir parçaları ve Servet-i Fünûn'da çeşit çeşit yazılarım intişâra başlamıştı; kendi aramızda tanınmış, belli-başîdar arasında alınmışım. Hatta gündelik Tercüman-ı Hakikat'e arasına başmakale bile yazıyordum. Laf değil! Amma varakı mihri vefayı kim okur kim dinler? O esnada Kalemin en parlak devresi idi ve ona rakip olarak bir de Âlem diye taklit bir mizah mecmuası çıkıyordu. Bir gün hiç unutmam, Rızapaşa yokuşundan mektep mubassırlarımdan Muhtar Bey'le karşılaştım dedi ki: Âlem'i çıkaranlar benim arkadaşlarımdır. Şuna yardım etsene... Ne münasebet diye itiraz ettim. O bir mizah gazetesi. Benim mizahla ne alakam var? Hele bir tecrübe et muvaffak olacağıma eminim. Acaba? Ertesi günü, yağmurlu, soğuk bir kış sabahı,

⁵⁵ Refik Halid'in 1910 yılında çıkarmaya başladığı, çoğunlukla edebî ve sosyal içerikli yazılarının neşredildiği bu gazeteye Millî Kütüphane, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, Türkiye büyük Millet Meclisi Kütüphanesi ve diğer araştırma merkezlerinden yaptığımız tetkiklere rağmen ulaşamadık. Yazar da birçok yazısında vücuda getirdiği eserlerin ve makalelerin çoğuna bizzat kendisinin ulaşamadığını ve nüshalarını bulamadığını bildirmektedir. Bk. R. H. Karay, *Sakın Aldanma, İnanma, Kanma*, s. 155-157; S. S. Uysal, 2004, s. 47; A. Birinci, 2009, s. 41.

⁵⁶ S. Aktaş, 2004, s. 22; H. M. Ebcioğlu, 1943, s. 22.

⁵⁷ Refika Taner-Asım Bezirci, *Edebiyatımızda Seçme Hikâyeler*, 2. bsk. İstanbul, Yeni Dünya Yayınları, 1980, s. 33; N. Karaer, 1998, s. 27.

havadan, çamurdan, yolsuzluktan şikâyet eden bir mizah makalesi yazdım; hoşça bir şey oluvermişti, oynak ve kıvrak bir muhasebe... Gazeteye götüreyim mi? Bir daha okudum, başımı salladım, dudağımı büktüm, düşündüm ve kâğıdı yırtıp sobaya attım. Mizah benim işim değildi. Meğerse işimmiş... İlk tuhaflik makalemi beğenmeyip ateşe fırlattıktan iki ay sonra Kirpi imzalı mizahi yazıları Türkiye’de büyük bir rağbetle okunan muharrir bendim; bu müstear isim babası da Yakup Kadri idi. Ben kendimin ne olduğunu bilmiyomuşum. Onun içindir ki bugün acayip acayip şüirler, münasebetli münasebetsiz nesirler altında gördüğüm genç imzalara bakarken derim ki: Bunlar da henüz ne olduklarını bilmiyorlar, belki bir gün dirayetli bir mubassıra rastgelirler veyahut bir anahtar ele geçirirler, hakiki istidatlarını keşfedip işletirler.”⁵⁸

Ardından kısa bir müddet *Sada-ı Millet* gazetesinde yazı ve makalelerini yayımlamıştır.⁵⁹ II. Meşrutiyet’in ilanıyla birlikte süratli bir şekilde gazetecilik hayatına başlayan Refik Halid aynı zamanda edebiyat alanında da çalışmalarının ilk nüvesini oluşturmaya başlamıştır. Öyle ki yazarın bu yıllarda bir piyes yazmak teşebbüsünde bulunduğu da görülmektedir. Millî heyecanın tahriki için tarihî tetkikler kanalından Müfit Ratıp ile birlikte hazırladığı *Kanije Müdafaası ve Tiryaki Hasan Paşa* isimli bu eser, Manukyan Tiyatrosu tarafından sahneye konulunca büyük bir ilgiyle karşılanmıştır.⁶⁰ Refik Halid’in yazı hayatına başladığı bu yıllar Edebiyat-ı Cedide’ye mensup yazar ve şairlerden bir kısmı ferdi faaliyetlerini sürdürmekte, Tanzimat devrinden gelen yeniliklere ve yüklendikleri sosyal misyonlara bağlı kala-

⁵⁸ R. H. Karay, *Sakın Aldanma, İnanma, Kanma*, s. 155-157.

⁵⁹ R. H. Karay, 1996, s. 58; M. N. Yardım, 2002, s. 12.

⁶⁰ Bilge Ercilasun, *İkinci Meşrutiyet Devrinde Tenkit* (I Türkçü Tenkit), Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1995, s. 46; M. N. Yardım, 2002, s. 12.

rak eserler vermekteydiler. Edebiyat heveslisi gençlere yön verecek, onları belirli bir fikir ve duyuş tarzı etrafında toplatacak bir edebî hareket henüz teşekkül etmemişti. Oysa sosyal ve siyasal anlamda ülkede çok büyük gelişmeler yaşanmış, memleketin idare tarzı bile değişmişti. Bu yeni şartlara uygun yeni bir edebî hareketin başlaması gerekmektedir. Böyle bir vazifeyi Edebiyat-ı Cedide sanatkârlarının yüklenmesi akla gelmektedir. Ancak onlar da II. Meşrutiyet'in ilanına rağmen 1901'de başladıkları suskunluklarını devam ettirmişlerdir. II. Meşrutiyet'in ilan edildiği aylarda görülen hürriyet sarhoşluğu içinde edebiyatla ilgilenmek isteyen gençler, devrin karakterini aksettirecek ve ihtiyaçlarına cevap verecek mahiyette eserlerin yazılması zarureti hissettiler. Bunun için de bir edebî topluluk vücuda getirmek istediler. Edebiyat-ı Cedide zevkinin açtığı pencereden Batı edebiyatını, özellikle Fransız edebiyatını tanıyan bu genç nesil, Batı'da edebî hareketlerin prensip hâline gelen fikirler etrafında birleşen gruplar tarafından gerçekleştirildiğini bildirdiler. Bu arada İzmir gazetelerinin şehrin valisi aleyhine açtığı kampanyada mağlup olan Vali Şahabettin Süleyman, “*Artık politikadan nefret ettim. Kendimi tamamen edebiyata vereceğim*” kararıyla İstanbul'a dönmesi ve ortaya bir dernek, kendi tabirince “*Mahfil-i edebî*” (Edebî toplantı yeri) kurmak istemesi neticesinde yeni bir edebî topluluğun nüvesi oluşmaya başlamıştır. Bu edebî topluluk II. Meşrutiyet'in ilanından sonra belirmeye başlamış şair ve yazarlardan teşekkül edecek, Edebiyat-ı Cedide hareketi karşısında yerli bir edebî okul niteliği taşıma amacı güdecekti.⁶¹

Edebiyatta yeni yetişen bir neslin ilk sanat hamlesi olan bu hareket ilk toplantısını 20 Mart 1909'da İstanbul'da *Hilal* gazetesinin matbaasında yaparak bir edebî topluluk hâline gelmiştir.⁶²

⁶¹ Ş. Aktaş, 2004, s. 24.

⁶² R. H. Karay, 1996, s. 182-183.

Sanat anlayışlarını hazırladıkları bir beyanname⁶³ ile edebiyat çevrelerine duyurmuşlardır.⁶⁴ Topluluğa ad olarak önce Ahmed Haşim tarafından *Sina-ıy Emel* teklif edilmiş sonra Faik Ali ve Yakup Kadri'nin ileri sürdüğü *Fecr-i Âtî* benimsenmiş ve başkanlığına Faik Ali seçilmiştir.⁶⁵ Sanat şahsi ve muhteremdir cümlesiyle sanat anlayışlarını ifade eden grubun beyannamesinde Ahmed Samim, Ahmed Haşim, Emin Bülent, Emin Lami, Celal Sahir, Cemil Süleyman, Hamdullah Suphi, Refik Halid, Şahabettin Süleyman, Abdülhak Hayri, İzzet Melih, Yakup Kadri, Ali Canip, Faik Ali, Fazıl Ahmed, Tahsin Nahit, Mehmed Behcet,⁶⁶ Mehmed Rüştü, Köprülüzade Mehmed Fuad, Müfit Ratıp'ın imzaları bulunmaktadır.⁶⁷ Fecr-i Âtîciler aynı adla bir dergi çıkaracaklarını söylemişler fakat bu arzularını gerçekleştirememişlerdir.⁶⁸ *Servet-i Fünûn* bu yeni edebî nesile de sahifelerini açtığı için ayrı bir dergi yayımlanmasına lüzum kalmamıştır.⁶⁹

Bu grup yaptığı edebî çalışmalarla Edebiyat-ı Cedide'den Millî edebiyata geçişte bir köprü görevi görmüştür.⁷⁰ Topluluğun şiirde temsilcileri Tahsin Nihat, Faik Ali, Mehmed Behcet, Emin Bülent

⁶³ Fecr-i Âtî edebiyat topluluğunun beyannamesine tamamı için bk. 24.02.1910 tarihli *Servet-i Fünûn*'un 38. Cilt, Sayı 977; Hasan Ali Yücel, *Edebiyat Tarihimizden*, 2. bsk. 1989, İstanbul, İletişim Yayınları, s. 45-47.

⁶⁴ Vehbi Vakkasoğlu, *Bazen Hazin, Bazen Rezil, Bu Vatam Terk Edenler*, İstanbul, Divan Matbaası, 1977, s. 115.

⁶⁵ Kenan Akyüz, *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri (1860-1923)*, 3. bsk. c. 1, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, s. 143.

⁶⁶ Tahsin Nahit ve Mehmed Behcet hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Rifat Necdet Evrimer, *Mehmed Behcet ve Tahsin Nahit*, İstanbul, 1961, 5 vd.

⁶⁷ Niyazi Akı, *Yakup Kadri Karaosmanoğlu*, İstanbul, 1960, s. 14-15.

⁶⁸ B. Ercilasun, 1995, s. 36.

⁶⁹ K. Akyüz, *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri*, s. 143.

⁷⁰ R. H. Karay, 1996, s. 181-185.

ve Ahmed Haşim'dir. Ortak prensipleri şiirle topluma faydalı olmanın veya hayatı bütün gerçekleriyle şiire aksettirmenin doğru ve mümkün olmadığı, şiirin ancak duyguları dile getiren bir sanat vasıtası olduğudur. Bu prensibin dönemin şöhretli şairleri Mehmed Emin, Ziya Gökalp, Mehmed Akif hatta Meşrutiyet'ten sonra topluma açılan Tefik Fikret'in şiirlerine bir tepki olduğu açıktır. Hikâye ve romanda Refik Halid, Yakup Kadri, Cemil Süleyman ve İzzet Melih'in adları görünmekle beraber, topluluğu daha çok son ikisi temsil etmiştir. Bu edebiyat akımı müddeti boyunca Edebiyat-ı Cedide'nin bir filizi gibi göründü.⁷¹

Fecr-i Âtî'de uygulanan bir kurala göre, yazılar matbaaya verilmeden önce okunur ve eleştirilirdi. Yapılan bu eleştiri toplantılarında Edebiyat-ı Cedide üslubuyla yazanların şiirleri, nesir ve hikâyeleri alkışlarla karşılandığı hâlde, Refik Halid ve Yakup Kadri'nin yazıları birtakım anlaşmazlıklara yol açar ve çeşitli tartışmalara sebep olurdu. Bu tartışmalardan birinde, o sırada Fecr-i Âtî'nin reisi olan Hamdullah Suphi tartışmanın devamını gereksiz görerek, Refik Halid'in yazdığı bir yazının yayımlanmasını istemedi, neticede Refik Halid ve Yakup Kadri bu edebî topluluktan ayrıldı. Ali Canip, Hamdullah Suphi ve Celal Sahir; *Genç Kalemler* dergisinin edebî düşüncelerini benimseyerek bu derginin yazı kadrosuna katıldılar. 1912 yılına gelindiğinde Fecr-i Âtî, edebî bir topluluk olarak yoktu. Üyelerinden bazıları kendi eğilimlerine uyarak, ferdîyetçi bir sanat anlayışını devam ettirdiler. Bazıları da zamanla Millî edebiyat hareketine katıldılar. Böylece edebî hedefi açıkça belli olmayan ve yalnız kuvvetli bir sanat aşkıyla kurulan Fecr-i Âtî dört yıla yakın ve pek verimli olmayan bir çalışmadan sonra⁷² ortadan kalkmıştır.⁷³

⁷¹ Mustafa Nihat Özön, *Son Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul, Millî Eğitim Bakanlığı, 1945, s. 266.

⁷² R. E. Ünaydın, 1972, s. 237.

⁷³ Akyüz, *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri*, s. 145.

Elbette ki bu edebî akımın tam anlamıyla başarılı olamamasında II. Meşrutiyet akımının getirdiği dalgalanma, 31 Mart İsyanı ve Balkan Harbi'nin getirdiği çalkantının da oldukça önemli sayılabilecek etkileri mevcuttur. O günlerdeki politik ve sosyal durum göz önünde bulundurulduğunda bir yandan İttihat ve Terakki Partisi'nin giderek artan baskısı, öbür yandan muhalif partilerin buna karşı gittikçe azgınlaşan direnme hareketleri ve bunlara paralel olarak başgösteren birbirine zıt fikir cereyanları öylesine fırtınalı bir hava yaratmış, ortamı öylesine dalgalandırıp bulandırmıştı ki, devlet gemisini tehdit eden bu dalgalanmalar arasında “*Sanat şahsi ve muhteremdir*” dövizli kayığın yüzmesine artık imkân kalmamıştır.⁷⁴

Refik Halid, Fecr-i Âtî'nin çekirdeğini teşkil edecek ilk toplantıya henüz eser vermemiş edebiyat meraklısı bir genç ve Müfrit Ratib'in arkadaşı⁷⁵ olarak katılmıştır.⁷⁶ Ayrıca üyelerin birçoğuyla Galatasaray Lisesi'nden arkadaştır. Ama o, Hilal matbaasındaki ilk toplantıdan itibaren kendisini ve orada bulunan gençleri eleştirmiştir. Nitekim hem kendisi hem de Yakup Kadri ilerde Millî edebiyat cereyanı içinde o dönemin ve Türk edebiyatının en önemli eserlerini vücuda getireceklerdir.

Fecr-i Âtî topluluğu faaliyetlerine devam ederken gazete ve dergilerde özellikle mizahi yazılarına devam eden Refik Halid Karay, bu topluluktan ayrılmasını müteakip kısa bir sürede edebiyat çevrelerinde adından söz ettirmiştir. Usta bir mizah yazarı olan Karay, bu şöhretini Kirpi takma adıyla nükteli yazılarıyla sağlamıştır. Mizah yazıları yazmasında kendisine hocalık eden, yol

⁷⁴ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Gençlik ve Edebiyat Hatıraları*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1990, s. 57-58.

⁷⁵ H. H. Engin, 1997, s. 41; S. S. Uysal, 2004, s. 47; *Nevsal-i Millî*, 1914, s. 109.

⁷⁶ Ahmet Kabaklı, *Türk Edebiyatı III*, 11. bsk. İstanbul, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, 2002, s. 777; Ş. Aktaş, 2004, s. 26-27; B. Arslantaş, 2003, s. 1.

gösteren Düyûn-u Umûmiye Direktörü Ali Bey'in Avrupa'da yapılan zarif, nikel anahtarlarla bizim yerli hantal demirden anahtarların mukayesesinin yapıldığı hoş bir yazısı için “*İşte bana ilk mizah zevkini veren ve bir mizah edebiyatı olduğunu öğreten yazı budur.*” demektedir.⁷⁷ Hiciv ve mizaha Fecr-i Âtî'deki arkadaşlarının portreleriyle başlamıştı. Fakat *Kirpi* imzası ilk defa *Kalem* dergisinde görülmüştür.⁷⁸

Çok yönlü yazı faaliyetlerinin içinde yer alan Refik Halid, Celal Esat ve Salah Cimcoz'un 1910 yılında beraber çıkardıkları *Kalem* dergisinde *Kirpi* takma ismiyle yazılar yazmıştır.⁷⁹ Daha sonra Eşref ve karikatürist Cem Bey'in *Cem* dergisinde de politik hiciv içerikli yazılar neşretmiştir. *Arabacının Derdi* adlı yazısının büyük ilgi toplaması üzerine derginin baş yazarlığına getirilmiştir. *Tarih-i Devr-i Mebusan* ve *Kirpi-i Natüvan* imzasıyla ve Müverrih Naima üslubunda bir yazı serisi de neşretmiştir. *Enderun Edebiyatı* nesrinin bütün inceliklerini gösteren, derin bir lisan vukufuna ihtiyaç gösteren zorlukları yenerek mükemmel bir taklit mahiyetinde bu eserin o sırada 23 yaşlarında bulunan genç bir muharrir tarafından yazıldığına kimse inanmamıştır. Fakat neticede gerek bu eserin gerek onu takiben *Seyahatname-i Kirpi-i Natüvan*'ın Refik Halid tarafından yazıldığı anlaşılmıştır.⁸⁰

Yazar aynı müstear isimle *Şehrah* gazetesinde *Kirpi Diyor ki* serlevhası altında icraat-ı hükûmeti tenkiden makaleler de yazmıştır. Bu makaleler o kadar rağbet görmüş ve *Çinlilere Nasihat* ünvanlı makaleyi müteakip bu rağbet o derece artmıştır ki kirpi imzalı nüshalar her günküden pek fazla satılmaya ve bu eserler hemen vilayet gazetelerine nakil olunmaya başlanmıştır. Öyle

⁷⁷ H. M. Ebcioğlu, 1943, s. 21; R. H. Karay, *Sakın Aldanma, İnanma, Kanma*, s. 156.

⁷⁸ *Nevasal-i Millî*, 1914, s. 109.

⁷⁹ Ü. Yaşar, *Yelpaze*, 23 Ocak 1963.

⁸⁰ Y. K. Karaosmanoğlu, 1990, s. 54.

ki okuyucunun talebi dorultusunda bu yazılar daha sonradan⁸¹ *Kirpi'nin Dedikleri* adlı kitapta toplamıştır.⁸²

Osmanlı Devleti'nde, Meşrutiyetin ilanından sonra iki belirgin siyasi cereyan vardı: Muhalefet ve muvafakat. Refik Halid biraz da *Kirpi* karakteristiğinin şöhretine kapılarak muhalafet tarafını tutmuş görünüyordu. Yazar bu durumu şu şekilde açıklamıştır: “*O sıralarda şöhretimin asıl yaygınlığını Kirpi adıyla yayımladığım yazılara borçluyum. Fakat bu yazılar hükûmet aleyhtarı bir muharrir olarak da tanınmama sebep oldu ve basına bir hayli dert açtı.*”⁸³

Fecr-i Âtî edebî topluluğundan ayrıldıktan sonra çeşitli dergilerde mizahi ve politik yazılar kaleme alan Karay, İttihat ve Terakki Hükûmeti'ni acımasızca eleştirmekteydi. Bu vesileyle yazar çoktan muhalefet cephesinin ön safhasında yerini almış bulunuyordu. Ancak bilerek, isteyerek, kendi kararı ve kendi iradesiyle değil. Refik Halid'e hiçbir zaman politikacı denemezdi. Muhaliflere ve muhalefet partilerine en ufak bir meyli yoktu. Tam tersine bunları bayağı ve külüstür bulur, küçümserdi. Fakat bir yandan İttihat ve Terakki'nin kaba kuvvet idaresine karşı duyduğu tepki, öbür yandan yakınlarıyla dost ve ahbablarının çoğunlukla İttihatçılar aleyhine oluşları onu ister istemez muhalefet safına sürüklemiş bulunuyordu. Bu koşullar altında Karay, İttihat ve Terakki'nin en büyük muhalifi olan ve 21 Kasım 1911 tarihinde kurulan Hürriyet ve İtilaf Partisi'ne meyletmiştir.⁸⁴

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra başlayan hürriyet sarhoşluğu döneminde çok sayıda gazete ve dergi yayımlanmıştı. Manastır'da *Neyyir-i Hakikat*, Selanik'te Silahçı Tahsin'in *Süngü ve Bomba*

⁸¹ *Neval-i Millî*, 1914, s. 110.

⁸² H. M. Ebcioğlu, 1943, s. 27-28; M. N. Yardım, 2002, s. 12-13.

⁸³ Ü. Yaşar, *Yelpaze*, 23 Ocak 1963; H. M. Ebcioğlu, 1943, s. 28.

⁸⁴ Y. K. Karaosmanoğlu, 1990, s. 58.

gibi gazeteleri İttihat ve Terakki adına yaptıkları yayımlarla herkese saldırmak, her tarafta olay çıkardılar. İbrahim Temo'nun kurduğu Osmanlı Demokrat Fırkası'nın basın organı *Şark*, Ziya Şakir Bey'in çıkardığı *Jön Türk* gibi muhalefet gazeteleri de daha Meşrutiyeti takip eden ilk aylardan itibaren hükümetçe kapatılmıştır. Ayrıca devlet otoritesinin ve halkın şaşkınlık içinde kaldığı ortamda 1908 İhtilali'ni gerçekleştiren İttihat ve Terakki Cemiyeti vaziyete hâkim olmak, Meşrutiyeti ve kendilerini korumak, bazı subayları daima kendi hizmetinde bulundurmak için bir nevi fedailer grubu oluşturdu. Kısacası İttihat ve Terakki daha ilk günden itibaren bazı mensuplarını silahşör yapmıştır. Bu gözü pek insanların vazifeleri, İttihat ve Terakki'yi korumak ve parti aleyhine faaliyet gösteren kişileri bertaraf etmektir.⁸⁵

Bu silahşörlerin parti içindeki yerini Refik Halid şu şekilde nakletmektedir:

“İttihat ve Terakki'yi methü sena eden bir izansız adam, Mahmud Şevket Paşa vakasından evvel bana demişti ki: -Canım bu Hürriyet ve İtilaf gibi fırka mı olur? Hani eli silahlı, hani katil, cesur, yiğit fedailer? Bak İttihatçılara... İçlerinde ne gözüpek adamlar var, bir öksürük için ortaya beş leş seriverirler; indelerinde insanın sinek kadar değeri yok! Cemiyet bunları kuş sütü ile besliyor, baş tacı ediyor, hani Hüsmen Pehlivan vardır, şu bir zaman sarhoşlukla Sarıyer'de altı kişiyi vurmuştu... Dayı Mehmed'i öldüren Hüsmen... Eeey? İşte onu kendilerine bir bent ettiler ki... Geçen gün meserret kiraathanesinde kendi kulağımla işittim: Talat bana bir haydi desin, babamı vururum! diyordu; gece gündüz yanında... Bir sofrada yemek yiyorlarmış! Sonra Serfiçeli Şükrü, Kandıralı Osman, Pomak Ali, Onunkilerden Yusuf Bey... Safa Paşa'yı vuran Yusuf... Evet bildim... Bütün bunlar merkez-i umumiden ayrılmıyorlar... Sizde ise hep çıtkırıldım, bir sürü tiryakiler! Bunu söyleyen irfansız

⁸⁵ Ş. Aktaş, 2004, s. 35-36.

adam, Mahmud Şevket Paşa hadisesi akşamı bana rastgeldi. Bravo be! Amma seçme fedaileriniz varmış, işte firka dediğin böyle olur, gözüme girdiniz! Bunun üzerine ne denir, ne söylenir lahavle çekmekten başka...”⁸⁶

Nitetim İttihat ve Terakki Partisi'nin bu faaliyetlerinden nasibini alacak olan Refik Halid, mizahi ve hiciv yazılarından dolayı türlü türlü tehditlere maruz kalmıştır. *Cem* dergisindeki masasının üstüne tabanca veya hançer resmî taşıyan tehdit mektupları bile almıştır.⁸⁷ Karay, 7 Nisan 1909'da bir köprü üzerinde öldürülen *Serbestî* gazetesi baş yazarı Hasan Fehmi ve 9 Haziran 1910'da öldürülen ünlü gazeteci Ahmed Samim'in⁸⁸ felaketinin de böyle mektuplarla başladığını pek iyi bildiği hâlde bunların hiçbirine ehemmiyet vermez, kimin buruşturup kâğıt sepetine atar, kimini de bilmem neden pek tuhaf bularak açar ve kahkahalarla gülererek okurdu. Hatta kimini de o günkü yazısına alay konusu yapmaktan çekinmezdi ve âdeta bundan zevk duyardı.⁸⁹ Bu nedenledir ki İttihat ve Terakki mensupları Refik Halid'in mizahi yazılarından kurtulmak için onu Adana Sultanisi'ne Türkçe muallimi olarak bin kuruş maaşla görevlendirmek istemişlerdir. Fakat Refik Halid, Adana'ya gidememiştir.⁹⁰

Refik Halid Karay, 1912 yılında Hürriyet ve İtilaf Partisi iktidara gelince Balkan Savaşları'nın cereyan ettiği dönemlerde Operatör Cemil Paşa'nın Şehremini görevine, *Servet-i Fünûn*'un sahibi Ahmed İhsan Bey'in de Beyoğlu Belediyesi Müdürlüğü'ne getirilmesinden sonra onların yardımıyla Kasım 1912'de iki bin kuruş

⁸⁶ Refik Halid Karay, *Ay Peşinde*, 2. bsk. İstanbul, Semih Lütfi Yayınevi, s. 48-49.

⁸⁷ Y. K. Karaosmanoğlu, 1990, s. 59.

⁸⁸ Metin Ayışığı, *Refî Cevad Uzunay'ın Millî Mücadele Devri Makaleleri*, 1994, XI-XII.

⁸⁹ Y. K. Karaosmanoğlu, 1990, s. 59.

⁹⁰ Ş. Aktaş, 2004, s. 38.

maaşla Beyoğlu Belediyesi Başkâtibi olmuştur. Fakat bu görevi fazla muhafaza edememiş ve memuriyetinin yedinci ayında sürgüne gönderilmiştir.⁹¹ Yazar bu ikinci tayinin ilk günlerinde kalem odasında maiyetindeki çoğu İttihatçı kâtiplerin aynı şekilde bazı tehdit ve komplolarıyla karşılaşmıştır. Kendisi o zamanlarda Hürriyet ve İtilaf'a kayıtlı değil; fakat İttihatçılara muhalif bulunan aydınlar arasındaydı. Ancak o bu tehditlere aldırılmamış, bunda da iki genç kâtibin yardımını görmüştür. Karay, bu durumu şu şekilde nakletmektedir: *“Bu efendicikler benim daha önceden, hem de ne korkunç, tabanca ve kama işaretli tehdit mektuplarına alışkın olduğumu bilmiyorlardı; kılım kıpırdamadı. Küçük bir kitabede bulunup öyle kuru sıkı laflara aldıracaklardan olmadığımı anlattım. İşin yatışmasında iki genç kâtibin de yardımını görmüştüm.”* Karay, buradaki görevinden son derece memnun olup işini de çok sevdiğini ve birinci memuriyetine nazaran çok daha mutlu olduğunu belirtmektedir.⁹²

Refik Halid'in ikinci memuriyeti aynı zamanda Balkan Savaşları'na tesadüf etmektedir. 30 Eylül 1911 tarihinde Trablusgarp'ı ele geçirmek için Osmanlı Devleti'ne savaş ilan eden İtalya ile Trablusgarp Savaşı'nın devam ettiği sırada uzun süreden beri Osmanlı'yı Balkanlar'dan tamamen atmak isteyen Sırbistan, Yunanistan, Karadağ ve Bulgaristan kendi aralarında anlaşarak Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etti. Bu savaşa hazırlıksız yakalanan Osmanlı Devleti iki aşamalı devam eden harplerde genel anlamda bakıldığında bu devletlere karşı ağır bir mağlubiyet aldı. Balkan Savaşları'nın bütün şiddetiyle devam ettiği yıllarda 23 Ocak 1913 tarihinde İttihat ve Terakki Hükûmeti iktidarı tekrar ele geçirebilmek amacıyla bütün güçlerini toplayarak Babiâli'yi bastı. Harbiye Nazırı Nazım

⁹¹ H. M. Ebcioğlu, 1943, s. 29; N. Karaer, 1998, s. 30-31; O. N. Ekiz, 1984, s. 14.

⁹² R. H. Karay, 1996, s. 126-128.

Paşa öldürüldü.⁹³ Sonuçta M. Kamil Paşa istifaya zorlanarak 1909 yılında padişah olan V. Mehmed Reşad, yeni hükûmeti kurmak üzere Mahmud Şevket Paşa'yı görevlendirdi. İttihat ve Terakki artık tam anlamıyla iktidar olmuştu. İttihat ve Terakki'nin muhalifleri 11 Haziran 1913'te Sadrazam Mahmud Şevket Paşa'yı öldürerek bu duruma cevap verdiler. Bu olay aslında İttihatçıların işine geldi çünkü bu vesile ile bütün muhalifleri sindirdiler ve âdeta diktatöryel bir yönetim kurarak, ülke yönetimine hâkim oldular. Bu arada Mahmud Şevket Paşa'nın yerine 12 Haziran 1913 tarihinde birçok önemli fikir eserinin yazarı Said Halim Paşa sadrazam oldu. Refik Halid, memuriyeti sırasında gelişen bu olayları Yakup Kadri'ye şu şekilde mütalaa etmiştir:

“Gördün mü asıl hainler kimlermiş? Bilirsin bu adı biz muhaliflere takmışlardı. Zavalı Ahmed Samim'i vatan haini diye öldürmüşlerdi. Beni de aynı ithamla öldürmek üzereydiler. Suçumuz neydi kusurlarını yüzlerine vurmaktan başka? Sen tut, düşmanı hep içerde ara. Dışarıda neler oluyor neler bitiyor hiç farkına bile varma. İtalya, Trablusgarp'a asker çıkarın, üç gün sonra haber al. Balkan hükümetleri burnunun dibinde askerî ve siyasi antlaşma müzakereleri yapıyorlar, harp hazırlıklarını tamamlasınlar; sen ise elindeki derme çatma kuvvetleri Arnavutluk dağlarında bir avuç asiye karşı açtığın iç savaşta harca ve bununla da başa çıkamayıp iktidardan çekil git. Felaket gelip çattıktan sonra bütün gafletlerini, ihanetlerinin mesuliyetini şu Kamil Paşa Kabinesi denilen Darülacezenin sırtına yükle! Hiçbir şeye yanmıyorum, şu caddedeki mağazalar, nerede ise Yunan bayraklarıyla donacak, Rumlar'ın burnu öyle bir kabardı ki...”⁹⁴

⁹³ Refik Halid Karay, *Bu Bizim Hayatımız*, 2. bsk. İstanbul, İnkılap ve Aka Yayınevi, 1964, s. 26.

⁹⁴ Y. K. Karaosmanoğlu, 1990, s. 62.

Anadolu'ya Sürgün Edilmesi ve Birinci Sürgün Dönemi

Mahmud Şevket Paşa'nın, 11 Haziran 1913'te bir suikast sonucu vurulmasından sonra iktidarını iyice sağlamlaştıran İttihat ve Terakki Partisi'nin, üç önemli isminden biri olan Cemal Paşa bu olaydan beş altı gün sonra sekiz yüz kişilik bir tevkif listesi hazırlayarak parti muhaliflerinin büyük çoğunluğunu Sinop'a sürgüne göndermiştir.⁹⁵ Sürgünler arasında devrin ünlü yazar, şair, devlet ve din adamları yer almaktadır.⁹⁶ Yapmış olduğu basın yayın faaliyetleri nedeniyle sekiz yüz kişilik listede yer alan kişilerden biri de Refik Halid Karay'dır.⁹⁷ Karay, evinde tutuklanışını şu şekilde anlatmaktadır:

"...İşte efendim bu minval üzere geçirdiğim iki uzun gündün sonra bir sabah kalkmış, bol soğuk su ile yıkanmış, havlu elimde pencere önünde idim, bahçe kapısından içeri bir polis, bir sivil, bir de mahalle imamı girdi, göz göze geldik. Biraz aşağı teşrif eder misiniz? Dayan yüreğim dayan... Fakat belki

⁹⁵ N. Karaer, 1998, s. 45.

⁹⁶ Alpay Kabacalı, *Türk Basınında Demokrasi*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1994, s. 81.

⁹⁷ H. H. Engin, 1997, s. 42.

bir şey sorup giderler, olur a... İndim: Ne o imam efendi? Giyinir misiniz... Merkeze kadar gideceksiniz! Artık bu sefer tamam... Muhakkak tevkîf! Sarhoşluğum azami haddi bulmuştur ve heyecanım, öyle eskisi gibi taşkın değildir, derin derin, bayıltıcı bir şekildedir, çarçabuk giyindim, ev halkının bakışları... Öyle ya nereye gidiyorsunuz malum mu? Gidip gelmek var, gelip bulmama var...⁹⁸

Refik Halid, muhalif olarak Sinop'a sürülmekle beraber o zaman muhalefet mevkinde bulunan Hürriyet ve İtilaf Partisi'ne henüz mensup değildi ve fiilen politikacılık yapmıyordu. Fakat fırka cereyanları dışında, o zamanki İttihat ve Terakki Hükûmeti'nin idaresinde bulunduğu acemi, kötü tarafları da yazılarıyla tenkit etmekten ve açığa vurmaktan geri kalmıyordu. Onun bu şekildeki faaliyeti hükûmet erkânı üzerinde fırkacılarınkinden fazla tesir yapıyordu. Nitekim yukarıda değindiğimiz üzere yine fırkaya mensup olmadığı hâlde siyasi yazılarıyla muhalefet yapan ve Fecr-i Âtî'de de aza bulunan Ahmed Samim, Bahçekapı'da komiteciler tarafından katledilmiş *Şehrah* gazetesinde hükûmetin maliye siyasetini tenkit eden Düyun-ı Umumiye Şeflerinden Zeki Bey Bakırköy'de öldürülmüştü. Refik Halid de bunlardan nasibini alarak *Tanin* gazetesinden şiddetli hücumlara maruz kalıyor; Süleyman Nazif de, İttihat ve Terakki Fırkası'nın yayın organı *Hak* gazetesinde yine başmakalelerle onun hakkında tehditler savuruyordu. Ancak şu nokta gözden kaçmamalıdır ki Ahmed Samim, Hasan Fehmi ve Zeki Beyler vurulmuş, İttihat Terakki fedaileri tarafından pek çok insan katledildiği hâlde Refik Halid niçin vurulmamıştır? Kuvvetle muhtemel edebî kudretine değer verilmiş, şahsa ve ihtirasa alet olmadığı da göz önünde tutularak sadece sürülmekle iktifa edilmiştir.⁹⁹ İşte bundan sonra hazırlanan sürgün-

⁹⁸ Refik Halid Karay, *Ay Peşinde*, s. 29.

⁹⁹ H. M. Ebcioğlu, 1943, s. 29.

ler listesinde yer alan Refik Halid, Sinop'a gönderilmesi olayıyla ilgili olarak Talat Paşa'yı kastederek: "*Hırkaya alışanlar birdenbire frak giyerlerse gülünç olurlar adlı bir yazımın cezasını pek tesirli çekmiştim. Zira sürgüne bu cümleden dolayı gönderilmiş, bu cümlem yüzünden menfam beş sene uzatmıştı, müsaadeyi bile ancak o yerinde yokken alabiliyordum; bir zamanlar Edirne ve Selanik kahvehanelerinde kuşaklı entari ve pamuklu entari ile dolaşmaktan zevk alan merhum (Talat Paşa) frak giyerek Rus sefarethanesine mi gitti idi, ne olduydu, ben de kaplıca yazmışım. Bu masum istihzamu sonuna kadar bir türlü affedememişti. Mütarekeden biraz evvel Küçük Talat Bey aradaki soğukluğu izale için kapısını çalmış, yolunu bulmuş, beni onunla görüştürecekti; vakit kalmadı.*"¹⁰⁰

Bir diğer yazısında yazar birinci sürgününün nedenlerini şu şekilde değerlendirmektedir: "*Kirpi'nin Dedikleri'nden dolayı hem de hiçbir partiye girmediğim, aktif politika yapmadığım hâlde İttihat ve Terakki Komitesi'nin zulmüne uğramışım. Bu parti yurttan itihat sağlamak şöyle dursun, bütün imparatorluk ahalisini birbirleriyle kanlı bıçaklı etmiş, terakki yerine taş üstünde taş omuz üstünde baş bırakmadıktan başka, memleketi dünya haritasından silinmiş hâlde sokarak tarihimizin en büyük felaketine uğratmıştı. O sebeptendir ki şimdi bile (Yazar bu satırları 74 yaşında iken 1963 yılı sonlarında kaleme almıştır.) hicviyelerimde haklı olduğuma inanmaktayım.*"¹⁰¹ Böylece İttihat ve Terakki yetkilileri, aleyhlerinde yazı yazan önemli bir şahsiyeti İstanbul'dan uzaklaştırmışlar, dolayısıyla da susturmuş oldular. Refik Halid ve sürgün listesinde adları bulunan sürgünler önce ünlü Bekirağa zindanına toplanmışlar ve birkaç gün burda bekletilmişlerdir. Devrin çok sayıda ünlü gazetecisi ve devlet adamının bulunduğu bu zindanda Kütahya eski mebusu ve devlet adamı Ahmed Ferid, Refi

¹⁰⁰ R. H. Karay, 1992, s. 43-44.

¹⁰¹ R. H. Karay, 1996, s. 11-12.

Cevad Ulunay, Mustafa Suphi, Kadri Bey, Divan-ı Harp Örfi Re-isi Kazak Süleyman Paşa, Preveze Müdafî Şükrü Paşa, Doktor Celal Paşa, Hasan Paşazade Emin Paşa, Bağdat Defterdar-ı Sabıkı Şükrü Bey, Şeyh Salih Efendi ile meşayih-i kiram, haccan ve çok sayıda memur, kâtip görevlerinde bulunan kişiler vardı.¹⁰²

Tevkifata uğrayanların büyük bir kısmını muhalif tanınan aydınlar, bir kısmını da İstanbul'daki serseri ve işsiz takımı oluşturmaktaydı. Refik Halid bunu: "... *Sırf haysiyetimizi kırmak maksadıyla hükûmet siyasi mevkuflar arasına birtakım serserileri de katmış ve isimlerini gazetelerde ilan etmişti. Onlar siyasilerle eşit muamele görmekten memnun, biz ise meyus bir hâlde idik...*" diye ifade etmektedir.¹⁰³ Daha sonra 1913 yılında Bahrî Cedit isimli bir vapura bindirilen sürgünler Sinop'a sevk edilmişlerdir.¹⁰⁴ Bir diğer ifadeyle Refik Halid Karay Belediye kâtipliği adı altında memuriyetinin yedinci ayında Sinop'a sürgüne gönderilmiştir.¹⁰⁵ Burada 1916 kışında Çorum'a nakledil-

¹⁰² Refi Cevad Ulunay, *Sürgün Hatıraları Menfalar ve Menfiler*, haz. H. Hüsnü Kılıç, İstanbul, Arma Yayınları, 1999, 58-63.

¹⁰³ R. H. Karay, 1996, s. 18-19.

¹⁰⁴ Refik Halid Karay, *Tanıdıklarım*, s. 20-49.

¹⁰⁵ Yazar, *Anadolu'yu Gördüm* isimli bir yazısında sürgüne gönderilen kişilerin başta kendi olmak üzere Anadolu'yla karşılaştıklarında hissettikleri duygu ve düşünceleri edebî bir şekilde nakletmektedir: "*Bazen yurttarından ayrılıp uzak diyarlara giden sırtları torbalı, elleri asah, yürekleri düğümlü insanlara karışarak; bazen seyrek uzun kirpikli kara gözlerine toplanmış derin dertleri hörgüçlerinden fazla göze çarpan ağır deve kafileleriyle birleşerek bazen de yüklerinden kurtulunca boyunlarındaki çingirakların velvesi içinde yollara yatıp birer ufak toz bulutu arasında esatir ilahları gibi yarı görünmez olan kaygusuz merkep sürülerine katılarak yorgun, yaşlı atlar, yaysız, ilkel arabalar üzerinde Anadolu'dan geçtim; ayakları tutmaz olmuş köprüler, olukları susuz kalmış çeşmeler, toprakları kerpiç kesmiş tarlalar aştım; Anadolu'yu kalbimde ayrıldığım yerin sevgisi, gözümde yarımın endişesi, böyle çoraklığı, garipliği, kimsesizliği yüreğimi yakan yollarda günlerce dolaştım;*

mesine kadar kalmıştır. Sinop'a gönderilenler öncelikle mekteb-i idadi binasında toplanmışlar daha sonra haklarında kalabendlik cezası uygulanmış, bu sayede sürgünlerin hepsi şehir dâhilinde serbest dolaşmış ve kendi evlerinde oturmuşlardır. Yalnız, her gün sabah akşam karakola uğramak zorundaydılar.¹⁰⁶ Sinop misafirlerinin bir kısmı deniz kenarında sürgünlerden biri tarafından açılan kahvede oturur yeknesak bir hayat geçirir diğer bir kısım ise yerli halkla düşüp kalkardı. Sürgünler arasındaki münevverler ise kendi aralarında toplanırlar, mütalaa ve tetkiklerle vakit geçirirlerdi. Kimi zaman alışkanlık hâline getirdikleri av merasimleri düzenleyerek kendilerini rahatlatırlardı.¹⁰⁷ Refik Halid Bey de muayyen bazı kimselerle temasta bulunur, ekseriyetle de Dr. Celal Paşa ile görüşürdü.¹⁰⁸ Refik Halid, Sinop'ta vazife gören idarecilerden şikâyetçi olmayıp bu hayattan da memnundu. Hatta Sinop'taki ilk idare amirinin pek mütevazi, eski terbiye ile yetişmiş, çelebi ruhlu bir zat olduğunu belirtmektedir.

Yazar buradaki hayat tarzından memnun kalmıştır. Kırlarda dolaşma ve ava çıkma alışkanları kazanmıştır. Sinop'un I. Dünya Haribi'nden önceki hâlini şöyle anlatmaktadır: "*I. Dünya Savaşı'ndan önce Sinop, üç büyük oteli, deniz üstünde meyhaneleri, sokaklarında mandolin sesleri işitilen genç kız silüetleri dolaşan Rum mahallesi ile İç Anadolu'nun değme vilayet merkezinde rastlanması imkânsız şen, şirin bir kasaba idi. Boğaziçi'nin -hatta*

Anadolu yollarını hep böyle hazin, boş, fakat kanıma sıcak sevimli gördüm." Ayrıntılı bilgi için bk. Refik Halid Karay, *Guguklu Saat*, İstanbul, İnkılap Yayınevi, 2005, s. 145.

¹⁰⁶ N. Karaer, 1998, s. 45.

¹⁰⁷ R. C. Ulunay, 1999, s. 131-162.

¹⁰⁸ Sinop'taki sürgünlerin tek temennisi, İttihat ve Terakki Hükûmeti'nin yıkılmasıydı. Burada bahsi geçen Dr. Celal Paşa, Refik Halid'in ilk eşinin babası olup, bir mülki paşadır.

Rumeli kıyısındaki- bir köyünü andırıyordu; tabiat güzelliği de Boğaziçi'ni aratmıyordu. Memnunduk."¹⁰⁹

Bu arada, Refik Halid, Sinop'ta sürgünler arasında ailesiyle birlikte bulunan Celal Paşa'nın kızı Nazıma Hanımla nikahlanmış ama evlenmemiştir. Affedilen sürgünler arasında İstanbul'a dönen Celal Paşa, kızını da beraberinde götürmüştür. Daha sonra Nazıma Hanım, Refik Halid Ankara'ya geçtiğinde gizlice bu şehre gelmiş ve çift burada evlenmiştir.¹¹⁰ Yazar Sinop'ta sürgünde iken Şehzâde Abdülmecit Efendi'nin yardımını görmüş ve onun vasıtasıyla sürgüne gönderilişinin beşinci ayında kurtarılmak istenmiştir. Abdülmecit Efendi, kendisine ara sıra gelen edebiyat meraklısı bir gence,¹¹¹ Refik Halid tarafından kendisine hitaben bir mektup yazılacak olursa bu mektuba dayanarak, hükûmet nezdinde teşebbüste bulunabileceğini söylemiştir.¹¹² Bunun üzerine söz konusu genç, Refik Halid'e durumu bildiren bir mektup yazmıştır. Böylece Refik Halid, dikkate değer olan aşağıdaki mektubu yazmıştır:

“Fehâmetme’âb Efendimiz, Nezd-i Azam-ı Necibânelerinde de merhametten takdir buyrulacağı vechile, siyasiyattan ziyade, edebiyatla meşgul ve firâk-ı siyasiye yerine, firâk-ı edebîyeden birine mensûb olduğum ve matbu ve münteşir âsârımdan başka tarzda mesela, hafî ve aşikâr cemiyetler ve heyetlere intisâb gibi meşguliyetlerden uzak bulunduğum hâlde, alehusûs birbuçuk seneden beri siyasi ve mizahi değil, edebî bile bir satır neşretmediğim ve isimimi mahâfil-i umumiye ve sütun-ı ceraide unutturarak, münhasıran, bulunduğum dairenin kuyût ve evrak dosyalarının Avrupakârî teşkil ve tanzimine hasr-ı vukûf ve mesâil ettiğim sırada, Sinob’a tebîdimi, ya vaktiyle vâki olan

¹⁰⁹ Y. K. Karaosmanoğlu, 1990, s. 63-64.

¹¹⁰ Ş. Aktaş, 2004, s. 40-41.

¹¹¹ Söz konusu genç, Refik Halid'in Mekteb-i Sultani'den arkadaşı ve dostluğu uzun yıllar devam eden Abdülhak Şinasi Hisar'dır.

¹¹² H. M. Ebcioğlu, 1943, s. 32.

neşriyâtıma mukabil ya şimdi lâıyk görülmüş bir cezaya, yahut bî-asl ü esâs ihbârat üzerine sadır olan bir hataya atfetmekte mustar kalıyorum. Şayet bu bir tecrübe ise beş aylık menfa hayatım cezâ-yı kâfi görülmek, yok bir hata ise, tashih edilmek suretiyle İstanbul'a avdetim hakkında vesâret-i necibânelerini istid'a ve istirham eylerim.” 4 Teşrinievvel 1329, Beyoğlu Belediye Başkâtibi Abd-i Kemterleri Refik Halid.¹¹³

Arkadaşı (Abdülhak Şinasi Hisar) bu mektubu Abdülmecit Efendi'ye götürmüş, o da Sadrazam Said Halim Paşa'ya 25 Teşrinievvel 1329 tarihli şu mektubu göndermiştir:

“Fehametlû Devletlû Paşa Hazretleri, Sinop'ta bazı menfiler meyanında bulunan Refik Halid Bey cidden asrın yetiştirdiği nevadir-i zeka ve irfandan olup mazhar-ı afv olması için leffen takdim eylediğim mektubu ile vesatet-i reca-yı acizaneme müracaat eylemiş ve mektubu mealinden de malum-u alileri buyurulacağı veçhile, kendi esasen fırak-ı siyasiye değil edebiyat mensubîninden bulunduğu gibi mugayir-i kanun bir hâl ve harekette bulunmayacağını dahi temin etmekte bulunmasına nazaran, bu gibiler hakkında fezail ve necabet-i aliye-i fahimaneleri iktizasından bulunan merhamet ve şefkat-i sadaretpenahilerinin bideriğ ve irzani ile bila mucib oralarda mahvına sebebiyet verilmemesi ricasını teyit-i meveddet ve muhabbete vesile ittihaz eyledim efendim.”¹¹⁴

Ancak bu teşebbüs Cemal Paşa'nın inadı yüzünden neticesiz kalmıştır. Sinop'ta iken Refik Halid'in affedilmesi için Sinop Mutasarrıfı Müştak Bey tarafından, ikinci bir teşebbüs daha yapılmıştır. Ancak yine Cemal Paşa tarafından affedilmemiştir.¹¹⁵

¹¹³ N. Karaer, 1998, s. 47-48.

¹¹⁴ R. H. Karay, 1996, s. 156.

¹¹⁵ Refik Halid Bey bu işin acayip yönünü dört yıl sonra kendisini Bilecik'ten on gün izinle İstanbul'a getiren ve Ziya Gökalp'in himayesinde de geri

Yazar Sinop'ta gayet memnun şartlar içinde Ahmed Ferid, Refi Cevad gibi kişilerle edebî ve sosyal faaliyetlerinin yanı sıra ilk defa ve derinden Anadolu insanının yaşayışı ve kültürü hakkında yakın gözlemlerde bulunma fırsatı da bulmuştur ki daha sonradan *Memleket Hikâyeleri* adıyla basılacak eserinde Osmanlı matbuat dünyasında ilk ve hakiki manada¹¹⁶ Anadolu'yu tanıtan hikâyeler olarak bu eser Türk edebiyatının temel taşlarından birini oluşturmuştur.¹¹⁷ Bu eser Refik Halid'in Millî edebiyat döneminin asıl ve en mühim hikâye yazarı olmasını sağlamıştır. Konularını Anadolu'dan alan hikâyeleri, canlı mekân tasvirleri, incelikli ruh tahlilleri ve mizahi karakterleriyle Türk hikâyesine büyük katkılarda bulunmuştur.¹¹⁸ Ancak bilindiği üzere 1914 yılında dünyanın pek çok coğrafyasını derinden etkisi altına alacak olan I. Dünya Savaşı başlamıştır ki Refik Halid'in birçok konuda yaptığı eleştirileri destekleyecek nitelikte politikaların altına imza atan İttihat ve Terakki Hükûmeti ülkeyi bu savaştan korumak yerine büyük harbin tam ortasına atmıştır. I. Dünya Savaşı nedeniyle sürgünlerin bulunduğu Sinop'un Ruslar tarafından bombalanması riski ortaya çıkmıştır. Yazar gelişen bu olayları şu şekilde ifade etmektedir: “*Birinci Cihan Harbi patladı; pahalılık başladı; daha kötüsü Rus torpidoları ikide bir limana girip deniz vasıtası namına bulduğunu batırdı. Menfilerden çoğunu affedip İstanbul'a,*

çevrilmekten kurtulunca evine çağırarak ve Bahriye Nezareti'nden erzak verdiren kişinin de yine bu Cemal Paşa olduğunu ifade etmekle belirtir. Bk. N. Karaer, 1998, s. 48.

¹¹⁶ A. H. Tanpınar, 1959, s. 367.

¹¹⁷ *Türk Dili-Roman Özel Sayısı*, c. 13, 1964, s. 594.

¹¹⁸ Hikâye kavramı ve Türk edebiyatında hikâye türünün gelişimi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. “*Hikâye*”, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, c. 4, İstanbul, Dergâh Yayınları, 1981, s. 228; Ahmed Hamdi Tanpınar, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, haz. Zeynep Kerem, İstanbul, Dergâh Yayınları, s. 120; Nurdan Tüzüner, *Türk ve Dünya Edebiyatında Şairler-Yazarlar*, 3. bsk. İstanbul, Nurdan Yayınları, 1993, s. 120-121.

gençleri ise askere aldılar. Kasabada (Sinop) en ziyade mimlenmiş, o miyanda ben kaldım. Kalanları da sahil şeridinde barındırmayı mahzurlu gördüklerinden Çorum'a yolladılar.”¹¹⁹ Yazar 1916 yılında bir grup sürgünle birlikte Çorum'a¹²⁰ nakledilmiştir.¹²¹ Refik Halid, Çorum'da yalnız otururken annesi Nefise Ruhsar Hanım hasretine dayanamamış ve babasıyla İstanbul'dan kalkıp Çorum'a onun ziyaretine gitmiştir. Sürgün şehirlerde oğlunu ziyaret etmek isteyen talihsiz hanım orada yakalandığı bir

¹¹⁹ R. H. Karay, 1996, s. 40-41; Refik Halid Karay, *Ay Peşinde*, s. 106-108.

¹²⁰ Refi Cevad Ulnay, sürgünlerin Sinop'tan Çorum'a nakledilirken başarılarından geçen ve o dönem için Osmanlı taşra teşkilatı ve halk arasındaki ilişkiyi yansıtan çok önemli bir olay aktarmaktadır: “*Refik Halid’le menfamızın Sinop’tan Çorum’a nakli bayram günlerine tesadüf etti. Boyabat’ı geçtikten sonra şimdi ismini hatırlayamadığım nahiyeye merkezi olan bir köye geldik. Vakit öğle idi, bizi köylüler karşıladılar. Hepsi ile bayramlaştık, çocuklar, delikanlılar yeni elbiselerini giymişlerdi. Köy odasına indik, kahve ikram edildi. Biraz dinlendikten sonra köylülerden biri -Efendiler dedi, bugün mübarek bayramdır, siz yerinizden yurdu-nuzda, çocuğunuzdan ayrı düşmüşsünüz, fakirhanemizde bir bayram aşısı hazırladık, alçak gönüllülük edin, beraber yemek yiyelim, gönlü-müzü şenlendirin. Bu daveti teşekkürle kabul ettik, hep beraber köy-lünün evine gittik. Sofrada yakalıklı, kravatlı biri daha vardı. Bu zat köylülere -Ulan hayvanlar!... dedi, beylere beni tanıtırsanız- Bu kadar misafirperver, bu kadar terbiyeli, bu kadar nazik adamlara karşı kü-für, hepimizde bir şok tesiri yaptı. Ev sahibi: -Bizim nahiyemizin mü-dürü- Müdür yine kızdı -Ulan! adımı da söyleyene- Köylü boynunu büktü: -İbrahim Bey- Ulan İbrahim değil, Rakım Bey! Hepimiz sinir içinde idik. Öfkemizi çorbadan almak için kaşıklarla kaseye hücum et-tik. Refik Halid’in kaşları çatıldı. Müdür Bey dedi: -Sizin bu adamlara ulu orta küfür etmeye ne hakkınız var, mübarek bayram günü ne ana ne avrat bırakıyorsunuz- Hepimizin sert bir şekilde Refik’e destek ver-memiz üzerine geri adım attı.” Ayrıntılı bilgi için bk. Refi Cevad Ulnay, Takvimden Bir Yaprak Serlevhası altında “Medeni Cesaret”, *Milliyet*, 25 Temmuz 1965.*

¹²¹ H. M. Ebcioğlu, 1943, s. 36.

üremi krizinden, tedavi imkânlarının mevcut olmamasından hatta doktorsuzluktan dolayı kurtulamamış ve Hıdırlık denilen mezarlıkta toprağa verilmiştir.¹²² Yazarın Anadolu'daki sürgün hayatına bir de annesinin vefatı eklenince üzüntüsü ve ümitsizliği had safhaya ulaşmıştır. Bu karamsar duygular içinde Çorum'da daha fazla yaşamak istememiştir.¹²³ Bu acı olay Refik Halid'i derinden etkilemiş ve Çorum'dan Ankara'ya naklini istemiştir. Ankara Valisi Çerkes Reşad Bey, yapmış olduğu müracaatı kabul ederek yazarın Ankara'ya nakledilmesini sağlamıştır.¹²⁴

Refik Halid, Ankara'ya bir millî gün olan 10 Temmuz¹²⁵ 1916 tarihinde gelmiş ve üç ay kalmıştır. Yazar Ankara'ya geldiğinde barınacak yer sorunu yaşamış, Çorum eski komiseri ve o sırada merkez komiseri olarak görev yapan kişi sayesinde Hürriyet Oteline yerleşmiş ve bir süre burada kalmıştır. Sinop ve Çorum'dan itibaren derin yorum ve gözlemlerde bulunan Karay, Ankara'yla ilgili olarak şu değerlendirmelerde bulunmaktadır:

“Benim Ankara'ya gelişim 10 Temmuz bayramına, sıcağa tesadüf etti. Çarşıdaki yarı boş dükkanlar çeşit çeşit, elvan elvan, kimisinin yıldızı üç veya beş köşeli, aylarının ağzı fazla açık veya çok kapalı, türbe yeşilinden turuncuya kadar hatıra gelmedik renkte güneşten solmuş, yağmurdan akmış salaşpur bayrakları asmaşlardı. Meşrutiyet bize bayrağımızı bile öğretmemiş, bayrağa riyaseti ise hiç belletmemişti. Bir bayrak birliği göstermiyordu. Memleketi bilmeyen bir yabancı o gün

¹²² 145 M. N. Yardım, 2002, s. 14-15.

¹²³ O. N. Ekiz, 1984, s. 38.

¹²⁴ H. M. Ebcioğlu, 1943, s. 38.

¹²⁵ 10 Temmuz Bayramı: Miladi takvimle 24 Temmuz 1908 tarihine rast gelen bu tarihte bilindiği üzere II. Meşrutiyet ilan edilmiş ve bu tarihten itibaren uzun yıllar 10 Temmuz bayramını ülkenin çeşitli yerlerinde kutlamak bir gelenek hâline gelmiştir. Karay, bu bayramın 8. yılına Ankara'da tesadüf etmiştir.

çarşıdan geçse Larousse'deki bayraklardan hiçbirine benzemediği bu gezginci at cambazhanesi süsleri karşısında bir milletin hürriyetini kazandığı yıldönümünde olduğunu zihnine getirmezdi; eski Mısırçarşısı'ndaki gibi her dükkanın önüne bir alamet asmışlar sanırdı. Ta ki okuma yazma bilmeyenler bu alametlere bakarak aradığı satıcıyı bulsunlar! Sokak başlarında, patiska üzerine akar ve ağlar bir mürekkebe yazılmış vecizelere de rastgeliyordum: -Zafer-i nihaî bizimdir- gibi. Ayrıca levhalar: Hürriyet, adalet, müsavat. Meşruiyet Ankarası, yani büyük harp içinde benim Çorum'dan Bilecik'e gidinceye kadar üç ay kaldığım Ankara, tanıdığım Anadolu kasabalarının en kuru, en karası, en darı ve en durgunuydu. Tepeden bakınca tuhafıma gitti: Sanki devden ırgatların mamuttan katırlara yükledikleri çatlak kerpiç ve çürük kereste yığını getirip yanık suratlı, yalçın, haşin bir tepenin altına istif etmeden, acele boşaltmışlardı. Yapılmıştan çok yıkılmış, dizilmişten çok dağılmış, oturulacaktan ziyade yakılacağı benziyordu.”¹²⁶

Bu arada Refik Halid, Sinop'ta iken sekiz yüz kişi olan sürgün sayısı Ankara'ya geldiğinde aşağı yukarı elli kişiye düşmüştü. Daha önce tahliye edilenler arasında Celal Paşa da affa uğrayarak, ailesi ile beraber İstanbul'a dönmüştü. Fakat Celal Paşa'nın kızı Nazıma Hanım, Refik Halid'le nikahlı olmakla birlikte, henüz düğünleri yapılmamıştı. Ayrıca Celal Paşa, kızının Refik Halid'le Anadolu'da yerleşmesine karşıydı. Buna rağmen Nazıma Hanım, İstanbul'dan gizlice kaçmış ve Ankara'ya gelmiştir. O sebeple bu bir düğünsüz evlenme hâline gelmiştir.¹²⁷

Yukarıda kısaca temas edildiği üzere Sinop ve Çorum'dan sonra üçüncü sürgün yeri olan Ankara'da, Refik Halid Karay sadece üç ay kalabilmiştir. Keza bu tarihte oldukça büyük bir yangın çıkmış ve

¹²⁶ Refik Halid Karay, *Delî*, s. 32-43.

¹²⁷ H. M. Ebcioğlu, 1943, s. 42.

pek çok evi barınmaz hâle getirmiştir. Bu nedenle de sürgünlerin barınma sorunu had safhaya ulaşmıştır. Refik Halid bu durumu şu şekilde anlatmaktadır: “Ankara, I. Dünya Savaşı sırasında bir yangın neticesi kül ve kalıntı hâlini alınca barınmak zorlaşmıştı. İçecek su bulunamıyordu; kumlu kireçli sızıntılarla böbreklerim zedeleniyordu... Baktım olacak iş değil, Dâhiliye Nazır Talat Bey’e bir telgraf çektim. Yangın münasebetiyle ev, bark kalmadığından Bilecik’e naklime müsaade buyurunuz. Üç gün sonra cevabını aldım... Eşref saatine rastlamış olacak ki izin verdi.”¹²⁸

Karay, Ankara’da oldukça olumsuz koşullarda yaşamını sürdürmeye çalışırken bir de çok büyük Ankara yangınıyla karşılaşınca tekrar başka bir şehre naklini istemiş ve 1916 yılında Bilecik’e taşınmıştır.¹²⁹ Ankara gibi çorak bir yerden kurtulup, şirin bir beldeye kavuşacağından çok İstanbul’a daha da yaklaşacak olmasından sevinçliydi. Bilecik mutasarrıfı Hakkı Behiç Bey tarafından gayet nezaketle karşılandı.¹³⁰ Keza Hakkı Behiç Bey ilk Ankara Hükûmeti’nde Maliye Vekilliği yapacağı gibi Meşrutiyet devrinde Maliye Nezareti’nde Karay’ın kâtip arkadaşlarından biriydi. Karay’ın Bilecik’e naklinde yine Ankara’ya olduğu gibi dönemin Ankara Valisi Reşid Bey’in büyük yardım ve teveccühleri olmuştur ki Ankara’dayken Refik Halid’i her yönden koruyup kolayan bu zat¹³¹ Karay’ı Bilecik’e değil doğrudan doğruya İstanbul’a göndermek istediğini belirtmiş ancak buna gücünün yetmediğini söylemiştir. Karay, Ankara’dan hareketinde Reşid Bey’le vedalaşarak trenle ancak bir buçuk günde Bilecik’e ulaşmıştır.¹³²

Ankara’da rahatsız olan, kumlu ve kireçli suları içmekten böbrekleri sancılanan Refik Halid, Bilecik’ten çok memnun kalmıştır.

¹²⁸ R. H. Karay, 1996, s. 32.

¹²⁹ N. S. Banarlı, 1984, s. 1206.

¹³⁰ R. H. Karay, 1996, s. 34-35.

¹³¹ R. H. Karay, 1992, s. 85.

¹³² R. H. Karay, 1996, s. 33-34.

Memnuniyetini şu sözlerle ifade etmiştir: “Tarihimizin bu sevimli beşiği karşısında sıhhatle muhabbetle iki sene geçirdim... Dağlarında dolaşır ve ne olsa buraları istilaya, felaket ve faciaya saha olamaz derdim. Hulasa İç Anadolu bana emniyet, rahat ve ferah verdi. Dağlarına, kırlarına, derelerine bakar: Beş yüz sene-den beri bu dağlarda düşman bayrakları dalgalanmadı; bu kırlarda düşman ayakları gezinmedi; bu derelerde düşman atları sulanmadı. Bu yerler düşman istilası görmedi ve görmeyecek! Der, sevinçle göz gezdirip teselli ve sükun bulurdum”¹³³

Bilindiği üzere Refik Halid’in sürgüne gönderilmesinin en büyük nedeni İttihat ve Terakki muhalifliğinin yanı sıra bu konuyla ilgili olarak çeşitli gazete ve dergilerde yazmış olduğu eleştirel ve mizahi yazılarıydı. Yazar sürgün hayatında Sinop’ta yalnızca üç yazı kaleme almıştır. Bu yazıların birini 1914 (1330) tarihli *Neusal-i Millî* için hazırlamıştır ki kısa bir biyografisinin arkasına *İneğe, Öküze ve Buzacıya Dair* başlığıyla, Karay’ın resmiyle birlikte yayımlanmış ve her nasılsa hükümet bu yazıya ve biyografiye ses çıkarmamıştır.¹³⁴

Yine o sıralarda Cemal Paşa’nın muvafakatı ile İstanbul’da Ali Kemal tarafından *Peyam* gazetesi çıkarılmaktaydı. Yazı işleri müdürlüğünde Yakup Kadri’nin bulunduğu bu gazeteye Refik Halid ara sıra suya sabuna dokunmadan bazı mizahi yazılar yazıp yazamayacağını sormuş ve olumlu yanıt almıştı. Yazar burada “*Kirpi*” müstearı yerine “*Aydede*” isimini kullanmış ve “*Nakş-ı Berab*” serlevhası altında “*Aydede*” imzalı biri Erenköy ve Sua-diye taraflarındaki Kuleli Köşkleri diğeri ise futbol maçlarıyla ilgili iki yazı kaleme almıştır. Üçüncü yazı ise uyku ile ilgili olup yayımlanamamıştır.¹³⁵ Öyle ki makalelerin, yayımlandıktan kısa bir süre sonra Refik Halid tarafından yazıldığı anlaşılmış ve Kirpi

¹³³ R. H. Karay, *Ay Peşinde*, s. 26-28.

¹³⁴ *Neusal-i Millî*, 1914, s. 109-114.

¹³⁵ H. M. Ebcioğlu, 1943, s. 42.

imzalı yazılardan çok daha büyük bir şevk ve hayranlık uyandırmış, nitekim bu yazılardan dolayı hükûmet *Peyam*'ı kapatmıştır.¹³⁶ Bundan sonra menfa hayatının Bilecik'e kadar süren kısmı boyunca hiçbir yazı yazmamıştır. Fakat Bilecik'te, Türk edebiyatında ve hikâyeciliğinde başlı başına bir çığır açacak olan *Memleket Hikâyeleri*'nin ilk nüvesini oluşturmuştur.¹³⁷

Yazar Bilecik'te iken büyük hikâyeci Ömer Seyfettin bir mektup göndererek, yayımlanmak üzere hikâye istemiştir. Bunu fırsat bilen Karay 1917 yılında mütarekeden bir yıl önce *Boz Eşek* ve *Küs Ömer*'i kaleme almıştır. Birincisini Celal Sahir bizzat Talat Paşa'ya okumuş, hikâyeyi o da beğenmiş ve isminin koyulmaması şartıyla yayımlanmasına izin vermiştir. Bu iki hikâye *Türk Yurdu* dergisinde R. H. rumuzuyla yayımlanmıştır.¹³⁸ Yine o esnada Ziya Gökalp tarafından çıkarılan *Yeni Mecmua*'da yayımlanmak üzere tekrar Ömer Seyfettin tarafından yeni hikâyeler istenilmiş ve Refik Halid de bu sefer 1918 yılı başlarında *Sarı Bal* ve *Şaka* hikâyelerini göndermiştir. Mütarekeden bir yıl önce, Refik Halid'in sürgünde iken yazdığı *Türk Yurdu* ve *Yeni Mecmua* dergilerinde yayımlanan bu hikâyeler Ziya Gökalp'in ciddi manada ilgisini çekmiştir. Bu konuda Ömer Seyfettin ile görüşen Gökalp, Refik Halid'in o günlerde Türkçe'yi en iyi kullanan yazar olduğunu belirtmiştir. Bundan sonra Ömer Seyfettin kendisini hiç tanımadığı hâlde Bilecik'e mektup yazarak Refik Halid'den yeni yazılar göndermesini talep etmiştir.¹³⁹

¹³⁶ Y. K. Karaosmanoğlu, 1990, s. 64-65.

¹³⁷ N. S. Banarlı, 1984, s. 1206.

¹³⁸ *Türk Yurdu Dergisi*, "Küs Ömer", c. 14, Nu 1 (151), 1 Kânunusani 1334, s. 1402-1408; "Boz Eşek", c. 14, Nu. 2 (152), Kânunusani 1334, s. 4035-4040. Ayrıntılı bilgi için bk. Hüseyin Tuncer, *90. Yılında Türk Yurdu Bibliyografyası*, Ankara, Kültür Bakanlığı-Türk Ocakları Yayınları, 2002, s. 95.

¹³⁹ H. M. Ebcioğlu, 1943, s. 43. Ömer Seyfettin gibi büyük bir edebiyatçının hiç tanımadığı bir yazar olan Refik Halid'le ısrarla irtibat kurması ve Türkçe'yi kullanmadaki maharetini sürekli övmesi Refik Halid'in yazı istidadındaki başarısının çok önemli göstergelerinden biridir.

İstanbul'a Geri Dönüşü ve Yeni Mecmua Dönemi

Bu arada I. Dünya Savaşı'nın sonunun yaklaşması nedeniyle ülkenin genelinde siyasi atmosferde çok önemli değişimler yaşanmaya başlanmıştır. Rusya'da Bolşevik Devrimi'nin yaşanması ve Ruya ile İttifak Devletleri arasında 3 Mart 1918'de Brest-Litovsk Antlaşması'nın imzalanması sonucu Rusya kendi iç çatışmalarıyla uğraşmak üzere savaştan çekilmiştir. Talat Paşa hem Sadrazam hem Dâhiliye Nazırı sıfatı ile Brest-Litovsk Antlaşması'nı imzalamak üzere yurt dışına gitmiştir. Bu devrede Cemal Paşa Dâhiliye Nezareti'ne vekalet etmiştir. Bu sıralarda ilk çocuğu dünyaya gelecek olan Refik Halid eşi Nazıma Hanımı daha sağlıklı bir doğum yapabilmesi için İstanbul'a göndermişti.¹⁴⁰ Talat Paşa'nın yurt dışında bulunmasını fırsat bilen Karay, Seyfullah Paşa vasıtasıyla İstanbul'a gitmek istediğini Cemal Paşa'ya bildirmiştir.¹⁴¹ Cemal Paşa da Bilecik'e tekrar dönmek şartıyla Karay'a on günlük bir mücadele vermiştir.¹⁴² Nitekim Refik Halid telgrafı alır almaz beş yıl önce ayrıldığı ve memleketim dediği İstanbul'a hemen hareket etmiştir. Yazar bu konuda şu bilgileri aktarmaktadır: “*Ben o zaman Bilecik'te sürgündeydim. Celal Sahir aracılığıyla benden Türk*

¹⁴⁰ M. N. Yardım, 2002, s. 15.

¹⁴¹ R. H. Karay, 1992, s. 42-43.

¹⁴² H. M. Ebcioğlu, 1943, s. 43.

Yurdu'na hikâye göndermemi istediler. Gönderdiğim hikâyeler yayımlandıktan sonra Ziya Gökalp'in dikkatini çekmiş ve onun aracılığıyla İstanbul'a getirildim. Yeni Mecmua'nın sürekli yazarlarından biri oldum."¹⁴³

Yine başka bir yazısında İstanbul'a dönüş izni aldıktan sonra ilk trenle İstanbul'a dönen yazar dönüşünü şu şekilde anlatmaktadır: "O gece kar, tipi içinde ehemmiyeti mahsusama binaen baş komiserle birlikte bir yük katarına atladık... Tüccar denklere üzerinde, soğuktan ve heyecandan dişlerim birbirine vurularak İstanbul'a doğru yuvarlanıyorduk. İzmit'te deniz karlarından akseden donuk bir ışık içinde bana bir İzlanda manzarası gibi acayip ve ölü göründü. Titriyordum. Duruştan istifade lokomotifin hat üzerine attığı kızgın kömürlerde ısınmaya çabaladım. Karanlığın ve karın ortasında mavimtrak alevleriyle bir kahin ocağı kadar esrarlı duran bu ateş, yüzümü yakıyor, fakat ısıtmıyordu. Çeşit çeşit hazin düşüncelerle dolu başımı üzerine eğdim, sanki payitahta girmeden evvel bir büyücü için tütsüleniyordum! Sabahleyin yirmi senelik hayatımın tatlı tatlı geçtiği sevimli köyleri ve uzaktan Erenköy'deki evlerimizi gördüm; Karlar erimiş, güneş açmıştı, buraları âdeta ılıktı. Haydarpaşa rıhtımında gözlerimle İstanbul'u kucakladım."¹⁴⁴

Böylece on günlük izinle İstanbul'a gelen Refik Halid, Ziya Gökalp ve Küçük Talat Beylerle Yeni Mecmua'ya yaptığı bir ziyarette tanıştı. Ayrıca Bilecik'ten izinli olarak İstanbul'a gelişinin ikinci gününde o zamana kadar hiç görmediği Cemal Paşa ile de görüşme imkânı yakalamıştır.¹⁴⁵ Bu görüşmeden sonra Refik Halid'in, en büyük hasmı olan Talat Paşa'nın Sadrazamlık ettiği

¹⁴³ Tahir Alangu, *Ömer Seyfettin Ülkücü Bir Yazarın Romani*, İstanbul, 1968, s. 367.

¹⁴⁴ R. H. Karay, 1992, s. 43; Refik Halid Bilecik'te 1916 Ekim'inden 1918 kışına kadar kalmıştır.

¹⁴⁵ R. H. Karay, 1992, s. 53.

İstanbul'da Cemal Paşa'nın yardımını görerek rahatça dolaşmıştır.¹⁴⁶ Nitekim bir yazısında da Cemal Paşa için "O dönemde memlekette sanat âlemiyle ilgilenen tek devlet adamı" demektedir.¹⁴⁷

İstanbul'a geldikten sora Bilecik'ten gönderdiği hikâyelerin oluşturduğu büyük tesir, Ziya Gökalp ile Ömer Seyfettin'in isteğiyle *Yeni Mecmua*'ya hikâye ve fıkra yazan yazar, kısa sürede derginin en önemli yazarlarında biri hâline geldi.¹⁴⁸

Bilecik'ten İstanbul'a on günlük izinle gelen Refik Halid, izininin sonuncu gününde evinden *Yeni Mecmua*'ya gitmek için çıktıktan sonra tevkifhaneye götürüldü. Fakat kendisine refakat eden polise kartını vererek, bu kartı o dönemde İttihat ve Terakki Umum Merkezi yakınında olan *Yeni Mecmua* idaresine götürüp merkez-i umumi kapıcısına vermesini ve kendisinin tevkif edilmesini bildirmesini istemiştir. Polis bu talebi yerine getirmiş ve kapıcı da bu kartı Ziya Gökalp'e ulaştırmıştır. Ziya Gökalp de Cemal Paşa'nın kâtibi olan Falih Rıfkı'ya telefon etmiş, Cemal Paşa bulunmuş ve nihayet Refik Halid'in tahliyesi için emir alınmıştır.¹⁴⁹ Yazar bu olayı şu şekilde anlatmaktadır:

"...İşte bu jokerin kudretine güvendiğimden iznimin bittiği gün tekrar sürgüne yollanamayacağımdan emin, evden çıkmış şehre iniyordum. Yanıma eciş bücüş bir adam sokuldu, ismimi sordu. Derhâl anladım: Sivil memurdu, tevkif edilmişim. Birlikte vapura bindik, Kadıköy'den köprüye çıktık. Az sonra Polis Umum Müdürlüğü binasından içeriye girdik. Teslim muamelesi yapıldı; kendimi muhtelif yerlere sevkedilecek mevkuflar koğuşunda buldum. Buranın şefi komiserdi. Dedim ki bu işte bir yanlışlık var. Benim menfaya sevkimden vazgeçildi. Cemal Paşa

¹⁴⁶ N. Karaer, 1998, s. 51.

¹⁴⁷ R. H. Karay, 1996, s. 26.

¹⁴⁸ Karay'ın İstanbul'a geldikten sonra neşrettiği ilk hikâyesi *Şaka*'dır. Bk. *Yeni Mecmua*, "Şaka" Nu 30, c. 2, 31 Ocak 1918.

¹⁴⁹ H. M. Ebcioğlu, 1943, s. 46.

ve Ziya Gökalp Bey meseleyi biliyorlar. Müdürlerden biriyle konuşmama müsaade edin. Etmedi ve yanıma kattığı bir polis emir verdi. Götürün Beyi! Nereye, trene mi? Hapishaneye mi birden anlayamadım. Ara sokaktan postane önüne çıktık; yan taraftaki yokuşa tırmanıyoruz. Talimat almış ki polis benimle konuşmuyor, suallerimizi cevapsız bırakıyor ve adımlarını da gittikçe sıklaştırıyor. Baktım, Yeni Mecmua'nın bulunduğu İttihat ve Terakki merkezinin civarındayız. Oraya renginden dolayı Kırmızı Konak denirdi; harbin ve fena idarenin bezdirdiği halk nazarında lanetleme binalardan biriydi. Öyle ikinci bir binada Enver Paşa'nın Boğaziçi'ndeki yalısı idi; önünden ve arkasından geçenlerin gözlerinde beddua okunduğu belli olurdu. Polis Kırmızı Konak sırasındaki ahşap, boyasız bir evin kapısını çaldı. Orası neresi birden sezdim: Tevkiyhane! Kapı henüz açılmamıştı, cebimden çıkardığım kartımı iyi yüzlü, genç polisin eline sıkıştırdım, görülmesinden korkarak almıştı. Çabucak demiştim ki aman çok rica ederim kartı şu kırmızı konağın kapıcısına veriver ve tevkiyhane de bulunduğumu da söyle..."¹⁵⁰

Aslında Refik Halid'in tekrar tutuklanmasına neden olan gelişme yine yazdığı bir eleştiri yazısından kaynaklanmakta idi. *Yeni Mecmua*'da hafta muhasebesi serlevhası altında yazdığı yazılarından birinde zamanın harp zengilerinin en büyüğü olan Bayramzade'yi kasederek mizahi ve eleştiri dolu göndermelerde bulunmuştu.¹⁵¹

Bu yazıya çok sinirlenen harp zengini Bayramzade, konuyu Talat Paşa'ya intikal ettirmiş ve bunun üzerine de Talat Paşa, Karay'ın tekrar Bilecik'e gönderilmesini emretmiştir. Ancak bu sefer de Ziya Gökalp'in araya girmesi sonucu tekrar sürgüne gitmekten kurtulmuş,¹⁵² İstanbul'a ve *Yeni Mecmua*'ya yerleşmiş,

¹⁵⁰ R. H. Karay, 1996, s. 27-28.

¹⁵¹ R. H. Karay, *Yeni Mecmua*, "Harp Zengini", Nu. 42, c. 2, 02 Mayıs 1918.

¹⁵² M. N. Yardım, 2002, s. 15.

kendi imzasıyla yazılarını yayımlamaya devam etmiştir.¹⁵³ İttihat ve Terakki'nin ileri gelenleri harp zenginleri konusu gündeme geldikçe, kendilerini savunmak için; “*Bu her yerde var*” lafını ortaya atmaktaydılar. Hatta Refik Halid'in söz konusu yazısı yayımlanmandan on dört ay önce, Maliye Nazırı'nın Meclis kürsüsünden harp zengininin kazancını meşru olmasa da hoş göreceğini söylemesi -dünkü muhalifin İttihat ve Terakki'nin çıkarttığı bir dergide bunları yazabilmiş olması- durumun iktidar için ne derece bozulduğunu göstermeye yetmektedir. Refik Halid *Harp Zengini* başlıklı yazısında özetle o günkü durumla ilgili gözlemlerine şu şekilde değinmektedir: “*Bizi daima iğrendiren, üzen, ürküten, bazen de öldüren iki mesele; harp zengini, tıfıslı bit... Harp zenginlerinin gün geçtikçe kabaran keselerine ne kadar kâr girerse bizim de her ay biraz daha sararıp solan kanımızdan o kadar kırmızı küreyvat (yuvarlak) eksiliyor...*”¹⁵⁴

Ziya Gökalp, Refik Halid'i en güzel ve pürüzsüz Türkçe yazar muharrir olarak tanıyordu. Son günlerine kadar da bu kanaatini ve Refik Halid'e karşı sempatisini muhafaza etmiş, bunu yazılarında da göstermiştir. Refik Halid de gerek gurbetteyken gerek sonradan Ziya Gökalp'in kıymetini bildiren hararetli ve minnetli makaleler yazmıştır.

Yeni Mecmua'da¹⁵⁵ çalışmasının yanında İstanbul'a döndükten sonra diğer gazetelerde de imzaları görülmeye başlanan Refik

¹⁵³ N. Karaer, 1998, s. 51-52.

¹⁵⁴ Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, c. I/IV, Ankara Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991, s. 539.

¹⁵⁵ Refik Halid, *Yeni Mecmua*'da çalışmaya başlaması, İttihat ve Terakki önde gelen aydınlarıyla olan münasebetleri nedeniyle eski dava arkadaşları Hürriyet ve İtilaf Fırkası mensupları tarafından -Ocakçı- olarak damgalanmıştır. Yazar konuyla ilgili olarak yapılan yakıştırmalar üzerine: “*Ben güya mahirane bir siyasetle kalemimi cemiyet müdafasına hasretmişim, satılmışım. Bereket ki arkadan -Efendiler Nereye?- yetiştirdi; bu saf dillerin şüphelerini bir derece yatıştırdı.*” demektedir. Bk. R. H. Karay, 1992, s. 58.

Halid, zaman zaman *Vakit*, *Tasvir-i Efkar* ve *Zaman* gazetelerinde makaleler yazıyordu. Bu yazılarında o zamanki İstanbul'un, harpten dolayı çektiği sefalet ve müşkülâtı gösteriyordu. Hükümet bu neşriyata da karşı herhangi bir muhalefette bulunmamıştır.

1914-1918 harbinin İstanbul'da tevhit ettiği sefaletten bahsedip Türk edebiyatına geçmiş yegane yazıları oluşturmuştur. Bu arada savaşın sonunun yaklaşması nedeniyle *Yeni Mecmua*'da çıkamayacak bir hâle gelmişti. Falih Rıfki, bunun devamı için mecmua üzerine kendi ismiyle beraber tarihçi Ahmed Refik ve Refik Halid'in isimlerinin konulmasını teklif etti ve iki ay kadar *Yeni Mecmua* bu üç isim imzalı çıktı fakat yayın hayatına daha fazla devam edemedi.¹⁵⁶

Bilecik'e tekrar dönmekten kurtulmayı başaran Refik Halid, *Yeni Mecmua*'daki yazılarına devam ederken savaşın getirdiği bütün olumsuzluklardan etkilenmiş ve parasız kalmıştı. Bilindiği üzere bu dönemde faaliyet gösteren muharrirler aynı zamanda ya muallim ya müderris yahut memurluk görevlerinde bulunmaktaydılar. Ömer Seyfettin de Refik Halid için bir hocalık verilmesi amacıyla teşebbüste bulunmuş ancak muvaffak olamamıştı.

Daha sonradan Robert Koleji'nde açılan bir Türkçe hocalığı, kolejin Türkçe tedrisat idare kısmını idare eden Hüseyin Bey tarafından Karay'a teklif edilmiş ve yazar bu teklifi kabul ederek göreve başlamıştır.¹⁵⁷ Bu okulun hocaları arasında ünlü romancı Halide Edip ve Adnan Adıvar da vardı.

Bu kişilerle sıkı bir dostluk kuran Karay, çeşitli konularda kendileriyle fikir alışverişinde bulunmaktaydı.¹⁵⁸ Yazar elli lira maaşla günlük ihtiyaçlarını tamamen karşılayamadığı için yukarıda belirtilen gazetelerde yazılarını neşretmekteydi. Mütareke döneminde kolejde Türkçe dersleri kaldırıldığı ve mukavelesi sona erdiği için bu görevden daha sonradan ayrılmıştır.¹⁵⁹

¹⁵⁶ H. M. Ebcioğlu, 1943, s. 47.

¹⁵⁷ N. Karaer, 1998, s. 52.

¹⁵⁸ O. N. Ekiz, 1984, s. 15.

¹⁵⁹ H. M. Ebcioğlu, 1943, s. 52.

Mütareke Dönemi Siyasi ve Matbuat Faaliyetleri

Refik Halid 1908 yılından mütareke dönemine kadar yazmış olduğu mizahi ve politik yazılarında, öne sürdüğü fikirlerinde haklı çıkmıştı. İttihat ve Terakki Hükûmeti'nin yapmış olduğu yanlış siyaset neticesinde Osmanlı Devleti parçalanmış ve Türk insanı bin bir çeşit acıya boğulmuştu.¹⁶⁰ 1912'den 1922'ye kadar on yıl savaşan Türk milleti, Trablusgarp, Balkan özellikle I. Dünya Savaşı ve Millî Mücadele'de üç milyondan fazla insan yitirmiştir. On bir milyon olduğu tahmin edilen nüfusun bu savaşlarda eğitimli bireylerinin büyük kısmı kaybedilmiştir. Çünkü Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı'nda Rusya, İngiltere, Fransa gibi büyük devletlerin, ordu, donanma, tükenmez insan ve ekonomik kaynaklarına karşı dört yıl süreyle Kafkasya, Çanakkale, Irak, Suriye, Galiçya, Sina gibi büyük cephelerde ve ulaşım olanaksızlıkları, yokluklar içinde savaşmıştır. Savaşta Türk ordusu hem düşmanla hem de bağımsızlığını isteyen azınlıklarla mücadele etmek zorunda kalmıştır.¹⁶¹ Kolera, tifüs, verem, zatürre, açlık ve daha birçok hastalıktan yüz binlerce insan ölmüştür. Silahsız, cephanesiz, ilaçsız, yiyeceksiz ve bin türlü ulaşım eksiklikleri nedeniyle

¹⁶⁰ R. H. Karay, 1964, s. 13.

¹⁶¹ Refik Halid Karay, *Yezidin Kızı*, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 1992, s. 60.

devlet artık çökme noktasına gelmiştir.¹⁶² Almanya ve müttefiklerinin savaştan çekilmesi sonucu artık Osmanlı Devleti'nin de ateşkes antlaşması imzalamaktan başka herhangi bir çaresi kalmamıştır. Nitekim 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Ateşkes Antlaşması imzalanarak savaşa son verilmiştir.

17 Ekim 1918'de Sadrazamlıktan istifa etmek zorunda kalan Talat Paşa, İttihat ve Terakki Fırkası Genel Başkanlığı'ndan ve genel merkez üyeliğinden istifa ettiği gibi siyasi hayattan da çekildiğini ilan ederek, on seneden beri sadık bir silah gibi avucunun içinde tuttuğu partisini de bırakmıştı. Bunun üzerine, Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından bir gün sonra (31 Ekim 1918) İttihat ve Terakki Fırkası erkânı, kırmızı konaktaki genel merkezlerinde olağanüstü bir kongre hâlinde toplanmıştı. Yapılan sert tartışmalar neticesinde kongre üyeleri bir anda ikiye ayrılmışlar, bir kısım üyeler bu partinin hemen kapatılmasını bir kısmı ise ıslah edilmesini istemişlerdir. Fakat bu kongrenin sonunda İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin adı, programı ve liderleri değiştirilmek üzere yeni bir partinin kurulması kararlaştırılmıştır. Parti, Teceddüt Fırkası adı altında bir müddet daha faaliyet göstermiştir. Kongreden sonra İttihat ve Terakki Fırkası'nın ileri gelenleri Enver Paşa'nın eşi Naciye Sultan'ın yalısında toplanmış ve orada durumu hep birlikte gözden geçirdikten sonra memleketten hemen uzaklaşmaya karar vermişlerdir. Ardından Osmanlı Devleti'ni I. Dünya Savaşı'na sokmaktan sorumlu tutulan Talat, Enver ve Cemal Paşalar, İstanbul'u terketmeden önce İttihat ve Terakki genel merkezi üyelerinden bazılarıyla, Sadrazam ve Harbiye Nazırı Ahmed İzzet Paşa'ya elden bir de mektup göndermişlerdi. Aynı gün tanınmamak için hepsi de kıyafet değiştirerek gecenin karanlığı içinde yalıdan çıkıp, ayrı ayrı yollardan deniz kenarına inerek, Odesa'ya hareket etmek üzere bekleyen bir Alman torpidosuna binerek İstanbul'dan uzaklaşmışlardır.¹⁶³

¹⁶² R. H. Karay, 1996, s. 279.

¹⁶³ N. Karaer, 1998, s. 53.

Refik Halid, bozgun haberini bizzat Küçük Talat Bey'den şu şekilde nakletmektedir:

“Olağan toplantılarımızdan birini yapıyor siyaset dışında şundan bundan konuşuyorduk. Ziya Gökalp Bey'in gelişine muntazırdık. Bekliyorduk, o gelmedi; içeriye küçük Talat Bey girdi. Girdi ama ben bir başkası zannettim, yüzü o kadar değişik idi; her vakitki gibi gülerək: Maşallah Beyler! demeyi unutmadı, fakat ne sesi onun sesine benziyordu ne de tebensümü tebensümüne... Hatta bu bir gülümseme sayılmazdı, ıstırap denilen hissin, röntgen ile şekli alınabilse meydana işte buna benzer bir çizgi, bir mahuf tekallüs resmolunurdu. Yahya Kemal ya anlayışının kuvvetinden yahut da bir gece evvel kulak dolgunluğu olmasından Yeni Mecmua'da ilk defa bir siyasi sual sordu: Neler oluyor Talat Bey? dedi. Demek bir şeyler oluyordu... Benim dünyadan haberim yoktu. Zaman gazetesine İstanbul'un İç Yüzünü yetiştirmekle kolejde ders okutmakla Yeni Mecmua'ya makale yazmakla öyle meşguldüm ki, sonu felakitle biteceğine katiyen emin olduğum harbi, artık düşünemez olmuştum. Kulaklarımı dört açıp dinledim Talat Bey'i: Kahpe Bulgarlar cepheyi yarıp kaçtılar! Almanlar'la bağlantı hattımız kesildi. Sulh yapmakta başka çare kalmadı!”¹⁶⁴

Yeni Mecmua'nın kapanması, İttihat ve Terakki ileri gelenlerinin yurt dışına kaçmasını mütekip Refik Halid, *Vakit*, *Tasvir-i Efkâr* ve *Zaman* gazetelerinde¹⁶⁵ makaleler yayımlamıştır.¹⁶⁶ *Zaman* gazetesinde birbiri ardına bir nevi, İttihat ve Terakki Partisi'yle

¹⁶⁴ R. H. Karay, 1992, s. 35-36.

¹⁶⁵ Refik Halid İstanbul'a döndükten sonra bu üç gazetede yaptığı çalışmalarla ilgili olarak şu bilgileri vermektedir: “İstanbul'a avdetimde evvela *Vakit*'te makalelerim yayımlanmıştı. Sonra daha fazla ücret verdiği için *Tasvir-i Efkâr*'a geçmişim. Daha sonra da Polis Umum Müdürü olan Nurettin Bey'in teklifiyle *Zaman* gazetesine geçtim.” Ayrıntılı bilgi için bk. R. H. Karay, 1992, s. 38.

¹⁶⁶ H. H. Engin, 1997, s. 42.

hesaplaşma niteliğinde olan *Sakın Aldanma, İnanma, Kanma, Ortada Kabahatli Yok ve Efendiler Nereye* başlıklı üç makale yayımlamıştır.¹⁶⁷ Bu yazılarıyla yıllardan beri dilinin altında sakladığı baklayı çıkarma fırsatını bulmuş, bir diğer ifadeyle memleketin içinde bulunduğu durumla ilgili fikirlerini açıkça ifade etmeye başlamıştır.¹⁶⁸

Birbiri ardına yayımlanan bu makalelerden ilk ikisinde yani *Sakın Aldanma, İnanma, Kanma ve Ortada Kabahatli Yok* adlı yazılarda yazar, değişen bir hükûmetten sonra yeni gelen hükûmetlerin konuşmalarla, parlak cümlelerle ve hudutsuz vadelerle halkı kandırmaya çalışacaklarını; fakat aynen kendilerinden öncekilerin yaptıkları münasebetsizlikleri tekrarlayacağını ifadeyle siyasilere aldanıp, inanılmaması gerektiğini iddia etmiştir. Ayrıca umumi harp mesuliyetini kimsenin üzerine almadığını; bunun yalnızca beş on kişiye maledilmesinin de yanlış olacağını belirtmiştir. *Efendiler Nereye* başlıklı yazısında ise İttihat ve Terakki ileri gelenlerinin ülkeyi âdeta batırıp, ateşe atıktan sonra yurt dışına kaçmalarını mizahi bir şekilde eleştirmektedir.¹⁶⁹

Mondros Mütarekesi'nden ve İttihatçı paşaların firarlarından Ahmed İzzet Paşa sorumlu tutulmuştu. Milletvekilleri, kabinenin kompozisyonunu eleştiriyorlardı. Zira, İzzet Paşa'nın eski İttihatçıları kabineye alması, onları sevmeyenlerin tepkisini uyardırıyordu. İzzet Paşa ilk önce işi savsaklamak istemişse de sadaretinin 25. gününde 10 / 11 Kasım 1918 tarihinde istifa etmek zorunda kalmıştır. Bundan sonra padişah yeni hükûmeti kurma görevini Tevfik Paşa'ya verdi. 11 Kasım 1918 tarihinde Tevfik Paşa kabinesi göreve başladı.¹⁷⁰ Tevfik Paşa iç politikada olup biten-

¹⁶⁷ Ş. Aktaş, 2004, s. 43-44.

¹⁶⁸ B. Arslantaş, 2003, s. 5.

¹⁶⁹ Karay, *Sakın Aldanma, İnanma, Kanma*, s. 56-66.

¹⁷⁰ Utkan Kocatürk, *Atatürk ve Türk Devrimi Kronolojisi (1918-1938)*, Ankara, İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları 1973, s. 6.

lere ilgisiz kalmış ve sarayı da işlerine karıştırmamaya çalışmıştır. Vahideddin'in amacı, iktidar dizginlerini bizzat kullanmaktır. Tevfik Paşa aleyhindeki kulis tertipleri, ilerde seçeceği sadrazamların güvenoyu alamamaları ihtimalini ortaya çıkarmıştı. Bunun neticesinde meclisi feshetti.¹⁷¹

Refik Halid, oldukça karışık bir dönem olan mütareke devrinde bir yandan basın yayın faaliyetlerine devam ederken diğer taraftan da siyasete ilk adımını atacak gelişmelerin içinde bulunuyordu. Nitekim 4 Aralık 1918'de kurulan Wilson Prensipleri Cemiyeti'nin¹⁷² kurucuları arasında yer aldı. Bu cemiyetin kurucuları arasında Ali Kemal, Halide Edip, Ahmed Emin, Yunus Nadi gibi ünlü isimler bulunuyordu. Cemiyet Amerikan mandaterliğini savunuyordu.¹⁷³

Tevfik Paşa iktidara geldikten hemen sonra İttihatçılara karşı birtakım tutuklamalarda bulundu. Ancak en büyük İttihat ve Terakki muhalifi siyasi yapı olan Hürriyet ve İtilaf Fırkası bu icraatları yetersiz buldu. Siyasi kargaşa içinde bulunan ülkenin üzerinde gezen karanlık bulutlar kendini iyiden iyiye belli etmeye başlamıştı ki 1918 yılında padişah olan Vahideddin, 3 Mart 1919'da istifa eden Tevfik Paşa Hükûmeti yerine 4 Mart 1919 tarihinde Damad Ferid Paşa'ya hükûmeti kurma görevini vermiştir.¹⁷⁴ Bu kabinede Meşihate Sabri Efendi, Evkafa Vasfi Hoca, Şurayı Devlete Seyit Abdülkadir Efendi, Dâhiliyeye Cemal Bey, Adliyeye Sıtkı

¹⁷¹ N. Karaer, 1998, s. 56.

¹⁷² Wilson Prensipleri Cemiyeti, Wilson prensiplerinin ortaya çıkardığı iyimserliğe güvenen aydınlarca kurulmuştur. Ancak mütareke dönemindeki karışık ortamda fazla etkili olamamıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, c. 2, İstanbul, Hürriyet Yayınları, 1986, s. 245-248.

¹⁷³ B. Arslantaş, 2003, s. 6.

¹⁷⁴ Tevfik Bıyıkhoğlu, *Atatürk Anadolu'da (1919-1921) I*, 2. bsk. Ankara, Kent Yayınları, 1981, s. 63; U.Kocatürk, 1973, s. 18.

Bey ve Ticaret Nezaretlerine Ethem Bey getirildi. Hariciye Nazırlığını bizzat Ferid Paşa, Maarif Nazırlığını Ali Kemal, Posta Nazırlığını Mehmed Ali Bey ve Harbiye Nazırlığını Müşir Şakir Paşa almıştır.¹⁷⁵ Tevfik Paşa'dan sonra sadarete Damad Ferid Paşa'nın getirilmesinde onun padişah gibi İttihatçılara karşı büyük bir düşmanlık duygusu içinde bulunmasını; İngilizler'le arasının çok iyi olması gibi gerekçelerin çok önemli etken olduğu düşünülmelidir. Nitekim sadarete gelmesinden kısa bir süre sonra Damad Ferid, İttihatçı eski bakan ve parti ileri gelenlerini tutuklatarak mahkeme sevk etmiştir.¹⁷⁶

4 Mart 1919 tarihinde ilk Damad Ferid Paşa, kabinesinin teşkil edilmesinden hemen sonra Refik Halid, Hürriyet ve İtilaf Fırkası umumi merkezine aza olarak girmiştir. Yeni hükûmette Maarif Nazırlığını uhdesine alan *Sabah* gazetesi başyazarı Ali Kemal'den boşalan başmuharrirlik görevi Refik Halid'e verilmiştir.¹⁷⁷ Karay bu olayla ilgili olarak şu bilgileri nakletmektedir: “*Ben o zaman bazı fikirler koydum. Gazeteyi yarı resmî bir hâle sokmak emelinde idim. Öyle kavgah makaleler, şahsi hücumlar yapmayacaktım... Sabah ciddi bir hükûmet gazetesi olacaktı.*”¹⁷⁸ Yazar *Sabah* başyazarlığının¹⁷⁹ yanı sıra aynı zamanda Türkiye Havas-Röyter Telgraf Ajansı Umum Müdürlüğünü de üzerine almıştır.¹⁸⁰

Refik Halid bu gazetede kabinede bulunan arkadaşlarını ve genel olarak hükûmetin yaptığı faaliyetleri açıkça desteklemek amacıyla edebî kudretinin dışında kuru bir üslupla kısa ve kasten

¹⁷⁵ R. H. Karay, 1992, s. 90-91.

¹⁷⁶ Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya*, 2. bsk. Ankara, Millî Eğitim Bakanlığı, 1977, s. 81-83.

¹⁷⁷ H. M. Ebcioğlu, 1943, s. 52.

¹⁷⁸ R. H. Karay, 1992, s. 94.

¹⁷⁹ Refik Halid'in bu gazetede ilk yazısı 5 Mart 1919 tarihinde yayımlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. “Mütecanis Kabine”, *Sabah*, Nu 10525, 05.03.1919.

¹⁸⁰ H. M. Ebcioğlu, 1943, s. 52.

heyecansız yazılar kaleme almıştır.¹⁸¹ Çünkü bu gazetede görevi, gerçekleri aksettirmekten çok, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nı ve Damad Ferid Paşa Hükûmeti'ni savunmaktır.¹⁸²

Bu arada mütareke döneminin sıkıntılı günleri içerisinde kurulan bu kabine içinde zaman zaman değişiklikler vücuda gelmiştir. Başlangıçta Posta Nazırlığı görevini üstlenen Mehmed Ali Bey, daha sonradan Dâhiliye Nazırı olmuştur. Bu esnada posta idaresinin kabine değişikliklerinden etkilenmemesi için Umum Müdürlüğe çevrilmesi düşünülmekte idi. Bu düşünce gerçekleşmiş ve Nezaret Posta-Telgraf Umum Müdürlüğü'ne dönüştürülmüştür.¹⁸³ Damad Ferid Paşa, özellikle bu dönemde hayati öneme sahip olan bu müessesenin başına Düyun-ı Umumiye Müfettişlerinden Ermeni Oksan Efendi'yi getirmeyi planlamaktaydı. Ancak onun bu düşüncesi kabine üyelerinin şiddetli itirazlarına maruz kalmış ve Sıhhiye Eski Umum Müdürü Adnan Adıvar Bey'in teşviki, Dâhiliye Nazırı Mehmed Ali Bey'in tavassutu ve Refik Halid Karay'ın bizzat isteği doğrultusunda Damad Ferid Paşa, Posta-Telgraf Umum Müdürlüğü'ne Refik Halid'i atamış¹⁸⁴ ve 12 Nisan 1919 tarihinde yazar görevine resmen başlamıştır.¹⁸⁵ Umum Müdür olması nedeniyle *Sabah* gazetesindeki yazılarına da son vermiştir.¹⁸⁶

Karay'ın bu üçüncü memuriyeti ile ilgili iradeler aynı gün akşam arz olunmuş ve ertesi günü çıkmıştır. Böylece Refik Halid, on bin kuruş maaşla devlet makamlarından en büyüklerinden ve

¹⁸¹ R. H. Karay, 1992, s. 102-116.

¹⁸² Ş. Aktaş, 2004, s. 46.

¹⁸³ *Düstur*, 12 Nisan 1335 (12 Nisan 1919), İkinci Tertip, c. II. Kararname No: 115.

¹⁸⁴ Behcet Necatigil, *Edebiyatımızda İsimler Sözlüğü*, 12. bsk. İstanbul, Varlık Yayınları, 1985, s. 188; H. H. Engin, 1997, 42.

¹⁸⁵ R. H. Karay, 1992, s. 118-122.

¹⁸⁶ Ş. Aktaş, 2004, s. 46; Refik Halid'in bu gazetede tespit edilebilen en son yazısı "Dost Sözü" isimli makalesidir. Ayrıntılı bilgi için bk. *Sabah*, Nu 10561, 10.04.1919.

en önemlilerinden, dünkü bir nezaretin başına hem de nazırlardan daha nüfuzlu müdür olarak geçmiştir.

Bu memuriyet dolayısıyla Refik Halid makamında geçirdiği ilk gününde, Nezaretin Umum Müdürlüğü'ne çevrilmesi keyfiyetinin, kabine buhranlarından etkilenmeyerek sabit bir idareye kavuşmak maksadına yönelik olduğunu belirten ve ayrıca memurlara kesin bir tarafsızlık tavsiyesinde bulunan bir tamim yayımlamıştır. Selefî Mehmed Ali Bey, yalnız Rana Bey'i istifaya sevk etmiş, Posta İşleri Müdüriyetine henüz kimseyi tayine vakit bulamamıştı. Kendisi evvela yeni tayinler işini hâletmiştir. Tayin ettiği memurlar idarenin seçkin şahsiyetleridir. Teşkilatta bütün telkinlere karşı herhangi bir tasfiye hareketine girişmemiştir. Karay bu önemli vazifeyi üzerine aldıktan sonra tamamen politikanın da içine girmiş oldu.¹⁸⁷

Yapılan kabine değişikliğinden sonra, Ferid Paşa Hükûmeti de selefleri gibi bir idare-i maslahat kabinesi hâlini almıştı. Fırkada ise faaliyet azalmıştı. Cemal Bey bir müddet ikinci reis olarak çalıştıktan sonra, 26 Nisan 1919 tarihinde Konya Valiliği'ne atanmıştı. Yeni Ayan üyelerini de Hürriyet ve İtilafçılar hoş gözle görmemişlerdi. Onlar ekseriyetle ufak tefek memuriyetlere göz dikmiş, borç harç bekleyişlerken, ileri gelenler yüksek maaşa konmuşlar, nazırlar ise fırka mensuplarını hiç kayırmamışlardı.¹⁸⁸

¹⁸⁷ M. N. Yardım, 2002, s. 16.

¹⁸⁸ Yazar bu konu hakkında şu bilgileri vermektedir: “*Senelerden beri zulüm ve sefaletten baş kurtaramamış nice Hürriyet ve İtilaf sadıkları sivil polisliğe bile rıza gösterdikleri hâlde teşkilat noksanından dolayı onu bile elde edemiyorlardı. Hoşnutsuzluk gittikçe artıyordu. Hele Nüzhet Sabit'in iâşe gibi bir günde bin avareyi kayırabilecek bir dairede memuriyetleri âdeta kasten fırka mensupları haricinde kendi mektep, ocak, gazete ve lokanta arkadaşlarına tevzi etmesi pek haklı bir hiddete sebebiyet vermişti. Biçare taraftarlarımıza bir nazır tarafından makamında kabul edilmiş olmak mazhariyetiyle teselli bulmaktan başka çare kalmıyordu. Şimdi Dâhiliye nazırının yanında idim... Dün Ticaret*

Refik Halid, Posta ve Telgraf İdaresi'nin başına geçtiği zaman, teşkilat en karışık bir devresinde idi. İşgal orduları ile beraber ecnebi postaları da işlemlere başlamış, telgraf hatlarından en mühimlerini de İngiliz ve Fransız askerlerinin ellerine teslim mecburiyeti hâsıl olmuş ve bütün telgraf hatları harpte tamir görmediğinden ve asker elinde aşındığından âdetâ kullanılamaz bir hâle gelmişti. Ayrıca muhasebe işleri de içinden çıkılmaz bir durumda idi. O, bir taraftan bu işleri düzeltmeye uğraşiyor diğer taraftan da tavsiye ve iltimas için gelenlerle meşgul oluyordu.¹⁸⁹

Onun bu faaliyetleri devam ederken, I. Dünya Savaşı'nın galipleri (İtilaf Devletleri) savaş öncesi ve savaş yıllarında kurguladıkları gizli antlaşmaları uygulamaya başlamışlardır. Rusya'nın savaştan çekilmesini de fırsat bilen bu devletler Ege bölgesinin Yunanlılarca işgal edilmesini desteklemişler ve nitekim 15 Mayıs 1919 tarihinde, Konak meydanında bazı kanlı çatışmaların akabinde İzmir, Yunanlıların kontrolüne geçmiştir. İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali, Anadolu'da Türkler arasında hem dehşet hem de büyük bir üzüntü yaratmıştır. Bu gelişmeler savaştan sonra terdihin ve gergin bir ortamda bekleyiş hâlinde olan Türk milletine, sivil ve askerî teşkilatlarda görev yapan her kademedeki memura; Mondros Ateşkesi ve akabinde imzalanacak barış antlaşmasının ülkeyi âdetâ felakete sürükleyeceği gerçeğini bildiriyordu.

Bu nedenle ülkenin birçok bölgesinde gösteriler yapılarak, her yere telgraflar çekilerek, Yunan işgali protesto edilerek, birçok kongreye zemin hazırlanmıştır. Kısa vadede önemli sonuç alınmamakla birlikte, bu kongreler ülkede millî bilincin üst bir seviyeye tırmanmasına vesile olmuştur. Kısacası İzmir'in, Yunanlılar tarafından işgali halkı uyandıran, onlara Türk topraklarının birer iktidar elden gitmeye başladığını gösteren önemli bir olay, âdetâ

Nazarına dedim ki... Gibi mahallede öğünmek yegâne sermayeleriydi."

Ayrıntılı bilgi için bk. R. H. Karay, 1992, s. 124-125.

¹⁸⁹ N. Karaer, 1998, s. 67-68.

bir dönüm noktasıdır. Nitekim bölgenin işgal edilmesinden kısa bir süre sonra Redd-i İlhak Cemiyeti kurulmuş ve bu cemiyet düşmanla mücadele edilebilmesi için her türlü teşkilatlanma ve silahlanma faaliyetlerine öncülük etmiştir. Bu cemiyete benzer mahiyette ülkenin pek çok noktasında yeni cemiyetler bölgesel temelde mücadele etmek amacıyla teşekkül etmişlerdir.

Refik Halid, bu görevi sırasında birçok önemli olaya yakından tanıklık etti. Hatta hükûmetteki nazırların çoğuna göre, olayların daha çok içindeydi. Bu dönemde gelişmeleri sıcağı sıcağına izledi ve hükûmete bildirdi. İzmir'in işgal edileceğini ilk öğrenen kişilerden biriydi. İşgalin hemen öncesinde İzmir'deki posta müdür vekili İzmir'in işgal edilmek üzere olduğunu bildiren bir telgrafi merkeze bildirmişti. Ancak gerek nazır gerek sadrazam habere inanmadılar. İzmir Valisi'ne gönderilen şifreli bir telgrafla tahrik edici ve heyecan verici haberlerde bulunan müfettiş Muvaffak Bey'in hakkında derhâl soruşturma açılmasını, tevkif edilmesini ve İstanbul'a gönderilmesini istediler. İzmir'de Maliye Müfettişi olan Muvaffak Bey işgali öğrenerek posta ve telgraf idaresine bildirmişti.

Refik Halid, bu konuda hem Sadrazam Damad Ferid Paşa'yı hem de Dâhiliye Nazırı Mehmed Ali Bey'i eleştirmektedir. Karay, gerek Damad Ferid'in gerek Dâhiliye Nazırı Mehmed Ali Bey'in, bu önemli siyasi gelişmeyi İstanbul'a bildiren memurların siyasal kimliklerine bakarak onları İttihatçı olarak görmeleri nedeniyle İzmir'deki gelişmelerin de bu kişilerce organize edilmiş bir hareket olarak değerlendirdiklerini belirtmektedir.¹⁹⁰

Yazar, İzmir'in işgali sırasındaki düşünce yapısını ve olaylara bakış açısını anılarında sorgulamış, gelişen olaylarla ilgili olarak şu bilgileri nakletmiştir: “*Fakat mademki doğruları konuşuyoruz, şurasını itiraf edeyim ki ben de o sırada onların bu hareketlerini muhakeme edecek ve kusurunu görecek hâlde değildim.*

¹⁹⁰ B. Arslantaş, 2003, s. 8-9.

Ancak üzerinden zaman geçtikten sonradır ki daha iyi görebiliyorum, zaten o zaman bunları görebilseydim, elbette kör kör parmağım gözüne hareket etmezdim. Ben de o zaman her hadise arkasında hortlamış bir İttihâçlık görüyordum ve onunla mücadele için, gözümü husumet bürümüş, sağımı solumu iyi sezemiyordum.”¹⁹¹

İzmir’in işgali üzerine 15 / 16 Mayıs 1919 gecesi Damad Ferid Hükûmeti istifa etti.¹⁹² Bu arada Refik Halid telgrafla alabildiği bütün haberleri sadrazama bildirmekteydi. 19 Mayıs’ta kabinedeki bazı küçük değişikliklerle ikinci Damad Ferid Paşa Hükûmeti kuruldu ve Dâhiliye Nezareti’ne Ali Kemal Bey getirildi.¹⁹³ Ancak İzmir’in işgali yalnız şehirle sınırlı kalmamıştı. Yunan kuvvetleri civarda ileri hareketlerine devam ediyorlardı. Refik Halid, telgraf merkezine gönderdiği bir tamimde “*Siz askersiniz, asker sayılırsınız, en son dakikaya kadar vazife ve makine başında duracak ve merkezî hadiselerden haberdar edeceksiniz*” demişti.¹⁹⁴

Bu emre bütün telgraf memurları uymuşlardır.¹⁹⁵ Bu arada İkinci Damad Ferid Paşa kabinesinin kurulduğu gün; Trablusgarp Savaşı’ndan bu yana özellikle I. Dünya Savaşı yıllarında çeşitli cephelerde büyük muzafferiyetler kazanmış olan Mustafa Kemal Paşa, IX. Ordu¹⁹⁶ Kıtâat Müfettişi sıfatıyla Samsun çevresinde yerel halkla Rumlar arasındaki karışıklıkların önlenmesi için Samsun’a gönderilmişti.¹⁹⁷ Dönemin en kudretli komutanlarından

¹⁹¹ R. H. Karay, 1992, s. 140.

¹⁹² U. Kocatürk, 1973, s. 28.

¹⁹³ A.g.e, s. 30.

¹⁹⁴ R. H. Karay, 1992, s. 153.

¹⁹⁵ Sina Akşin, *İstanbul Hükûmetleri ve Millî Mücadele*, Cem Yayınevi, s. 302.

¹⁹⁶ 15 Haziran 1919’dan sonra adı 3. Ordu’ya tahvil edildi.

¹⁹⁷ Azmi Süslü ve Mustafa Balcıoğlu, *Atatürk’ün Silah Arkadaşları*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 1999, s. 6.

biri olan Mustafa Kemal Paşa, II. Meşrutiyet devrinden bu yana meydana gelen her türlü gelişmeyi dikkatle izlemiş, zaman zaman İttihat ve Terakki Fırkası'nı ciddi ölçüde eleştirmiş ve on yıllık savaş döneminde çok önemli noktalarda vazifede bulunmuştur. 19 Mayıs 1919 tarihinde Samsun'a gelen Mustafa Kemal, 25 Mayıs 1919 tarihinde de Havza'ya vasil oldu ve 15 Mayıs'ta İzmir'in işgal edilmesiyle birlikte başta Redd-i İlhak Cemiyeti'nin faaliyetleri ve ülkenin birçok yerinde meydana gelen protesto hareketlerini yakından takip etti. Nitekim 28-29 Mayıs 1919 günü Havza'dan bütün memlekete, kumandanlarla, mülki amirlere millî teşkilat kurmaları, miting tertip etmeleri yolunda bir tamim göndermiştir.

Yaşanan olaylar nedeniyle ülkede gerginliğin gittikçe arttığı bu dönemde Aydın'daki Redd-i İlhak Cemiyeti Anadolu'nun diğer şehir ve kasabalarına telgraflar göndererek, halkın silahlanıp İzmir'e doğru akın akın gelmesini istiyordu. Damad Ferid Hükûmeti tarafından müthiş bir kargaşaya sebebiyet vermesi pek mümkün bir olay olarak görülen bu hareket, mütareke mucibince umumi işgal ve İstanbul'un kaybı ile neticelenebileceği nedeniyle önlenmek istendi. Bu amaçla Dâhiliye Nazırı Ali Kemal, Redd-i İlhak Cemiyeti tarafından verilecek telgrafların katiyen kabul edilmemesi ve taziyik altında edilse bile keşide olunmamasını¹⁹⁸ Refik Halid'e emretti.¹⁹⁹ Bu emir üzerine Refik Halid, posta ve telgraf baş müdüriyetlerine 16 Haziran 1919 tarihinde şu genelgeyi göndermiştir: "*Redd-i İlhak Cemiyeti tarafından verilecek telgrafnamelerin kabul edilse dahi keşide olunmaması muktezidir. Servis olarak katiyen kabul etmemelidir. Hilafında hareket şiddetle mesuliyeti dâi olacaktır.*"²⁰⁰

¹⁹⁸ Kazım Özalp, *Millî Mücadele I (1919-1922)*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1971, s. 33.

¹⁹⁹ B. Arslantaş, 2003, s. 10.

²⁰⁰ R. H. Karay, 1992, s. 156; Feridun Kandemir, *Millî Mücadele Başlangıcında Mustafa Kemal Arkadaşları ve Karşısındakiler*, İstanbul, Yakın Tarihimiz Yayınları, 1964, s. 110-111.

Amasya Tamimi'nin hazırlandığı ve yayımlanmasından beş gün önce Damad Ferid Paşa Hükûmeti'nin böylesine bir genelge yayımlaması Mustafa Kemal Paşa'yı derhâl harekete geçirdi. İşgallerin hızla devam ettiği bir ortamda merkezi hükûmetin bu tavırına oldukça sert bir tepki verdi. Önce vilayetlere, daha sonra umum müdürlüğe gönderilen telgraflarla, gerekli ve kararlı uyarılar yapılmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın, Refik Halid Karay'ın, hükûmetin isteği doğrultusunda vilayetlere gönderdiği genelge karşısında şu telgrafi vilayetlere göndermiştir:

“Posta ve Telgraf Başmüdürlüklerine Telgrafla Tamim: 1- Müdafaa-ı Milliye ve Redd-i İlhak Cemiyetlerinin verecekleri telgrafların keşide kılınmaması hakkında Posta ve Telgraf Müdüriyeti Umumiyesi'nden umum telgraf memurlarına emir verildiğini duydum. Milletın sadasını boğarak hukuk-u meşruasını talepten menetmeye ve vatanın mahvına sebep olmaya matuf olan bu emri, hiçbir namuslu telgraf memurunun icra edeceğini ümit etmem, fakat böyle bir namussuzluğa cüret edecek olanlar olur ise derhâl divanı harblere tevdi ve işarını emreylerim. 2- Baladaki emrin kolordulara verildiği. 20 Haziran 1919, Üçüncü Ordu Müfettişi Mustafa Kemal”²⁰¹

Bu gelişmeler, Refik Halid açısından belalı bir durum yaratmıştı. Telgraf müdürlerinin içine düştükleri duruma bir çare bulmak gerekiyordu. Zira kendisini dinleseler divanı harbe verilecekler, Mustafa Kemal Paşa'nın emrini yerine getirseler azledileceklerdi. İşleri Bakanlığı'na telgrafla başvurarak, Mustafa Kemal'in telgraf haberleşmesine engel olan memurların divanı harbe verileceğini ilan ettiğini hatırlatarak yarını beklemeden hemen kesin

²⁰¹ Utkan Kocatürk, *Atatürk'ün Toplanmamış Telgrafları*, Ankara, Edebiyat Yayınevi, s. 8; *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 1991, s. 40; R. H. Karay, 1992, s. 158.

teşebbüslerde bulunmak gereğini arzetti. Zira emri veren Dâhiliye Nazırıydı ve neticesini düşünmek de ona düşerdi.²⁰²

Ali Kemal verdiği cevapta bu tehditlere önem verilmemesini, hükûmet tarafından verilen emirlerin harfiyen yerine getirilmesini istedi. Mustafa Kemal, 24 Haziran'da, Ali Kemal Bey'i ve 16 Haziran tarihli genelgesinden dolayı da Refik Halid Bey'i padişaha şikâyet etti. Bu telgrafta, merkezin davranışını millet vicdanının hiçbir zaman affetmeyeceğini ve bunun millette, merkezi hükûmete karşı güvensizlik doğuracağına işaret ediyordu.²⁰³ Nitekim Mustafa Kemal Paşa'dan umum müdürlüğe de 20.06.1919 tarihinde şu telgraf çekilmiştir:

“Posta ve Telgraf Umum Müdürlüğü'ne Telgraf: Posta ve Telgraf Müdüriyeti Umumiyesi'nin telgrafhanelere Müdafaa-ı Hukuk-u Milliye ve Redd-i İlhak Cemiyetleri tarafından verilecek telgrafnamelerin keşide edilmemesi hakkında bir emir verdiğini istihbar eyledim. Aydın Vilayeti'nin tahliyesine saiki-yegane olan sada-yı milleti boğmaktan, vatanın hayatı istiklaline karşı birleşen vicdanı umumi-yi milliye ifnadan başka hiçbir şeye hamlolunamayacak olan böyle caniyane bir teşebbüsün atiyen mucip olacağı mesuliyet-i azimenin teemmül ve idrak edilememesi badii teessürdür. Bu emrin hemen geri alınarak milletin itimat ve emniyetine zerre kadar hâlel getirilmemesi lüzumunu arzutmeye vazife-yi vicdaniye telakki eylediğim maruzdur. Makam-ı Celil-i Sadaret-i Uzmaya, Harbiye Nezareti celilesine arz olunmuştur. 20 Haziran 1919. Üçüncü Ordu Müfettişi Mustafa Kemal.”²⁰⁴

²⁰² Bu işin bir siyasi mesele olduğundan dolayı, kendi vazifesinin, hükûmetin kanun dâhilinde vereceği emirleri usule uygun olarak merkezlere bildirmek olduğunu ifade etmektedir.

²⁰³ N. Karaer, 1998, s. 72.

²⁰⁴ U. Kocatürk, *Atatürk'ün Toplanmamış Telgrafları*, s. 8; *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*, s. 40-41; R. H. Karay, 1992, s. 160-161.

Refik Halid, Mustafa Kemal Paşa'nın asıl hedefinin umum müdürlük değil hükûmet olduğunu, kızım sana söylüyorum gelinim sen anla özdeyişince darbeyi posta idaresine vurduğunu belirtmektedir.²⁰⁵ Bu durumda Refik Halid, İstanbul ile Anadolu arasında sıkışıp kalmıştı. Belki istifa ederek Millî Mücadele'yi desteklemese bile en azından tarafsız kalma yolunu seçebilirdi. Ancak o tercihini çoktan yapmış ve İstanbul Hükûmeti'ni seçmişti. Keza bu seçiminde yalnız değildi. Babasının da üye olduğu²⁰⁶ ve İngiliz parasıyla İngiliz politikasının savunuculuğunu üstlenen ve Türkler tarafından kurulan İngiliz Muhipleri Cemiyeti de Millî Mücadele'nin karşısında idi. Cemiyetin lideri konumunda olan Said Molla, Anadolu'daki belediyelere gönderdiği telgraflarda İngiliz mandasını ve koruyuculuğunu biricik kurtuluş yolu olarak bildirmişti.

Bu gelişmelerin yaşandığı günlerde Sadrazam Damad Ferid Paşa, Paris'te Osmanlı Devleti'nin sulh ve selameti için ümitsiz bir mücadele verirken, İstanbul'daki kabinesinin vaziyeti karmakarışık bir hâl almıştı. İkinci Damad Ferid kabinesinin en kuvvetli nazırlarından birisi sayılan ve sadrazamın İstanbul'da bulunmadığı sıralarda ona vekâlet eden Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi ile bir kısım kabine azası Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya gönderilmesine esasen baştan beri şiddetle muhalif bulunuyorlardı. 23 Haziran günü toplanan Meclis-i Vükela, onun posta işlerine müdahalesi ve halkı hükûmete karşı tahrike teşebbüs ettiği gerekçesiyle azletti. Aynı gün Dâhiliye Nazırı Ali Kemal gönderdiği bir tamim ile valiliklere şu emri verdi: "*Mustafa Kemal azledildiğinden kendisiyle hiçbir muamele-yi resmîyeye girişilmemesi ve umur-u hükûmete müteallik hiçbir matlubunun isaf edilmemesi katıyetle talep olunur.*" Ayrıca Refik Halid'e, onun artık azledilmiş olduğunu posta

²⁰⁵ R. H. Karay, 1992, s. 161.

²⁰⁶ Fethi Tevetoğlu, *Millî Mücadele Yıllarında Kuruluşlar*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988, s. 78-135-138.

başmüdüriyetlerine bildirmesini söylemiştir. Ancak günler geçmekte fakat azl iradesi gazetelerde görülmemektedir. Çünkü Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa azil işlemini yürürlüğe koymamıştır. Böyle bir zamanda alınan bu azil kararı Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa'yı son derece sinirlendirmişti. Bir ordu kumandanının Harbiye Nezareti'nin muvaffakati hatta haberi olmadan sivil makamlar tarafından azline kalkışılmasını büyük bir izzet-i nefis meselesi yapmıştı. Mustafa Sabri Efendi'nin eli kolu bağlanmış bir şey yapamıyordu. Zira sadrazam vekili olarak istifa edip edemeyeceği, ederse ne olacağı belli değildi. Zaten Damad Ferid Paşa hiçbir surette istifa etmemesini istemişti ve padişah da aynı görüşteydi. Bu arada Mustafa Kemal Paşa fiiliyatta daha da ileri giderek, Erzurum Posta ve Telgraf Başmüdürünü İstanbul'dan gelen tamimlere itaat ettiğinden dolayı tevkif ve hapsetirmişti. Nihayet 26 Haziran günü vükela meclisinde Ali Kemal Bey ile Şevket Turgut Paşa arasında azil meselesinden dolayı şiddetli bir tartışma oldu. Bunun üzerine Şevket Turgut Paşa istifa etti. Fakat bu istifaya karşılık meclisteki diğer nazırlar, Ali Kemal'in de istifasını istediler. Sabri Efendi, Ali Kemal Bey ve Refik Halid arasında yapılan bir durum değerlendirmesi neticesinde Ali Kemal durmak imkânı yoktur diyerek, artık görüşmeden bıkmış bir hâlde istifasını vermek için saraya gitti. Böylece iki nazır da istifa etmiş oldular. O gün Harbiye Nezareti'ne Sulh ve Selameti Osmaniye Fırkası'ndan eski Harbiye Nazırı Ferid Paşa, Dâhiliye Vekaleti'ne ise Adliye Nazırı Vasfi Efendi getirildiler.²⁰⁷ Fakat bu arada Refik Halid Bey güç bir durumda kalmıştı. Çünkü, Üçüncü Ordu Müfettişinin azline dair merkezlere bildirdiği telgrafi eski nazırdan şifahen verilen bir emir üzerine yazmıştı. Mustafa

²⁰⁷ R. H. Karay, 1992, s. 170-175; Ali Kemal'in istifası üzerine Padişah Vahideddin kendisine şunları söylemiştir: “Beni büsbütün yalnız bırakmayacağımıza güveniyorum. Bağlılığınız bana büyük ümit ve teselliler vermiştir. Saray, her dakika size açıktır. Refik Bey’le işbirliğinden ayrılmayınız.” Bk. Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, haz. Zeynep Korkmaz, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2003, s. 26.

Kemal Paşa azledilmemiş ancak Nazır düşmüştü. Resmî muamelelerde usulsüz hareket etmekten çekindiğinden, nazır vekilinden yeni ve yazılı bir emir istedi. Dâhiliye Nazır Vekili tarafından kendisine verilen 29 Haziran tarihli ve Mustafa Kemal Paşa tarafından gönderilen telgrafların kabul edilmemesini isteyen genelgeyi teşkilata yeniden bildirdi.²⁰⁸

İstanbul'da bu olaylar olurken, Mustafa Kemal Anadolu'daki hareketin aksamadan devamı için teşebbüslerini sürdürüyordu. Mustafa Kemal'in telgraf teşkilatına gönderdiği 4 Temmuz 1919 tarihli yazı başmüdürlerin telaşını arttırmıştır. Zira hepsine azledilmediği hâlde Ali Kemal ile Refik Halid'in, kendisinin azledildiği yalanını yaydıklarını bunun saltanat ve devlet haysiyetine saldırı olduğunu, padişaha ve diğer yerlere çektikleri telgraflara engel olmaya kalkışan Erzurum Başmüdürü ile merkez müdürünü üzerindeki devlet haysiyetini korumak üzere tutuklatıp divanı harbe verdiğini bildiriyordu. Bunun üzerine Posta ve Telgraf Genel Müdürü Refik Halid, 5 Temmuz tarihinde Şeyhülislam ve Sadrazam Vekili Mustafa Sabri Efendi ile Harbiye Nazır Ferid Paşa'ya makama değil, isme hitap ederek "... *posta memurlarını hapse cüret eden Mustafa Kemal'in hakkından gelinmesini vatanın selameti adına istirham ettiği*"ni bildirdi.²⁰⁹

Mustafa Kemal'le saray ve Babıâli arasında iki gün süren muhabereleden bir netice çıkmadı. Sonuçta saray, Mustafa Kemal'in İstanbul'a dönmesini istedi. Fakat bir saat kadar süren konuşma sonunda paşa, İstanbul'a dönmeyi reddedince 7 Temmuz 1919'da saray tarafından resmî görevinin sona erdiği kendisine bildirildi.²¹⁰ Mustafa Kemal de Harbiye Nezareti'ne ve saraya istifasını bildirdi.²¹¹

²⁰⁸ N. Karaer, 1998, s. 74.

²⁰⁹ R. H. Karay, 1992, s. 179-180.

²¹⁰ B. Arslantaş, 2003, s. 17.

²¹¹ M. K. Atatürk, 2003, s. 33-34; Sabahattin Selek, *Millî Mücadele I*, İstanbul, Milliyet Yayınları, 2005, 143.

Bu arada Büyük umutlarla 12 Haziran'da Paris'e giden Damad Ferid, 4 Temmuz'da büyük bir hayal kırıklığı içinde İstanbul'a döndü.²¹² Sadrazam Paris'te iken Türkiye'de böyle mühim hadiseler birbirini takip ediyordu. İstanbul'da karşılaştığı durum hiç iç açıcı değildi. Mustafa Kemal ile bağlar kopmuş, bu yüzden düşman istilasına uğramış bulunan Ege bölgesi ve istila tehdidi altındaki Doğu Anadolu ile merkez arasına soğukluk girmişti. Erzurum'da toplanmak üzere olan kongre bu soğukluğu da en azından bir kopukluğa dönüştürmek istidadı gösteriyordu. Damad Ferid, kendisi yokken işlerin karışmış olmasından 20 Temmuz'da kabineyi tasfiye edip, 21 Temmuz'da yeni bir hükûmet kurmuştur.²¹³ Bu kabinenin kurulması üzerine Refik Halid kendi kendine; "*Hak*

²¹² Damad Ferid'in başkanlığındaki bir heyet barış görüşmelerinde bulunmak üzere 12 Haziran 1919 tarihinde Paris'e geldi. Paris Barış Konferansı'na katıldı. 4 Temmuz 1919 tarihinde Meclis-i Âli ortak kararıyla ve emriyle İstanbul'a avdet etmiştir. Damad Ferid'in konferans sırasındaki tutumu ve konferansa sunduğu muhtırayla ilgili olarak dış basında çıkan yazılar hiç olumlu değildi. Örneğin, 3 Temmuz tarihli *Le Temps* gazetesinde çıkan baş yazıda, Osmanlı Heyeti'nin Fransa'da kaldığı sürede, Doğu sorununun çözümüne doğru bir adım atılmadığı gibi daha da karışık bir biçime dönüştüğü belirtiliyor ve Damad Ferid'in başarısızlığının en büyük nedeni olarak da konferans karşısında izlediği tutum gösteriliyordu. Gerçekte kamuoyunu bu denli etkileyen ve çeşitli yorumlara yol açan Damad Ferid'in Paris Barış Konferansı'na sunduğu ve genel anlamda 4 maddede toplanabilecek istemlerde kesin olarak 1914 yılı öncesi sınırlar istenmekle kalmamış daha önce savaşlar sonunda Osmanlı egemenliğinden çıkan topraklar da talep edilmiştir. Müttefikler adına düzenlenen ve Clemenceau'nun imzasını taşıyan 25 Haziran 1919 tarihli yanıt Türk basınında geniş yankılar yaptı. İstanbul gazetelerinin hükûmet yanlısı olanlarında kısa haberlerle ve ancak genel çizgileriyle verildi. Ayrıntılı bilgi için bk. İzzet Öztoprak, *Türk ve Batı Kamuoyunda Millî Mücadele*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989, s. 22-23-24; Cemil Koçak, *Yakınçağ Türkiye Tarihi I (1908-1980)*, İstanbul, Milliyet Yayınları, 77-78.

²¹³ U. Kocatürk, 1973, s. 52.

oyu üçtür, Tevfik Paşa da böyle birbirinden farklı kusurlu üç kabine yapmıştı.” diyerek, Hürriyet ve İtilaf Fırkası destekli Damad Ferid Paşa kabinelerini de dirayetsiz ve yetersiz olduğunu ifade etmektedir.²¹⁴

Görüldüğü üzere Posta Telgraf Umum Müdürlüğü vazifesini üzerine alan Refik Halid, bir anda gelişen dönemin olağanüstü koşulları ve olayları nedeniyle kendini oldukça güç ve mücadele edilmesi zor bir pozisyonda bulmuştur. Mütareke devrinden artık Millî Mücadele dönemine geçildiği bir süreçte yazar kendini Anadolu’da gelişen Millî hareket ile İstanbul’da bağlı olduğu hükûmet arasında bulmuştur. Yazar Mustafa Kemal Paşa ile gelişen olaylardan önce onun hakkında çok fazla malumâtı olmadığını ifade etmektedir: “... Ben üçüncü ordu müfettişi Mustafa Kemal Paşa’nın Samsun’da ne yaptığından, Sivas’a niçin gittiğinden haberi olmadığım gibi, muntıkası nereden nereye varır, salahiyeti ne derecededir, bu cihetleri bilmezdim. Bildiğim şu idi: Hükûmete mensup olmayan bir ateşli genç, cesur kumandan Anadolu’daki askerî kuvvetlerin başına gönderilmişti. Hem de âdeta, İstanbul’da bulunmasın diye gönderilmişti. Orada ne yaptığını bilmiyordum. Yalnız bir gün Ali Kemal Bey, Canik Mutasarrıflığına Hamid Bey’in tayinini Mustafa Kemal Paşa iltimas ediyor, ne dersin? Diye bana arkadaşça sormuştu. Hamid Bey’i severdim, vapur arkadaşımdı, deli, dolu fakat gayretli, haksever bir adamdı. Çok muvaffak olur dedim; hemen birini göndertip nezarete çağırttım. Geldi, konuştular. Vaktiyle valilikte bulunmuş bir zatın mutasarrıflığa nasbı usulsüz olmakla birlikte Ali Kemal Bey kabul etti. Ben genç, dinç, ateşli zekaların -koyu İttihatçı olmamak şartıyla- hükûmete yardım etmelerine çok taraftardım. İşte Üçüncü Ordu Müfettişine, gyaben

²¹⁴ R. H. Karay, 1992, s. 199.

*böyle bir yardımda bulunmuştum. Bütün bildiğim o güne kadar yalnız bu kadarıktı.*²¹⁵

Bu arada 23 Temmuz-7 Ağustos tarihleri arasında Erzurum Kongresi toplanıyor; Sivas Kongresi'nin temelleri atılıyordu. Temelleri atılan bu kongre hükûmet şeklini değiştirecek mahiyette görüldüğünden merkez telaş içinde, ne yapacağını bilmiyor, döne dolaşa en nihayet yine telgraf şebekesine başvuruyordu. Hükûmetin verdiği emir üzerine Refik Halid, 8 Ağustos 1919 tarihinde belli bazı posta müdüriyetlerine; *“Teşkilat-ı Milliye ve Kongre adlarıyla telgraf çekenlerin ve bunları kabul eden memurların cezalandırılacağını”*²¹⁶ bildiren bir genelge yayımladı. Refik Halid, bu genelgenin her yerde etkili olduğunu, Erzurum'un artık ciddi bir kordon altına alındığını düşünüyordu. Fakat bu kordonun zayıf noktası Sivas olmuş ve bir süre sonra Refik Halid'in oradaki başmüdürü azledip, yerine yenisini atamaya kalkışması tesirsiz kalmış, eski başmüdür görevine devam etmiştir.²¹⁷ Refik Halid'in başarılı bir engelleme diye nitelediği, telgraf kordonuna rağmen, komutanlar arasında şifreli haberleşmenin artması Millî Mücadele hareketine karşı yapılan engellememin bu yolla atlatıldığını gösteriyordu. Damad Ferid Paşa tarafından 15 Ağustos'ta Harbiye Nezaretine getirilen Süleyman Şefik Paşa ve Dâhiliye Nazırı buna mani olmak için bir çare bulmuşlardı. Bir tamim hazırlamışlar ve Refik Halid tarafından 17 Ağustos'da, İzmir hariç bütün merkezlere gönderilen bu tamimle; *“Askerî makamların birbirleriyle ve maiyetleriyle haberleşmede bulunamayacakları, şifreli haberleşme gerekiyorsa bunu ancak Harbiye Nezareti aracılığıyla yapabilecekleri”* bildirildi.²¹⁸

²¹⁵ R. H. Karay, 1992, s. 157.

²¹⁶ B. Arslantaş, 2003, s. 20.

²¹⁷ N. Karaer, 1998, s. 74.

²¹⁸ R. H. Karay, 1992, s. 204-206.

Buna ordudan büyük tepki gösterildi. Kazım Karabekir Paşa bu genelgeye uyulmamasını, bunu uygulamaya kalkışacakların harp divanına verilmesini istedi. Ayrıca Süleyman Şefik Paşa'ya uzun ve pek ağır bir protesto telgrafı çekti. Mustafa Kemal ise haberleşmenin hayati bir mesele olduğunu, en etkili çareye başvurmak gerektiğini, bunun da telgraf merkezlerinin halk tarafından işgal edilmesi ve Posta Telgraf Genel Müdürü Refik Halid'in görevden alınıp, divanı harbe verilmesini gerektirdiğini bildirdi.²¹⁹ Fakat bu arada İstanbul hükûmeti gösterilen tepkiler üzerine ordunun haberleşmesiyle ilgili kararını dört gün sonra geri almak zorunda kaldı.

Bunu da 21 Ağustos tarihli tamimle yaptı. 4 Eylül'de ülkenin her tarafından gelen üyelerin katıldığı Sivas Kongresi başladı. Mustafa Kemal başkan seçildi ve kongredeki görüşmeleri yönetti. 12 Eylül sabahı umumi kongre heyeti meşru bir hükûmet iş başına gelinceye kadar İstanbul ile bağlantısını kestiğini her tarafa duyurdu.

Ayrıca bu durumu yabancı devlet temsilcilerine de bildirdi. Damad Ferid Paşa, bütün bu gelişmeler sonunda güç bir durumda kaldı. Nitekim kendi adamlarına karşı olan güvenini kaybetmiş, onların da Damad Ferid'e karşı bir itimadı kalmamıştı. Bunu da Refik Halid'e söylediği; "*İşte bu mühür-ü saadettir, bunu basmadığım hiçbir telgrafnameyi keşide etmeyeceksiniz, etrafımdakilere emniyetim yok*"²²⁰ sözlerinden anlaşılmaktadır. Nihayet 30 Eylül 1919 tarihinde Damad Ferid Paşa üçüncü defa sadareten istifa etti.²²¹ Yerine 2 Ekim'de Millî Mücadele'nin lehinde olmasa bile tavırlarıyla onlara karşı olmayan Ali Rıza Paşa geçti.²²² Anadolu, Damad Ferid Paşa Hükûmeti'nde görev almış bazı ki-

²¹⁹ B. Arslantaş, 2003, s. 22-23.

²²⁰ R. H. Karay, 1992, s. 218.

²²¹ N. Karaer, 1998, s. 78.

²²² U. Kocatürk, 1973, s. 77.

şilerin derhâl tevkif edilerek divanı harbe gönderilmelerini talep etmiştir.²²³ Refik Halid de birkaç gün sonra Posta-Telgraf Umum Müdürlüğü görevinden istifa etmiştir.²²⁴

Anadolu hareketini yönetenlerin yeni hükûmetten istedikleri Posta Umum Müdürü Refik Halid'in tutuklanması ve cezalandırılması keyfiyeti istifasından sonra yazarı rahatsız etmiştir. Keza gazeteler Kuva-yı Milliye'nin Kartal'a kadar geldiğini yazıyor, bu da Feneryolu'nda oturan Refik Halid'i korkutuyordu. Refik Halid geçici bir tedbir olarak büyük ağabeyinin Ayestefanos'daki (Yeşilköy) evine yerleşti. İstanbul'a nadiren iniyor, hükûmette olan biten hiçbir şeyle ilgilenmiyor, sakin bir hayat geçiriyordu.²²⁵ Böyle geçen iki aydan sonra *Âlemdar* ve *Peyam-ı Sabah* gazeteleri kendisinden yazı istediler. Refik Halid, *Âlemdar* gazetesinin sahibi yakın dostu olduğu için bu gazeteyi tercih etti. Nakşî Berâb serlevhası altında ve *Aydede* imzasıyla fıkralarını yayımlamaya başladı.²²⁶ Kendisi, bu gazetede çalışırken siyasi olaylarla

²²³ Refik Halid'in tevkif talebine ait 03.10.1919 tarihli telgrafta şu ifadeler yer alıyordu: "... Kanunuesâî ahkâmınca taarruzdan masum olan muhaberat-ı hususiyeye-i millete mani olan nüzzar-ı sabıkadan Ali Kemal Bey, Süleyman Şefik Paşa, Dâhiliye Nazırı Adil Bey'in Millet Meclisi'nin küşadında Divan-ı Aliye tevdi edilmek üzere hiçbir tarafa firarlarına meydan verilmemesini ve Telgraf Müdürü Umumi Refik Halid Bey'in aynı esbaptan dolayı derhâl tevkifi ile muhakeme-yi iadesine tevdisini kanun masuniyet ve kutsiyeti namına talep ederiz. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi Namına Mustafa Kemal" Bk. R. H. Karay, 1992, s. 308-309.

²²⁴ S. S. Uysal, 2004, s. 48.

²²⁵ Sivas'taki heyet, telgrafla sürekli muhaberede bulunarak, hükûmetten ve Harbiye Nazırı Mersinli Cemal Paşa'dan Refik Halid'in tutuklanıp cezalandırılması konusunda ısrar ediyordu. Hükûmet bu isteğin yerine getirilmesine yanaşmadı. Bk. R. H. Karay, 1992, s. 221-222.

²²⁶ Atilla Özkırmıh, "Refik Halid Karay", *Türk Edebiyatı Ansiklopedisi III*, c. 3, Cem Yayınevi, s. 730; Bk. "Refik Halid Karay", *İstanbul Kültür ve Sanat Ansiklopedisi*, c. 4, İstanbul, Tercüman, Kültür Yayını, 1985, s.

ancak yazılarına konu olsun diye yazı yazacak kadar ilgilenmiş ve siyasi hayata girmek istememiştir.²²⁷ Refik Halid'in *Âlemdar*'daki Millî Mücadele karşıtı yazılarına baktığımız zaman, mizahi uslubu ile oldukça ağır eleştiriler yaptığını görmekteyiz.²²⁸ Ayrıca yazar bu yazılarında *Aydede* ve *Kirpi* müstear isimlerini kullanmaya devam etmiştir.²²⁹

3 Ocak 1920 tarihli *Âlemdar* gazetesinde Refik Halid, *Aydede* imzasıyla yayımladığı *Lenin Yerine Grinin mi?* başlıklı yazısında “*Gazetelerde okuduk. Moskova’daki yeni Sovyet Meclisi Lenin’in yerine Grinin’i başkan seçmiş!.. Lenin gitmiş, yerine Grinin gelmiş... Bizde de Cemal’in yerine Kemal geldi*” diyerek, Mustafa Kemal’i, İttihat ve Terakki liderlerine benzetiyordu ve İttihatçıların kaçmayarak yerli yerinde, başucumuzda yani Anadolu’da olduklarını ifade etmiştir. Yine aynı yazının alt başlığında *Tedavinin Tesirleri* başlıklı yazısında; *Anadolu Kemaliler, Celaliler İstemiyor* diyerek, Anadolu’daki hareketten şikâyet eden *İleri* gazetesini kutluyordu. Refik Halid bu yazısında Anadolu Hareketi’ni bir çete ve eşkiya hareketi olarak görüyor, milletin böyle grupları istemediğini, milletin asıl isteğinin muntazam bir hükûmete sahip olmak olduğunu vurguluyordu.²³⁰

16 Ocak’ta *Âlemdar*’da “*Aydede*” imzalı *Kabahat Postada* başlıklı yazısında Mustafa Kemal’in kendisini İstanbul’a kongreye davet eden Piyer Loti Cemiyeti’ne verdiği cevabı alaya almıştır:

2028; Bk. “Refik Halid Karay”, *Yeni Türk Ansiklopedisi*, c. 5, Ötüken Yayınları, 1985, s. 1716; H. Tuncer, 1994, s. 587; Yazarın *Âlemdar* gazetesinde yayımladığı ilk yazısı “Ve Bay Müthiş; İttihatçılık mı?”dır. Nu 327/2627, 07 Teşrinisani 1919 (7 Kasım 1919); son yazısı ise “Hani Böyle Olmayacaktı”, Nu 473/2773, 04.04.1920.

²²⁷ O. N. Ekiz, 1984, s. 16.

²²⁸ R. H. Karay, 2005, s. 164.

²²⁹ Ş. Aktaş, 2004, s. 47.

²³⁰ *Âlemdar*, “Lenin Yerine Grinin mi?”, Nu 383/2683, 03 Kânunusani 1920.

“Millet Paşası, Ankara kahramanı, Piyer Loti Cemiyeti’ne verdiği cevapta daveti geç aldığından kongreye gelemeyeceğini bildirmiş. Vah vah kabahat postada! Demek üç gün önce alsaymış trene atlayıp gelecekmış. Yapacağı bir iş vardı, Mebuslar misali cemiyeti oraya çağırarak...” Yine aynı nüshadaki Refik Halid imzalı *Bunlar Onlar Değil mi?* başlıklı yazısında: “... Artık size kimse ne Osmanlı tahtını, ne de Osmanlı ülkesinin geri kalan kısmını güvenebilir?” diyerek ağır eleştirilerde bulunmuştur.²³¹

22 Ocak tarihli *Biz Hainler Biz Vatan Düşmanları* başlıklı yazısında kendilerine ahlaksızlar, hainler, alçaklar, vatansızlar diyenlerin bu nitelikleri kendilerinin taşıdığını söylemiştir.²³²

30 Ocak tarihli yazısında, Damad Ferid’e çatan İzmir’e Doğru ve Müdafaa-yı Milliye gazetelerine hücum etmiştir. *Bugünün Süngüleri* başlıklı yazısında: “... On senedir İttihat ve Terakki zihniyetinde hiçbir fark olmamış... Bir zamanlar Rumeli’de süngüler, toplar çıkaran İttihat ve Terakki şimdi de Anadolu’da İzmir’e Doğrular, Müdafaa-yı Milliye’ler çıkarıyor. Küfür, iftira, meydan okuma, harp ve hile teranesi” şeklinde ifadeler kullanmıştır.²³³

2 Şubat 1920 tarihli *Âlemdar* gazetesinde, “Aydede” imzasıyla yayımladığı *Topuna Hoş Amedi* başlıklı yazısında: “Merhaba Sivas kuzuları, Ankara keçileri ağula mı geldiniz? İttihat sürüsünden yeni çobanbaşı, millet paşası mı sizi seçip ayırdı. Tüylerinizi kabartıp, boyunlarınızı varaklayıp, sırtınızı kınalayıp bize sizi o mu hediye gönderdi? Boynunuzdaki tasmayı da o mu taktı? Kösemendiniz kimdir? Sivas’ın şu karakeçisi mi? Yoksa Karaman kuzusu mu? Niye koç Ankara’da kaldı? Âdeti uzaktan mı toslamaktır? Yine bir vuruşta kabineyi düşürmek niyetinde mi? Rütbesiz, mesnetsiz

²³¹ *Âlemdar*, “Kabahat Postada-Bunlar Onlar Değil Mi?”, Nu 396/2696, 16 Kânunusani 1920.

²³² *Âlemdar*, “Biz Hainler, Biz Vatan Hainleri”, Nu 401/2701, 22 Kânunusani 1920.

²³³ *Âlemdar*, “Bugünün Süngüleri”, Nu 409/2709, 30 Kânunusani 1920.

kalmış. Dağdan dağa kaçar, rast geleni toslar. Ecelinize ayağınızla mı geldiniz?...” ifadelerini kullanmıştır. Aynı gün aynı gazetede *Yeni Bir Yavru Daha* başlıklı yazısında Millî Mücadele hakkında şunları yazmaktadır: “*Bereketi bol olsun, başımıza bir millî daha çıktı, geceler bir millî daha doğurdu. Millet anamız yine varlığını gösterdi. Ortaya bir millî daha attı: Millî Misak... Aman Allahım!... Telaffuzu ne güç, ne çirkin, ne gayrı bir kelime...*” diyerek 12 Ocak 1920’de toplanan son Osmanlı Meclis-i Mebusanı’nı ve 28 Ocak’ta aldığı Misak-ı Millî kararlarını eleştirmiştir.²³⁴

3 Şubat 1920 tarihli *Âlemdar* gazetesindeki *Aydede* imzalı yazısında *Hata Ettik Hata* başlığı altında mebusların Anadolu halkı tarafından seçilmediğini ileri sürerek, Anadolu halkının seçimlere seve seve, isteye isteye tıpkı Harb-i Umumi’ye girdiği gibi girdi demektedir. Refik Halid, yine bu yazısında, seçilen bu kişilerin dağa adam kaldırdıklarını, sürgün davasında (Malta sürgünü) isimlerinin geçtiğini, harpte para kazandıklarını, halkı kandırdıklarını, İttihat ve Terakki’nin devamı olduklarını yazmaktadır. Nasıl ki İttihat ve Terakki devleti yok edip, halkı hesapsız, kitapsız bir şekilde bırakmışsa şimdi de bunların aynı şeyi yapacaklarını ifade etmiştir.²³⁵

5 Şubat 1920 tarihinde yine aynı gazetede *Meclis’teki Cereyanların Menbaî* başlıklı yazısında, “*Harekat-ı Milliyeciler Harbiye Nezareti’ni ellerine almışlardır. Rauf Bey askerlik mesleğinden çekilerek çoktan atı almış, Üsküdar’ı aşmıştı. Diğeri ise devamlı bir çalışmayla Harbiye Nezareti’nin safiyetinden ve kabinenin zaafından istifade ederek en yüksek bir askerî görevi elde etmiş ve Anadolu’ya müfettiş olarak resmen geçmiştir. Onlar bir taraftan, berikiler diğer taraftan çalışa çalışa nihayet esası kurmuşlar...*” eleştirisinde bulunmuştur.²³⁶

²³⁴ *Âlemdar*, “Topuna Hoş Amedi”, Nu 412/2712, 02 Şubat 1920.

²³⁵ *Âlemdar*, “Hata Ettik Hata”, Nu 413/2713, 03 Şubat 1920.

²³⁶ *Âlemdar*, “Meclisteki Cereyanların Membaî”, Nu 415/2715, 05 Şubat 1920.

2 Nisan tarihinde Refik Halid imzalı başyazıdaki *Isırgan Otu* başlıklı yazısında, Anadolu'daki hareket-ı milliyeyi ittihatçı faaliyetlere benzeterek, bunun kendisine ısırgan otunu hatırlattığını belirtmiştir. Ayrıca fırsattan istifade İttihat ve Terakki ısırganının yapraklarını koparmak değil, kökünü kazımak lazım geldiğini yazmaktadır.²³⁷ 5 Nisan 1920'de Damad Ferid Paşa Hükûmeti'ni kurup göreve başlamadan bir gün önce Refik Halid, "*Aydede*" imzalı *Hani Böyle Olmayacaktı* başlıklı yazısında: İttihatçılardan hesap sorulmasını kimsenin önleyemeyeceğini söyledikten sonra bundan sonra biz söyleyelim, bizi dinleyiniz demektedir.²³⁸

Yukarıda 3 Ocak-4 Nisan 1920 tarihleri arasında *Âlemdar*'da yayımladığı Refik Halid imzalı başmakalelerinde ve Nakşî Berâb köşesindeki *Aydede* imzalı mizahi yazılarından verilen bazı örneklerde, onun Anadolu'daki Millî Mücadele hareketine ve Mustafa Kemal'e karşı olan tavırlarının ciddi bir muhalefete dönüştüğünü görmekteyiz.²³⁹ Bunun nedenini ise İttihat ve Terakki düşmanlığına, Millî Mücadele hareketini de bir İttihatçı hareketi olarak görüp, başarılı olabileceğine inanmamasına bağlayabiliriz.²⁴⁰ Anadolu'da başlamış olan Kuva-yı Millîye hareketinin lider kadrosunun İttihat ve Terakki içerisinden çıkması, hareketin tabanını taşradaki İttihat ve Terakki teşkilatlarıyla, kulüplerinin oluşturması Refik Halid'in Millî Mücadele'yi İttihatçı bir hareket olarak görmesine

²³⁷ *Âlemdar*, "Isırgan Otu", Nu 471/2771, 02 Nisan 1920.

²³⁸ *Âlemdar*, "Hani Böyle Olmayacaktı", Nu 473/2773, 04 Nisan 1920; Bu yazıların bazılarının transkripsiyonları için bk. İhsan İlgar, *Mütarekede Yerli ve Yabancı Basın*, İstanbul, Kervan Yayınları, 1973, s. 17-65.

²³⁹ V. Vakkasoğlu, 1977, s. 116; Necdet Sevinç, *İstiklal Harbi'nde Etnik İhanet* adlı eserinde Millî Mücadele yıllarında Refik Halid, Refi Cevad, Said Molla ve Ali Kemal gibi zevatın yaptığı faaliyetlerin vatan hainliği olduğunu belirtmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. Necdet Sevinç, *İstiklal Harbi'nde Etnik İhanet*, İstanbul, Bilgeoğuz Yayınları, 2011, s. 397-409.

²⁴⁰ N. Karaer, 1998, s. 79-82.

neden oldu. Ayrıca kendisi yeniden bir savaşa başlamak yerine bir an önce kalıcı bir barışın yapılmasından yanaydı.²⁴¹

Karay, Millî Mücadele karşıtı tavır ve yazılarına devam ederken, 2 Ekim 1919'da kurulan Ali Rıza Paşa kabinesi 3 Mart 1920'de istifa etmiş; yeni kabineyi, 8 Mart 1920'de diğer İstanbul Hükûmetleri'ne nazaran Ankara Hükûmeti ile daha sıcak ilişkilere sahip olan Salih Paşa kurmuştur. Ancak bu kabine oldukça kısa ömürlü olmuş, kabinenin Ankara ile olan ilişkileri işgalci devletleri rahatsız etmiş ve nitekim 5 Nisan 1920'de dördüncü Damad Ferid Paşa Hükûmeti kurulmuştur.²⁴²

Damad Ferid Paşa, Refik Halid'i eski bürokratlarından olması nedeniyle tekrar yeni bir görevde değerlendirmek istedi. Kendisine Matbuat Umum Müdürlüğü'nü önerdi. Ancak Karay, eski görevine göre daha alt düzeyde bir makam olarak gördüğü için bu öneriyi kabul etmedi. Bunun üzerine Refik Halid'in eski görevine iade edilmesi kararlaştırıldı. 17 Nisan 1920'de Refik Halid, ikinci kez Posta ve Telgraf Umum Müdürü oldu.²⁴³ İkinci Umum Müdürlüğü sırasında, görevi dışında siyasi olaylarla pek ilgilenmedi.²⁴⁴ Dâhiliye Nazırı Reşid Bey, kendisinden dairesinde bir tasfiye yapmasını istemesi üzerine o da bir çırpıda yedi, sekiz müdür ve başmüdürün azlını yazdı. Postahanedeki yaptığı icraat ve değişiklikler, bu kadarla kaldı. Kendisi “*Bu defaki memuriyetimde artık tamamen tarafsız bulundum. Anadolu ahvali ile meşgul olmuyordum. Kabinenin işlerine de merak sarmıyordum. Yalnız günlük muameleatı gözden geçirip rahatıma bakıyordum*” demektedir.²⁴⁵

²⁴¹ B. Arslantaş, 2003, s. 31.

²⁴² U. Kocatürk, 1973, s. 104-111.

²⁴³ *Takvim-i Vekayi*, 3829, c. 26, 17 Nisan 1920.

²⁴⁴ Ş. Aktaş, 2004, s. 47.

²⁴⁵ R. H. Karay, 1992, s. 232.

Refik Halid'in *Âlemdar*'da çalıştığı sıralarda Yakup Kadri de *İkdam*'da çalışmaktaydı. Yakup Kadri ile Piyer Loti Cemiyeti'nin bir toplantısında tartışmışlardı. Refik Halid'in gençlik yıllarında en yakın arkadaşı olan, senelerce içtikleri su ayrı gitmeyen, günlerce başbaşa pek eğlenerek, okuyup yazdıkları, gezip tozdukları, beraberliklerinden zevk duydukları arkadaşıyla karşı karşıya gelmişti. Refik Halid, ikinci müdürlüğünde muhalif muharrirlerin endişeli vaziyetlerini görerek Yakup Kadri'ye bir mektup yazıp konuşmak ve görüşmek istediğini bildirmiştir.²⁴⁶ Yakup Kadri bu mektuba verdiği cevapta, doğrudan doğruya şahsi onuruna dokunan bir söz yazmaktan çekinerek; "*Ben de aynı arzuyu duymaktayım. Fakat, seni gidip görmem için birtakım çamurlu yollardan geçmem lazım geliyor. Bunu da bir türlü göze alamıyorum.*" şeklinde bir üslup kullandığını ifade etmektedir.²⁴⁷ Yine Yakup Kadri'nin ifadesi ile Refik Halid bu mektubunda dargınlıklarının daha ne kadar devam edeceğini soruyor ve artık çocukluğu bırakarak barışmalarını, beraber hoşça vakit geçirip eğlenmelerini teklif ediyordu. Yakup Kadri hatıratında Refik Halid'in hiçbir zaman düşmanla iş birliği eden Hürriyet ve İtilaf elebaşılarıyla beraberliğinin olmadığını hatta bunlardan öğrenerek selamı sabahı kestiğini, sonra bazı alafranga ailelerin ahbaplık etmekten şeref duydukları İtilaf Devletleri'nin subaylarından hiçbiriyle tanışmak istemediğini ve tanışmadığını yazmaktadır. Refik Halid'in en yakın dostu Yakup Kadri ile olan temasları yazarmın bu ikinci müdürlüğü sırasında politikayla fazlaca ilgilenmediğini göstermektedir.²⁴⁸

Karay'ın bu ikinci müdürlüğü döneminde bir ara Sakallı Nutrettin Paşa, hükûmet adına Ankara ile bir telgraf görüşmesi yaparak uzlaşma ortamı aradıysa da başarılı olamadı. Çünkü Nu-

²⁴⁶ Yakup Kadri, Anadolu Harekâtı'nı öven yazılarından dolayı Divan-ı Harbe verilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. İ. Öztoprak, 1989, s. XV.

²⁴⁷ Y. K. Karaosmanoğlu, 1990, s. 67.

²⁴⁸ R. H. Karay, 1992, s. 232.

rettin Paşa o sırada mevcut ve 23 Nisan 1920 tarihinde Osmanlı Meclis-i Mebusan'ın kapatılması sonucu açılan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni ve Millî Hükûmeti değil; doğrudan doğruya Mustafa Kemal Paşa'yı muhatap almıştı. Ayrıca İstanbul'dan hangi makam adına görüşüğünü de belirtmemişti.²⁴⁹

Bu arada Miralay Sadık Bey'in Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nı bir çiftlik gibi kullanmasından dolayı fırka içinden çıkan muallif bir grup 6 Temmuz 1920'de Mutedil Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nı kurdu. Mustafa Sabri Efendi'nin Şeyhülislamlığa, Cemal Bey'in Ticaret Nezaretine, Şura-yı Devlet'e de Rıza Tevfik Bey'in getirilmesi Mutedil Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nı pek memnun etmişti.²⁵⁰ Fakat bu memnuniyet pek uzun sürmeyecekti. Adliye Müsteşarı, Divanı Harp Reisi ve Merkez Kumandanı arasında cereyan eden bir yolsuzluk ve rüşvet iddiası bazı huzursuzluklara yol açmıştı. Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi'nin nezdinde Ali Kemal Bey, Cemal Bey ve Refik Halid Bey toplanarak kabinenin siyasetini tenkit etmişlerdi. Bunun neticesinde Sabri Efendi ile Cemal Bey istifaya karar verdiler. Refik Halid, Şura-yı Devlet'e giderek Rıza Tevfik Bey'e de durumu bildirdi.²⁵¹ Refik Halid ve birkaç arkadaşı bu işlerle uğraşırken, Birinci Damad Ferid Hükûmeti'nde Dâhiliye Nazırı olan Mehmed Ali Bey, bu defa herhangi bir göreve getirilmemekle beraber yeniden sadrazamın gözüne girmeyi başarmıştı. Olan bitenin farkına varan Mehmed Ali Bey, bu grubun peşine adamlar koymuş ve Damad Ferid Paşa'ya malumât arz etmişti. Neticede, istifalar kabul edildi. Bu iki zatın yerine başkaları tayin edildi. Refik Halid de aynı grup içerisinde yer aldığından, Damad Ferid Paşa ve etrafındakiler aleyhinde konuşmalar yapmasından dolayı Posta ve Telgraf Umum Müdürlüğü'nden 26 Eylül

²⁴⁹ B. Arslantaş, 2003, s. 31.

²⁵⁰ R. H. Karay, 1992, s. 253.

²⁵¹ A.g.e, s. 243.

1920 tarihinde azledildi.²⁵² Bu azl kararı ile birlikte Refik Halid'in bürokratlık ve memurluk yaşamı sona erdi. Bu olaydan sonra asıl mesleği olan gazeteciliğe döndü ki kısa bir süre sonra Damad Ferid Hükûmeti de 17 Ekim 1920'de²⁵³ düşmüştür.²⁵⁴

Posta ve Telgraf Umum Müdürlüğü görevinden istifa ettikten sonra sanat ve edebiyat çevreleriyle ilgilenmek isteyen Refik Halid'in²⁵⁵ niyeti *Peyam-ı Sabah* gazetesinde²⁵⁶ çalışmaktı. Refik Halid'in memuriyetten çekilmesine oldukça memnun olan Ali Kemal Bey derhâl ona gazetede çalışmaya başlaması teklifinde bulundu. Hatta ertesi günü gazetede ilan edilmek üzere bir de varaka yazıp matbaya göndermişti. Fakat gazetenin sahibi Mihran Efendi, Damad Ferid Paşa'dan çekindiği için onu gazetesine almaya korkmuş ve yazıyı yayımlatmamıştı. Ancak 17 Ekim 1920 tarihinde Ferid Paşa Hükûmeti düştükten sonra adı geçen gazetede *Nakş-ı Berab* serlevhası altında²⁵⁷ yazılarını yayımlamaya başlamıştır.²⁵⁸

Karay'ın bu gazetede ilk yazısı, 3 Kasım 1920 tarihinde yayımlanmıştır.²⁵⁹ Yapmış olduğumuz araştırma sonucunda yazarın bu gazetede toplam 334 adet makale neşrettiğini tespit ettik. Yazarın bu gazetede yayımlanan en son yazısı 28 Aralık 1921 tarihlidir.²⁶⁰

²⁵² *Takvim-i Vekayi*, Nu 3965, 26 Eylül 1920. Azil kararı 23 Eylül'de imza edilmiştir.

²⁵³ U. Kocatürk, 1973, s. 147.

²⁵⁴ B. Arslantaş, 2003, s. 29.

²⁵⁵ Ş. Aktaş, 2004, s. 47.

²⁵⁶ *Peyam-ı Sabah* gazetesini, daha önce çıkan, Ali Kemal ile Refik Halid'in gazeteden ayrılmasıyla bir daha belini doğrultamayan *Sabah* ve Ali Kemal'in *Peyam* gazetesinin birleşmesiyle oluşmuştur. Gazetenin sahibi Mihran Efendi'dir. Ayrıntılı bilgi için bk. R. H. Karay, 1992, s. 122.

²⁵⁷ N. S. Banarlı, 1984, s. 1206.

²⁵⁸ R. H. Karay, 1992, s. 245-246; 256-257.

²⁵⁹ Bk. *Peyam-ı Sabah*, "Oradakilere Dair", Nu 11117, 03 Teşrinisani 1920.

²⁶⁰ Bk. *Peyam-ı Sabah*, "Bir İnsafsız", Nu 11531, 28 Kânunuevvel 1921.

Diğer bir ifadeyle Karay'ın buraya kadar olan dönemde, yazılarını yayımladığı gazete ve dergiler içinde en uzun soluklu çalışma ortamını bu gazetede yakalamış olduğunu görüyoruz. Bu gazetede zaman zaman kendi asıl imzasıyla da makaleler yazmakla birlikte çoğunlukla *Aydede* müstear ismini kullanmıştır. 1920 sonlarından 1921 yılı sonlarına kadar *Peyam-ı Sabah*'ta yazdığı bu dönemde aktif politikadan uzak durmuştur. Yakın arkadaş çevresinde Millî Mücadele taraftarı birçok aydınlar da olmakla birlikte, açıkça onlara katılmamıştır. Bu dönemdeki yaşantısını yazar şu şekilde nakletmektedir:²⁶¹ “*O aralık evimi Kadıköy'e nakletmiştim. Hayatım para hususunda biraz dar olmakla beraber, iyi ahbab, kıymetli sohbet ve aile toplulukları cihetinde pek geniş, pek ferah geçiyordu. Kadıköy, İstanbul'un en hür, en şen mahallesi idi; hülasa idbardan müşteki değildim, zaten ortada eski ve hakiki sanatıma dönmekten başka bir mesele yoktu. Kendi arkadaşlarımla siyasetine o derece kayıtsız durduktan sonra yenilerinkine bittabi hiç karışmıyordum. Matbaaya iki üç günde bir uğrar, muharrirler, muhabirler hoş beş eder, Akşam gazetesine uğrar çene çalar ve dönerdim.*²⁶² *Kadıköy yalnız şair bölgesi değildir; tıbbın en meşhur simaları, tıp üstatları da orda toplanmışlar, her nevi mütehasıslar, kalp, ciğer ve alelhusus doğum tabipleri Kadıköy'ün havasının letafeti için olsa gerek, her yere tercih etmişlerdir. Kadıköy siyaset âleminde de muhteberdir. Devirlere göre İttihat ve Terakki olsun, Hürriyet ve İtilaf olsun Kadıköy kulüplerine, Kadıköy intihabatına büyük*

²⁶¹ B. Arslantaş, 2003, s. 60.

²⁶² Yazar bu sıralarda “*Darülbeyti Meclisi*” azalarından biriydi. Bu, kendisi için oldukça olumlu bir meşguliyet olarak göze çarpıyordu. Keza orada Yakup Kadri, Reşad Nuri, Necmettin Sadak, İbrahim Nemci, İsmail Müştak, İzzet Melih gibi arkadaşlarıyla görüşme imkânı buluyordu. Bk. R. H. Karay, 1992, s. 246; Halit Fahri Ozansoy, *Edebiyatçılar Geçiyor*, İstanbul, Kanaat Kitabevi, s. 110-111.

*ehemmiyet verirler. Her vükela buhranında dikkat ediniz, Kadıköy iskelesinde yeni birkça nazır peyda olur. Zaman olur ki heyeti vükelanın yarısından fazlası bu topraktan seçilir, hatta sadrazamlar bile... Ne zaman Kadıköy'ün son vapuruna binerseniz bininiz, bir nazırla burun buruna gelmek muhakkaktır!...*²⁶³ Siyasi hayattan kopmuş bir vaziyette ağırlıklı olarak edebî yazılar kaleme alan Karay, daha önceden *Zaman* gazetesinde çalıştığı dönemde *İstanbul'un İç Yüzü* romanını tefrika etmişti.²⁶⁴ Bu gazetede de yayımladığı çok sayıda makalesini daha sonradan *Ay Peşinde*, *Ago Paşa'nın Hatıratı*, *Tanıdıklarım*, *Guguklu Saat* gibi kitaplarında toplamıştır.²⁶⁵

Refik Halid *Peyam-ı Sabah*'ta yazılarını yayımladığı dönemde siyasetin gürültüsünden uzaklaşmak, sanat ve edebiyat çevreleriyle ilgilenmek istemekteydi. Gerçekten bu dönemde de, Posta İdaresindeki memuriyeti döneminde de Refik Halid'in arkadaşları Millî Mücadele'nin en harareti taraftarları olan kişilerdi. Bunlar Falih Rıfki, Yakup Kadri, Ruşen Eşref, Necmettin Sadak gibi kişiler olmasına rağmen Refik Halid kendi siyasi görüşünü de muhafaza ediyordu.²⁶⁶ İkinci defa Posta İdaresi'nin başına geçmeden önce, *Âlemdar*'da yazdığı sıralarda Falih Rıfki, *Akşam* gazetesinde yazdığı makalelerinde hemen hemen hergün Refik Halid'e karşı acımasız taşlamalarda bulunuyordu. Refik Halid bu vaziyet karşısında uzun müddet sessiz kalmış fakat o sustukça Falih Rıfki, âdeta *Aydede* imzasına hücumu kendisine iş edinmişti. Neticede, Refik Halid dayanamayarak karşılık verdi. Günlerce süren bu durum nihayet Necmettin Sadak'ın tavassutu ile durdu. Bir müddet

²⁶³ Refik Halid Karay, *Ago Paşa'nın Hatıratı*, İstanbul, İnkılap Yayınevi, 1941, s. 107.

²⁶⁴ Bu romanın adı daha sonradan "*İstanbul'un Bir Yüzü*" olarak değiştirilmiştir. Bk. R. H. Karay, 1992, s. 36.

²⁶⁵ H. M. Ebcioğlu, 1943, s. 52.

²⁶⁶ N. Karaer, 1998, s. 85.

sonra Refik Halid, Posta İdaresi'nin başına geçmiş bu arada Di-
vanı Harb Reisi Mustafa Paşa, Falih Rıfka Bey'i tevkif ettirmişti.
İdamı talep edilen Falih Rıfka, Refik Halid'in ciddi teşebbüsleri
neticesinde bu cezadan kurtulmuştur.²⁶⁷

Yazar, ikinci umum müdürlük görevinden sonra çalışmaya
başladığı *Peyam-ı Sabah*'ta kaleme aldığı yazılarla ilgili olarak dü-
şüncelerini şu şekilde ifade etmektedir: “*Altı aylık yeni bir fasıla-
dan sonra daha kudretli şekilde çalışmaya başladım; fikrim cila-
lanmıştı. Birbirine taş çıkartan makale ve fıkralar yazıyordum.
Şunu arzdeyim ki, mütareke devrinde millî harekete uymayan,
yazılar kaleme almakla birlikte bunların hiçbiri galiz ve çirkin
değildi. Ankara'da az çok kızılarak, lakin hoş bir tarafı bulun-
larak okunduğunu haber alıyordum.*”²⁶⁸

Refik Halid, bu gazetede yazılarını kaleme aldığı dönemde
bilindiği üzere Anadolu cephesinde teşkilatlanma işleri büyük
oranda bitirilmiş, önce düzenli ordu kurulmuş, 20 Ocak 1921 ta-
rihinde ilk Teşkilat-ı Esasiye Kanunu kabul edilmiş ve İzmir'in
işgalinden sonra Batı Anadolu'nun büyük kısmını ilhak eden ve
Türk milletinin uzun bir dönem zor zamanlar yaşamasına neden
olan Yunanlılarla 6-10 Ocak 1921 tarihinde I. İnönü; 23-31 Mart
1921'de II. İnönü; 23 Ağustos-13 Eylül'de 1921 Sakarya Meydan
Muharebesi²⁶⁹ yapılmış ve Türk milleti bütün olanaksızlıklara rağ-
men düşmana karşı büyük bir zafer kazanmıştı.²⁷⁰

Karay, bu devrede her şeye rağmen Anadolu'dan gelen zafe-
rin yakın olduğu şeklindeki haberlere inanmıyordu. O, nihai zaferi

²⁶⁷ R. H. Karay, 1992, s. 223-239-240.

²⁶⁸ R. H. Karay, 1992, s. 257.

²⁶⁹ Refik Halid Karay, *Yezidin Kızı*, 2. bsk. İstanbul, 1992, s. 15-16; R. H. Karay, *Ay Peşinde*, s. 33-34.

²⁷⁰ R. H. Karay, 1964, s. 16; Refik Halid Karay, *Memleket Hikâyeleri*, 21. bsk. İstanbul, İnkılap Yayınevi, s. 169; R. H. Karay, *Ago Paşa'nın Hatıratı*, s. 21-29.

beklemenin daha doğru olacağını düşünüyordu. Savaşla ilgili olarak gerek Anadolu'da yapılan resmî tebliğlerin gerek Yunan makamlarından yapılan açıklamaların tek taraflı olduğu dolayısıyla gerçeği tam olarak yansıtmadığı inancındaydı.²⁷¹ Bu arada, II. Meşrutiyet'in ilanından bu yana matbuat faaliyetlerinin içinde olan Karay, edindiği tecrübelerden *Peyam-ı Sabah*'tan aldığı parayla geçinmekte zorluk çekmesinden ve makalelerinin gördüğü rağbetten de cesaret alarak kendi gazetesini çıkarmak istemiştir.²⁷²

Lakin o dönemde sansür idaresi yeni gazete çıkarılmasını yasakladığı için, izin almakta güçlük çekmiştir. İşgal altında bulunan İstanbul'da ecnebi sansür idaresi, yeniden gazete çıkarılmasını kati surette menetmişti. Ancak sansür müfettişi olan ve 1943 yılında Atina sefirliği yapacak olan Enis Bey, *Aydede* mecmuasının çıkarılması için elinden geleni yapacağını söylemiş; ayrıca Galatasaray Sultanisi'nden ayrılmasına neden olan ve bu dönemde Fransız Sefarethanesinde bulunan Müdür Muavini Mösyö Feuillet'in yardımıyla gereken izni almış ve 2 Ocak 1922 tarihinde *Aydede*'nin ilk sayısını çıkarmıştır. Ne varki *Peyam-ı Sabah* gazetesi baş yazarı Ali Kemal de mecmuanın yayımlanmasından oldukça rahatsız olmuş, Karay'ın *Peyam-ı Sabah*'ta yayımlarına devam etmesini istemiştir. Ancak Karay, mecmuanın yayımlanmasında kararlıydı ve bu amacına ulaşmıştı.²⁷³ 2 Ocak 1922'den 9 Kasım 1922'ye kadar toplam 90 sayı çıkan²⁷⁴

²⁷¹ B. Arslantaş, 2003, s. 61.

²⁷² Refik Halid'in yayımlamaya başladığı *Aydede* dergisi gerek Anadolu, gerek İttihatçılar tarafından merakla takip edildiği gibi Hürriyet ve İtilaf Fırkası ileri gelenleri de dergiyi ve Refik Halid'in yazılarını dikkatle takip etmişlerdir. Ayrıntılı bilgi için bk. Rıza Tevfik Bölükbaşı, *Biraz Da Ben Konuşayım*, haz. Abdullah Uçman, İstanbul, İletişim Yayınevi, 1993, s. 41.

²⁷³ H. M. Ebcioğlu, 1943, s. 53.

²⁷⁴ Yazarın bu dergide yayımlanan ilk ve son yazısı şunlardır: "İstikbale Dair"; "Meslek Bahsi", Nu 1, 02 Kânunusani 1922 (2 Ocak 1922); "Zamane Fıkraları", Nu 90, 09 Teşrinisani 1922 (9 Kasım 1922).

mecmuaya padişah Vahideddin de iki yüz lira ödeyerek abone olmuştur.²⁷⁵

Yazar *Aydede* mecmuasını yayımlamaya karar vermesiyle ilgili olarak şu bilgileri vermektedir: “*Peyam-ı Sabah*’ın verdiği para ayda sekiz makale ve haftada dört nakş-ı berab için yüz yirmi lira idi. Geçinmeme kafî gelmiyordu. Hâlbuki yazılarım rağbet buluyordu, pek sıkışmış, pek daralmıştım. Bir çıkar yol bulmak lazımdı. Bir akşam üzeri Kadıköy’deki bahçede düşünüp geziyordum. Zihnimde bir şimşek çaktı: Niçin ben tek başıma bir gazete çıkarmıyordum? Ne kadar yürümese, sürülme gene bana bu yüz yirmi kâğıdı bırakırdı. Bir sigara yaktım, ucunu yere attığım zaman kararımı vermiştim. *Aydede* isminde haftada iki kere çıkmak üzere bir mizahi gazete neşredecektim.”²⁷⁶

Karay bu dergi sayesinde kuvvetli bir mizah edebiyatı yaratmayı başarmıştır. Artık halk ve aydın kesiminde birçok hayran edinmiş, zamanın en çok aranan ve okunan yazarı hâline gelmiştir.²⁷⁷ Derginin yazar ve şair kadrosunda birbirinden önemli birçok kişi bulunmaktadır; yazar bu dergide yazıları yayımlanan yazarların isimlerini 1948 yılında *Aydede*’yi ikinci defa çıkarmaya başladığında derginin ilk sayısında yazmıştır.²⁷⁸ Buna göre dergide şu yazarların imzaları görünmektedir: Orhan Seyfi, Halil Nihat, Fazıl Ahmed, Mahmud Sadık, Yakup Kadri, Ruşen Eşref, Necmettin Sadak, Süleyman Nazif, Abdülbaki Fevzi, Yusuf Ziya, Selami İzzet,ERCÜMENT EKREM, Rıza Tevfik, Reşad Nuri, Ali Haydar, Mehmed Sıtkı, Enis Behiç.²⁷⁹

²⁷⁵ Padişah VI. Mehmed Vahideddin de Refik Halid’in okuyucuları arasındadır. *Aydede* dergisi çıkarken kendisine abone bedeli olarak iki yüz lira göndermiştir. Refik Halid de İstanbul’u terk ederken vapur biletini bu para ile tedarik etmiştir. Bk. N. Karaer, 1998, s. 86.

²⁷⁶ R. H. Karay, 1992, s. 257-258.

²⁷⁷ O. N. Ekiz, 1984, s. 16.

²⁷⁸ Ş. Aktaş, 2004, s. 48.

²⁷⁹ R. H. Karay, *Aydede*, 08.05.1948, 91/1; M. N. Yardım, 2002, s. 17.

Aydede'nin çıktığı yaklaşık on bir ay süre içerisinde Refik Halid, siyasi şahsiyetlerle pek az görüşüyor, zamanını daha ziyade muharrirlerle geçiriyordu. Anadolu'da Millî Mücadele hareketi başladığında, Refik Halid bunun İstanbul muhitinde hoş karşılanmadığını hatta İttihat ve Terakki taraftarlarının da hor-murdanmaya başladığını görmüştür. Zaten İttihat ve Terakki uzaktan beri Mustafa Kemal'den memnun değildi. Çünkü parti onu hiçbir zaman benimsememiştir. Ancak çok daha sonradan yazar, Mustafa Kemal'in de zaten İttihat ve Terakki ile bağdaşamamış olduğunun farkına varmıştır.²⁸⁰ *Aydede* dergisinin yayımlanmaya başladığı 1922 yılı başlarında artık Millî Mücadele'nin sonucu belli olmaya başlamıştı. Yunanlılar taarruz güçlerini kaybetmişler, savunmaya çekilmişlerdi. Türk ordusu ise düşmana kesin darbeyi vurmak için taarruz hazırlıkları yapıyordu. Refik Halid, her şeye rağmen dergide Millî Mücadele'yi iğneleyici yazı ve karikatürlere yer vermekle birlikte *Âlemdar* gazetesinde yazdığı dönemdeki gibi ağır ifadeler kullanmıyordu. Bu dönemle ilgili olarak bazı itiraflarda bulunduğu anlarında şu ilginç satırlara yer vermiştir:²⁸¹ “*Aydede tutmuştu, ben başında oldukça yaşayacak ve sahibini de yaşatacaktı. Ama biliyordum ki saatlerim sayılı, gazetemin ömrü de mahduttu. Siyaseti derinden takip etmemekle beraber İstanbul'daki Hükûmetin can çektiğini, Anadolu'dakilerin ise canlandığını görüyordum. Bittabi ölü gömülecek, diri yerine geçecek, bana da gurbet yolu görünecekti. Bu mukadder idi. Binaenaleyh fırtınaya intizaren mütevekkil, huzurlu duran tabiat gibi ben de mukadderata nefsimi bırakmış, sakin ve çarpıntısız bekliyordum. Gazetemin cidden tarafsız bir davranışı vardı. Bunu Ankara lehine çevirmek elimde olmakla*

²⁸⁰ N. Karaer, 1998, s. 86.

²⁸¹ İbrahim Alaattin Gövsa, “Refik Halid Karay”, *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*, İstanbul, Yedigün Neşriyatı, 1945, s. 209; B. Arslantaş, 2003, s. 72.

beraber, ne faydası olacaktı ve çirkin de duracaktı, lüzum görmüyordum. Önümde bir çile devresi daha açılacaktı, gözlerimi kırpmadan bu tehlikeye uzaktan bakıyor ve dudaklarımı sıkmadan o azaba tahammülü göze alıyordum. Nihayet bildiğimiz işler oldu. Hazırlıklı duruyordum. Talih bir gün bavulları bağlamak emrini verdi.”²⁸²

Refik Halid bu önemli derginin ilk sayısında, siyasal olaylar karşısında izleyeceği yayın politikasını itilafçılık, ittihatçılık ve millicilikten uzak durmak temelinde kurmayı hedeflediğini bildirmektedir. *Aydede*'nin ilk sayısında *Meslek Bahsi* adlı yazısında şu değerlendirmelerde bulunmuştur:²⁸³ “*Deveye sormuşlar? Yokuşu mu seversin, inişi mi? Bu ikisinin ortası yok mu, yahut düz başınıza mı yıkıldı? Demiş... Bu fıkra malumdur. Fakat daha akıllı bir deveye aynı suali: Yokuşu mu seversin, yoksa inişi mi? Diye sordukları zaman daha hoş bir cevap vermiş: Allah üçünün de belasını versin. Canım demişler biz sana iki soru sorduk, sen üçüne cevap veriyorsun, üçüncüsü de nedir? Düzü unuttunuz mu, demiş, günlerce çöl ortasında bitip tükenmeden düz gitmek de sanki hoş bir şey mi? Onun gibi bana da İttihatçılığı mu seversin İtilafçılığı mı? Deseler o akıllı deve gibi: Allah üçünün de hakkından gelsin diyeceğim. Malum a, üçüncüsü de millicilik... Ankara ovalarında bitip tükenmeyen seferlerle yeknesak yaşamak da sanki hoş şey mi? İttihatçılık yokuş, itilafçılık iniş ise millicilik de çöl, düzlük oavadır. İşte bu hikmete mebnidir ki yürüyüşten de bezgin, zikzaklı bir yol, bir edebî ve mizahi, yani nezih ve eğlenceli bir yol takip edecek, ne onu, ne bunu, ne ötekini benimsemeyecek, her yolun kabahatini yüzüne vuracak, hülusa hiçbir şahsın, hiçbir deveci ile hiçbir kervanın yükünü sırtında taşımayacak, gönlünü ferah ve neşeli tutacak...*”²⁸⁴ Yazar

²⁸² R. H. Karay, 1992, s. 260-261.

²⁸³ B. Arslantaş, 2003, s. 72-73.

²⁸⁴ R. H. Karay, *Aydede*, 2 Ocak 1922, s. 1.

Aydede dergisinin genel yayın felsefesini bu şekilde çizmekle birlikte Sakarya Savaşı'ndan sonra bile Millî Mücadele ve önderlerini iğneleyici yazılar kaleme almaktan geri durmamıştır. Ancak 26 Ağustos 1922 tarihinde Türk ordusunun başlattığı Büyük Tarruz, 30 Ağustos'ta Başkomutanlık Meydan Savaşı'yla zafere ulaşmıştı. Yunanlılar geri çekilmeye başladılar. Türk ordusu ileri hareketına devam ederek 9 Eylül'de yurdun düşman işgalinden kurtarılmasının âdeta sembolü hâline gelen İzmir'e girdi, oldukça kısa sürede elde edilen bu büyük zafer başta Türk milleti olmak üzere dünyanın tüm mazlum milletleri için büyük bir sevinç kaynağı hâline geldi. Batı Anadolu işgal kuvvetlerinden temizlendi. 3-11 Ekim 1922'de Mudanya Mütarekesi'nden sonra İstanbul da Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin egemenliğine geçti. Böylece Millî Mücadele karşıtlarının en önemli sığınağı olan İstanbul, Ankara'ya bağlandı. Bu gelişmelerden sonra içinde Refik Halid'in de bulunduğu Millî Mücadele karşıtları için yeni bir dönem başlıyordu. Çünkü Millî Mücadele'nin en zor ve sıkıntılı günlerinde kalemlerini, siyasi nüfuzlarını zararlı bir şekilde kullanmışlardı.²⁸⁵ Artık gerek Anadolu'da gerek İstanbul'da yeni bir dönem başlıyordu. Başından beri Millî Mücadele'nin karşısında yer alan İstanbul Hükûmetleri ve aydınları büyük bir şaşkınlık içerisinde bulunuyorlardı. Keza Mudanya Mütarekesi'nin bir maddesine göre İstanbul ve Boğazlar Türk mülki idaresine teslim olunacak ancak İstanbul ve Boğazlar'da bulunan İtilaf kuvvetleri, miktarları arttırılmamak şartıyla barış aktine kadar İstanbul'da kalacaklardı. Nitekim Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti adına Millî Mücadele'de Garp Cephesi'nin en önemli komutanlarından Refet Paşa ve kurmayları Trakya başta olmak üzere İstanbul ve çevresini Ankara'ya bağlamak, teşkilatlanma işlerini yürütmek üzere 19 Ekim 1922 tarihinde İstanbul'a gelmişlerdi. Refet Paşa'nın gelişi İstanbul halkını coşkuya boğmuş, Refik Halid'in tabiriyle

²⁸⁵ B. Arslantaş, 2003, s. 79.

kiyamet kopmuştu. 1918 yılından bu yana işgal kuvvetleri askerlerinin kontrolünde bulunan şehir tekrar Türk askerinin kontrolüne geçmeyi büyük bir heyecanla karşılamıştır. Öyle ki *Peyam-ı Sabah* gazetesinin camları yerle bir edilmiş ve gazete baş yazarı Ali Kemal'e, gazete sahibi Mihran Efendi tarafından yol verilmiştir. Ancak bütün bu hareketlilik, yürüyüş, kutlama ve zaman zaman ortaya çıkan sevinç taşkınlıkları Karay'ın çalışmasını ve *Aydede*'nin satışını etkilemediği gibi *Peyam-ı Sabah*'la aynı binada bulunan dergiye halk herhangi bir zarar açmamıştır.²⁸⁶

Bu arada Mudanya Mütarekesi'nden sonra imzalanacak Lozan Barış Antlaşması'nın hazırlık çalışmaları sürdürülürken İtilaf Devletleri'nin müzakerelerde iki başlılık yaratmak ve Türk tarafını güç duruma düşürmek istemesi amacıyla İstanbul Hükûmeti'ni de Lozan'a çağırması üzerine Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından 1 Kasım 1922 tarihinde Saltanat kaldırılmıştır. Nitekim 4 Kasım 1922 tarihinde Osmanlı Devleti'nin son kabinesini kuran Tevfik Paşa Hükûmeti istifa etmiş ve Osmanlı Devleti genel anlamda tarih sahnesinden çekilmiştir.²⁸⁷

Bu durumda, Anadolu hareketine karşı muhalif olanlar telaşa kapılarak, ne yapacaklarına dair tartışmalara başlamışlardı. Muhalefetin elebaşlarından olan Ali Kemal Bey, ileri gelen muhaliflerle birlikte 5 Kasım günü Tünel Caddesi'nde oturduğu apartmanda bir toplantı yapmıştı. Toplantıya katılanlardan bir kısmı İstanbul'da kalmak istemişler diğerleri ise yabancı ülkelere gitmeyi benimsemişlerdi. Ali Kemal Bey İstanbul'da kalma taraftarıydı. Kendisine kaçmayı tavsiye edenlere karşı İstanbul'daki İngiltere kuvvetinden bahsediyordu. Neticede İstanbul'dan ayrılmak istemedi. Toplantıdan sonra Serkl Doryan'a (Cercle d'Orient) giden Ali Kemal Bey o civardaki berberinde traş olurken kaçırıldı ve o gece

²⁸⁶ R. H. Karay, 1992, s. 263.

²⁸⁷ U. Kocatürk, 1973, s. 236.

Ankara’da yargılanmak üzere bir motora bindirilerek İzmit’e götürüldü. İzmit’te bulunan Garp Cephesi Birinci Ordu Komutanı Sakallı Nurettin Paşa’nın karşısına çıkarıldı. Nurettin Paşa tarafından iyice azarlanıp hakaret edildikten sonra halka teslim edilerek 6 Kasım 1922 tarihinde linç ettirildi.²⁸⁸

Ali Kemal Bey’in hazin akıbetini haber alan Refik Halid ve diğer muhalifler, büyük bir endişe ve korkuya kapıldılar. Durumdan birbirlerini haberdar ederek ne yapacaklarını kararlaştırırken üçer beşer kişilik gruplar hâlinde İngiltere Büyükelçiliğine sığındılar. İngiltere Büyükelçiliği, bunlardan önemli şahsiyetleri ayırarak o gün hareket eden bir vapurla Mısır’a, diğerlerini de o tarihte İngiliz askerlerinin işgali altında bulunan Taşkışla’ya gönderdi.²⁸⁹ Bunlar on gün kadar burada kaldıktan sonra üç gruba ayrılarak bir kısmı Romanya’ya gitmiş diğer iki kısmı da İngilizler tarafından temin edilen bir vapurla 17 Kasım 1922 günü²⁹⁰ İstanbul’dan hareket etmişlerdi. Bunları götüren vapur, bir kısmını kendi istekleri üzerine Pire limanına çıkarmış diğerlerini de doğru İskenderiye limanına götürerek orada bırakmıştır.²⁹¹ Ancak Refik Halid ve birkaç arkadaşı bir daha İngilizler’e sığınmamak koşuluyla Taşkışla’dan ayrılmışlar İstanbul’da her an tutuklanma ve İstiklal Mahkemelerine sevk edilme tehlikesini Taşkışla’nın ağır şartlarına tercih etmişlerdir. Yazar bu sıkıntılı günleri şu şekilde mütalaa etmektedir: “*İngiliz sefarethanesi avlusuna girdiğimiz zaman*

²⁸⁸ N. Karaer, 1998, s. 88. Ali Kemal’in katledilmesi diğer muhalifler üzerinde dehşet etkisi yaratmıştır. Refik Halid’in büyük oğlu Ender Karay eğer Ali Kemal vakası olmasaydı babam yurt dışına çıkmazdı sanıyorum açıklamasını yapmıştır. Bk. Ş. Aktaş, 2004, s. 51.

²⁸⁹ H. M. Ebcioğlu, 1943, s. 57.

²⁹⁰ Vahideddin ve maiyetindekiler de aynı tarihte bir İngiliz gemisiyle Malta’ya kaçmışlardı. Bk. Refik Halid Karay, *Nilgün*, 4. bsk. İstanbul, İnkılap Yayını, 1986, s. 110.

²⁹¹ Nurşen Mazıcı, *Belgelerle Atatürk Döneminde Muhalefet (1919-1926)*, İstanbul, Dilmen Yayınevi, 1984, s. 139.

bir iki memur karşımıza çıktı ve bizi binanın arkasında, bahçe içinde genişçe bir barakaya soktu, gece olmuştu. İçerisi iğne atsan yere düşmeyecek kadar kalabalık, dolu, taşkındı. Beni bir korku istila etti. Yedi sene evvel Sinop'a sürüldüğümüz geceyi, vapurdaki hâli düşündüm. Zaten etrafımdakilerin çoğu menfa arkadaşımdaydı; yüreğime bir sıkıntıdır yapıştı, iç odaya girdim. Sabri, Zeynelabidin Efendilerle, Rıza Tevfik Bey, Sadık Bey, Kara Said Paşa hep orada idiler... Meydanda oturacak ne iskemle ne şilte ne halı hiçbir şey yoktu. Hava soğuk, daire karanlık, arkadaşlarım meyus, hülâsa hâlîmiz perişandı. Yüreğime ateş gibi yakıcı ve boğucu bir kasvettir doldu. Kendimi pencereden atacak kadar içim daralmış, gözlerim kararmış, asabım gerilmişti. Ben durmam duramam buradan çıkacağım dedim.”²⁹²

Bu arada Türkiye Büyük Millet Meclisi 1922 yılı Ekim ayı sonlarındaki toplantılarında, İstanbul Hükûmeti mensuplarına ve Millî Mücadele'ye aleyhtar olanlara şiddetli ihtarlar bulundu. Tunalı Hilmi Bey hükûmetçe hazırlanacak ve delilleriyle Meclis-i Âli'ye verilecek listelerde isimleri yazılı olanların gıyaben dahi muhakeme edilmek üzere Meclisçe İstiklâl Mahkemelerine tevdimi istedi. Ayrıca Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'den izahat talep edildi. Yusuf Kemal Bey, Mecliste açıklamalar yaparak milletlerarası mahiyeti olan antlaşmalarda bir genel affın yer almasının tabii olduğunu ve bazı istisnalarının da daima bulunduğunu söyledi. Böylece hükûmet ilk defa af protokolünde istisnalar olduğunu resmen ifade ediyordu.²⁹³

Görünen gerçek o ki artık ne Refik Halid'in ne de diğer muhaliflerin İstanbul'da can güvenliği kalmamıştır. Nitekim Taşkışla'dan ayrıldıktan sonra akrabası Karpuz Arif Bey'in evinde bir gece misafir kalan Karay, cebinde çok daha önceden bütün muameleleri

²⁹² R. H. Karay, 1992, s. 271-275.

²⁹³ Cemal Kutay, *Yüzellikler Faciası*, c. 1, İstanbul, 1955, s. 71.

hazır vaziyette bekleyen bir pasaport ve paltosunun her iki cebinde silahıyla dolaşırken tekrar İngiliz sefarethanesine gitmiş ve kendisini *Piyerloti* vapuruna²⁹⁴ salimen göndermelerini talep etmiş ve Fransız sefarethanesinin ayrıca yardımını görerek²⁹⁵ 9 Kasım 1922 Perşembe günü²⁹⁶ eşi Nazıma Hanım ve büyük oğlu Ender'le birlikte İstanbul'dan ayrılmış,²⁹⁷ bu arada vapur İzmir limanına uğramış ve bu limanda aranarak çeşitli kontrollerden geçirilmiş ve nitekim Beyrut'a ulaşmıştır.²⁹⁸ Böylece Karay'ın 1938'e kadar sürecek olan ikinci ve en uzun sürgün dönemi de başlamıştır.²⁹⁹ İstanbul'dan ayrıldığında³⁰⁰ cüzdanında yalnızca iki yüz Türk lirası vardır.³⁰¹

²⁹⁴ M. N. Yardım, 2002, s. 17.

²⁹⁵ H. M. Ebcioğlu, 1943, s. 57.

²⁹⁶ N. Karaer, 1998, s. 87; H. H. Engin, 1997, s. 42.

²⁹⁷ Adile Ayda, *Böyle İdiler Yaşarken*, Ankara, 1984, s. 114.

²⁹⁸ Bk. "Refik Halid Karay", *Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi*, c. 1, s. 3150; R. H. Karay, 1992, 263-282.

²⁹⁹ İhsan Işık, "Refik Halid Karay" *Türkiye Yazarlar Ansiklopedisi*, 2. bsk. Ankara, 2002, s. 562; B. Arslantaş, 2003, s. 87.

³⁰⁰ Ü. Yaşar, *Yelpaze*, 23 Ocak 1963.

³⁰¹ Ş. Aktaş, 2004, s. 51.

Türkiye Dışına Sürgün Edilişi ve İkinci Sürgün Yılları

Refik Halid, Beyrut'a³⁰² geldiği zaman cüzdanında yalnızca VI. Mehmed Vahideddin'in, *Aydede*'ye abone bedeli olarak gönderdiği iki yüz Türk lirası vardır. Bu nedenle ilk zamanlar büyük bir maddi sıkıntı çekmiştir. Fakat bu durumunu belli etmemeye çalışmıştır.³⁰³ Gelişini, Beyrut gazeteleri önemli bir haber olarak büyük ve meşhur Türk muharriri diye bildirdiler.³⁰⁴ Fakat o varlıksız ve gelirsiz bir sürgündü.³⁰⁵ Bu arada bazı hafiyeler ve politikacılar, Refik Halid Beyrut'a adımını atar atmaz, Vahideddin namına propaganda yapmak amacıyla elli bin İngiliz lirasıyla geldiği yalanını yaymaktan geri kalmadılar.³⁰⁶

O akşam Beyrut'un mühim bir şahsiyeti kendisini otelde ziyarete geldi. Bu kişi, kısa bir müddet sonra iç harp ve ihtilalle karmakarışık bir hâlde bulunan Suriye'ye Devlet Başkanı olan Sultan Abdülhamid Han'ın sabık damadı Ahmed Nami Bey'di. Adı geçen kişi, devlet başkanı olduktan sonra eski okul arkadaşı Refik

³⁰² Ayrıntılı bilgi için bk. R. H. Karay, *Sürgün*, 7. bsk. İstanbul, İnkılap Yayınevi, 1998, s. 11-12.

³⁰³ R. H. Karay, 1992, s. 9.

³⁰⁴ N. Karaer, 1998, s. 98.

³⁰⁵ R. H. Karay, 1996, s. 48-49.

³⁰⁶ R. H. Karay, 1994, s. 84.

Halid'i Suriye'ye davet etti. Beyrut'ta bir müddet pahalı otellerde kalan Refik Halid buna para yetiştiremeyeceğinden ve ucuz bir pansiyonda barınmayı da haysiyetine yediremediğinden, bu şehrin yakınında denize nazır güzel bir köy olan Cünye'de münzevi ve yarı harap bir ev kiralayarak orada ailesiyle birlikte yaşamaya başladı, 1927 yılına kadar da burada kaldı.³⁰⁷ Ancak bu ikinci sürgün ve gurbet Karay'ı oldukça zorlamış ve kedere boğmuştur. *İlk Adım* adlı eserinde Beyrut'a gittiğinde hissettiği duygularını şu şekilde ifade etmektedir: “Çocukken gezip, dolaştığım, tesiri altında kaldığım yerlere bir daha ayak basamayacağımdan dolayı memleket dışında ne kadar üzülmişim... Yaş ne olursa olsun gurbet insana çocuk hisliliği ve içliliği verir.”³⁰⁸ Yine *Gurbet Hikâyeleri* adlı kitabında sürgüne gidişini, bunun kendi üzerinde yarattığı teessürü ve kısmen kabahatli olduğunu hikâye kahramanı üzerinde şu şekilde açıklamıştır: “*Hasan sordu! Sen niye buradasın? Bir kabahat işledik de kaçtık!... Hasan yüreği burkularak sordu gidiyor musun? Gidiyorum ya, işimi tükettim. O zaman gördü ki, küçük çocuk memleketlisi mini yavru ağlıyor... Sessizce, titreye titreye ağlıyor. Yanaklarından gözyaşları birbirini arkasına, temiz vagon pencerelerindeki yağmur damlaları; dışarının rengini geçiren manzaraları içine alarak nasıl acele acele, sarsıla çarpışa dökülürse öyle, bağrının sarsıntılılarıyla yerlerinden oynayarak, vuruşarak içlerinde güneşli mavi gök pırıl pırıl akıyor. Ağlama be! Ağlama be! Eskici başka söz bulamamıştı. Bunu işiten çocuk hıçkırma hıçkırma, katıla katıla ağlamaktadır; bir daha Türkçe konuşacak adam bulunmayacağına ağlamaktadır. Ağlama diyorum sana ağlama! Bunları derken onun da katı, nasırlaşmış yüreği yumuşamış, şişmişti. Önüne geçmeye çalıştı ama yapamadı, kendisini tutamadı; gözlerinin dolduğunu ve sakallarından kayan yaşların Arabistan sıcağıyla*

³⁰⁷ N. Karaer, 1998, s. 98; M. N. Yardım, 2002, s. 18.

³⁰⁸ R. H. Karay, 1999, s. 22.

yanan kızgın göğsüne bir pınar sızıntısı kadar serin, ürpertici döküldüğünü duydu.”³⁰⁹

Refik Halid’in yurt dışına çıktığında Ankara Hükûmeti, Lozan Barış Konferansı’na hazırlanıyordu. Nitekim konferansın 21 Kasım 1922’den 4 Şubat 1923’e kadar devam eden birinci safhasında, Türk murahhas heyeti bir kısım tebaasının genel aftan istisna edileceğini, ancak bu şekilde ve genel bir ifadeyle bildirmişti. Bunlar kimdi, suçları neydi, kaç kişi idiler, suçlarının başlangıç tarihi nedir? Bunu kendileri de bilmemekte idiler.³¹⁰ Böylece af konusu Lozan’da milletlerarası bir mesele hâline gelmiştir.³¹¹ Aftan kaç kişinin yararlanacağı sorusunun cevabı, İsmet Paşa’nın Lozan’dan dönmesinden sonra 21 Şubat 1923’te yapılan Bakanlar Kurulu toplantısında da karara bağlanamadı. Aradan iki ay kadar geçtikten sonra delegasyon konferansın ikinci safhası için Lozan’a gittiğinde, elinde yine kesin bir liste yoktu.

Yeni Türk Devleti, 24 Temmuz 1923’te Lozan’da imzaladığı barış antlaşmasında ülkesinde 150 kişi³¹² istisna kalmak şartıyla genel bir af çıkarmayı kabul etmiştir.³¹³ Ancak bu antlaşma yapılırken, af dışı kalacak olan bu yüz elli kişiyi ne Bakanlar Kurulu bilmektedir ne de antlaşmayı imzalayan delegasyon. Daha sonra Lozan Antlaşması’nda kabul edilen bildiri gereğince T.B.M.M. 16 Nisan 1924 tarihinde 487 sayılı Genel Af Kanunu’nu kabul etti. Bu kanunun 150’liklerle ilgili 3. ve 6. maddeleri şöyledir:³¹⁴ “*Madde*

³⁰⁹ Refik Halid Karay, *Gurbet Hikâyeleri*, 15. bsk. İstanbul, İnkılap Yayınevi. s. 13-14.

³¹⁰ Andrew Mango, *Atatürk*, çev. Füsün Doruker, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2004, s. 394.

³¹¹ N. Karaer, 1998, s. 88-95; C. Kutay, 1955, s. 78.

³¹² A. Kabaklı, 2002, s. 777.

³¹³ *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Bakanlar Kurulu Kararlar Kataloğu*, 30.18.1.1/9.27.1.

³¹⁴ Umumi Af Kanunu hakkında bk. *Düstur*, Üçüncü Tertip, c. 5, İstanbul 1931. Kanunun veriliş tarihi 9 Nisan 1924. Kabul ediliş tarihi ise 16 Nisan 1924’tür.

3- Lozan Muahedenamesine marbut aff-ı umumi beyanname protokolünde istihdaf edilen yüz elli şahıs işbu aftan müstesnadır. Madde 6- İşbu icra-ı ahkâma Adliye ve Müdafaa-ı Milliye Vekilleri memurdur.”³¹⁵

Üçüncü maddeye göre bu yüz elli kişinin kimler olduğu hâlâ tespit edilememiştir. Bu listenin bir türlü düzenlenememesi, Bakanlar Kurulu’nda olduğu kadar Meclis’te de huzursuzluklara neden olmuştur. Düzenlenememesinin nedeni de düzenlemeyi kimin, hangi yetkiyle, neleri ölçü olarak yapacağını belli olmamasıdır.

Adalet ve Savunma Bakanlarının da yardımıyla İçişleri Bakanlığı, Millet Meclisi’nde yapılan iki gizli oturumda uzun görüşmelerden sonra 150 kişilik listeyi 23 Nisan 1924’te onaylanmak üzere Bakanlar Kurulu’na sunmuştur. Şöyle ki bu 150 kişilik listeyi hazırlama görevi daha sonradan Dâhiliye Vekili Ahmed Ferid Bey’e verilmişti. Buna göre hazırlanan taslak Meclis kürsüsünde okunuyor, hararetle tartışmalar yapılıyor ve üzerinde mutabık olunan kesin isimler listeye geçiriliyordu.³¹⁶

1 Haziran 1924 tarihinde Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal’in başkanlığında yapılan Bakanlar Kurulu toplantısında bu liste bir kararname hâline getirilmiştir.³¹⁷ Toplantıda listede bir kişinin eksik olduğu fark edilince, listenin Lozan Barış Antlaşması protokolünde olduğu gibi sayısının 150’ye tamamlanması için Millî Mücadele sırasında muhalif yayınlar yapan *Köylü* gazetesinin sahibi Refet de listeye dâhil edilerek, sayı 150’ye tamamlandı. Alınan 544 numaralı karar aynı gün resmî gazetede yayımlandı. Barış

³¹⁵ İsmail Soysal, *Türkiye’nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945)*, c. 1, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989, s. 189.

³¹⁶ *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Bakanlar Kurulu Kararlar Kataloğu*, 30.18.1.1/1.2.9; İlhami Soysal, *150’likler*, 3. bsk. İstanbul, Gür Yayınları, 1988, s. 40-69; Sedat Bingöl, *150’likler Meselesi Bir İhanetin Anatomisi*, İstanbul, Bengi Yayınları, 2010, s. 82-84; Emin Karaca, *150’likler*, İstanbul, Altın Kitaplar Yayınevi, 2004, s. 81-95.

³¹⁷ *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Bakanlar Kurulu Kararlar Kataloğu*, 30.16.1.1/15.54.10; 30.18.1.1/11.43.16.

Antlaşması'nın imzalanmasından on ay altı gün sonra yayımlanan yüzellikler listesinde yer alanların büyük çoğunluğu zaten o tarihte Türkiye'yi çoktan terketmişlerdi.³¹⁸ Bu listenin düzenlenmesinde hissî yaklaşımlar da etkili olmuştur.³¹⁹ Çünkü bu sayı kimi zaman altı yüz kişiye kadar çıkmıştır.³²⁰ 28 Mayıs 1927 tarihinde, aradan üç yıl geçtikten sonra T.B.M.M.'nce kabul edilen 1064 sayılı kanunla 150'likler Türk vatandaşlığından da çıkarılmışlardır.³²¹ Böylece bütün vatandaşlık haklarını da kaybetmişlerdir.³²²

Aradan yıllar geçtikten sonra, yine T.B.M.M.'nde 16 Temmuz 1938 tarihinde kabul edilen kanunla yüzellikler affedildiler. Fakat devletin bunlarla ilgili endişeleri ve şüpheleri hâlâ mevcuttur. Bu kanunun ikinci maddesi aynen şöyledir:³²³ “*Madde 2-Lozan'da akdolanın 24.7.1923 tarihli umumi af beyanname ve protokolünde mevzubahis yüzelli kişilik listede isimleri yazılı şahıslar affolunmuşlardır. Şu kadar ki, bu şahıslara, mesbuk memuriyetlerinden dolayı tekaüt maaşı tahsis edilemez ve bu şahıslar kanunun yürürlüğe girdiği tarihten itibaren sekiz sene müddetle Türk Ceza Kanunu'nun 20. maddesi ile diğer kanunlara göre amme hizmetlerinden sayılan işlerde kullanılmazlar ve bulunamazlar. Bu kanunun yürürlüğünden evvel 1064 sayılı kanunun hükümlerinden doğan bütün hukukî netice ve muameleler mahfuzdur.*” demek suretiyle affin kapsamı (Devlet memurluğuna kabullerinin engellenmesi gibi) daraltıldı. Ayrıca siyasi partiler, af kanununa rağmen yüzelliklerin siyasi faaliyette bulunmalarını önlemek için nizamnamelerine kayıtlar koyarken, basın kanununun 12. maddesi de gazetecilik yapacak yani bilfiil siyasetle uğraşacak vatandaşı, vatan, Millî Mücadele, Cumhuriyet

³¹⁸ V. Vakkasoğlu, 1977, s. 116.

³¹⁹ *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Bakanlar Kurulu Kararlar Kataloğu*, 30.10/106.695.10.

³²⁰ *T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları*, c. 4, s. 435.

³²¹ N. S. Banarlı, 1984, s. 1206.

³²² *Resmî Ceride*, Nu 608, 15 Haziran 1927.

³²³ *Düstur*, Üçüncü Tertip, c.19, Ankara 1956, s. 779.

ve inkılap aleyhinde bulunmaktan herhangi bir mahkeme veya yetkili bir kurul tarafından mahkûm edilmemiş olmak şartına bağladı.³²⁴ “*Madde 5- Birinci ve ikinci maddelerde yazılı af ve reji hükümlerinden müstefit olan şahıslar lüzum görülürse İcra Vekilleri Heyeti kararı ile vatandaşlıktan iskat edilebilirler.*” Bu madde ile de Bakanlar Kurulu kendisine bir hareket sahası ayırıyor ve bununla da, memleketin o anki durumunda problem yaratacak kişilerin engellenmesi amaçlanıyordu. Yine 4. madde ile askerî cezalar af kapsamı dışında tutuluyor, bu suretle bunların tekrar ordu içine alınmaları engellenmiş oluyordu.³²⁵

Refik Halid Karay, ikinci sürgününün nedenini *Bir Ömür Boyunca* adlı eserinde şu şekilde değerlendirmektedir: “... *Zaten ikinci sürgünlüğümün nedeni de o parti (İttihat ve Terakki Fırkası) değil midir? Anadolu Kurtuluş Hareketi'nin esas ve gaye bakımlarından taraftarı olmakla beraber, komitecilerden birçoğunun o harekete katılmasına bakarak tekrar hortlayacakları ve günün birinde yeni hükûmeti de ele geçirerek yine vatanı parçalatmaları ihtimalinden korkmuş, eski kinimi bir türlü yenememiş, o tesir altından atıp tutmuştum. Meğerse haksız değilmişim! Zira ben kaçıp vatanıma en yakın, kapıkomşusu bir bölgeye -o bölgenin bir kısmı tekrar vatan sınırları içine katılmış ve katılması propagandasında az çok emeğim geçmiştiyilerleştikten sonra Millî Hükûmet, mahut komitecileri, hem de Büyük Kurtarıcı'yı öldürmeye kalkıştıkları için temizlemek zorunda kalmıştı. Ben de bu tarihten ve temizliğe iyice inandıktan sonra, hükûmet aleyhindeki yazılarımı kesmiş (1926'dan sonra) -zira gurbette de gazetecilik ediyordum- fasalığı, kötülemeciliği bırakmış, uysal bir sürgün vatandaş olmuştum. Keşke bahsi geçen komitecilere Millî Hükûmet, başlangıçta yüz vermeden çalışmaya başlayabilseydi başıma ikinci sürgünlük gelmezdi. Daha mühimi, Atatürk, kurtardığı İzmir'de de ele*

³²⁴ Agah Bartu, *Siyasi, Mühim Bir Dava, Demokrat Parti ve Yüzellilikler*, İzmir, Doğanlar Basımevi, 1947, s. 29.

³²⁵ N. Karaer, 1998, s. 90-93.

güne karşı -bir zaman sığınacak delik arayan suçluları kayırıp barındırmasına karşı- onların ihanetine uğramazdı. Nitekim Ankara Hükûmeti, sadece Sarıkamış'ta tecrübeli kumandanların nasihatlarını hiçe sayarak bir orduyu karlara gömüp savaş yerinden kaçmasından dolayı vazifesinden alınıp Yüksek Harp Divanı'na verilmesi lazım gelen ve hiçbir şey olmadığı hâlde bir ne oldum delisi olan Enver'i huduttan içeriye sokmamak ve Cemal Paşa gibi daha az suçlu, fakat kendini fazla beğenmiş hırslı bir kodamana da iltifat göstermemek yolunu tutmuş, isabet etmişti. Bunların şakası yoktu zaten... Asıl tuhafı şudur ki, Saltanatı kaldırmak gayesi güden Millî Hareket baş kumandanının aksine, I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Orduları Başkumandanı Vekilliği eden ve asili bulunan lapa ve pelte padişahı kılıcının tersiyle ürküten Enver'in geleceği hesaplayarak hanedandan bir sultancıkla evlenmeye can atmasının sebebi, kanatımca harp kazanıldığı takdirde Babîlî taklidi bir darbe ile Osmanlı tahtına geçmek, şu acayip Enveriye kabalağı gibi başımıza bir de devlet bakımından o derece acayip bir Enveriye saltanatı ve hanedanı getirmektir..."³²⁶

Karay, Cünye'de yaşantısına devam ederken,³²⁷ yüzellikler arasında sürgün edilen Gaziantep'li Celal Kadri,³²⁸ Halep'te *Doğru Yol* adında bir Türkçe gazete çıkarmak istediğini bildirerek Refik

³²⁶ R. H. Karay, 1996, s. 12-13.

³²⁷ Karay'ın II. sürgünden dönüşte kaleme aldığı hemen hemen bütün eserlerinde 16 yıl sürgün hayatı yaşadığı Lübnan ve Suriye'de oldukça kasvetli ve gamlı bir yaşam dönemi geçirdiği ve ülkesini aşırı şekilde özlediği anlaşılmaktadır. Yazar bunu belli etmek istemez ancak eserlerinin çoğuna âdeta sinmiş parçaları birçok satırından okumak mümkündür. Örneğin ayrıntılı bilgi için bk. Refik Halid Karay, *Tanrıya Şikâyet*, İstanbul, Semih Lütfi Yayinevi, 1944, s. 150-155 ve *İki Cisimli Kadın*, İstanbul, İnkılap Yayinevi, 1972, s. 162; Öyle ki yazarın Lübnan ve Suriye'de çekmediği kalmamıştı. Kırılan gururu bir yandan, geçim sıkıntıları ve vatan hasreti öbür yandan onu hem maddi hem manevi ıstıraplarla kısıp kavurmuştu. Bk. Y. K. Karaosmanoğlu, 1990, s. 69.

³²⁸ N. Karaer, 1998, s. 99; H. M. Ebcioğlu, 1943, s. 58.

Halid'den yardım³²⁹ istedi.³³⁰ Refik Halid bunun üzerine gazeteye iki yazı gönderdi. Fakat çıkan yazının tertip ve baskısını beğenmediğini söyleyince, Celal Kadri Beyrut'a gelmiş Refik Halid'le konuşarak İstanbul'dan harf getirmeye karar vermişlerdir.³³¹ Yazarın bu gazetede yayımladığı ilkyazılar Türkiye'deki yeni rejim aleyhindeydi. Bu arada *Minelbab İlelmihrab* adındaki siyasi hatıralarını da yazmaya devam etmişti.³³²

Yazar Cünye'de iken gazete için *Doğru Yol* da yazılarını yayımladığı için sık sık Halep'e gitmiştir. Bu gidiş gelişler esnasında Halep'teki Türkler'le tanıştı. Bu günlerde mali durumu iyice bozulmuştu. Sadece İstanbul'da bulunan ağabeyleri Hakkı ve Niyazi Bey'in imkân buldukça yaptıkları yardımlara muhtaç kalan Refik Halid, Hakkı Bey'in hastalanması ve Niyazi Bey'in de emekliye ayrılmasıyla bu yardımlardan da mahrum kaldı. Sürgün hayatına dayanamayarak maneviyatı bozulan eşi Nazıma Hanım'ı eline bir boşanma kâğıdı vererek oğlu Ender ile birlikte İstanbul'a gönderdi. Nazıma Hanım ikinci sürgün döneminde memleket kapılarının kendilerine ebediyen kapandığına hükmederek, maneviyatını yitirmişti. Bu suretle izdivaç fesh edilmiş oluyordu. Nazıma Hanım İstanbul'a döndükten³³³ sonra bir başkası ile evlenmiş, Refik Halid'in yurda dönmesinden bir yıl önce de, 1937 yılında vefat etmiştir.³³⁴ Böylece yalnız kalan yazar, ailesi İstanbul'a gittikten sonra yine Cünye'de siyasi mülteci olarak bulunan arkadaşı Sabih Şevket'le oturmaya başladı.³³⁵

³²⁹ O. N. Ekiz, 1984, s. 17.

³³⁰ M. N. Yardım, 2002, s. 18.

³³¹ H. M. Ebcioğlu, 1943, s. 58.

³³² Şükran Kurdakul, *Çağdaş Türk Edebiyatı II, Meşrutiyet Dönemi*, 4. bsk. Ankara, Bilgi Yayınları, 1994, s. 55; R. H. Karay, 1992, s. 7.

³³³ O. N. Ekiz, 1984, s. 17.

³³⁴ H. M. Ebcioğlu, 1943, s. 58.

³³⁵ Ş. Aktaş, 2004, s. 51-52.

1923 yılında *Minelbab İlelmührab*'ı yazmaya başlayan Karay'ın hatıratı, *Akşam* gazetesinde 1924 yılında yayımlanmaya başlamıştı. Ancak bu gazetede yazarın hatıratının yayımlanacağı ilan edilir edilmez basında münakaşalar başlamış, Dâhiliye Vekili Ahmed Ferid'in verdiği bir emirle de neşir men edilmişti.³³⁶ Men olayına rağmen Türk matbuatında bu konu hakkında tartışmalar devam etmiş, İsmail Müştak ve Falih Rıfkı başta olmak üzere Refik Halid'e arka çıkan ve hatıratın yayımlanmasını isteyen yazarlar da tartışmaya katılmışlardı. Ancak bu tartışmaların sonunda hatıratın yayımlanması mümkün olamadı. Refik Halid de ailesini İstanbul'a gönderdikten sonra Halep'te *Doğru Yol* gazetesini³³⁷ çıkaran Celal Kadri ve Hasan Sadık'ın talebi doğrultusunda bu şehre gidip yerleşti. Yazar bu gazetede muntazam yazılar kaleme aldı. Hatta İstanbul'da *Vakit* gazetesi *Ayşegül* adlı yazısını iktibas etti. Sonradan İstanbul gazeteleri yazılarını âdetâ kapışmaya başladılar.³³⁸

Bir İçim Su adlı yazısı hep bir ağızdan Türkçe'nin şaheseri ve mucizesi olarak addedildi.³³⁹ Çok zaman geçmeden İstanbul'dan hatıratın tekrar neşredileceği bu nedenle acele yeni bölümlerin gönderilmesini istemişler ve hatırat yeniden yayımlanmaya başlanmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın da bu hatıratı merakla takip ettiği Refik Halid'e bir arkadaşı tarafından haber verilmişti. Fakat bu sefer de 15 Şubat 1925 tarihinde Şeyh Said isyanının çıkması ve 4 Mart 1925 tarihinde³⁴⁰ yürürlüğe konan Tahrir-i Sükun Kanunu gereğince ülke genelinde çok ciddi yasaklamalar getirilmişti. Hatıratın yayımlanmasına şiddetle karşı çıkan yazarlar: "*Refik Halid, Filozof Rıza Tevfik ve bazı hainler asilerle beraber*

³³⁶ H. M. Ebcioğlu, 1943, s. 59.

³³⁷ H. H. Engin, 1997, s. 42.

³³⁸ N. Karaer, 1998, s. 99; M. N. Yardım, 2002, s. 18.

³³⁹ O. N. Ekiz, 1984, s. 17.

³⁴⁰ U. Kocatürk, 1973, s. 280-281.

beyannameler hazırlayarak neşriyatta bulunarak aleyhimize propaganda yapmaktadırlar.” gibi çok ağır ifadelerle yazara ve yakın arkadaşlarına saldırmışlar neticede hatırat tamamlanmamıştır. Bu hadise ile ilgili olarak Refik Halid hatıratında şunları nakletmektedir: “*Hatıratın çıkmamasını isteyenlerle, gazeteciler hiçbir esasa istinat etmediğini bildikleri hâlde beni Şeyh Said isyanıyla alakalı göstermek takdiğini tuttular.*” Hâlbuki Refik Halid o sırada neticenin hükûmet lehine gelişmesini beklemekteydi. İrtica hareketinin şiddetle karşısındaydı.³⁴¹

Refik Halid, 1926 senesine kadar yayın felsefesini beğenmemekle beraber geçimini temin için *Doğru Yol* gazetesine yazılar yazmıştır. Fakat bu yazılar daha çok edebî konuları ihtiva etmektedir.³⁴² İşte bu zamanlarda *Cumhuriyet* gazetesinde Adana’dan gönderilmiş bir telgraf çıkmıştı. Telgrafta Refik Halid’in son günlerde muzip bir hastalığa tutulduğunu, Suriye’den gelen yolcuların söylediğini bildiriyordu. Sıhhati yerinde olan Refik Halid bu haberi duyunca bir muziplik yapmayı düşündü. Halep’ten aynı gazeteye *Remzi* imzasıyla, kendisi bir telgraf çekti. Telgrafta “*Refik Halid iltihabı sehayadan vefat etti.*”³⁴³ Bunun üzerine başta *Servet-i Fünûn* mecmuası olmak üzere *Cumhuriyet*, *İkdam*, *Vatan*, *Yeni Adana*, *Son Telgraf*, *Tasvir-i Efkar* ve diğer gazeteler³⁴⁴ üzüntülü ifadelerle manşet attılar.³⁴⁵ Bu derece genişleyen bir hadisenin fecaatini sezen yazar muzipce bir şekil seçerek yine yüzellilikler arasında bulunan bir doktorun imzası ile yeni bir telgraf

³⁴¹ R. H. Karay, 1992, s. 7-33.

³⁴² H. M. Ebcioğlu, 1943, s. 59; Yazarın bu gazetede yayımladığı *Bir İçim Su*, *Ayşegül*, *Türk Mezarı*, *Caber Kalesi*, *Amuk Ovası*, *Kır Kahvesi* adlı yazıları Türk Edebiyatının en nadide eserleri arasına giren ve Türkçe’nin zirveye ulaştığı *Bir İçim Su* adlı kitabında toplanmıştır. Bk. Refik Halid Karay, *Bir İçim Su*, İstanbul, İnkılap Yayınevi, 2005.

³⁴³ M. N. Yardım, 2002, s. 19.

³⁴⁴ O. N. Ekiz, 1984, s. 18.

³⁴⁵ H. M. Ebcioğlu, 1943, s. 60-61; N. Karaer, 1998, s. 106-107.

çektimişti ve ölmediğini bildirmişti.³⁴⁶ Bu telgraf üzerine vakanın bir Refik Halid muzipliği olduğu kısa sürede anlaşılmıştır. Ancak ölüm haberini yayımlayan gazeteler binlerce fazla nüsha satmışlar ve durumu sansasyonel bir duruma dönüştürmüşlerdir. Bu tablo da bize gerek basın dünyasında gerek halk arasında Refik Halid'in hâlâ çok sevildiğini göstermektedir.³⁴⁷ Bunların dışında yazar ölümüyle ilgili olarak üç defa daha çeşitli vesilelerle İstanbul basınına harekete geçirmiştir. Bunların birincisi 1923 yılına diğer ikisi ise 1936 yılına tesadüf etmektedir.³⁴⁸

Refik Halid, Beyrut'ta yalnız kaldığı bu dönemde 1927 yılında ikinci defa³⁴⁹ evlenmiştir.³⁵⁰ İkinci eşi Nihal Hanım, aslen Ankaralı olan ve Abdülhamid döneminde Harp okulundan alınarak Trablusgarp'a sürülen Mahir Said'in kızıdır.³⁵¹ Nihal Hanım ile evlenen Refik Halid o zamana kadar sık sık Halep'e gidip gelmek şartıyla Cünye'de ikamet ediyordu. Artık, Halep'e gitmekten vazgeçmiş, yeni eşi ile birlikte Cünye'de oturmaya başlamıştı. Lakin bu inziva hayatı uzun sürmeyecek, Halep'ten gelen bir mektupla sona erecekti. Mektubu yazan Nuri Genç,³⁵² Halep'te bütün sermayesini kendisinin koyacağı tam manasıyla milliyetçi bir gazete çıkaracağını ve bu gazetenin de Refik Halid tarafından idare edilmesini istemekteydi. Karay bu isteğe sıcak baktı. 18 Mayıs 1928

³⁴⁶ Telgraf, 25 Kasım 1924 tarihliidir.

³⁴⁷ M. N. Yardım, 2002, s. 20.

³⁴⁸ Refik Halid'in sahte ölümleri ve İstanbul matbuatında çıkan tepkiler Hikmet Münür Ebcioğlu'nun, yazarın sağlığında 1943 yılında yayımladığı *Kendi Yazıları ile Refik Halid* isimli eserinde ayrıntılı olarak anlatılmıştır. İstanbul basınının önde gelen gazetelerinin, yazarın sahte ölümüyle ilgili yaptıkları yayınlar ve ayrıntılı bilgi için bk. H. M. Ebcioğlu, 1943, s. 60-65.

³⁴⁹ O. N. Ekiz, 1984, s. 17; N. Karaer, 1998, s. 99-100.

³⁵⁰ M. N. Yardım, 2002, s. 18.

³⁵¹ Y. K. Karaosmanoğlu, 1990, s. 70.

³⁵² Ş. Aktaş, 2004, s. 52.

tarihinde yayımlanmaya başlayan bu gazeteye *Vahdet* adını verdiler. Edebî müdürlüğünü Refik Halid'in³⁵³ yaptığı gazete tarafsız olduğundan, alınan müsade ile Anadolu'ya da girmektedir. Daha sonra lehte yazılan yazılar neticesinde Ankara'dan da önemli sayılabilecek bir yardım gördü. Bu suretle Refik Halid'in, yalnız gazetesinin değil belki de kendisinin, Türkiye'ye girmesi imkânlarının başlangıcının hazırlandığını söylediğine hükmedebilir.³⁵⁴

Refik Halid artık eşi Nihal Hanım'ın da tesiriyle yeni rejime açıktan açığa taraftar yazılar yazmaya başlamıştır. Görünen oku ki, 1928 yılından itibaren yazarın yeni rejime ve liderlerine bakışında çok keskin bir değişim olmuş, artık Cumhuriyet rejimini benimsemiştir.³⁵⁵ Hatta 1 Kasım 1928 tarihinde gerçekleşen harf inkılabını, Türkçe'ye ve Türk edebiyatına büyük yenilik getireceğini düşünerek yürekten desteklemiştir.³⁵⁶

Vahdet'teki müspet yazıları dolayısıyla Refik Halid, yine yüzellilikler'den olan eski Dâhiliye Nazırı Mehmed Ali Bey'in hücumlarına maruz kalmıştır. Mehmed Ali Bey Paris'te Fransızca olarak çıkardığı *La République Enchaînée* (Zincirlenmiş Cumhuriyet) adlı gazetesindeki neşriyatıyla aralarında bir münakaşa başlattı. 26 Mart 1931 tarihli *Akşam* gazetesinde yayımlanan bir yazısı bu münakaşanın niçin ve nasıl cereyan ettiğini kafi derecede göstermektedir: Mehmed Ali Bey yıllardır Halep'te oturan ve Türkçe bir gazete neşreden Refik Halid Bey'in kendi neşriyatına iştirak etmediğini, bilakis Türk inkılabını iyi karşıladığını görünce rahatsız olmuştur. Refik Halid'i kalemini Ankara'ya satmakla itham etmiştir. Refik Halid, bu neşriyata çok kızmıştır ve Mehmed Ali aleyhinde silsile hâlinde neşriyat yapmaya başlamıştır.³⁵⁷

³⁵³ B. Arslantaş, 2003, s. 88.

³⁵⁴ H. M. Ebcioğlu, 1943, s. 67-68.

³⁵⁵ A.g.e, s. 68.

³⁵⁶ R. H. Karay, *Deli*, s. 38-39.

³⁵⁷ H. M. Ebcioğlu, 1943, s. 78.

Refik Halid Halep'te otururken, o zaman buranın bir sayfiyesi durumunda olan Antakya'ya³⁵⁸ sık sık gidip geliyordu. Orada gördüğü Antakya gençlerinden bir grup da, memleketlerinin Türklüğü davasını gütmekte, düşüncelerini yaymak için de önce *Yeni Mecmua* sonra onun yerine *Yeni Gün* adlı gazeteyi çıkarmaktaydılar. Refik Halid, Türkiye ile irtibatı olan bu Kemalist gençlerle samimi münasebetlerde³⁵⁹ bulunmakta ve dava hakkında, onların heveslerini artırıcı bir yol izlemekteydi.³⁶⁰ Bu gençler de Refik Halid'in samimiyetini cevapsız bırakmıyorlar, hatta onun yüzellilik listeye dâhil olduğunu unutmuş gibi hareket ediyorlardı.³⁶¹ Vatan hasretiyle ikide bir Türkiye sınırına yaklaşıp, hatta bazen sınırı beş on adım içeriye geçerek, sınır karakolları üstünde dalgalanan Türk bayrağına yaşlı gözlerle bakan Refik Halid,³⁶² Hatay davasını çok önceden uyandırmaya yarayan yazılarını Fransızlar'ı kuşkulandırmayacak bir şekilde *Vahdet* gazetesinde yayımlıyordu.³⁶³ Bu yazılarından biri de diğer pek çoğu gibi *Bir İçim Su* adlı kitabına aldığı *Antakya* adlı yazısıdır. Ayrıca onun vatan hasretine tercüman olan *Türk Mezarı*³⁶⁴ adlı yazısı da millî his yönünden çok önemlidir.³⁶⁵

³⁵⁸ O. N. Ekiz, 1984, s. 17.

³⁵⁹ Ş. Aktaş, 2004, s. 53.

³⁶⁰ N. Karaer, 1998, s. 101-103.

³⁶¹ H. M. Ebcioğlu, 1943, s. 75.

³⁶² Y. K. Karaosmanoğlu, 1990, s. 70; H. M. Ebcioğlu, 1943, s. 82.

³⁶³ Yazarın bu gazetede Antakya ile ilgili olarak kaleme aldığı yazıların bir kısmı daha sonradan bazı eserlerine de eklenmiştir. Örneğin *Hatay'ı Hulasası*, *Hatay'ın Dört Kapısı*, *Fransız Edebiyatında Antakya*, *Tarihe Gömülü Antakya*, *Hatay Yaylılarında* adlı yazılar *Sakın Aldanma İnanma Kanma* isimli eseri oluşturan en önemli kalem tecrübelerindedir.

³⁶⁴ Refik Halid, 626 senesinde Halep yakınlarında Fırat nehri sularında boğularak, o civarda gömülen Süleyman Şah'ın mezarının harap vaziyetinden bahseden bir yazı yazmıştır. Büyük bir üzüntü ile yazdığı yazının *Vahdet*'te yayımlanması üzerine, Ankara Hükümeti Halep konsolosluğuna tahsisat göndererek, derhâl burayı tamir ettirmiştir. Bk. Karay, *Bir İçim Su*, s. 46-50; *Vahdet*, 18 Mart 1929.

³⁶⁵ N. Karaer, 1998, s. 102.

İstanbul ve Anadolu gazetelerinin henüz oraları yanlış bir fikirle yâd iller saydıkları bu dönemde Refik Halid, Fransa'nın mandatörlüğünde olan bu bölgelerden nasıl olsa bir gün çekilmeye mecbur kalacağını görüyordu. Çünkü ona göre Fransa, bölgede çıkan isyanları bir türlü bastıramıyor, Hatay'ın Suriye yerine başında Atatürk bulunan birleşmiş ve mazi sahibi bir devlete iadesini tercih ediyor gibi görünüyordu. Artık Türkiye'deki yeni rejim lehinde yazılar yazan yüzellilik Refik Halid, Antakya gençliğiyle gizli gizli toplanıyor ve onlara bu bölgenin Türk olduğunu, Türkiye'ye bağlanması gerektiğini empoze ediyordu.³⁶⁶ Antakya'nın idealist ve Türk milliyetçisi gençleri de sürgün Refik Halid'e bu gayretli faaliyetlerinden dolayı üzerinde Antakya gençliğinden üstat Refik Halid'e 1930 yazan bir altın dolmakelem hediye etmişlerdi. Refik Halid o günler için hatıratında: “*O tarihte bir Hatay davası olduğundan ve gerçekleşeceğinden çoğu kimsenin; hem de afur tafur edenlerin, beni hâlâ suçlandırmaya yeltenen düşüncesiz kişilerin haberi yoktu.*” demektedir. Türklüğünü muhafaza edip, Araplığı kabul etmeyen, Fransız mandası altındaki Hatay gençliği yüzellilik listeye dâhil diğer şahıslar aleyhinde neşriyat yapıyor, onlarla şiddetli bir mücadelede bulunuyordu.³⁶⁷ Görünen gerçek o ki, Refik Halid sürgünlüğü dolayısıyla içinde yaşamak imkânını bulamadığı vatanına en yakın yerlerde, âdeta sınır boylarında çilesini doldurmuştur. Bu durum ise onun vatanına ne derece kuvvetli hislerle bağlı olduğunun göstermektedir.³⁶⁸

Yazar *Vahdet* gazetesinde makalelerine devam ederken burada edindiği tecrübelerden ve gazete yazarlığının yanında edebî şahsiyetini birleştirerek birçoğu sürgünden dönüşte yayımlanmak üzere *Yezidin Kızı, Bir Avuç Saçma, Gurbet Hikâyeleri, Minelbab*

³⁶⁶ M. N. Yardım, 2002, s. 18.

³⁶⁷ H. M. Ebcioğlu, 1943, s. 76.

³⁶⁸ O. N. Ekiz, 1984, s. 17-18.

İlelmihrab,³⁶⁹ *Bir İçim Su, Deli* gibi eserler neşretmiş ve buradaki hayatından kesitleri aktettiren yine birçok eser vücuda getirmiştir. Bu eserlerden *Deli* 1929 yılında *Vahdet* gazetesinde yayımlandığı zaman, Refik Halid Karay tarafından yeni rejimin aleyhinde telakki edileceğini sandığından oldukça çekinmiştir. Ancak müterake devrinden başlamak üzere yurt dışında bile yazarın içli makalelerini okuyan Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün, bir vesile ile *Deli* piyesi eline geçmiştir. Bir akşam aralarında Yakup Kadri ve Falih Rıfkı gibi yazarların da bulunduğu bir ortamda bir ziyafet-i edebîye çekme amacıyla eseri bizzat baştan sona gülmekten gözlerinden yaş gelircesine okumuş ve İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'ya dönerek: “*Ne yapacaksak yapalım onun bir an önce memleketে dönmesinin çaresine bakalım*” şeklinde bir talimat vermiş³⁷⁰ ve bu eser “*İnkılâbımızı hicvetmiyor, tebarüz ettiriyor*”³⁷¹ değerlendirilmesinde bulunmuştur.³⁷²

Bu amaç doğrultusunda, Cumhuriyet'in onuncu yıldönümünde (1933) birkaç kişi ile birlikte affedilmesi kararlaştırıldı. Ancak Lozan Antlaşması hükümlerince bu gerçekleştirilememiştir.³⁷³ Refik

³⁶⁹ Bu eserin tamamının neşri ancak 1948 yılında *Aydede* dergisinin ikinci defa yayımlanmasıyla mümkün olabilmıştır. Ayrıca bu hatıraların devamı 1964 yılında *Yeni Tanin* gazetesi ile 1985 yılında *Tarih ve Toplum* dergisinde yayımlandı ve daha sonra *Bir Ömür Boyunca* isimli eserde toplandı.

³⁷⁰ Bk. “Refik Halid Karay,” *Başlangıcından Günümüze Büyük Türk Klasiikleri Ansiklopedisi*, c. 12, İstanbul, Ötüken Yayınları, 1992, s. 75; Y. K. Karaosmanoğlu, 1990, s. 71-72.

³⁷¹ Mustafa Baydar, *Edebiyatçılarımız Ne Diyorlar*, İstanbul, Ahmed Halid Yaşaroğlu Yayınları, 1960, s. 112.

³⁷² V. Vakkasoğlu, 1977, s. 116.

³⁷³ Refik Halid, hatıratında; “*Cumhuriyet'in onuncu yılında vatana dönmemiz hemen hemen kararlaştırılmışken, hükümet reisi bulunan İsmet Paşa'nın buna, Lozan muahedesinin bir protokolüdür, devletlere sormadan yahut haber vermeden yapamayız, diye mani olduğunu iştistik.*”

Halid'i affetmede kararlı olan Atatürk, bunun gerçekleşebilmesi için çareler aradı. Nitekim dönemin Türkiye Halep Konsolosu Celal Bey vasıtasıyla, Refik Halid'in derhâl Kilis tarafından hududu geçerek ilk jandarma karakoluna teslim olmasını ve daha sonra da Ankara'ya naklinin sağlanacağını bildirdi. Ancak Refik Halid bu davete çok sevinmekle beraber birtakım düşüncelerin tesiri altında kararsız kalmıştır. Aynı şahısla, Atatürk'ün bu lütuflarına karşı duyduğu minnettarlığı ifade ederek, affin resmî bir şekilde çıkartılıncaya kadar orada kalacağını söyleyerek mazur görülmesini istemiştir. Bu cevap karşısında Atatürk, Salih Bozok'un söylediğine göre Refik Halid'i haklı bulmuştur.³⁷⁴ Bu davet meselesinden önce Atatürk, Refik Halid'in *Vahdet* gazetesinde yayımladığı yazıları ve Hatay'ın Anavatan'a katılması için gösterdiği gayretleri yakından takip ediyordu. Halep Konsolosluğuna, çıkan bütün yazıların Ankara'ya gönderilmesi için emir verilmişti.³⁷⁵ Refik Halid, yazılarının Atatürk tarafından sevilerek, beğenilerek okunduğunu, hatta Türkiye Suriye hududundaki bir sınır karakoluna çekilmiş bayrağımızın Refik Halid'de uyandırdığı vatan muhabbet ve hasretine dair *Bir İçim Su* adlı kitabındaki yazısını okurken gözlerinin yaşardığını, o sırada yanında bulunan Kılıç Ali Bey ile Fazıl Ahmed Aykaç'ın kendisine uzun uzun anlattıklarını söylemektedir.³⁷⁶ Yine Atatürk, Kemal Salih Sel'in ifadesine

demektedir. Bk. R. H. Karay, 1996, s. 230; Nitekim Cumhuriyet'in on beşinci yılına tesadüf eden 1938 yılında gerçekleşen umumi af, İnönü'nün hükümette bulunduğu bir zamana değil, Celal Bayar'ın başbakanlık dönemine tesadüf etmiştir. Refik Halid'in oğlu Ender Karay da bu görüşü doğrulamakta ve bu dönemde Refik Halid'e karşı kamuoyunda bir muhalefet olmamasına rağmen İsmet Paşa'nın af kanununu çıkartmadığını söylemektedir. Ender Karay'dan nakledilmiştir. Bk. N. Karaer, 1998, s. 103.

³⁷⁴ R. H. Karay, 1996, s. 232-233.

³⁷⁵ H. M. Ebcioğlu, 1943, s. 77.

³⁷⁶ R. H. Karay, 1996, s. 205; Y. K. Karaosmanoğlu, 1990, s. 72.

göre, Millî Mücadele'nin ilk yıllarında Adapazarı civarında dolaşırken İstanbul'dan gelen gazeteler içerisinde *Peyam-ı Sabah*'tan Refik Halid'in bir fıkrasını okutarak; "*Aleyhimize yazıyor, ama güzel yazıyor.*" demiştir. Refik Halid de bundan pişmanlık duyarak, "*Keşke güzel yazsaydım, ama aleyhinde değil*" demektedir. Refik Halid hatıratında, mütareke döneminde Atatürk'ün kendisini Şişli'deki evine davet ettiğini, fakat tramvay grevi yüzünden gidemediğini yazmaktadır.³⁷⁷

Refik Halid, Halep'te iken bir aralık *Doğru Yol* gazetesine yazdığı yazıların Ankara Hükûmet erkânını rahatsız edici mahiyetinden dolayı sınır dışı edilmek istenmiş fakat bu talep Fransız Yüksek Komiserliğince geçiştirilmiştir.³⁷⁸ Bir süre sonra ikinci ve kesin bir talepte dahi bulunulmuş, bunu yerli bir komiser gazete idarehanesine gelerek kendisine bildirmiş birkaç saat içinde Suriye tabiyetinden olduğunu bildiren bir belgeyi yüksek komiserliğin, Halep mümessilliğine göndermediği takdirde derhâl sınır dışı edileceğini söylemiştir. İsteddiği takdirde muamelelerin çabuklaştıracağını da ilave etmiştir. Bunun üzerine Refik Halid hiç istemediği hâlde Suriye vatandaşlığına geçmiştir. Hâlbuki Lozan muahedesi gereğince mülteciler Suriye ve Lübnan vatandaşlıklarına geçiyor, hatta oralarda memuriyete bile girebiliyorlardı.³⁷⁹

1933 yılında affedilmesi mümkün olamayan Refik Halid ve diğer sürgünlerin cezaları, II. Dünya Savaşı belirtilerinin ortaya çıkması ve bu nedenle Boğazların tahkim edilmesinin zorunlu hale gelmesi nedeniyle yeniden gündeme geldi. Çünkü Boğazların, Türkiye Cumhuriyeti Devleti tarafından güçlendirilmesi Lozan Barış Antlaşması'nda bazı değişikliklerin yapılmasına bağlıydı. Lozan Barışı, 20 Temmuz 1936 tarihli Möntrö Boğazlar Sözleşmesi ile değişikliğe uğrayınca gerek Atatürk gerekse o zamanki

³⁷⁷ A.g.e, s. 205-209; A.g.e, s. 72.

³⁷⁸ N. Karaer, 1998, s. 105.

³⁷⁹ R. H. Karay, 1996, s. 209-212.

hükûmetin düşündüğü af meselesi tekrar gündeme gelmiş ve Lozan Barış Antlaşması'nda Boğazlar meselesinin yeniden düzenlenmesinin yanı sıra yüzelliliklerin affedilmesi için de teşebbüste bulunulması düşünülmüştür. Ayrıca yüzellilikler listesindeki-lerden pek çoğu kendiliklerinden tasviyeye uğramış olduklarından, yeniden af teşebbüsüne geçilmişti. Af kanununun çıkacağı günlerde İstanbul ve Anadolu'da yayımlanan gazetelerde Refik Halid'in lehinde ve aleyhinde bazı yazılar yayımlandı. Fakat Refik Halid, Halep'te Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin vereceği kararın sabırsızlıkla bekliyordu. Zira Suriye Hükûmeti'nin başında bulunan Vatani Partisi, Hatay'ın Suriye'den ayrılma temayülü karşısında ve Türkiye'nin de bu siyaseti takip etmesi üzerine, hudutları dâhilindeki Türkçüleri tevkif etmişti. Halep'in kuzeyinde bulunan Elbeyli ve Türkmen aşiretlerinin ileri gelenlerini de tutuklamıştı. Aynı endişe ile hazırladıkları listede Refik Halid'in ismi de bulunmaktaydı. Yani Refik Halid, Suriye'den de sürgün edilmek üzereydi. Bu günlerde *Vahdet* gazetesi sahibi Nuri Genç İskenderun'un sayfyelerinden biri olan Beylan'dan Refik Halid'e radyodan dinlediği haber üzerine, af kanununu belirten şu telgrafi göndermiştir: “*Af Kanunu bu sabah Meclisimizce kabul edilmiştir. Kutlar gözlemlerinden öperim.*” Bu haberden kısa bir müddet sonra Refik Halid, Hatay'daki Fransız kumandanının izniyle Halep'ten Hatay'a geçti.³⁸⁰ Kendisi Hatay'da büyük bir sevgi ve muhabbetle karşılandı, kanunun tatbik edilmesini orada bekledi.³⁸¹ 16 Temmuz 1938 tarihinde af kanununun resmî gazetede³⁸² yayımlanarak,

³⁸⁰ M. N. Yardım, 2002, s. 22.

³⁸¹ H. M. Ebcioğlu, 1943, s. 79; N. Karaer, 1998, s. 105-106.

³⁸² *Resmî Gazete*, 16.07.1938 ve 3961 Sayı; Türkiye Büyük Millet Meclisi, *Kavanin Mecmuası*, Devre V, İctima 3 c. 18, Ankara, 1 Kasım 1938, s. 1151-1152; *Düstur*, 29 Haziran 1938, Üçüncü Tertip, c. 19, Kanun No: 3527; “Refik Halid Karay”, *Anabritannica Genel Kültür Ansiklopedisi*, c. 18, 15. bsk. İstanbul; Ana Yayıncılık, 1994, s. 161.

yürürlüğe girmesiyle -bir nevi Refik Halid ve onun gurbette neşrettiği yazılarla Antakya davasında ortaya koyduğu üstün gayretler sayesinde-³⁸³ Millî Mücadele'ye karşı çıkmış ve yurt dışında bulunan sürgünlerin geri dönebilmesi mümkün olmuştur.³⁸⁴ Karay, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığına girmesini sağlayan pasaportunu alarak İskenderun'dan kalkan Anafartalar vapuruna ailesi ile birlikte binerek iki saat sonra ilk iskele olan Payas'a vardı. Orada tam bir hürriyetle vatanına ayak bastı. Oradan Dörtyol'a geçen Refik Halid'i (2 Eylül 1938) Hatay Devlet Başkanı olan Tayfur Sökmen karşıladı ve bir gece misafir ederek onuruna ziyafet verdi.³⁸⁵ Dörtyol'dan Adana'ya, oradan da önce Ankara'ya sonra da İstanbul'a geçen³⁸⁶ Refik Halid, seyahatler hariç 1965 yılında ölünceye kadar bu şehirde yaşadı.³⁸⁷

³⁸³ A. Oktay, 1993, s. 964.

³⁸⁴ B. Arslantaş, 2003, s. 88; Y. K. Karaosmanoğlu, 1990, s. 72; D. Yılmaz, 1977, s. 62-63.

³⁸⁵ N. Karaer, 1998, s. 106.

³⁸⁶ S. S. Uysal, 2004, s. 48.

³⁸⁷ Ş. Aktaş, 2004, s. 55; A. Kabaklı, 2002, s. 777; Ü. Yaşar, *Yelpaze*, 23 Ocak 1963; N. S. Banarlı, 1984, s. 1206; O. Okay, 2001, s. 481.

Sürgünden Döndükten Sonraki Yaşamı ve Vefatı

İkinci sürgününde on altı yıl vatanından uzak kalan Refik Halid, yakın çevresine sezdirmemeye çalışsa da birinci sürgün dönemine nazaran çok daha fazla yıpranmış ve büyük acılar çekmiştir. Keza yazar birinci sürgünden döndüğünde 29; ikinci sürgünden döndüğünde 49 yaşındaydı. Karay'ın, edebî çevrelerde en yakın dostlarından biri olan Yakup Kadri, onun yurt dışından dönüşünü ve tekrar başlayan münasebetlerini ayrıntılı olarak şu şekilde aktarmaktadır: “*Refik Halid, nihayet yıllarca gözünde tüten İstanbul'a kavuşunca neler duymuş, ne kadar sevinmişti, bilmiyorum. Çünkü ben o sıralarda Çekoslovakya'da idim ve onunla ancak beş altı ay sonra buluşabilmişim. Gerçi görünüşte eski Refik Halid'den pek farkı yoktu, ama öyle görünmek için kendi üzerinde baskı yaptığı da belli idi. Bana geçmişe ait hatıralarından hiç bahsetmiyordu. Oysa bu ilk buluşmamızda oturup konuştuğumuz yer nice hoş zamanlar geçirdiğimiz Erenköy'deki köşkün bahçesiydi. Her köşesinde bizde bir hatıra uyandırması lazım gelirdi. Gerçi asıl köşk, o geniş verandasıyla yanıp gitmişti. Bunun karşısındaki eski ve ahşap ev ise yıkılmak üzereydi. Orada yanılmıyorsa büyük kardeşlerinden biri otururdu.*

Yabani otların sarmaya başladığı bahçe de hayli viranlaşmıştı. Benim dilim varmıyordu. Buralara ne olmuştu? Kardeşin nerede? Baban sağ mı, öldü mü? diye sormaya... Aramızda sanki bütün bağlar çözülmüş, yeniden bir türlü bağlanamıyordu. Buna sebep belki de Refik Halid'in İstanbul'da henüz yerleşmemiş bir durumda bulunuşu, benim de memlekete hep geçici olarak gelip gidişimdi. Nitekim Refik Halid, yine yazıları aranan ve Yezidin Kızı gibi romanları büyük rağbet kazanan ünlü yazar yerini yeniden aldıktan ve rahat bir aile yuvası kurduktan sonra eski neşesini bulmakta gecikmeyecekti. Yalnız eski neşesini mi? Eski huyları, eski keyfi de yerine gelecekti. Ben 1955'te temelli olarak memlekete döndüğüm ve İstanbul'da yerleştiğim vakit onu işte bu hâlde bulmuştum ve aramızdaki çözüntüler hemen dikilivermişti. Tekrar o bensiz ben onsuz yapamaz olmuştuk. Lakin bu sefer pek tabidir ki dostluk münasebetlerimiz gençlik avareliklerinden fersahlarca uzakta, ailevi bir çevrenin düzeni içine girmişti. Belki bu yüzden, Refik Halid'in ölüm haberini alınca bir meslektaşımı, bir arkadaşımı değil; öz kardeşimi kaybetmiş gibi olmuştum.”³⁸⁸ 1938'de çıkartılan umumi afla yurda dönen Refik Halid, yazı faaliyetlerine kaldığı yerden devam etmiş ve *Tan* gazetesinde³⁸⁹ *Hafta Muhasebesi Serlevhası* altında makalelerine başlamıştır.³⁹⁰ Dönüşünde edebiyat alanındaki ilk önemli faaliyeti ise yine *Tan* gazetesinde *Yezidin Kızı* adlı romanını tefrika etmiş olmasıdır. 7 Ağustos 1938'den itibaren ilki 173 numaradan başlamak üzere *Yezidin Kızı*, *Tan* gazetesinde yayımlanmaya başlamıştır. Diğer eserlerinde olduğu gibi yazarın bu sürgün yıllarındaki gözlemlerine ve tecrübelerine dayanarak hazırladığı roman tekrar eski günlerine dönmesine vesile

³⁸⁸ Y. K. Karaosmanoğlu, 1990, s. 73-74.

³⁸⁹ Yazarın bu gazetede ilk yazısı “Akrep” 08.01.1939 tarihli; son yazısı ise “Profesör Piscardla Uzaktan Hasbihal”, 31.03.1940 tarihlidir.

³⁹⁰ N. Karaer, 1998, s. 106.

olmuştur.³⁹¹ Bu çalışmaların yanında *Akşam* gazetesinde de altı bölüm hâlinde, Karacaoğlan'a olan ilgisi dolayısıyla bir çalışması neşredilmiştir.³⁹² Artık hiçbir surette siyaset ve politikayla ilgilenmeyen Karay, fıkra, hatıra, tefrika ve ağırlıklı olarak roman türünde eser vermeye başlamıştır. Bazıları ölümünden sonra yayımlanmakla birlikte *2000 Yılın Sevgilisi, Anahtar, Ay Peşinde, Ayın Öndördü, Bir Avuç Saçma, Bir İçim Su, Bir Ömür Boyunca, Bu Bizim Hayatımız, Bugünün Saraylısı, Çete, Deli, Dişi Örümcük, Dört Yapraklı Gonca, Ekmek Elden Su Gölden, Guguklu Saat, Yeraltında Dünya Var, İki Cisimli Kadın, İlk Adım, Kadınlar Tekkesi, Karlı Dağdaki Ateş, Makyajlı Kadın, Minelbab İlelmihrab, Nilgün, Sakın Aldanma, İnanma, Kanma, Sonuncu Kadeh, Sürgün, Tanıdıklarım, Tanrıya Şikâyet, Üç Nesil Üç Hayat, Yerini Seven Fidan, Yezidin Kızı* gibi eserlerle birlikte sürgün hayatına ait ve *Memleket Hikâyeleri*'ni tamamlayan manada 1940 yılında *Gurbet Hikâyeleri*'ni yayımladı.³⁹³ 1948-1949 yıllarında *Aydede* dergisini ikinci defa yayımlamaya başladı³⁹⁴ ve 125 sayı³⁹⁵ yayımlamakla birlikte pek uzun sürmeyen bir zamanda yayın hayatına son verip, yeniden çeşitli gazetelerde romanlarını tefrika ederek ve edindiğiengin tecrübelerin neticesi olan hatıralarını neşredererek yazın hayatına devam etti.

Artık siyasete iltifat etmeyen³⁹⁶ Refik Halid, yalnızca kalemiyle geçinen bir yazardı.³⁹⁷ Seksen gazeteciye ev temin etme gayesiyle

³⁹¹ Ş. Aktaş, 2004, s. 55.

³⁹² Ayrıntılı bilgi için bk. *Akşam*, 18 Mart-24 Mart 1939; Yazarın bu gazetede bir de "Pek İyi Hatırlarım", 16.09.1945 adlı bir yazısı yayımlanmıştır.

³⁹³ O. N. Ekiz, 1984, s. 18.

³⁹⁴ M. N. Yardım, 2002, s. 22.

³⁹⁵ B. Arslantaş, 2003, s. 88.

³⁹⁶ R. H. Karay, 1996, s. 211.

³⁹⁷ Refik Halid Karay, "Yeni Yıldı Neler Olacak", *Cumhuriyet*, İstanbul, 1 Ocak 1956.

kurulan bir kooperatife kredi sağlamak için Ankara'ya ikinci defa gitmiş,³⁹⁸ Başbakan Adnan Menderes ile birkaç saat görüşmüş, bu arada siyasi görev alması teklif edilmiştir. Yazar, bunu istememiş, gerekli krediyi temin edip, İstanbul'a dönmüştür. Bu sa-yede Esentepe'de (Mecidiyeköy) bir basın mahallesi kurulmuş-tur. Yazarın bu semtte bir evi vardır.³⁹⁹

İstanbul'da yaşadığı yıllarda 1963'ün sonlarına kadar gazeteler-deki makale yazarlığını sürdüren Refik Halid Karay, son dönemle-rini dinlenmekle geçirip mütevazı hayatını aile yakınlarıyla paylaş-maktaydı. Uzun sürgün yıllarında bilhassa Halep ve Beyrut'ta hayli zor günler geçiren ünlü yazarın direnci, yaşlılığın da etkisiyle hayli azalmış hâldeydi. O kadar yıl acıyla ıstırapla kavrulup vatan has-retiyle yanan kalbi, uğradığı büyük haksızlıkların hüznünü daima hoşgörüsüyle karşılamıştı. Ama yine de içine attığı kırgınlıkları, has-sas bedeninde derin tahribatlar yaratmaktaydı. Bu hüznülere daha fazla dayanamayan, Ömer Seyfettin'le birlikte Türk hikâyeciliğinin öncüsü olan Refik Halid Karay ölümle neticelenecek ameliyattan bir gün önce Boğaz'a gidip büyük oğlu Ender Bey'le birlikte eğle-nerek içkili bir lokantada yemek yemiştir. Ertesi gün elini kolunu sallayarak gittiği Şişli Sıhhat Yurdu'nda bağırsak kanseri ameliyatı nedeniyle⁴⁰⁰ sıcak bir yaz günü 18 Temmuz 1965 yılında yetmiş altı yaşında edebiyat dünyasını kederlere boğarak hayata veda etti. Zincirlikuyu Askerî mezarlığına defnedildi.⁴⁰¹ Karay, ölmeye önce 15 Mayıs 1965 tarihinde⁴⁰² Pen Kulübü başkanlığına seçilmişti.⁴⁰³

³⁹⁸ R. H. Karay, *Delî*, s. 63.

³⁹⁹ Ş. Aktaş, 2004, s. 55.

⁴⁰⁰ *Yeni Gazete*, "Refik Halid Karay Dün Vefat Etti", İstanbul, 19 Temmuz 1965.

⁴⁰¹ O. Okay, 2001, s. 481.

⁴⁰² *Akşam*, "Refik Halid Karay Pen Kulübe Başkan Seçildi", İstanbul, 15 Ma-yıs 1965.

⁴⁰³ *Yeni Gazete*, "Refik Halid Karay Dün Vefat Etti", İstanbul, 19 Temmuz 1965.

Refik Halid'in üç çocuğu vardır. İlk eşi Nazıma Hanım'dan on aylıkken ölen Elhan⁴⁰⁴ ve Ender, Nihal Hanım'dan 1933 tarihinde Ömer Uğur dünyaya gelmiştir.⁴⁰⁵ Refik Halid'in ölümü en yakın arkadaşları başta olmak üzere edebiyat ve basın çevrelerinde çok büyük yankılar uyandırdı. Birçok gazete ve edebiyatçı bu durumu teessürle karşıladılar, Karay'ın Türk basını ve edebiyatı için ne kadar önemli bir zat olduğunu bildiren onlarca yazı kaleme aldılar. Kaleme alınan bu yazılarda Karay'ın özellikle II. Meşrutiyet devrinden bu yana süre gelen basın yayın faaliyetleri, yaşadığı büyük acıların temel sebebi olan sürgünler, İstanbul Türkçesi'nin âdeta şaheseri olan roman, hikâye, kronik ve hatıra türünde vücuda getirdiği yapıtlarıyla sanat anlayışı inceden inceye tetkik edilmiştir.⁴⁰⁶ Yazarın ölümü üzerine kaleme alınan yazılardan bazıları şunlardır:

⁴⁰⁴ R. H. Karay, 1992, s. 43.

⁴⁰⁵ M. N. Yardım, 2002, s. 23.

⁴⁰⁶ Abbas Parmaksızoğlu, "Refik Halid'in Ardından", *Hergün*, İstanbul, 21 Temmuz 1965; Refi Cevad Ulunay, "En Büyük Kaybım", *Milliyet*, İstanbul, 20 Temmuz 1965; *Yeni Gazete*, "Refik Halid Karay Dün Vefat Etti", İstanbul, 19 Temmuz 1965; Selahattin Karayavuz, "Refik Halid", *Son Saat*, İstanbul, 4 Ağustos 1965; Münevver Ayaşlı, "Refik Halid Beye Dair", *Yeni İstanbul*, İstanbul, 30 Temmuz 1967; Kemal Karadeniz, "Refik Halid'in Ardından", *Ekspres*, İstanbul, 2 Eylül 1965; Sabri Siyavuşgil, "Bir Refik Halid Var", *Varlık*, İstanbul, 15 Ağustos 1965; Sabri Siyavuşgil, "Refik Halid'in Ölüm Yıldönümünde", *Haber*, İstanbul, 18 Temmuz 1966; Sami N. Özerdim, "Şeyhli, Ağalı Türkiye" *Varlık*, İstanbul, 9 Şubat 1967; Hilmi Yücebaş, "Refik Halid'den Hatıralar", *Yeni İstanbul*, İstanbul, 23 Temmuz 1967; Oğuz Ahmed Barkın, "Karlı Dağdaki Ateş Söndü", *Meydan*, İstanbul, 27 Temmuz 1965; *Hayat*, "İlk Defa Ölen Romancı", İstanbul, 29 Temmuz 1965; Ahmet Kabaklı, "Kırpi'nin Ölümü", *Tercüman*, İstanbul, 23 Temmuz 1965; *Yeni Tanin*, "Refik Halid Toprağa Verildi", Ankara, 21 Temmuz 1965; Agah Sırrı Levent, "Ölümünün İlk Yılında Refik Halid Karay", *Ulus*, Ankara, 19 Temmuz 1966; Haldun Taner, "Ölümünün Onuncu Yıldönümünde Refik Halid Karay", *Milliyet*, İstanbul, 10.08.1975; Halit Fahri Ozansoy, "Refik Halid Karay'ın Ardından", *Tercüman*, İstanbul, 27 Temmuz 1965; Burhan Felek, "Refik Halid

“Refik Halid Karay Dün Vefat Etti”⁴⁰⁷

Türk Edebiyatının tanınmış ve sevilen simalarından Refik Halid Karay, dün saat 11.00’de tedavi edilmekte olduğu Şişli-Sıhhat Yurdu’nda vefat etmiştir. Barsak kanserinden muzdarip olan Karay, geçen Pazar günü Sıhhat Yurdu’na yatırılmış, ertesi gün başarılı bir ameliyat geçirmiştir. Önceki gece bir kalp krizi geçiren Karay’ın durumu, dün sabah aniden ağırlaşmış ve bir süre sonra hayata gözlerini yummuştur. Karay hayata veda ederken baş ucunda oğlu ve eşi bulunmaktaydı. Vefatı edebiyat ve sanat çevrelerinde büyük üzüntü yaratan ünlü romancı Refik Halid Karay’ın cenazesi, yarın öğle namazını müteakip Şişli Camii’nden kaldırılacaktır.

Refik Halid Karay Vefat Etti”⁴⁰⁸

Ünlü yazar ve romancı Refik Halid Karay, dün sabah saat 10.00’da tedavi edilmekte olduğu Şişli-Sağlık Yurdu’nda vefat etmiştir. Karay 1908 yılında Maliye Nezaretî’nde kâtiplikle hayata atılmış, daha sonra da PTT Genel Müdürlüğü yapmıştır. 1919 yılında yayımladığı Memleket Hikâyeleri adlı kitabıyla ilk defa köye ve köylüye eğilerek, Anadolu’nun sesini duyurmuştur. Aynı zamanda Türkiye Pen Kulübü başkanı olan Karay’ın roman, hikâye, gezi ve hatıra konularında 50’den fazla yayımlanmış eseri bulunmaktadır. Karay’ın cenazesi Salı günü öğle namazından sonra Şişli Camii’nden kaldırılacaktır.

Bey”, *Cumhuriyet*, 23 Temmuz, İstanbul, 1965; M. Ali Yalçın, “Refik Halid Karay da...”, *Haber*, İstanbul, 20 Temmuz 1965; *Adalet*, “Değerli Edip Refik Halid Karay Vefat Etti”, Ankara, 19 Temmuz 1965; *Dünya*, “Refik Halid Vefat Etti”, İstanbul, 19 Temmuz 1965; Çetin Altan, “Refik Halid”, *Akşam*, İstanbul, 21 Temmuz 1965; *Son Havadis*, “Refik Halid Karay’ı Kaybettik”, İstanbul, 19 Temmuz 1965; *Hürriyet*, “Romancı Refik Halid Karay Vefat Etti”, İstanbul, 19 Temmuz 1965.

⁴⁰⁷ *Akşam*, 19 Temmuz 1965.

⁴⁰⁸ *Cumhuriyet*, 19 Temmuz 1965.

Refik Halid Karay Dün Vefat Etti⁴⁰⁹

Türk edebiyatının tanınmış simalarından Refik Halid Karay dün saat 10.00'da tedavi edilmekte olduğu Şişli-Sıhhat Yurdu'nda hayata gözlerini yummuştur. Ölümü edebiyatımız için büyük bir kayıp olan merhum Refik Halid Karay'ın cenazesi yarın Şişli Camii'nden kaldırılacaktır.

Refik Halid Karay Dün Vefat Etti⁴¹⁰

Türk edebiyatının tanınmış simalarından Refik Halid Karay dün tedavi edilmekte olduğu Şişli-Sıhhat Yurdu'nda hayata gözlerini yummuştur. İstanbul'da doğan Karay, yarım yüzyıl önce Türk Edebiyatına kazandırdığı, Memleket Hikâyeleri eseriyle ilk defa Anadolu'yu ve insanlarını dile getirmiştir. Türkçe'yi bugün dâhil aşlamayan bir incelikle kullanmıştır. Son olarak Türkiye Pen Kulübü Başkanı bulunan Karay'ın roman, hikâye ve kronik konularında 50'ye yakın yayımlanmış eseri vardır. Merhumun cenazesi yarın Şişli Camii'nden kaldırılacaktır.

Refik Halid Vefat Etti⁴¹¹

İstanbul'da doğan ve biri 45, diğeri 32 yaşındaki iki erkek çocuğu babası olan Refik Halid 50 sene önce Türk Edebiyatına kazandırdığı Memleket Hikâyeleri eseriyle ilk defa Anadolu insanlarını dile getirmiş bir muharrirdi. Son olarak Türkiye Pen Kulübü Başkanı olan Refik Halid Karay, barsak kanserinden muzdaripti. Başarılı bir ameliyat geçirmiş, fakat kalp yetersizliğinden dün hakkın rahmetine kavuşmuştur. Gazetemizde birçok roman ve yazıları yayımlanan merhumun cenazesi yarın Şişli Camii'nden kaldırılacaktır. Yeni İstanbul merhuma Allah'tan mağfiret, ailesine başsağlığı diler.

⁴⁰⁹ Milliyet, 19 Temmuz 1965.

⁴¹⁰ Tercüman, 19 Temmuz 1965.

⁴¹¹ Yeni İstanbul, 19 Temmuz 1965.

Refik Halid Karay D n Vefat Etti⁴¹²

Tanunmış romancılardan Refik Halid Karay, d n saat 11'00'de, tedavi edilmekte olduğu Şişli Sıhhat Yurdu'nda ölmüştür. Karay'ın hastalığının, bağırsak kanseri olduğu bildirilmektedir. İstanbul doğumlu olan Refik Halid Karay, Galatasaray Lisesi'ni bitirmiş, Hukuk Fakültesine devam etmişti. Fransızca ve İngilizce bilirdi. Cenzasesi, yarın öğle namazından sonra Şişli Camii'nden kaldırılarak, Zincirlikuyu'daki aile mezarlığına defnedilecek olan Refik Halid Karay, evli ve iki erkek ocuk babasıydı."

⁴¹² Yeni Gazete, 19 Temmuz 1965.

II. BÖLÜM

Eserleri ve Matbuat Faaliyetleri

Refik Halid Karay'ın Mizacı, Kişiliği ve Edebiyat Hayatına Girişi

Türk Edebiyatında siyasi mizah, hikâye ve roman yazarı olarak tanınan Refik Halid,¹ *Deli* adlı eserinde kendisi için: “*Ben çok içli bir çocuktum. Sonra da içli bir adam olarak kaldım. Fakat hüznümü neşe yıldızına sarmayı bir haysiyet meselesi bilmiş, bunu da yapabilmişimdir. İçliliğimi bir sakal gibi yüzümde uzatmayı sevmem. Bu işte de neşe jiletine müracaat bir terbiye kaidesidir*” demektedir.²

Yazar, yakınları ve arkadaşları tarafından da neşe yıldızına sarılmış bir insan olarak tanınmaktadır. Zira Refik Halid, rahat yaşamayı ve dünyadaki her türlü nimetten zevk almayı prensip edinmiştir. Hayatının hiçbir döneminde kötümser olmamış, hangi şartlar altında olursa olsun yaşamayı sevmiştir.³ Bunu bir yazısında şu şekilde ifade etmektedir: “*Çiçekler içinde ölüm ne güzel şey!... diyen romantik ruhlu insanlar var mıdır, bilmem. Benim realistçe bildiğim, çiçekler içinde ölümden dikenler içinde yaşayış daha hoştur.*”⁴

¹ Bk. “Refik Halid Karay”, *Başlangıcından Günümüze Büyük Türk Klasikleri Ansiklopedisi*, c. 12, İstanbul, Ötüken Yayınları, 1992, s. 75.

² R. H. Karay, *Deli*, 58-59; N. Karaer, 1998, s. 27.

³ Ş. Aktaş, 2004, s. 56.

⁴ R. H. Karay, 1999, s. 146.

Yaşamayı her türlü zorluğa rağmen seven Karay, diğer taraftan intizama oldukça düşkün bir kişiliktir: “*Bayram münasebeti ile gittiğimiz evlerde çarpık asılmış bir çerçeve, eğri konmuş bir masa, fena istif edilmiş bir şeker tabağı gördüğümüz zaman acaba sizde de bir ıslah ve tasnif merakı, daha Türkçesi, bu bozuk şeyleri düzeltmek arzusu hâsıl olur mu? Bende olur... Hem bu merak ve arzu hayli kuvvetlidir de.*”⁵

Çocukluk hatıralarını anlatırken, inatçı, daha doğrusu lüzumsuzca nefsine düşkün olduğunu söylemektedir. Hatta oğlu Ender Karay babasının ailenin en küçüğü olması hasebiyle şımartıldığını, şımarmanın ilk reaksiyonunun da her türlü otoriteye karşı çıkmak olarak görüldüğünü ifade etmektedir. Nitekim Galatasaray Lisesi’nden ayrılış hadisesi bunu doğrulamaktadır. Bilhassa rahat yaşamayı ve dünyadaki her türlü nimetten zevk almayı prensip edinmiştir.⁶ Özellikle gençliğinde salon adamı olmaya özenmiş, şık giyinmiş ve Beyoğlu’nun eğlence yerlerinde hoşça vakit geçirmiştir. Gazeteci Ruşen Eşref o günleri: “... *Her gün elbise ve potin değiştiren, akşamları ya Lebon’da ya İskeletin Palas’da bir dubane şarabı içtikten sonra Tokatlıyan’da birasıyla ve bifteğiyle yemek yiyen Refik Halid’in, beyzade olarak yaşamaya hevesli olduğu, parasız edebiyat ve sanat heveskârlarından ziyade, şık Tokatlıyan adamlarını tercih ettiğini...*” ifade etmektedir.⁷

Yakup Kadri ise onun yüksek memur burjuvazisinden bir babanın oğlu olduğunu söyleyerek uzaktan uzağa *Aşk-ı Memnu*’daki hoppa ve züppe Behlül’ü andırır hâlleri olduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte, onunla olmaktan zevk duyduğunu, buna sebep olarak da Karay’ın hayatı bütün güzellikleri ve çirkinlikleriyle sevmesinden ileri geldiğini söylemektedir. Yine Refik Halid’in doğuştan

⁵ R. H. Karay, *Ay Peşinde*, s. 116.

⁶ Ş. Aktaş, 2004, s. 56; N. Karaer, 1998, s. 27.

⁷ R. E. Ünaydın, 1972, s. 227-228; N. Karaer, 1998, s. 27.

iyimser tabiatlı insanlar gibi realist bir hayat adamı olduğunu da belirtmektedir.⁸

Yahya Kemal de 1912 yılı içerisinde Paris'ten İstanbul'a dönmüş ve Refik Halid onun ilk tanıdığı genç olmuştur. Refik Halid'in onu Kozyatağı'ndaki köşklarine davet etmesiyle iki gün beraber vakit geçirmişlerdir. Bunun neticesinde Yahya Kemal, onun gösteriş meraklısı biri olduğunu ve Fener'de arabayla gösterişe bayıldığını söyleyerek, mizacının bu yönünü vurgulamaktadır.⁹ “*Olmuş-tan soğumak, olana sevinmek ve olacağı rıza göstermek... İşte rahatlık felsefesi benim felsefem.*” diyen Refik Halid, hayatının hiçbir döneminde kötümser olmamış, hangi şartlar altında olursa olsun hayata bağlılığını ve yaşama sevincini yitirmemiştir.¹⁰

Refik Halid, aşkı bir macera saymıştır. Yazılarını ustaca yapılan lezzetli yemek, güzel kadın ve aşk tasvirleriyle doldurmuştur¹¹ ve Türkçe'ye temiz, kıvrak, sade ama ışıklı bir üslup kazandırmıştır.¹² Bu mizaçta olan kimsenin tehlikeli ve çetin bir siyasi muhalefete kalkışması, sürgünleri ve ölümü göze alması tuhaf bir çelişki gibi görünmektedir. Fakat karakterinin bir yanı da onuruna düşkün ve muhalif ruhlu olmasıdır. Kendisi otoriteye karşı ve isyankâr olduğunu ifade etmektedir.¹³ Bedbin yaratılışlı değilim diyen yazar, düzensiz ortamlardan ve işlerden hoşlanmazdı. Bozuk işleri düzeltmek arzusu, Posta ve Telgraf Umum Müdürlüğü sırasında onu hayli rahatsız etmiştir. Müdürlüğü sırasında bu durumu: “*Postadaki işler, maalesef böyle salon ve kalem gezmekten ibaret değildi. Benim gibi içi tez ve intizama düşkün bir adamı çılgına*

⁸ Y. K. Karaosmanoğlu, 1990, s. 50; N. Karaer, 1998, s. 28.

⁹ Yahya Kemal Beyatlı, *Siyasi ve Edebî Portreler*, İstanbul, İstanbul Fetiḥ Cemiyeti, 1976, s. 44-45.

¹⁰ N. Karaer, 1998, s. 28.

¹¹ A. Kabaklı, 2002, s. 777-784.

¹² B. Ercilasun, 1995, s. 43.

¹³ N. Karaer, 1998, s. 28.

döndürecek aşırı münasebetsizlikler, birden önüme yığılveriyordu. Benden öncekiler gibi keşke kayıtsız, makamıma geçip rahatıma baksa idim...” sözleriyle dile getirmiştir.¹⁴

Refik Halid Karay, çabuk sinirlenen, çabuk üzülen ve heyecanlı bir adam olmasına rağmen münakaşa, kavgı, gürültü ve patırtıdan hoşlanmaz, hayatın kötü tarafını görmemeye çalışır. Etrafındaki insanların daima nikbin olmasını isterdi.¹⁵ Eşi Nihal Hanım’a gazeteci Sermet Sami Uysal’ın, Refik Halid için “*Ne gibi şeylerden zevk alır, ne gibi şeylere kızar*” sorusuna verdiği cevap: “*Suriye’den döndükten sonra gürültülü hayatı sevmez olduğundan balolara falan gitmekten vazgeçti... Midesine düşkün olduğundan evvelce güzel yemeklerden zevk alır. Sonra içinde kadın bulunan meclislerde bulunmaktan hoşlanır. Muhataplarının zeki ve entelektüel olması şarttır. Kadın bulunmayan meclisler kendisini çok sıkır... Ama daima kadınlığını empoze eden kadınlardan da nefret eder. Kadın natürel olacak...”* şeklinde olup ilgi çekicidir.¹⁶

Adile Ayda Hanım da edebî hatıralarında Refik Halid’in yukarıda anlatılan özelliklerini doğrulamaktadır. İşte bütün bu özellikleriyle Refik Halid’in dışı dönük bir mizaçta, hayat dolu, zevkine göre yaşayan, mutlu olmaktan başka bir şey düşünmeyen bir insan olduğunu söyleyebiliriz.¹⁷

Yazar, *Sakın Aldanma, İnanma, Kanma* adlı eserinde ilk yazı yazma isteğinin kendisinde henüz on bir, on iki yaşlarındayken baş gösterdiğini anlatmaktadır. Kaleminin ucuna gelen ilk ilhamlar şiire dönüşmüştür. Yazın hayatına girişini şu şekilde anlatmaktadır: “*İlk manzumem hiç unutmam, çiçek, kelebek, böcek, ipek hatta inek kafiyeli bir bahar tasviriydi. Bilmeyerek, rast-*

¹⁴ R. H. Karay, 1992, s. 131; N. Karaer, 1998, s. 29.

¹⁵ Ş. Aktaş, 2004, s. 57.

¹⁶ S. S. Uysal, 2004, s. 54.

¹⁷ Seyit Kemal Karaalioğlu, *Resimli Motifli Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul, 1980, s. 392-398; N. Karaer, 1998, s. 29.

gele vezinli düşmediyse yeni şiirler gibiydi. Ne aruz, ne parmak hesabı ile alakası vardı. Bu sıkıntılı şairlik devrem bereket uzun sürmedi hemen nesre atıldım ve rahat bir nefes aldım.”¹⁸

Şiirden düz yazıya geçen Refik Halid, kendini bu alanda çok daha rahat hissetmiştir. Sarı kâğıtlı okul defterlerine sürekli yazılar yazdığını belirtmekle birlikte bu denemeleri paylaştığı ilk insanın annesi olduğunu söylemektedir.¹⁹ Daha sonra annesi yazarın, bazı hikâyelerini tanıdık bir edebiyatçıya göstermiş ve yazar kendini giderek bu alanda geliştirmeye başlamıştır. Okul yıllarında Galatasaray Lisesi’nde iken Ahmed Haşim, Emin Bülent, İzzet Melih, Müfit Ratıp ve Abdülhak Şinasi’yle tanışarak iyiden iyiye edebiyata merak sarmıştır. Aile dostları ve *Servet-i Fünûn* dergisinin sahibi Ahmed İhsan’la tanışmaları ile tamamen yazın hayatına girmiştir. “R.H.” rumuzuyla çıkan ilk yazılarından sonra makaleleri mecmuadan mecmuaya; gazeteden diğer bir gazeteye geçmeye başladı ve çok geçmeden büyük bir taazzuv göstererek *Kirpi* ve *Aydede* ismiyle iki ayrı başak verdi.²⁰ Bu başaklar daha sonra da *Servet-i Fünûn*, *Tercüman-ı Hakikat*, *Kalem*, *Son Havadis*, *Vakit*, *Zaman*, *Sabah*, *Peyam*, *Peyam-ı Sabah*, *Aydede*, *Vahdet*, *Doğru Yol*, *Akşam*, *Tan*, *Yeni Tanin* gibi birçok gazetede ürün verdi. 1913 yılında Anadolu’ya sürüldükten sonra kalem aldığı *Memleket Hikâyeleri*²¹ dönemin en gözde yazarları arasına girmesini sağladı ve daha sonra bu dönemi etkisi altına alan Millî edebiyat akımına katıldı.²² Sosyal meseleleri daha geniş ve şartları değişik çevreler içinde ele aldı.²³

¹⁸ R. H. Karay, *Sakın Aldanma, İnanma, Kanma*, s. 146.

¹⁹ M. N. Yardım, 2002, s. 23-24.

²⁰ R. H. Karay, *Sakın Aldanma, İnanma, Kanma*, s. 147-149.

²¹ H. Tuncer, 1994, s. 589.

²² N. S. Banarlı, 1984, s. 1206.

²³ Kenan Akyüz, *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri*, s. 175; A. H. Tanpınar, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, s. 121.

İlk romanını 1918 yılında *İstanbul'un İçyüzü* adıyla yayımladı. *Aydede* dergisi ve ikinci sürgün dönüşünde vatan hasreti ve gurbet acılarının ürünü olarak sathi mensurelerine nispetle daha olgun²⁴ hikâyeleri ve romanlarıyla²⁵ âdetâ sanatının zirvesine ulaştı.²⁶ Aynı zamanda dil konusuna çok önem veren yazar, “*Refik Halid Türkçesi*”²⁷ diye anılan bir çığır açmayı başarmış nadir bir şahsiyet hâline gelmiştir.²⁸

Nitekim Prens Sabahaddin: “*Meşrutiyetin bize getirdiği yegâne Avrupaî yenilik Refik Halid*”tir ve Ziya Gökalp’in “*Refik Halid Türkçe’yi en iyi yazan muharrirdir.*” teşhisleri bu görüşü doğrulamaktadır.²⁹

Refik Halid’in kullandığı mükemmel dilin yanı sıra onu önemli kılan diğer bir özelliği de birkaç sınıf halka aynı anda kendisini anlatabilmesi kabiliyetidir. Ayrıca sahip olduğu, lisan güzelliğinin³⁰ yanı sıra öz bir orijinalite, zengin bir hayal kaynağı, kesin bir teşbih kuvveti, muzip, oynak, yarı ciddi bir zekâ onu önemli kılmaktadır. Keza Karay, Türk okuyucusunun temayüllerini keşfetmiş bir sanatkârdır. O sebeple, muasırlarından önce ve kolay takdir edilmiştir.³¹ Yazar bunu başarırken de -üstadım- dediği ünlü Fransız yazar Maupassant’tan azami ölçüde faydalanmıştır.³²

²⁴ İsmail Habib Sevük, *Tanzimat’tan Beri Edebiyat Tarihi I*, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1942, s. 376-377.

²⁵ O. Okay, 2001, s. 481.

²⁶ M. N. Yardım, 2002, s. 25.

²⁷ N. S. Banarlı, 1984, s. 1206.

²⁸ O. N. Ekiz, 1984, s. 18.

²⁹ A. Kabaklı, *Tercüman*, 23 Temmuz 1965.

³⁰ O. N. Ekiz, 1984, s. 21.

³¹ H. M. Ebcioğlu, 1943, s. 82-83.

³² Bk. “Refik Halid Karay”, *Başlangıcından Günümüze Büyük Türk Klasikleri Ansiklopedisi*, c. 12, İstanbul, Ötüken Yayınları, 1992, s. 75.

Refik Halid, sade ve renkli diliyle³³ gözleme dayanan, tasvir ve benzetmelerle beslenen, güçlü tekniğiyle³⁴ yazdığı romanları, hikâyeleri kadar mizahi yazılarıyla da kendine büyük bir ün sağlamıştır. İstanbul Türkçesini en güzel kullanan birkaç yazardan biri olduğu gibi Millî edebiyatın gelişmesine de en büyük katkısı olan edebiyatçılardan biridir.³⁵ Bu konuda devrin kudretli şairi Yahya Kemal Beyatlı da şu mütalaalarda bulunmaktadır: “*Refik Halid, Meşrutiyetten sonra ortaya atılan edebî nesil içinde muhakkak olarak en fazla tebarüz eden çehredir. Yazıda muayyen bir nevin mümessili olmuş, büyük mikyasta kari kazanmış, bir düzine iyi ve itinalı eserler vücuda getirmiş, her yazdığını behemehal merakla okutmuş, Türkçe’ye yeni bir çeşni vermiş, hemen hemen daima neşeli ve canlı; görüşte hususiyet ve yazışta hüner göstermiş bir muharrirdir.*”³⁶ Edebiyatın halka karşı yükümlülükleri olduğu görüşünde olan Karay bu konu hakkında da şu mütalaalarda bulunmaktadır:³⁷ “*Biz dili bulduk. Şimdi halkı öğreneceğiz ve adileşmeden kendimizi halkla meşgul edeceğiz. Bize bir Rus edebiyatı lazım. Yani halkın acılarına iştirak eden, ihtiyaçlarını duyan, emellerine şekil veren bir edebiyat.*”³⁸

³³ Ünlü edebiyatçılardan Halit Fahri Ozansoy onun dil ve edebiyat konularındaki başarılarıyla ilgili olarak şu yorumlarda bulunmuştur: “*Diyebilirim ki İstanbul şivesi, Refik Halid’in kaleminde en cana yakın kelimelerin birbirlerine eklenişindeki incelikle harikalar yaratmıştır. Hele Ömer Seyfettin’in bile boş bıraktığı yazı ile resim çizmek yolunda hiçbir yazar Refik Halid ile yarışamaz.*”, Halit Fahri Ozansoy, “Refik Halid Karay’ın Ardından”, *Tercüman*, İstanbul, 27 Temmuz 1965.

³⁴ N. Tüzüner, 1993, s. 121.

³⁵ S. S. Uysal, 2004, s. 48.

³⁶ Y. K. Beyatlı, 1976, s. 47.

³⁷ Ş. Kurdakul, 1994, s. 55.

³⁸ R. E. Ünaydın, 1972, s. 237.

Hikâyelerinin Kronolojik Olarak Değerlendirilmesi

Refik Halid Karay, hikâye yazmaya garp edebiyatında Mau-
passant'ın, Türk edebiyatında ise Halid Ziya ve Hüseyin Cahid'in
mahalli karakter arz eden eserlerinin tesiriyle *Fecr-i Âtî* edebî
topluluğu içerisinde başlamıştır.³⁹ İlk hikâyesi, 1909 yılında *Mu-
savver Muhit* mecmuasında neşredilen *Ayşe'nin Talii*'dir.⁴⁰ Bu
eserden sonra kaleme aldığı hikâyelerle Millî edebiyatın ve sade
lisan hareketinin oluşmasında önemli rol oynamıştır.⁴¹ Yazar
1913 yılında Anadolu'ya gönderilinceye kadar *Ayşe'nin Talii*,
Hakk-ı Sükût, *Kuvvete Karşı*, *Cer Hocası*, *Senede Bir*, *Komşu
Namusu* adlı hikâyeleri yazmıştır. Bunlardan *Ayşe'nin Talii*'nde⁴²
İstanbul'un kenar semtlerinden hayatın bir yüzünü ortaya koyan

³⁹ Ahmed Hamdi Tanpınar, "Türk Edebiyatında Cereyanlar", *Yeni Türkiye*,
İstanbul, Nebioğlu Yayınevi, 1959, s. 367.

⁴⁰ *Musavver Muhit*, "Ayşe'nin Talii", Nisan 1325 (1909), Nu 4-26, s. 123-
125.

⁴¹ Bk. "Refik Halid Karay", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, c. 5, İs-
tambul, Dergâh Yayınları, 1982, s. 193.

⁴² Refik Halid Karay, *Memleket Hikâyeleri*, 21. bsk. İstanbul, İnkılap Ya-
yinevi, s. 171-176.

hikâyeci, *Komşu Namusu*⁴³ ile 1910'da İstanbul'da vazife gören memurların daire ve aile hayatını, *Kuvvete Karşı*'da⁴⁴ yabancı askerlerin terbiyesizliği karşısında susan Türk insanının iç dramını, *Senede Bir*'de⁴⁵ cinsel bunalımı, *Hakk-ı Sükût*'ta⁴⁶ iş hayatının iç yüzünü,⁴⁷ *Cer Hocası*'nda⁴⁸ ise devamlı değişen siyasi havanın neticesi olarak memurluktan kovulan aydınların, şehirleşmeye başlayan köylü hemşehrilerince ve köyde yaşayan insanlarca nasıl karşılandığını Maupassant tekniği ile işlemiştir.⁴⁹ Elbette ki böyle bir sınıflandırmanın kesin çerçevesi bulunmamaktadır. Keza ana temelde bu hikâyelerde sözü edilen konular işlenmekle birlikte zaman zaman birçok farklı konuya değinilmektedir.⁵⁰

Fecr-i Âtî'nin ilk toplantılarına esersiz katılan Refik Halid, *Zend-Avesta* başlığı altında yayımladığı nesir serisi ile tanınmaya başlanmıştır. Gayet sade bir dille *Ayşe'nin Talii*'nin neşredilmesi yazarın hikâyeye geçişinin başlangıcıdır. 1909 yılında *Ayşe'nin Talii*'nden başka *Kuvvete Karşı*, *Cer Hocası*, *Senede Bir*, *Komşu Namusu* 1910 yılında yayımlanmıştır ki bunlar yazarın

⁴³ A.g.e, s. 111-120.

⁴⁴ *Servet-i Fünûn*, "Kuvvete Karşı", 18 Şubat 1909 (1325); R. H. Karay, *Memleket Hikâyeleri*, s. 140-147.

⁴⁵ A.g.d, "Senede Bir", 24 Haziran 1910 (1326); R. H. Karay, *Memleket Hikâyeleri*, s. 121-128.

⁴⁶ A.g.d, "Hakk-ı Sükut", 22 Temmuz 1910 (1326); R. H. Karay, *Memleket Hikâyeleri*, s. 129-139.

⁴⁷ Nihat Karaer, *Tam Bir Muhaliif Refik Halid Karay*, İstanbul, Temel Yayınları, 1998, s. 115.

⁴⁸ R. H. Karay, *Memleket Hikâyeleri*, s. 148-160.

⁴⁹ Orhan Okay, "Refik Halid Karay", *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 24, İstanbul, Türk Diyanet Vakfı, 2001, s. 481; Ahmed Hamdi Tanpınar, "Türk Edebiyatında Cereyanlar", *Yeni Türkiye*, İstanbul, Nefioğlu Yayınevi, 1959, s. 367; Ahmed Hamdi Tanpınar, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, haz. Zeynep Kerman, İstanbul, Dergâh Yayınları, s. 121.

⁵⁰ Şerif Aktaş, *Refik Halid Karay*, Ankara, Akçağ Yayınevi, 2004, s. 61-62.

ilk hikâyeleridir. 1909-1910 yıllarında toplam altı hikâyeye yazan yazar, 1911, 1912, 1913, 1914 yıllarında bu edebî türden uzaklaşarak daha çok İttihat ve Terakki Hükûmeti'ni tenkit eden mizah ve hiciv yazılarına yönelmiştir.⁵¹

5 yıl aradan sonra tekrar hikâyeye yazmaya başlayan yazar, 1915 yılında Sinop'ta *Şaka*'yı,⁵² 1916 yılında Çorum'da *Sarı Bal*⁵³ ve *Küs Ömer*⁵⁴ Ankara'da *Yatır*'ı,⁵⁵ 1918'de Bilecik'te *Vehbi Efendi'nin Şüphesi*⁵⁶ ve *Boz Eşek*⁵⁷; sürgünden İstanbul'a döndükten sonra 1918 yılında *Koca Öküz*'ü,⁵⁸ 1919 yılında *Yatık Emine*,⁵⁹ *Şeftali Bahçeleri*,⁶⁰ *Garip Bir Hediye*⁶¹ ve *Bir Taarruz*'ü⁶² kaleme almıştır. Bu tarihten 1922 yılına kadar yazarı, gazetecilik ve buna bağlı siyasi faaliyetler meşgul olmuştur. 1922 yılında ikinci sür-

⁵¹ A.g.e, s. 65.

⁵² *Yeni Mecmua*, “Şaka”, Nu 30, c. 2, 31 Kânunusani 1918; R. H. Karay, *Memleket Hikâyeleri*, s. 76-84.

⁵³ A.g.d, “Sarı Bal”, Nu 32, c. 2, 14 Şubat 1918; R. H. Karay, *Memleket Hikâyeleri*, s. 66-75.

⁵⁴ *Türk Yurdu*, “Küs Ömer”, c. 14, Nu 1 (151), 1 Kânunusani 1334, s. 1402-1408; R. H. Karay, *Memleket Hikâyeleri*, s. 85-94.

⁵⁵ *Yeni Mecmua*, “Yatır I-II”, Nu 33, c. 2, 21-28 Şubat 1918; R. H. Karay, *Memleket Hikâyeleri*, s. 102-110.

⁵⁶ A.g.d, “Vehbi Efendinin Şüphesi”, Nu 35, c. 2, 14 Mart 1918; R. H. Karay, *Memleket Hikâyeleri*, s. 57-65.

⁵⁷ *Türk Yurdu*, “Boz Eşek”, c. 14, Nu 2 (152), Kânunusani 1334, s. 4035-4040; R. H. Karay, *Memleket Hikâyeleri*, s. 95-101.

⁵⁸ *Yeni Mecmua*, “Koca Öküz”, Nu 38, c. 2, 04.04.1918; R. H. Karay, *Memleket Hikâyeleri*, s. 49-56.

⁵⁹ A.g.d, “Yatık Emine I-II-III”, Nu 56-57-58, c. 3, 08-10-22 Ağustos 1918; R. H. Karay, *Memleket Hikâyeleri*, s. 11-38.

⁶⁰ R. H. Karay, *Memleket Hikâyeleri*, s. 39-48.

⁶¹ *Peyam-ı Sabah*, “Garip Bir Hediye”, Nu 11200, 25 Kânunusani 1921; R. H. Karay, *Memleket Hikâyeleri*, s. 161-165.

⁶² A.g.g, “Bir Taarruz”, Nu 11193, 18 Kânunusani 1921; R. H. Karay, *Memleket Hikâyeleri*, s. 166-170.

gün dönemine başlayan yazar, Lübnan'da 1930 yılında *Çıban*'i,⁶³ 1935'te Halep'te *Hülle*⁶⁴ ve *Zincir*'i,⁶⁵ 1936 yılında yine aynı şehirde *İstanbul*,⁶⁶ *Akrep*,⁶⁷ *Lavrens*⁶⁸ ve *Keklik*'i⁶⁹; aynı yılda Lübnan'da *Güneş*'i⁷⁰; 1938'de sürgün dönüşü Şişli'de *Dişçi*,⁷¹ *Kaçak*,⁷² *Eskici*⁷³ ve *Yara*'yı,⁷⁴ 1939'da aynı yerde *Antikacı*,⁷⁵ *Testi*,⁷⁶ *Fener*,⁷⁷ *Gözyaşı*⁷⁸ ve *Köpek*'i,⁷⁹ 1947 yılında da *Garaz*'i⁸⁰ yazmıştır. Hikâyelerinin yıllara göre bu şekilde dağılışı, onun hikâye ile devamlı meşgul olmadığını, başlangıçta mizahi politik, gazetecilik son zamanlarda da romancılık ve gazetecilikten artan zamanlarında hikâye yaz-

⁶³ *Tan*, "Çıban", 22 Ocak 1939; Refik Halid Karay, *Gurbet Hikâyeleri*, 15. bsk. İstanbul, İnkılap Yayınevi, s. 56-60.

⁶⁴ A.g.g, "Hülle", 16 Nisan 1939; R. H. Karay, *Gurbet Hikâyeleri*, s. 72-78.

⁶⁵ R. H. Karay, *Gurbet Hikâyeleri*, s. 30-33.

⁶⁶ A.g.e, s. 79-83.

⁶⁷ *Tan*, "Akrep", 08 Ocak 1939; R. H. Karay, *Gurbet Hikâyeleri*, s. 43-46.

⁶⁸ A.g.g, "Lavrens", 12 Şubat 1939; R. H. Karay, *Gurbet Hikâyeleri*, s. 52-55.

⁶⁹ A.g.g, "Keklik", 19 Mart 1939; R. H. Karay, *Gurbet Hikâyeleri*, s. 39-42.

⁷⁰ R. H. Karay, *Gurbet Hikâyeleri*, s. 66-71.

⁷¹ A.g.e, s. 84-88.

⁷² A.g.e, s. 61-65.

⁷³ A.g.e, s. 10-14.

⁷⁴ A.g.e, s. 5-9.

⁷⁵ *Tan*, "Antikacı", 23 Nisan 1939; R. H. Karay, *Gurbet Hikâyeleri*, s. 15-20.

⁷⁶ R. H. Karay, *Gurbet Hikâyeleri*, s. 21-24.

⁷⁷ A.g.e, s. 25-29.

⁷⁸ *Tan*, "Gözyaşı", 05 Mart 1939; R. H. Karay, *Gurbet Hikâyeleri*, s. 34-38.

⁷⁹ A.g.g, "Köpek", 15 Ocak 1939; R. H. Karay, *Gurbet Hikâyeleri*, s. 47-51.

⁸⁰ R. H. Karay, *Memleket Hikâyeleri*, s. 177-183.

diğını göstermektedir. 1938’de yurda döndükten sonra bu türü terk etmesinin en önemli sebebi geçinecek parayı sağlamakta güçlük çekmesidir.

1919’da yazdığı hikâyeler de dâhil olmak üzere, o yıla kadar yazdığı on yedi hikâye ile 1947’de kaleme aldığı *Garaz’ı Memleket Hikâyeleri*,⁸¹ geri kalan hikâyeleri ise *Gurbet Hikâyeleri*⁸² adlı kitabında toplamıştır.⁸³

Yazar *Şaka*’da taşrada vazifeli memurların, işleri dışında genel olarak meşguliyetlerini ve faaliyetlerini ortaya koymuştur. Hikâyede günün çeşitli saatlerinde sahil şehrinin pazarları, çarşıları, ara mahalleleri, deniz kenarı, mesire yerleri ve memurların burada nasıl hoş vakit geçirdiklerini anlatılmaktadır.

Sarı Bal’da Anadolu kasaba ve kırsal hayatında kadınlı erkekli eğlence hayatı hikâye edilmiştir. Hikâyede mütegalibeyle memur taifesinin Sarı Bal adlı kadının cazibesi etrafında duydukları iştah ve bu duruma toplumun vereceği tepkiden çekinmeleri Karay’ın psikolojik tahlil yeteneği ile birlikte aktarılmıştır.⁸⁴

Küs Ömer’de taşralı Zehra karakteri ile kasabalı genç kız; *Küs Ömer*’le genç erkek karakteri oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu iki karakterden yola çıkılarak taşra hayatının çalışma tarzı, eğlenceleri ve gelenekleri ele alınmıştır. *Boz Eşek* ve *Yatır*’da Anadolu insanının dinî, sosyal inançları ve bunun devlet müessesesiyle ilintili olarak topluma yansımaları ironik olarak incelenmiştir. Bu hikâyelerde

⁸¹ Perihan Özcan, “Refik Halid Karay”, *K Dergisi*, İstanbul, Promat Yayınları, sayı 44, 3.08.2007, s. 5; Osman Nuri Ekiz, *Refik Halid Karay Hayatı ve Eserleri*, İstanbul, Gökşin Yayınları, 1984, s. 37-38; Refik Halid Karay, *Memleket Hikâyeleri*, 21. bsk. İstanbul, İnkılap Yayınevi.

⁸² Refik Halid Karay, *Gurbet Hikâyeleri*, 15. bsk. İstanbul, İnkılap Yayınevi; O. N. Ekiz, 1984, s. 39-40; P.Özcan, 03.08.2007, s. 5.

⁸³ Ş. Aktaş, 2004, s. 66-67.

⁸⁴ Bk. “Refik Halid Karay”, *Başlangıcından Günümüze Büyük Türk Klasikleri Ansiklopedisi*, c. 12, İstanbul, Ötüken Yayınları, 1992, s. 76.

din ve devlet adamlarının toplum üzerindeki önemleri, Anadolu insanının kanunlardan çok daha fazla riayet ettiği inançlar bu hikâyelerin ana temasını oluşturmuştur. Din ve devlet adamlarının bozulmuş, çürümeye yüz tutmuş çalışmaları, sahtekârlıkları ve toplumun bunlara nasıl inandıkları anlatılmıştır.

Vehbi Efendi'nin Şüphesi'nde Türk aile yapısı, erkeklerin kadınlara bakışı ve onlarla olan sosyal ilişkileri irdelenmiştir. Türk erkeğinin cinsel açıdan büyük bir açıklık yaşamasını ve sosyal maddada bunun çok daha vahim bir durumda bulunmasını konu edinen bu hikâyede, oldukça saf bir kişiliğe sahip olan Vehbi Efendi, kötü niyetli bir kadının, bir oyuna getirilerek kendisine yama yapılmasını kabullenmek zorunda kalmıştır. Bu olay etrafında yazar toplumun genelinin bu konulara bakışını sorgulamıştır.

Koca Öküz'de, Osmanlı köy hayatıyla idari yapının karakteri, rüşvet problemiyle din ve devlet adamlarının yanı sıra ağaların, zenginlerin toplum üzerindeki hâkimiyetleri üzerinde durulmuştur.

Şeftali Bahçeleri'nde Anadolu'da yapılan eğlencelerin genel özellikleri, kimler tarafından ve nasıl yapıldığı anlatılmaktadır. Akdeniz sırtlarındaki bir kasabada geçen olayda memurların bütün devlet organları gibi derin bir uyuşukluğa boğulduğu ve eğlenceyle içki arasında geçen hayatları işlendiği gibi ideal bir memur tipi olarak göze çarpan ve kasabaya yeni atanan bir memurun ortama nasıl uyduğu, uymaya mecbur edildiği anlatılarak⁸⁵ hem bu sınıfın nasıl teşekkül ettiği hem de devlet için elinden geleni yapmaya hazır insanların bu sistem içinde nasıl eridikleri ifade edilmiştir.⁸⁶

⁸⁵ Mehmet Kaplan, *Hikâye Tahlilleri*, İstanbul Dergâh Yayınları, 1987, s. 91-96.

⁸⁶ Süleyman Şevket, 1929 yılında hazırladığı *Güzel Yazılar* isimli kitabına Refik Halid'in *Şeftali Bahçeleri* isimli hikâyesini de almış ancak yazarın ismini altına koyamamıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. Çetin Altan, "Şeftali

Yatık Emine, yazarın hikâyeleri arasında en uzun, en kuvvetli vaka üzerine kurulmuş olanıdır. Bu hikâyenin kahramanı uygunsuz bir harekette bulunması ve vilayet merkezinde bazı olumsuz hadiselerle neden olmasından dolayı bir kaza merkezine sürülmüş Yatık Emine isimli bir kadındır. Hikâyede Yatık Emine merkezli olmak üzere hapishane, hastane, memurların vazife dışında kalan zamanlarında toplanıp konuştukları ticarethaneler, orta sınıf halkın oturduğu mahalleler, evler, kenar semtler, fırıncı, bakkal gibi küçük esnafa ait iş yerleri, mevsimden mevsime değişen özellikler, sabit vasıflar ile her sınıfa mensup kasaba halkının Yatık Emine gibi bir hayat kadınına karşı duyacağı hislerin ifadesine önem verilerek,⁸⁷ sosyolojik olarak Türk toplumunu incelenmiştir.⁸⁸

Garip Bir Hediye ve Bir Taarruz'da I. Dünya Savaşı'na iştirak ederek fakir, yoksul ve güçsüz düşen Türk insanıyla harp esnasında ticaretle uğraşip işini yoluna koyarak oldukça zengin olan iki sınıfın durumu anlatılmaktadır. Her iki hikâyenin kahramanı da aynı devirde yaşayan, ikisi de aç, ümitsiz, ikisi de harbe iştirak etmiş, ikisi de harpten önce zengin ve asil insanlardır. Biri ümidini elinde taşıdığı garip bir hediyeye, bir fırçaya bağladığından isyana hazır bir ruh içinde, tereddütle dolanan; diğeri bir parça ekmek ve zeytin parası için tabancayla yol kesip hırsızlık eden iki tiptir. Hikâyede diğer sınıfı oluşturan Yahudi tacir harp yıllarında hiçbir şey kaybetmediği gibi oldukça da zengin, müreffeh bir hâle

Bahçeleri”, *Milliyet*, 04.06.2009; Bk. “Refik Halid Karay”, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, c. 5, İstanbul, Dergâh Yayınları, 1982, s. 194; Bk. “Refik Halid Karay”, *Başlangıcından Günümüze Büyük Türk Klasikleri Ansiklopedisi*, s. 76.

⁸⁷ P. Özcan, 03.08.2007, s. 5; H. Hüseyin Engin, *Refik Halid Karay*, İstanbul, Engin Yayıncılık, 1997, s. 54-59.

⁸⁸ Refika Taner-Asım Bezirci, *Edebiyatımızda Seçme Hikâyeler*, 2. bsk. İstanbul, Yeni Dünya Yayınları, 1980, s. 34-35.

gelmiştir. Kısaca iki ayrı sınıfın genel harp yılları içerisindeki durumu mükemmel tasvirlerle okuyucuya aktarılmıştır.

Garaz'da harp esnasında zenginleşerek ailesini İstanbul'a götüren bir harp zengininin 5 yıl boyunca burada har vurup harman savurması sonucu iflas ederek tekrar köyüne dönmesi işlenmiştir. Hikâyede söz konusu harp zengininin kızının köy hayatından, alıştığı İstanbul hayatına duyduğu özlemle eriyip tükenmesi ve babasına büyük bir garaz beslemesi temelinde; İstanbul ve Anadolu hayatının birbirinden farklı iki dünya olduğu edebî bir dille anlatılmıştır.⁸⁹

Refik Halid Karay, 1919 yılından sonra 1930 yılına kadar hikâye türünde eser vücuda getirmemiştir. 1922 yılında yurt dışına çıkması nedeniyle yazın hayatında uzun sürmeyecek olsa da bir inkıta devri yaşamıştır. Yazar, *Memleket Hikâyeleri*'ni örnek alarak 1930 yılında tekrar hikâye yazmaya başlamıştır.⁹⁰ 1930 yılında Lübnan'da kaleme alınan *Çıban* Osmanlı Afrikası topraklarında, bir imparatorluk subayının hatırası şeklinde anlatılan bir hikâyedir. Bu hatıra, Hadramut'a ait habis çıbanın nasıl oluştuğu, çıktığı yerde nasıl bir iz bıraktığı, çıbanı tedavi eden cadı kadının tedavi şekli ve bölgenin çıbanla ilgili âdetlerini anlatmaktadır.

Çıban'dan sonra bir beş yıl daha hikâye alanında eser veremeyen yazar, 1935'te Halep'te *Hülle* ve *Zincir*'i yazmıştır. *Zincir*, "İşsiz, güçsüz kaldığım gurbet ellerinde köşe pencerem, kendimce Abdülhak Hamid'in Kürsi-yi İstiğrak'ı yerine geçirdi"⁹¹ cümlesiyle başlamaktadır. Bu yazı hikâyeden çok hatıra, hatıradan da daha çok fıkraya benzemektedir. Keza bu yazıda Karay, konu olarak kendini seçmiş ve gurbette yapayalnız kaldığı anlarda çektiği

⁸⁹ Ş. Aktaş, 2004, s. 67-83.

⁹⁰ Vasfi Mahir Kocatürk, *Türk Edebiyatı Tarihi*, 2. bsk. İstanbul, 1970, s. 847; Mehmet Nuri Yardım, *Refik Halid Karay Hayatı, Sanatı, Eserleri ve Eserlerinden Seçmeler*, İstanbul, Hikmet Neşriyat, 2002, s. 50-51.

⁹¹ R. H. Karay, *Gurbet Hikâyeleri*, s. 30.

ıstırap ve kederler içinde âdetâ kendi kendisiyle dertleşmiş, psikolojik tahlillerini betimleme ve tasvir yeteneğiyle birleştirerek hâlet-i ruhiyesini dışa vurmuştur.

Hülle'de hülle müessesesinin nasıl çalıştığını, bir kızgınlık sonucu, namuslu kadınların yataklarına tanımadıkları, yabancı erkekleri nasıl ve neden kabul ettiklerini anlatarak sosyal hicve varmaktadır. Yazar, 1936 yılında yine aynı şehirde *İstanbul, Akrep, Lavrens* ve *Keklik*'i; aynı yılda Lübnan'da *Güneş*'i kaleme almıştır. *Keklik* insan ve hayvanların ortak yönlerinden biri olan cinsel içgüdü ile bağlantılı olarak intikam duygusu üzerine kurulmuş bir hikâyedir. *Akrep* gurbet duygusu ve vatan hasreti üzerine kurulu bir hikâyedir.⁹²

Gurbet duygusu ve vatan hasreti incelikle işlenen bir diğer hikâyeye *İstanbul*'dur. Ömründe iki defa sürgün olma acısını yaşayan yazar bu hikâyede vatan hasreti hatıralarını aksettirmektedir. *Güneş* adlı hikâyede ise yazar başka bir konuyu irdelemiştir. Hikâyede imparatorluğun yıkılmaya nasıl hazırlandığı, merkezden gönderilen paraların nereye gittiği ve kimler tarafından harcadığının bile bilinmediğine değinilerek devletin çöküşü anlatılmıştır. *Lavrens*'de ise Osmanlı idarecilerinin tam tersine İngiliz ajan Lavrens'in bölgeyi ve Araplar'ı tanımak için sarf ettiği çabalar, bu ülkeleri ele geçirmek için harcadığı paralar incelenmiştir. Yazar 1938'de sürgün dönüşü Şişli'de *Dişçi, Kaçak, Eskici ve Yara*'yı, 1939'da *Antikacı, Testi, Fener, Gözyaşı* ve *Köpek*'i, 1947 yılında *Garaz*'i yazmıştır.⁹³

Bu hikâyelerden *Yara*'da bedevi erkeğinin dayanaklılığı üzerinde durulmuştur. *Dişçi*'de genel harbe katılmış bir başçavuşun harp sonu hatırası nakledilerek, Osmanlı Devleti'ni teşkil eden

⁹² Bk. "Refik Halid Karay", *Başlangıcından Günümüze Büyük Türk Klasikleri Ansiklopedisi*, s. 77.

⁹³ M. N. Yardım, 2002, s. 50-51.

gruplardan biri olan bedevilerin 1918 yılında yenilmiş bir vaziyette geri çekilen Türk askerlerine yaptıkları zulüm ve işkencelerle bu başçavuşun bedevilerden aldığı intikam hikâye edilmiştir. *Kaçak* adlı hikâyede de Muş'ta Rusların eline düşen bir Osmanlı zabitanın Sibirya'ya nasıl gönderildiği ve oradan nasıl kaçtığı anlatılmıştır. *Gözyaşı*'nda Balkan Savaşları sırasında yurdunu işgal etmek üzere olan düşmanın önünden kaçan üç çocuklu bir kadının trajik durumu ve ölüm kalım savaşı tasvir edilmiştir. *Köpek* adlı hikâyede herkes tarafından hor görülüp azarlanan bir köpek ile gurbet ellere sürgün gitmiş Osman isimli birinin, aşağılanma, hor görülme ve haksızlığa uğrama temelinde birbirleriyle olan dostlukları acıklı bir şekilde işlenmiştir. *Eskici*'de kimsesiz bir çocuğun uzak akrabaları tarafından İstanbul'dan Arabistan'a gönderilmesi anlatılmış, yurt dışında yaşamaya mecbur kalan bir insanın, yabancılar arasındaki ruhsal durumu ortaya konulmuş; böyle bir vaziyette kalan kişinin hemşehrilerini garip bir tarzda hemen tanıdığı belirtilmiştir.⁹⁴

Antikacı'da Fransız ve İngiliz subayların casus faaliyetlerle Orta Doğu memleketlerinde oynadıkları oyunlar anlatılmıştır. *Testi*'de gırtlığın içi eşek arısı tarafından sokulan bir gencin ölümüyle Lübnan'daki bazı âdetler ve gelenekler tasvir edilmiştir. *Fener*'de ise Beni Hamra aşiretinden Ebu Ali'nin kırk yedi yaşında ilk defa bir kasabaya gelişi, burada duyduğu merak ve bashedanından geçen bazı olaylar hikâye edilmiştir.⁹⁵

Türk edebiyatında asıl şöhretini hikâyeleri ile bulan Refik Halid, bu türde en önde gelen muharrirlerden biridir. Günümüzde dahi, teknik ve Türk insanına bakış tarzındaki derinlik ve azameti hiçbir yazar tarafından aşılabilmiş değildir. Canlı, renkli üslubu, ilginç olayları derin bir dikkatle ele alma yeteneği bir

⁹⁴ Doğan Hızlan, *En Güzel Türk Hikâyeleri*, İstanbul, Altın kitaplar, 1972, 72-76.

⁹⁵ Ş. Aktaş, 2004, s. 67-83.

tablodan farksız çevre tasvirleri ile bu sahada otorite olduğunu şüpheye yer bırakmayacak bir şekilde ispatlamıştır.⁹⁶ Bu nedendir ki Türk edebiyatının önde gelen kadın yazarlarından Halide Edip Adivar onun için: “Yalnızca Türk edebiyatının değil, Rus ve Amerikan edebiyatlarından sonra, hikâyecilikte cihan ölçüsünde ön planda yer işgal edebilecek bir hikâyecimizdir” iltifatında bulunmuştur.⁹⁷

Gerek *Memleket Hikâyeleri* gerek *Gurbet Hikâyeleri* Türk edebiyatı ve sanatının ilk hakiki hikâyeleridir.⁹⁸ Refik Halid Karay’ın hikâye alanında Türk edebiyatına kazandırdığı en önemli iki eseridir.⁹⁹ Bu hikâyelerle Anadolu ve Türkiye’den ayrıldıktan sonra Suriye, Lübnan, Irak gibi coğrafyaların¹⁰⁰ durumu ve iç dünyası en güzel Türkçe’yle aktarılmıştır.¹⁰¹ Bu eserler, Arap ülkelerindeki Türkler ve Araplar’la Anadolu insanının sosyal hayatı üzerine yazılmış, yazılacak en azametli psikoloji ve sosyoloji eserlerinden daha etraflı, daha derin, daha dolu ve daha gerçektir.¹⁰² Bu hikâyeleri okumadan Anadolu insanını anlamanın imkânı yoktur. Bu nadide eserler sayesinde ilk defa düzenli, sürekli ve bilinçli olarak Anadolu insanı Türk edebiyatına girmiştir.¹⁰³

⁹⁶ O. N. Ekiz, 1984, s. 30.

⁹⁷ Bk. “Refik Halid Karay”, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, c. 5, İstanbul, Dergâh Yayınları, 1982, s. 193.

⁹⁸ Şükran Kurdakul, *Çağdaş Türk Edebiyatı II, Meşrutiyet Dönemi*, 4. bsk. Ankara, Bilgi Yayınları, 1994, s. 55-56.

⁹⁹ M.Nuri.Yardım, 2002, s. 49.

¹⁰⁰ Hikmet Münür Ebcioğlu, *Kendi Yazıları ile Refik Halid*, İstanbul, Semih Lütfi Kitabevi, 1943, s. 90.

¹⁰¹ Nihat Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, 2. c. Ankara, Millî Eğitim Bakanlığı, 1984, s. 1206.

¹⁰² Ahmet Kabaklı, *Türk Edebiyatı III*, 11. bsk. İstanbul, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, 2002, s. 779-780.

¹⁰³ H. H. Engin, 1997, s. 43.

Sosyal bilimlerin hemen her alanına kaynaklık edebilecek düzeydeki bu çalışmalar yakın dönem Türkiye tarihinin tam anlamıyla kavranabilmesi için de vazgeçilmez bir özellik taşımaktadır.¹⁰⁴ Bu hikâyelerle yazar ilk defa vakaların geçtiği yerleri İstanbul dışına çıkararak sosyal meseleleri daha geniş ve şartları değişik bir çerçeve içinde ele almaya çalışmıştır.¹⁰⁵

¹⁰⁴ Hüseyin Tuncer, *Meşrutiyet Devri Türk Edebiyatı*, İzmir, Akademi Kitabevi, 1994, s. 589.

¹⁰⁵ Kenan Akyüz, *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri (1860-1923)*, 3. bsk. c. I, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, s. 175; Ahmet Oktay, *Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı (1923-1950)*, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1993, s. 968-971.

Romanlarının Kronolojik Olarak Değerlendirilmesi

Yazın hayatına gazetecilikle giren, mizah yazarlığıyla şöhet bulan, hikâyeleri ile Anadolu'yu İstanbul'a ilk defa ve en etkili bir şekilde tanıtan Refik Halid Karay, hikâyeci olarak tanınmakla birlikte, yazın hayatının önemli bir bölümünü roman edebî türünde verdiği eserlerle sürdürmüştür. 1938 yılında yurda döndükten sonra çeşitli tarihlerde 1965 yılına kadar bu türde on beş eser vücuda getirmiştir. Ölümünden sonra da sağlığında yazdığı 4 romanı daha yayımlanmıştır. 1918 yılında *İstanbul'un Bir Yüzü* isimli ilk romanını yazarak tefrika etmeye başlayan yazar özellikle ikinci sürgünden döndükten sonra enerjisini gazeteler için fıkra yazarlığı ve romanlarını hazırlamak için harcamıştır. Bu eserlerinde de hikâyelerinde olduğu gibi birinci bölümde anlatılan hayatta geçen yaşam safhası, gittiği coğrafyalar, hayat tecrübeleri, kimi zaman politika, Türkiye'nin yaşadığı devirler ve birçok konuyu özellikle tarihle ilişkili olarak anlatmıştır.¹⁰⁶ Karay'ın gerek sağlığında gerek vefatından sonra yayımlanan romanları şunlardır: *İstanbul'un Bir Yüzü*, *Yezidin Kızı*, *Çete*, *Sürgün*, *Anahtar*, *Bu Bizim Hayatımız*, *Nilgün*, *Yer Altında Dünya Var*, *Dişi Örümcek*, *Bugünün Saraylısı*, *Aynı Ondördü*, *İki Cisimli Kadın*, *2000 Yıllın Sevgilisi*, *Ekmek Elden Su Gölden*, *Karlı Dağdaki Ateş*, *Dört*

¹⁰⁶ Durali Yılmaz, *Romanımız ve İnsanımız*, İstanbul, Nakışlar Yayınevi, 1977, s. 63-65.

*Yapraklı Yonca, Sonuncu Kadeh, Yerini Seven Fidan, Kadınlar Tekkesi, Yüzen Bahçe.*¹⁰⁷

Refik Halid yurt dışına sürgün edilmeden önce bir roman yazmış, sürgünden döndükten sonra daha çok bu alanda eser vermiştir. Ancak sürgüne gitmeden önce yazdığı hikâye ve roman türündeki eserlerle sürgün dönüşü yazdığı romanlar arasında büyük ayrılıklar vardır. Sürgünden önce gözlemlere dayanarak yurt gerçeklerine yönelen yazar, sürgünden dönünce konuları türlü ülkelerde ve zamanlarda geçen çoğunlukla düzmece olaylarla örülü, biraz Pierre Loti biraz da Pierre Benoisvarî tarzında birtakım egzotik, hayali macera romanları yazmıştır. Bu son romanlarındaki dili ve anlatımı önekinleriyle karşılaştırıldığında eski lezzeti, canlılığı, ritmi ve kıvraklığını kısmen yitirmiştir. Bunun da en önemli sebebi yazarın herhangi bir resmî göreve gelememesi ve bütün geçimini kaleminden kazanmasına bağlayabiliriz.¹⁰⁸ Bu bölümde yazarın eserleri genel özellikleri itibarıyla tetkik edilmeye çalışılacaktır.

İstanbul'un Bir Yüzü¹⁰⁹

Eser, 1920 yılında yayımlanmış olup, yazarın ilk romanıdır.¹¹⁰

¹⁰⁷ Abbas Parmaksızoğlu, "Refik Halid'in Ardından", *Hergün*, İstanbul, 21 Temmuz 1965; S.Banarlı, 1984, s. 1206-1209.

¹⁰⁸ H. H. Engin, 1997, s. 60.

¹⁰⁹ 1336 (1920) yılında ilk defa Kütüphane-i Hilmi tarafından *İstanbul'un İç Yüzü* ismiyle basılan kitap, 1926 yılında aynı isimle ikinci defa basılmış, 1939 yılında *İstanbul'un Bir Yüzü* adıyla yayımlanmıştır. İlk baskıdaki eserin birinci sayfasında "Arkadaşım Abdülhak Şinasi"ye ithaf cümlesi vardır. Kitap olarak basılmadan önce *Zaman* gazetesinde 175. sayıdan 270. sayıya kadar *İstanbul'un İç Yüzü* adıyla tefrika edilmiştir. Bk. *Zaman*, "İstanbul'un İç Yüzü", 175-270, 1 Teşrinievvel 1918-4 Kânunusani 1919; Seyit Kemal Karaalioğlu, *Ansiklopedik Edebiyat Sözlüğü*, 3. bsk. İstanbul, İnkılap ve Aka Yayınevi, 1983, s. 399; V. M. Kocatürk, 1970, s. 847.

¹¹⁰ Sermet Sami Uysal, *Eşlerine Göre Edipler*, İstanbul, L&M Yayınları, 2004, s. 48.

Yazar bu romanda o zamana kadarki Türk edebiyatında alışılmış ve benimsenmiş olan roman tekniğini bir yana bırakarak yepyeni bir denemeye girişmiştir. Eserde herhangi bir ana vaka yoktur. Birbirleriyle ilgisiz gibi görünen birçok olay ve kişi ayrı ayrı bölümler hâlinde verilmiş böylece İstanbul'un siyasi ve sosyal havası eskiyle mukayese imkânı hazırlanarak anlatılmıştır. Romanın birinci derecedeki kahramanı İsmet, İttihat ve Terakki mensuplarıyla 1908'den sonraki siyasi karışıklıktan faydalanarak zengin olan insanların Millî Mücadele yıllarında yaptıklarını, duyduğu ve gördüğü gibi anlatmaktadır. Bu adamların yeni girdikleri sosyal muhit içinde tavır ve hareketlerini çok defa eskiyle mukayese eden İsmet de bir bakıma harp zengindir. Refik Halid eserini böyle bir tip etrafında geliştirerek değişmekte olan Türk toplumunun o anını ve yeni hâlini gözler önüne sermektedir. Çünkü İsmet geçmişî hatırlamakta, hâli de yaşamaktadır.

İstanbul'un Bir Yüzü'nde II. Abdülhamid devri ile Meşrutiyet sonrası İstanbul'u idari kadro, aile hayatı, eğlence anlayışı ve insanlar arasındaki çeşitli münasebetleriyle gelenek ve görenek açısından mukayese edilmektedir. Eser bütün olarak düşünüldüğünde II. Meşrutiyet sonrası idari kadronun yerildiği anlaşılır. Bunun için *İstanbul'un Bir Yüzü* siyasi mizah romanıdır da denilebilir. Yazar gazeteci olarak cemiyetin her türlü probleminin içindedir. Siyasi ve sosyal bünyeye tesir eden olayları yakından görmektedir. Harp zenginleri, I. Dünya Savaşı'nda herkes tarafından tanınan bilinen insanlardır.¹¹¹ Eser II. Abdülhamid ve Meşrutiyet devrinin sosyal yapısını aksettiren altı ayrı tablodan meydana gelmiştir. Bölümlerin tablolarının İsmet'in hatırası olarak anlatılması eserde bağlayıcı unsurdur.¹¹²

¹¹¹ Ş. Aktaş, 2004, s. 134-136.

¹¹² Refik Halid Karay, *İstanbul'un Bir Yüzü*, 5. baskı, İstanbul, İnkılap Yayınevi, 2005.

Yezidin Kızı¹¹³

Romanı sırasıyla *Denizde*, *Çölde*, *Dağda* başlıklarını taşıyan üç kısımdan oluşmaktadır. Bu isimler olayın geçtiği coğrafyayı da ifade eder. Her kısım 5-10 sayfa süren bölümlerden ibarettir. Bölümler birbirinden hem rakam hem de başlıkla ayrılır. Başlıklar genellikle bölümlerin can alıcı noktalarını ifade eder. Birinci bölümün birinci kısmı *Kürtçe Konuşan Kız* başlığını taşır. Eserde aşk maceraları anlatılan Zeliha ve Hikmet Ali'nin tanışmasına sebep, görünüşüyle İspanyol olduğu zannedilen genç ve güzel bir kızın konuşmasıdır. Bu bölümde iki asli kahramanın nerede nasıl tanıştıkları hikâye edilir. İkinci kısmın birinci bölümü ise *Seraplar Arasında Zeliha'ya Doğru* başlığını taşır. Burada da erkek kahramanın çölde Zeliha'yı görmesi ve onunla ilgili düşündükleri anlatılmıştır. Bütün bunlar, 1918-1939 yılları arasında yazarın tekniğinde bir değişiklik olduğunu ifade eder. *İstanbul'un Bir Yüzü*'nde eser altı bölüme ayrılmıştı.¹¹⁴

Eser, Marsilya'da Orta Doğu'ya sefer yapan Mariette-Pacha vapurunda Zeliha ile Hikmet Ali'nin tanışmasıyla başlar. Suriye ve Irak'ta devam eder. İlk romanında gördüğümüz İstanbul'un yüksek sosyete muhitinden çeşitli milletlere ait insanlarla karşılaşma imkânı hazırlayan deniz yolculuğuna geçiş, *Yezidin Kızı* ile de olmuştur. Ayrıca yazarın ikinci sürgün yıllarında yazdığı *Çete*, *Yer Altında Dünya Var*, *2000 Yılın Sevgilisi*, *Nilgün*, *Sürgün*, *Dişi Örümcek* gibi romanlarında yakından tanıdığı ve çeşitli hayat sahnelerini -özellikle Türk unsuruna ait- aksettireceği güney memleketlerinin¹¹⁵ tabii durumunu tasvire, eğlence hayatı

¹¹³ 7 Ağustos 1938'den itibaren ilki 173 numaralı olmak üzere "Yezidin Kızı", *Tan* gazetesinde tefrika edilmiştir. İlk defa kitap olarak 1937 yılında Halep'te; ikinci defa 1939 yılında İstanbul'da basılmıştır.

¹¹⁴ Olcay Öner, *Türk Roman ve Öyküsü*, Ankara, Tisa Yayınevi, 1984, s. 22; Ş. Aktaş, 2004, s. 136-139.

¹¹⁵ Arap coğrafyası kastedilmektedir.

ve sosyolojik yapısı hakkında malumâta *Gurbet Hikâyeleri* dışında ilk olarak bu eserde rastlanmaktadır. *Yezidin Kızı*'nda Orta Doğu'da yaşayan azınlıklardan ve aynı bölgenin 1930-1940 yılları arası siyasi yapısından dolayı olarak söz edilmektedir. Tarihî harabeler, Yezidîler'e ait mabetler hakkında bilgi veren yazar, müteakip eserlerde de bu mevzu üzerinde duracaktır. Refik Halid'in birinci sürgünü onun İstanbul'un sosyetik muhitinden ayrılıp Anadolu'yu tanımasını sağlamıştı. İkinci sürgünü ise mevcut olan tarihî zevkini tahrik ederek harabeler üzerinde düşünmeye sevk etmiştir. Bu durumu yazarın tarihe sığınması şeklinde izah etmek mümkündür.¹¹⁶

Refik Halid, hayatını bazen endirekt anlatmıştır. Kendi hayatında gerçekleşen olayları edebî ve akıcı bir dille romanlarına monte etmeyi başaramıştır.¹¹⁷ *Yezidin Kızı*, Suriye çöllerinde seyahatleri neticesi kaleme alınmıştır. Seyahatlerin yalnız görüp geçmek ve böylece zaman öldürmek maksadıyla yapılmadığı eserde yer yer rastlanan tarihî malumâtdan anlaşılmalıdır. Eser başlangıçta bir polisiye roman, ikinci kısımdan itibaren de güneyde yaşayan azınlıkların hayatını anlatan sosyolojik bir roman karakterindedir.¹¹⁸ Türk edebiyatının en mükemmel egzotik roman örneklerinden biridir. Yazar, başka iklimler, başka ortamların havasını o kadar iyi vermeyi başarmıştır ki dünkü ve bugünkü okuyucu roman kahramanı ile birlikte oraların kokusunu koklar, tadını tadar ve şiirine dalar.¹¹⁹ Eserde engin bir tabiat güzelliği, renk, bilgi, fikir, lisan ve zevk şâsâsı vardır. Sanatkârın bu eserde Türk dili için ileri sürdüğü fikirler; onun

¹¹⁶ Behcet Necatigil, *Edebiyatımızda Eserler Sözlüğü*, 9. bsk. İstanbul, Varlık Yayınları, 2005, s. 402; Ş. Aktaş, 2004, s. 136-139.

¹¹⁷ H. M. Ebcioğlu, 1943, s. 86.

¹¹⁸ Refik Halid Karay, *Yezidin Kızı*, 2. baskı, İstanbul, İnkılap Yayınevi, 1992.

¹¹⁹ Adile Ayda, *Böyle İdiler Yaşarken*, Ankara, 1984, s. 116.

Türk dilinin güzelleşmesi yolunda bilgi ve ülküyle çalıştığının kuvvetli delillerindendir.¹²⁰

Çete

Refik Halid'in üçüncü romanıdır. Halep'te yazılmaya başlanmış 1939¹²¹ yılında yurda dönüşünde İstanbul'da yayımlanmıştır. Eser, üç kısımdan ibarettir. Ancak bu üç kısma netice kabilinden beş sayfalık *Son ve Tek Kısım* başlığı altında bir bölüm eklenmiştir. *Yezidin Kızı*'nda, kısım başlıkları olayın geçtiği coğrafya parçasını ifade ediyordu. Bu eserde ise iki asıl kahramanın birlikte veya ayrı oluşlarına göre isim almıştır. Kısım başlıkları şunlardır: *Buluşmadan Önce, Buluşuyorlar, Buluşmadan Sonra*.

Eser bütünüyle yazarın ikinci sürgün yıllarında gurbet acısının tesiriyle salon hayatından ayrılp millî meseleler üzerinde düşünmeye başladığını gösterir. Hatay'ın anavatana ilhaki konusunda yurt dışında kalemiyle hizmet etme faziletini gösteren Karay, *Çete* romanı ile bu bölgenin neden Türkler'e ait olduğunu açıklamaya çalışmıştır.¹²² Eser bu yönüyle ideolojiktir. Refik Halid, 1920-1921 yıllarında fedakâr vatan evlatlarının yurtlarını savunmak arzusu ile Amanos dağlarında düşman ordularıyla mücadele için nasıl faaliyet gösterdiklerini hikâyeye etmiştir. Eserde Antakya civarındaki köy ve yer isimleri bölgedeki tarihî eserlerin karakteri göz önüne alınarak bu coğrafyanın Türkiye'den ayrı düşünülemediği iddia edilmektedir.¹²³

Anadolu'nun dört bir yandan emperyalistler tarafından işgal edilmesini ve Türkler'in bunlara karşı verdikleri mücadeleyi işle-

¹²⁰ N. S. Banarlı, 1984, s. 1207.

¹²¹ S. K. Karaalioglu, 1983, s. 399.

¹²² H. M. Ebcioğlu, 1943, s. 87.

¹²³ Refik Halid Karay, *Çete*, 3. baskı, İstanbul, İnkılap Yayınevi; O. Öner-tay, 1984, s. 23.

yen roman, Millî Mücadele’de büyük başarılar elde eden ve yabancılarla kan kusturan çetelerden birisinin başı olan vatansever, milliyetçi şahsiyet Kıran Bey ile onun çetesi etrafında gelişmiştir. Düşmanlara ağır kayıplar verdiren Kıran Bey, bir çatışmada adamlarını kaybedince iki arkadaşı, Yoksul ve Öksüz’ü yanına alarak yeniden kuvvet kazanmak ve düşmanı vatandan atmak amacıyla Amanos dağlarına çekilir. Bu sırada Bolşeviklere karşı savaşan Çar taraftarı, Beyaz Rus taraftarı ve Rus teşkilatının faal üyesi bulunan, Anadolu’daki Fransız işgal kuvvetleri komutanı Yüzbaşı Ernest’in karısı Nina Anadolu’ya gitmek üzere hareket eder. Ancak bir saldırıya uğrar ve Kıran Bey’in adamlarınca kurtarılır. Daha sonra gelişen olaylar Kıran Bey’in çetesinin bir diğer ifadeyle Türkler’in başarısıyla Kıran Bey ile Nina’nın aşkı etrafında örülüdür.¹²⁴

Yazar, çete reisi Demir Bey’e, Antakya çevresinin coğrafi yapısını hiçbir hayali unsura yer vermeden anlattığına göre bu bölgeyi jeolojik yapısı ve tabii durumuyla iyice biliyor demektir. Refik Halid yurt dışındayken bu çevreyi gezmiştir. Söz konusu bölgede köylerin ve semtlerin Türkçe kelimelerle adlandırıldığı yine Demir Bey ile Kıran Bey arasında geçen konuşmadan anlaşılmaktadır.¹²⁵

Sürgün

4-6 sayfalık 37 bölümden ibaret bir romandır. İlk defa 1941¹²⁶ yılında yayımlanmıştır. Yazarın ikinci sürgün yıllarına ait hatırlarını aksettiren eserlerindedir. Roman “*Sabaha karşı Beyrut görüldü*” cümlesi ile başlar, sonra aynı bölümde İstanbul-Beyrut yolculuğu, roman kahramanı Hilmi Efendi’nin hüviyeti,

¹²⁴ O. N. Ekiz, 1984, s. 91-94; M. N. Yardım, 2002, s. 51-52.

¹²⁵ Ş. Aktaş, 2004, s. 139-142.

¹²⁶ S. K. Karaalioğlu, 1983, s. 399.

vapurdaki insanlarla münasebeti değişen tabii manzaraya önem verilerek anlatılır.

Hilmi Efendi'nin sürgüne gönderilmesine sebep olarak gösterilen Sivas'taki komiser, Refik Halid'i ilk sürgününde Sinop ve Çorum'da takip eden, yazarın postaya verdiği mektupları gizlice okuyan komiseri düşündürmektedir. Roman kahramanının Ermeniler'den memnun olması, onlarla kader birliği yapması, yeni Türkiye Devleti ve ordu aleyhinde söylenilenlere tahammül edememesi yazarın yurt dışındaki hayatını hatırlatmaktadır.¹²⁷ Kahraman ile yazar arasındaki bu benzerlikler, Refik Halid'in bu eserde kendi hayatının bazı yönlerini aksettiren parçalar kullandığını göstermektedir.¹²⁸ *Sürgün*'de yurt dışına gönderilen Osmanlı hanedanı mensuplarının neler yaptıkları, nasıl perişan oldukları anlatılır; saltanat koltuğundan ayrılan Osmanlı prenseslerinin yetiştirilme tarzı tenkit edilir.¹²⁹ Ayrıca kalbi bağlılıkları kopmayan Müslüman memleketlerinde iyi niyetin nasıl istismar edildiği de hikâye edilmiştir.

Refik Halid, söz konusu romanda bir bakıma 1922 yılında yurt dışına gönderilen yüzelliliklerin hayat hikâyesini konu almıştır.¹³⁰ Olayın geçtiği yer Beyrut, Halep, Şam ve çevresidir. Kahraman ise alaydan yetişme Yüzbaşı Hilmi Efendi'dir. Hilmi Efendi haksız yere memleketinden kovulması neticesi yuvası dağılan, kızı ne olduğu belli olmayan tiyatrocü bir erkeğin peşine takılıp anasından ayrılan ve gittiği her yerde mutlak başarısızlığı uğrayan bir karakterdir.¹³¹

¹²⁷ Refika Taner-Asım Bezirci, *Seçme Romanlar*, 2. bsk. İstanbul, Yeni Dünya Yayınları, 1980, s. 66-67; Seyit Kemal Karaalioğlu, *Özetli Örneklı Türk Romanları*, 2. bsk. İstanbul, İnkılap Yayınevi, 1989, s. 217.

¹²⁸ Refik Halid Karay, *Sürgün*, 7. bsk. İstanbul, İnkılap Yayınevi, 1998; B. Necatigil, 2005, s. 344.

¹²⁹ O. N. Ekiz, 1984, s. 86-90.

¹³⁰ Ş. Kurdakul, 1994, s. 57-58; H. M. Ebcioğlu, 1943, s. 88-90.

¹³¹ Şemsettin Kutlu, *Başlangıçtan Günümüze Türk Romanları*, 2. bsk. İstanbul, Toker Yayınları, 1976, s. 179-182; O. Öner toy, 1984, s. 23; Ş. Aktaş,

Anahtar

Yazar, yurt dışındaki hayatından akisler taşıyan üç romandan sonra 1947¹³² yılında *Anahtar*'i neşretmiştir. Romancı, *İstanbul'un Bir Yüzü*'nde Abdülhamid devri ile II. Meşrutiyet sonrası hayatını bazı yönleriyle hikâyeleştirmişti. *Anahtar*'da ise Cumhuriyet devri İstanbul'u, mevki sahibi memurları, sanatkârları, yüksek sosyete hayatını tahlil etmiştir.¹³³

Eser kendi içinde 3-7 sayfalık bölümlere ayrılan iki kısımdan ibarettir. *Sürgün*'de olduğu gibi bu eserde de bölüm ve kısım başlıkları yoktur. Romana Cumhuriyet sonrası sosyal durumun ortaya çıkardığı mevki sahibi bir memurun çok şiddetli sinir krizi geçirmesine sebep olan vakanın nasıl ortaya çıktığı anlatılarak başlanmıştır. Sonra kahramanların geçmişleri, ruhi durumları, birbirleriyle o güne kadar olan münasebetleri, yaşadıkları hayat tarzı eserin çeşitli bölümlerinde vakanın hazırladığı imkân nispetinde verilmiştir. *Anahtar*, eserin erkek kahramanının hayatından alınan bir kesit ile başlar. Sonra vakanın oluş sebebi ve tarzını açıklamak üzere çevre ve kahramanlar hakkında bilgi verilir. Kenan Bey, evinin anahtarını kaybettiği için hanımının çantasından gizlice bir anahtar alır; sobacıya aynısını yaptırır. Fakat bu anahtar evinin kapısını açmaz. Bunun üzerine karısının, kendi evinden başka bir kapıyı açıp içeri girdiği düşüncesine kapılır. Cumhuriyet sonrası İstanbul'una ait hayat sahneleri ve çeşitli tipler bu şüphenin etrafında tanıtılır. Çevre, II. Dünya Savaşı yıllarında İstanbul'un yüksek sosyete muhitidir.¹³⁴

Eser, Cumhuriyet sonrasında İstanbul'da yaşayan ve dış görüşünü Garplı olmasına rağmen zihni yapısı Doğulu olan Türk toplu-

2004, s. 142-145.

¹³² S. K. Karaalioğlu, 1983, s. 399.

¹³³ N. S. Banarlı, 1984, s. 1207.

¹³⁴ Refik Halid Karay, *Anahtar*, 2. baskı, İstanbul, İnkılap Yayınevi, 1994; B. Necatigil, 2005, s. 28.

munun yaşadığı ikilemlerden doğan dramını ortaya koymaktadır. İşlediği bu konu düşünülerek *Anahtar*'a sosyal roman demek mümkündür. Kenan Bey'in, sinir krizlerinin asıl sebebi toplum yapısındaki düalizmdir. Çünkü anahtar etrafında doğan şüphe de aynı kaynağa bağlanır.¹³⁵

Bu Bizim Hayatımız

1950¹³⁶ yılında yayımlanan ve 1947-1948 yıllarında imparatorluk zamanından kalma ailelerin dramını Mısır Kapı Kethüdası Şair Hayret Efendi'nin torunu Mazlum Sami Bey çevresinde anlatan bir romandır. Roman, yalnız bir sınıf ve zümreyi değil, belirtilen yıllarda İstanbul'un bütün hayatını konu almıştır.

Fakat yine de ağırlık noktası yüksek sosyete muhitidir. Salon adamı yaradılışlı yazar, bu çevreden ayrılamaz. Eser, üç kısımdan ibarettir. Birinci ve üçüncü kısımlar on üç, ikinci kısım ise on iki bölüme ayrılmıştır. Romanın bölümlerinin yalnız romen rakamı ile ayrılması bakımından *Sürgün* ve *Anahtar*'a benzediğini, üç kısma ayrılması ve her kısmın mahiyetini anlatacak bir başlık taşıması gibi özellikleri ile de *Yezidin Kızı* ve *Çete*'yi hatırlattıklarını söyleyebiliriz.

Eserdeki tiplerin ekserisi ya değişen şartlara intibak edemeyen eski devir yüksek zümre hayatını dış görünüşteki değişikliğe rağmen devam ettirenler ya da yeni sosyal şartların ortaya çıkardığı davranış ve hareketleriyle kültürsüz olduğu anlaşılan vuruncu zenginlerdir.¹³⁷

1947-1948 yıllarında, Osmanlı İmparatorluğu devrinde devlet ricalinden olan zatların çocuklarının elinde konak ve yalıların na-

¹³⁵ Ş. Aktaş, 2004, s. 145-147.

¹³⁶ S. K. Karaalioğlu, 1983, s. 399.

¹³⁷ O. N. Ekiz, 1984, s. 110.

sıl dejenere edildiğini hikâye etmiştir.¹³⁸ Yazarın İstanbul'dan bahseden bütün eserlerinde bozulan yalı ve konak hayatı, vur-guncu zenginlerin yaşadığı apartmanlarla mukayese imkânı hazırlanarak anlatılmıştır. Refik Halid eserlerinde, şikâyetçi olduğu bu durumdan, XIX. yüzyılın sonu ve XX. yüzyılın başlarında, Türk toplumunun geçirdiği sosyal değişikliklere intibak edemeyen eski rical çocuklarını sorumlu tutar; onların etraflarında dönen siyasi ve sosyal olaylara aldırmaayan mirasyediler olduğunu ısrarla ifade eder.

Ayrıca, kendi millî benliklerinden uzak, dış görünüşü ile Avrupaî olan hayat tarzlarını kınar. Bu durumun siyasi sorumlusu olarak da İttihat ve Terakki'yi göstermektedir. Yazarın bu eseri ve hayatı bir arada düşünüldüğünde Refik Halid'in kendisinin, yakınlarının ve benzerlerinin hatıralarını eserlerinde işlediği anlaşılır.

Örneğin romanlarında erkeklerin kadınlardan 15-20 yaş büyük olması da romancının hayatıyla ilgilidir.¹³⁹

Nilgün

Hayatını yazılarından kazandığı parayla sürdürmüş olan Refik Halid, 1950¹⁴⁰ yılında yazdığı *Türk Prensesi Nilgün* ile yurt dışında geçirdiği günlere ait hatıralarını ikinci defa hikâyeleştirmeye başlamıştır. *Nilgün*, Karay'ın arkadaşından dinlediği bir vakanın Orta Doğu'yu bilen yazar muhayyilesinde roman tekniğine uygun olarak geliştirilmesi sonucu ortaya çıkan bir romandır.¹⁴¹

¹³⁸ Refik Halid Karay, *Bu Bizim Hayatımız*, 2. bsk. İstanbul, İnkılap ve Aka Yayınevi, 1964.

¹³⁹ Ş. Aktaş, 2004, s. 147-151; B. Necatigil, 2005, s. 83.

¹⁴⁰ N. Ziya Bakırcıoğlu, *Başlangıcından Günümüze Türk Romanı*, İstanbul, Ötüken Yayınları, 1983, s. 251.

¹⁴¹ Adile Ayda, *Böyle İdiler Yaşarken* adlı eserinde Refik Halid'le yaptığı bir söyleşide *Nilgün*'de tasvir ettiği memleketleri gezip gezmediğini sormuş;

Bir cilt olarak yazılan *Türk Prensesi Nilgün*'e okuyucudan gelen istek üzerine *Mapa Melikesi Nilgün ve Nilgün'ün Sonu* eklenmiştir.¹⁴²

Eserin ilk baskısı yukarıda belirtildiği gibi üç ayrı kitap olarak yapıldığı hâlde, 1960 yılında yazar hayatta iken *Nilgün* müsterek adı altında bir cilt olarak ikinci defa basılmıştır.¹⁴³ Ancak bu baskıda eser diğer romanlardan farklı olarak, I, II, III kitap diye üst bölümlere ayrılmıştır.

Şimdiye kadar incelediğimiz romanlarda ise kısımlar ve bölümler vardı. İzahımızdan da anlaşılacağı gibi, *Nilgün*'de kitap, kısım ve bölüm olmak üzere üçlü bir ayırım söz konusudur. Ancak bu eserde bölümleri, başlık ve numarayla birbirinden ayırmak yerine tertipte aralık bırakma yolu denenmiştir.¹⁴⁴

Eser, İtalyanlar'ın Habeşistan'a sevkıyat yaptıkları 1936 senesinde şarka sefer yapan Conte Verdi adındaki bir yolcu vapurunda seyahat eden erkek kahramanın yolculukla ilgili hatıralarını anlatması ile başlar.

Nilgün'de de erkek kahramanın vapurda yolcu olduğu belirtildikten sonra fizyolojik yapısı ve karakterinden söz edilmiş, eserde olayın akışını hazırlayacak kadının vücut yapısı çeşitli durumlarda takındığı değişik tavır ve hareketler anlatılarak tanıtılmıştır.¹⁴⁵

yazar ise hiçbirini görmediğini söylemiştir. Bu da yazarın eserlerinde büyük oranda tahayyüleden ve yaptığı ön araştırmalardan istifade ettiğini göstermektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. A. Ayda, 1984, s. 116-117.

¹⁴² Yazarın bu eseri en çok satılan romanlarından biridir. Bu ilgi nedeniyle roman iki defa filme çevrilmiş ve büyük beğeni kazanmıştır. *Dünya*, "Refik Halid Karay'ın Romanı Tekrar Çevrildi -Nilgün-", 22.02.1968.

¹⁴³ S. K. Karaalioğlu, 1983, s. 399.

¹⁴⁴ Refik Halid Karay, *Nilgün*, 4. baskı, İstanbul, İnkılap Yayınevi, 1986; O. Öner toy, 1984, s. 23.

¹⁴⁵ O. Okay, 2001, s. 481-482.

İki kahramanın birbirine hissi olarak bağlanmaları, karşılıklı münasebetleri anlatılarak belirtilmiştir.

Refik Halid'in buraya kadar incelediğimiz eserlerinde, bu hissi bağlılık vakanın devamını sağlayan asli unsur, tabii çevreye şekline veren renk, ayrı tabloları birbirine bağlayan kopmaz bağıdır.

İşte bu bağlılık etrafında, iki enteresan tipin sükûn içinde birleşmeden önce birbiriyle olan münasebetleri yaşadıkları çevrenin coğrafi özellikleri derin siyasi ve sosyal yapısıyla olan alakalarına da önem verilerek anlatılır.

Bütün bunlar tiplere uygun olarak icat edilen olaylar etrafında ele alınmıştır. Eserde birinci derecede iki kahraman arasındaki aşka dayalı hissi ilgi etrafında Uzak Şark hayatı daha çok o bölgede yaşamak mecburiyetinde kalan Türkler'in yaşayış tarzına ve birbiriyle olan münasebetlerine önem verilerek anlatılır.

Refik Halid'in birçok eserinde işlediği siyasi meselelerden biri de, yurt dışına çıkmaya mecbur edilen Osmanlı hanedanı mensuplarının akıbetleri ve bu ailenin ismiyle Müslüman memleketlerinde çevrilen oyundur. *Sürgün ve Nilgün*'de işlenen konulardan biri de budur.

Her iki eserinde de yazar, 1922'den sonra memleket hudutları haricinde yaşamaya mecbur edilen insanların birbirleriyle olan münasebetlerini ve hayatlarını devam ettirmek için başvurdukları çareleri olayın hazırladığı imkânlardan faydalanarak hikâye eder. Hatta denilebilir ki bu meselelerden bahsetmek için ana vaka ile pek az ilgili olan yeni olaylar icat eder. Refik Halid'in yurt dışındaki coğrafi bölgelerde geçen olayları hikâye eden romanlarında zaman zaman İstanbul'a özellikle çocukluk yıllarına ait hatıralara sığındığını da ifade edebiliriz.¹⁴⁶

¹⁴⁶ Ş. Aktaş, 2004, s. 151-155; O. Öner toy, 1984, s. 23.

Yer Altında Dünya Var

Uzak Şark memleketlerindeki hayat hakkındaki duyduklarını, okuduklarını Artist Ömer'in tahrikiyle *Nilgün*'de hikâyeleştiren yazar, 1953¹⁴⁷ yılında kaleme aldığı *Yer Altında Dünya Var* adlı romanıyla tekrar ikinci sürgün yıllarında yakından tanıdığı Orta Doğu'ya dönmüştür. Refik Halid'in yurt dışında geçirdiği senelerin izlerini taşıyan meseleler, en iyi şekilde *Yer Altında Dünya Var* adlı romanda işlenir.¹⁴⁸ Bu meseleler genel anlamda Suriye'de arazisi olan Türkler'in durumu ve I. Dünya Savaşı'nda, İngilizler'in Araplar'a para vererek onları Türkler aleyhine çevirmelerini önlemek amacıyla Cemal Paşa tarafından gönderilen Osmanlı altınlarının nasıl kaybolduğudur.¹⁴⁹

Eser, başlangıç ve netice bölümlerinin haricinde beş kısımdan ibarettir. Birinci ve üçüncü kısım bölümlere ayrılmamıştır. İkinci ve dördüncü kısım ise üç bölümdür. Kısımların ayrıca bir başlık ismi yoktur, bölümler arasına da yalnız yıldız konmuştur. Romanın sonunda başlangıç ve netice bölümlerinin haricinde kalan beş kısmın hayal mahsulü olduğu ifade edilir. *Yer Altında Dünya Var*'ın başlangıç ve netice haricinde kalan kısımları, çiftlik sahibi Nebil Bey'in yazdığı romandır. Refik Halid Karay üzerinde durduğumuz eserde yeni bir teknik denemiştir.¹⁵⁰

Dişi Örümcek

1953¹⁵¹ yılında kaleme alınan bu roman dört kısımdan ibarettir. İlk üç kısmı sıra sayı sıfatları ile birbirinden ayrıldığı hâlde dördüncü kısma *Son Kısım* adı verilmiştir. Refik Halid'in buraya

¹⁴⁷ S. K. Karaalioglu, 1983, s. 399.

¹⁴⁸ O. N. Ekiz, 1984, s. 108-109.

¹⁴⁹ Refik Halid Karay, *Yer Altında Dünya Var*, 5. bsk. İstanbul, İnkılap Yayınevi.

¹⁵⁰ Ş. Aktaş, 2004, s. 155-157.

¹⁵¹ S. K. Karaalioglu, 1983, s. 399.

kadar incelediğimiz romanlarının ekseriyetinde eserlerini üç kısma ayırdığını belirtmiştik.

Çete'de olduğu gibi burada da konunun zorlaması ile dördüncü kısmı da kaleme almıştır. Ancak özellikle son kısım olduğunu da belirtme ihtiyacı duymuştur. Bunları göz önüne alarak Refik Halid'in eserini üç kısım olmak üzere planladığını, mecbur kaldığında *Son Kısım* başlığı altında bir kısım daha ilave ettiğini söyleyebiliriz.¹⁵²

Dişi Örimcek Suriye'de geçen bir aşk romanıdır. Kahramanların ekserisi Türk ve Ermenidir. Yerli insanların sayısı pek azdır. Refik Halid'in Türkiye'nin güney komşularının topraklarında cereyan eden olayları konu alan romanlarındaki kahramanların ekserisinin Türkiye ve Türkiye'de uzun müddet yaşamış insanlar olduğunu belirtmek gerekir.

Bu kahramanlar, Türkiye hudutları haricine ya sürgün olarak ya da arazi meselesi için çıkıyorlardı. *Dişi Örimcek*'te yazar bu iki sebebe bir üçüncüsünü ekliyor; söz konusu asli kahramanlar yurt dışında resmen görevli Türk memurları; çevre de Türk konsoloslugu ve burada çalışan memurların çevresidir.¹⁵³

Üzerinde durduğumuz romanda ikinci derecede kahramanlar Türkiye'den sürüldükten sonra Arap ülkelerinde zengin olan Ermeniler'dir. Güney ülkelerindeki Türk konsoloslugu mutihinde dönen aşk maceralarından sonra yazar bir daha bu bölgeye dönmek üzere dikkatini Türkiye üzerine çevirmiştir.¹⁵⁴

Bugünün Saraylısı

Yazarın 1954¹⁵⁵ yılında kaleme aldığı *Bugünün Saraylısı*, dört kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısım *Düzce'den Gelen Kız*, ikinci

¹⁵² Refik Halid Karay, *Dişi Örimcek*, İstanbul, İnkılap ve Aka Yayınevi, 1974.

¹⁵³ O. N. Ekiz, 1984, s. 110.

¹⁵⁴ Ş. Aktaş, 2004, s. 157-160.

¹⁵⁵ S. K. Karaalioglu, 1983, s. 399.

kısım *Pavyona Giden Kız*, üçüncü kısım *Modern Hayat Saraylısı*, son kısım *Beklenen Kadın* adını taşır. Her kısım da kendi içinde bölümlere ayrılmıştır. Kısım başlıkları, eserin kahramanı olan Aysen'in küçük şehir hayatından yüksek sosyete hayatına geçerken yaşadığı olaylara göre kurgulanmıştır. *Düzce'den Gelen Kız* kendi içersinde sekiz bölüme ayrılmıştır.¹⁵⁶

Eser II. Dünya Savaşı yıllarında Gedikpaşa'da hayatlarını güçlükle devam ettiren Ata Efendisi ailesi tanıtılarak başlanmıştır. *Memleket Hikâyeleri* yazarının ilk hikâyesi olan *Aysen'in Taliî*'nde de vaka İstanbul'un kenar semtlerinden birinde geçmişti. Aradan 43 yıl geçtikten sonra romancı bu eserinde tekrar Gedikpaşa'da kendi hâlinde yaşayan bir aileyi tanıtır. Romanın ilk bölümlerinde II. Dünya Savaşı yıllarında Gedikpaşa'da maddi imkânsızlıklar içinde yaşamak zorunda kalan bir aile, ev reisi Ata Efendi'nin geçmişine ve akrabaları Yaşar Efendi'yle alakalarına dikkat edilerek anlatılır.

Önce Yaşar'ın Ata Efendi'ye gönderdiği mektubun sonra da Aysen ile ilk karşılaşmanın aile fertleri üzerinde bıraktığı tesir nakledilerek söz konusu ailenin maddi ve manevi yapısı ortaya konmuştur.¹⁵⁷ Ata, Meşrutiyetten önce bir paşa konağında aşçıbaşı olan bir babanın oğludur. Eserde Yaşar harp yıllarının getirdiği düzensizlikten faydalanarak zengin olur. Yaşar'a nispetle daha karakterli, kültürlü, hayat tecrübesi olan Ata Efendi ise güç bela geçinir. Yaşar'ın kızına gönderdiği para sayesinde maddi durumunu birazcık düzeltir. Refik Halid Karay, yazı hayatının birinci devresinden itibaren siyasi ve sosyal karışıklıklardan faydalanarak haksız servet sahibi olan insanların hayatını çok defa mi-zahi bir dil ile eserlerinde işlemiştir.

¹⁵⁶ Refik Halid Karay, *Bugünün Saraylısı*, İstanbul, İnkılap Yayınevi, 2002.

¹⁵⁷ O. N. Ekiz, 1984, s. 109.

Bu romanda da II. Dünya Savaşı yıllarında kaçakçılık sayesinde çok zengin olan Yaşar'ı, kızı ile münasebetlerinin hazırladığı imkân nispetinde anlatır. Zira romanın esas kahramanı Yaşar'ın kızı Ayşen'dir. Ayşen üvey annesinin ölmesi neticesi yalnız kalmıştır. Yaşar işi icabı devamlı olarak memleketi Bolu'nun dışındadır. Kızı ile ilgilenenler diye Ayşen'i İstanbul'da oturan akrabası Ata Efendi'nin yanına gönderir.

Refik Halid bu eserde II. Dünya Harbi yıllarında İstanbul'un kenar semtlerinde hayatlarını sürdüren insanların yaşayışlarını, komşuluk münasebetlerini, aile anlayışlarını, para karşısındaki tutumlarını, Ayşen ve Ata Efendi'yle diğer aile fertlerinin karşılıklı münasebetleri çevresinde anlatır. Ata Efendi belirtildiği gibi çocukluk ve gençlik yıllarında Osmanlı konak hayatının içinde yaşamıştır. İhtiyarlığında ise uzaktan akrabası olan Ayşen'in sözde hamisi olma görevi ile modern hayatın içine girer. İki ayrı devrin müşahidi durumundadır. Meşrutiyet öncesi ve Cumhuriyet sonrası her iki devri nefsinde mukayese eder. Onun bu durumu Türk toplumundaki değişmeyi ve iki devrin benzer taraflarını daha objektif olarak ortaya koymaya yarar.

Refik Halid, İstanbul'dan bahseden diğer romanlarında olduğu gibi *Bugünün Saraylısı*'nda da II. Meşrutiyet öncesi İstanbul'u ile yaşadığı devri çeşitli yönleriyle mukayese eder, genellikle de eski devri üstün çıkarır. Romancı, Cumhuriyet devrinde iş ve ticaret hayatında sözü geçen insanların geçmişini Ata Efendi gibi yaşlı tiplerin hatıralarından faydalanarak ortaya koymaya çalışmıştır.¹⁵⁸

2000 Yılın Sevgilisi

Bugünün Saraylısı ile aynı yılda 1954'te¹⁵⁹ kaleme alınan *2000 Yılın Sevgilisi* yazarın eserleri arasında değişik bir karakter arz eder.

¹⁵⁸ Ş. Aktaş, 2004, s. 160-164.

¹⁵⁹ N. Z. Bakırcıoğlu, 1983, s. 251.

Şimdiye kadar incelediğimiz eserlerde, hatıraların romanlaştırıldığı, sosyal yapının bazı olaylar etrafında verildiğini, gezilip görülen bölgelerin seyahat zevkinden faydalanılarak anlatıldığını gördük.

Eserlerin bazıları duygusal tarafları ağır bastığı için aşk romanı karakterindeydi. Fakat *2000 Yılın Sevgilisi* tarihî roman olduğu için diğer eserlerinden ayrılır. Eser dört kısımdan ibarettir. Her kısımda erkek ve kadın kahramanların adları başlık olarak yazılmıştır. İlk kısmında Güldal ile Fahir'in karşılaşmaları anlatılır. *Yezidin Kızı* ve *Nilgün*'deki gibi *2000 Yılın Sevgilisi*'nde de ilk tanışma yolculuğa başlarken olmuştur. Kahramanların birbirlerini ilk nazarda beğenmeleri de diğer eserlerde görülmüştü. Burada da Güldal, Fahir'i uzaktan görünce beğenir ve ilgi bekler.¹⁶⁰

İskenderun garında bu şekilde tanışma, yolculuk esnasında gelişir. Zira her ikisi de yataklı vagona seyahat ettikleri gibi kompartmanları da birbirine bitişiktir. Doktor Fahir Bey, Güldal'ı çok eskiden doğumundan önce tanıdığını söyleyerek genç kızı merak içinde bırakır. Ayrıca yataklı vagon memuru Haydar Bey'in kahve falına bakarak Güldal'a söyledikleri de genç kızın merakını tahrik eder. Sonra Doktor Fahir Bey, Güldal'a kendisini 2000 yılından beri tanıdığını önce isminin Tamara sonra Zerrintaç son zamanda da Güldal olduğunu her devirde sevgilisinin kendisi olduğunu söyler. Bütün bunlar kızı şaşkınlık içinde bırakır. Şüphe ve tereddütlerine rağmen genç kız, Doktor Fahir'den 2000 Yıllık macerasını dinlemek ister.¹⁶¹

Eserin ikinci kısmı Parmis ile Tamara bölümünde Fahir, 2000 yıl öncesini nasıl ve nereden hatırladığını, Güldal ile -o zamanki ismiyle Tamara- ortak macerasının nasıl başlayıp nasıl bittiğini anlatır. Ali Pars-Zerrintaç hikâyesini anlatmaya başlarken

¹⁶⁰ Refik Halid Karay, *2000 Yılın Sevgilisi*, İstanbul, İnkılap ve Aka Yayınevi, 1972; O. Öneroy, 1984, s. 24.

¹⁶¹ O. N. Ekiz, 1984, s. 109.

de “Daha evvel okudum mesela Evliya Çelebi Seyahatnamesi ile İbn-i Bibi ve Yazcızade'nin Selçuknamelerinde bazı malumâta da rastlamıştım” der. Bu ifade şu gerçeği ortaya çıkarır: Refik Halid Karay, 2000 Yılın Sevgilisi romanını yazmadan önce çeşitli eserler karıştırarak bir ön hazırlık yapmıştır. Anlatılan her iki tarihî hikâyenin geçtiği yer, birbirine çok yakındır. Söz konusu hikâyelerde de bu bölgeye geçmişte hâkim olan ve toprak parçası üzerinde silinmez izler bırakan iki ayrı medeniyetten bahsedilir. Biri eskidir ona ait her eser toprak altındadır. Bu Roma medeniyetidir. Diğeri ise Selçuklu medeniyetidir ki eserleri ve o dönemde konulan isimleri hâlâ yaşamaktadır.

Eserin dördüncü kısmında (1950-3950), Güldal ve Fahir'in İskenderun-İstanbul arasında yaptıkları yolculuk neticesi, birbirini nasıl sevdikleri delikanlının genç kızı nerede tanıdığı hikâye edilir.¹⁶²

İki Cisimli Kadın

Refik Halid, 2000 Yılın Sevgilisi'nden sonra 1955¹⁶³ yılında *İki Cisimli Kadın* romanını kaleme almıştır. Eser dört kısımdan ibarettir. 2000 Yılın Sevgilisi'nde bir ruhun üç ayrı tarihî devirde, yeryüzünde yeniden yaşamasından söz edilmişti. *İki Cisimli Kadın*'da ise ruhun aynı zaman diliminde, biri Güney Afrika'da Hint Okyanusu kıyısında Natal Eyaletinin Duhran şehrinde; diğeri Türkiye'nin Abant Gölü civarında olmak üzere, iki ayrı şekli taşıdığı hikâye edilir.

Söz konusu iki romanın birincisinin 1954, ikincisinin 1955'te yazılması, yazarın bu yıllarda psikoloji ile meşgul olduğunu düşündürmektedir.¹⁶⁴

¹⁶² Ş. Aktaş, 2004, s. 165-173.

¹⁶³ N. Z. Bakırcıoğlu, 1983, s. 251.

¹⁶⁴ Refik Halid Karay, *İki Cisimli Kadın*, İstanbul, İnkılap ve Aka Yayınevi, 1972.

İki Cisimli Kadın'da, XX. yüzyılın başlarında Türkiye'nin geçirdiği siyasi kargaşalıklar neticesi, Arap memleketleri, Amerika, Afrika ve Kanada gibi uzak memleketlerden birinde, macera hayatına sürüklenmiş bir Türk'ün hayat hikâyesi, yabancı ve uzak memleketlerde karşılaştığı vatandaşlarla münasebeti; Abant Gölü çevresinde tesadüf ettiği bir kadının benzerlik yüzünden bozuk zihni durumunu tamamen altüst etmesini hikâye eder.¹⁶⁵

Yazarın *Yezidin Kızı, Sürgün, Anahtar, Nilgün, Yer Altında Dünya Var, Dişi Örümcek, Bugünün Saraylısı* adlı romanlarında olduğu gibi bu eserde de ruhi buhran geçiren tipler vardır. Bunlar Pervin, Reha ve Elvin'dir. *İki Cisimli Kadın*'da ayrıca yüzellikler listesine dâhil edilip yurt dışına gönderilen Bandırma köylerinden Hoca Mustafa Efendi ailesinin ve iki kızının akıbeti de anlatılır.¹⁶⁶

Kadınlar Tekkesi

Yazar *İki Cisimli Kadın*'dan sonra 1956¹⁶⁷ yılında *Kadınlar Tekkesi*'ni kaleme almıştır. Romancı esere başlamadan önce anlatılan vakanın II. Dünya Savaşı'nın devam ettiği yıllarda İstanbul'da yaşandığını ifade eden *Başlangıç* ismi altında kısa bir yazı yazmıştır.

Bu yazıda vakayı, 1941 yılında haftalık yazısını vermek üzere gittiği gazete idarehanesinde duyduğunu ve bununla ilgili röportaj hazırlığını okuduğunu anlatır. Yüksek sosyete de ruhi bunalım neticesi sahte bir şeyhin okuduğu tasavvufi şiirler ve yine aynı mahiyetteki sözlerle insanlarla şeyhin münasebetlerini hikâye eden bu eser, dörder kısma ayrılan iki ciltten ibarettir. *Kadınlar Tekkesi*'nde olay sahte Şeyh Bakî'nin etrafında dönmektedir.¹⁶⁸

¹⁶⁵ O. N. Ekiz, 1984, s. 110.

¹⁶⁶ Ş. Aktaş, 2004, s. 173-176.

¹⁶⁷ S. K. Karaalioğlu, 1983, s. 399.

¹⁶⁸ O. N. Ekiz, 1984, s. 109.

Burada sosyete çevresindeki zengin hanımları neden ve nasıl etrafında toplayıp halayık gibi kullandığını izah etmek için Şeyh Baki tanıtılmıştır. Baki Anadolu kazaskerlerinden Malkaralızade Ahmed Münip Efendi'nin oğludur.

Babasının vefatından sonra nakit ve mülk ne kaldıysa az zamanda mirasyedi zevki ile yiyip bitirmiştir. Bir aile dostunun sayesinde tahrirat kâtibi olarak taşraya gider. Yabancı lisan bildiği, düzgün ve doğru yazı yazdığı, yakışıklı olduğu için Vali ve Kumandan Müşir Kevkep Paşa'nın dikkatini çeker. Vali onu önce vilayet merkezine aldırır. Sonra da mektup kalemi mümeyyizliği ile hususi kâtipliğine tayin ettirir.

O zaman Müşir Kevkep Paşa'nın kızı Bersad Hanım'la gizli aşk hayatı yaşar. Bu gizli macera evlenme ile neticeleneceği anda Baki Efendi, Saraçlar Şeyhi Feyzi Efendiye rastlar; her şeyi bırakıp kaçır kaybolur. Gençliğinden itibaren belirli bir düzen içinde gelişen bir şahsiyete sahip değildir. Ruhi bunalımlar geçiren Kazaskeroğlu, Kevkep Paşa'nın delaleti ile yeniden uzak bir vilayete mektupçu olarak tayin edilir. Orada amiri olan valinin kızı Ferhunde Hanım'la evlenir. Az sonra da vazifeden ayrılır. İstanbul'da Kıztaşı civarında kiraladığı konağa yerleşir ve şeyhliğe başlar.

Cumhuriyet'ten sonra teşekkül eden yüksek sosyete muhitinde -özellikle kadınlar arasında- şuur bozukluğundan başka özelliği olmayan şehvani şeyhin itibar bulmasına sebep, okuduğu tasavvufi şiirler ve rastgele söylediği aynı mahiyetteki sözlerden başka, 40 yıl önceki sevgilisi Kevkep Paşa'nın kızı Bersad ile hazırladıkları tuzaktır.

Bersad, elinde birçok maddi imkân olduğu için yeni sosyetenin sayılı simalarındandır. Roman bu kurgu üzerine bir sahte şeyhin sosyete muhitinde din ve tasavvufu kullanarak yaptığı davalaverelerinin anlatıldığı çok önemli bir eserdir.¹⁶⁹

¹⁶⁹ Gülşen Ağzıkara, *Refik Halid Karay'ın Kadınlar Tekkesi Romanında Dini-Tasavvufî Muhteva*, Ankara, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Lisans Tezi, Kütüphane Yer Numarası: 4-B 0071078.

Kadınlar Tekkesi, tekke ve zaviyeler kapatıldıktan sonra sahte bir şeyhin yüksek sosyete muhitinde nasıl tutunduğu ve şehvani arzularını tatmin etmek için bu müesseseyi nasıl istismar ettiği tezini açıklamak için yazılmış bir eserdir.¹⁷⁰

Şeyh Bakî'nin karşısına Fikri Can tipini çıkarmakla yazar, cidden ilmi ve tasavvufi bilgisi olan insanların, Cumhuriyet'ten sonra, kendi hâllerinde mütevazı ve temiz bir hayat sürdüklerini ortaya koymuştur. Romanda anlatılan sahte şeyhlik müessesesinin kurucusu Bakî ve Bersad, Osmanlı İmparatorluğu yıkılmadan önce mevki sahibi olmuş, isim yapmış insanların çocuklarıdır. Meseleye bu açıdan bakıldığında Osmanlı Devleti'ni idare edenlerin, son zamanlarda kendi çocuklarına sağlam bir terbiye veremedikleri ortaya çıkar.¹⁷¹

Karlı Dağdaki Ateş

Kadınlar Tekkesi'nden sonra Refik Halid Karay, yine 1956'da¹⁷² *Karlı Dağdaki Ateş* adlı romanı kaleme almıştır. Eser birincisi yedi, ikincisi beş bölüme ayrılmış iki kısımdan ibarettir. *Karlı Dağdaki Ateş*, Refik Halid'in romanları arasında konusunu yalnız Anadolu'dan alan tek eseridir.¹⁷³ Yazar romanlarında İstanbul yüksek sosyetesine ait hayat olaylarını hikâyeleştirmişti. Bu eserde Bursa'nın yüksek sosyetesini teşkil eden insanlardan, onların birbiriyle olan münasebetlerinden ve müşterek eğlencelerinden söz edilmektedir.¹⁷⁴

¹⁷⁰ Ş. Aktaş, 2004, s. 176-181.

¹⁷¹ Refik Halid Karay, *Kadınlar Tekkesi*, 2. bsk. İstanbul, İnkılap Yayınevi, 1999.

¹⁷² S. K. Karaalioğlu, 1983, s. 399.

¹⁷³ Bk. "Refik Halid Karay", *Başlangıcından Günümüze Büyük Türk Klasikleri Ansiklopedisi*, s. 78.

¹⁷⁴ Refik Halid Karay, *Karlı Dağdaki Ateş*, İstanbul, Arif Bolat Yayınevi.

Karlı Dağdaki Ateş'in asıl kahramanı genç ve güzel bir kız olan Binnur'dur. Roman bu kızın hayatından alınan bir kesitle başlar, eserin devamında söz konusu kimsenin başlangıçta anlatılan duruma nasıl geldiği hikâye edilir. Burada önce Binnur'un trajedisi ortaya konur¹⁷⁵ sonra bunun etrafında genç kızın fiziki ve psikolojik yapısı, sosyal seviyesi, bilgisi, anlatılan olayla ilgili olarak münasebette bulunduğu kimseler vakanın akışı içinde anlatılır. Yazarın bu eseri bir aşk romanı mahiyetindedir.¹⁷⁶

Dört Yapraklı Yonca

1957 yılında¹⁷⁷ kaleme alınan bu romanın 20 sayfa süren başlangıç bölümünde Acıbadem Yatılı Kız Lisesi'nde okuyan dört genç kızın Dört Yapraklı Yonca adında bir cemiyet kurmaları ve cemiyet için hazırladıkları nizamnameye göre hayatları boyunca birbirlerine yardım edeceklerine dair namusları üzerine yemin etmeleri anlatılmaktadır.¹⁷⁸

Romanlarında genç kız ve kadınlara çok yer veren yazar, bu eserinde daha çok tiplerin hayata intibakı meselesi üzerinde durmakta, kızların yetişme tarzı hakkında bilgi verirken aile yapısını da tanıtmaktadır.

Cemiyet üyesi kızların üçünün ailesi İstanbul'da, birinin ise İskenderun'da oturmakta, dördü de aynı okulda yatılı okumaktadır. İskenderunlu genç kız Yonca'nın, mektep tatil olduktan sonra İstanbul'dan memleketine gidinceye kadar kompartımanda Dört Yapraklı Yonca cemiyeti ve arkadaşlarıyla ilgili düşüncelerini roman tekniği içinde anlatması neticesi bu eser ortaya çıkmıştır.¹⁷⁹

¹⁷⁵ O. N. Ekiz, 1984, s. 109.

¹⁷⁶ Ş. Aktaş, 2004, s. 182-184.

¹⁷⁷ Emin Karaca, *150'likler*, İstanbul, Altın Kitaplar Yayınevi, 2004, s. 95.

¹⁷⁸ O. N. Ekiz, 1984, s. 109.

¹⁷⁹ Refik Halid Karay, *Dört Yapraklı Gonca*, İstanbul, İnkılap Yayınevi, 2005.

Fiziki ve ruhi bakımdan sağlam yaradılışı Ashhan, Kırım Hanları sülalesine hürmetkâr bir dayının yanında serbest bir şekilde yetişir. Yazar, Ashhan'ı Türk toplumu içinde bulamadığını çeşitli vesilelerle ifade ettiği ve arzuladığı genç kız tipi olarak karşımıza çıkarır.

Bir genç kızın Kırım Hanı soyundan gelmesi yazarın arzusudur. Romancının büyük annesi Kırım Hanı giraylarından. Genel anlamda bakıldığında eserde önceden tespit edilen bu dört ayrı genç kız tipinin, olgun kadın durumuna gelinceye kadar geçirecekleri maceralar anlatılmaktadır.¹⁸⁰

Sonuncu Kadeh

Yazarın ölmeden önce 1965¹⁸¹ yılında kitap olarak yayımlanan son romanı *Sonuncu Kadeh*'tir. Eser dört bölümden oluşmaktadır.

Yazarın romanlarında genellikle genç insanların gönül maceraları anlatıldığı hâlde bu romanda birbirine zıt hayat süren iki yaşlı insan üzerinde durulmuştur.¹⁸²

Bunlardan biri Murad Naci'dir. Murad Naci çevik adımlarla yürüyen uzun boylu, yakışıklı, iyi giyinen, varlıklı bir adamdır.

Büyük bir kereste şirketinin yarı hissesine sahiptir. Diğeri her şeyi ile Murad Naci'nin zıddı olan Cemşit'tir. Roman bu iki erkek şahsın arasında geçen, geçmişe dayanan aşk ve his maceraları üzerine kurulmuştur.¹⁸³

Her ikisinin de gençlik yıllarında yaşadıkları aşklar, manevi ıstıraplar, yaptıkları avarelikler romanın asıl konusunu oluşturmaktadır. Eserin herhangi bir tezi yoktur.¹⁸⁴

¹⁸⁰ Ş. Aktaş, 2004, s. 184-186.

¹⁸¹ A. Kabaklı, 2002, s. 781; S. K. Karaalioğlu, 1983, s. 399.

¹⁸² Refik Halid Karay, *Sonuncu Kadeh*, İstanbul, İnkılap Yayınevi, 1991.

¹⁸³ Ş. Aktaş, 2004, s. 187.

¹⁸⁴ O. N. Ekiz, 1984, s. 100-103.

Yerini Seven Fidan

Refik Halid Karay'ın bu romanında II. Dünya Savaşı yıllarında Anadolu'dan İstanbul'a okuyarak zengin ve ünlü olmak amacıyla gelen Erbil'in macerası anlatılmaktadır. Yazarın pek çok romanında olduğu gibi bu romanda da mevzu aşk düşüncesi üzerine kurulmuştur.¹⁸⁵ Roman yazarın vefatından 12 yıl sonra 1977 yılında yayımlanmıştır.¹⁸⁶ *Yerini Seven Fidan*, *Aydın Ondördü*, *Yüzen Bahçe* ve *Ekmek Elden Su Gölden* isimli romanlar yazarın ömrünün son dönemlerinde hazırladığı ancak kitap olarak yayımlanmadığı eserleridir.

Roman her biri kendi aralarında birçok kısma ayrılmış üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüme bir ad verilmemiştir. Bir konfeksiyoncunun yanında tezgâhtar olarak çalışan Erbil'in üniversitede okumak için kasabadan ayrılmasının hikâye edildiği bu kısımda küçük kasaba eşrafı, kadınları, zihniyetleri ile tanıtılmıştır. Erbil kendisinden önce İstanbul'a gidip zengin ve meşhur olan insanları aklından geçirip hayaller kurarak kasabadan ayrılır. Romanın girişinden anlaşıldığı göre Erbil'in en önemli özelliği kadınlar tarafından çok beğenilmesidir. İkinci bölüm *Fidan Kök Salmaya Başlıyor* adını taşır. İstanbul'da yaşlı dayısının evine yerleşen Erbil bu evde hiç ummadığı kadar güzel ve esrarengiz bulduğu yengesiyile karşılaşır. Adı Nevbahar olan kadın aslında yaşlı dayısının ikinci karısıdır. Erbil okuyup Avrupa'ya gitmek ve sonunda milletvekili olarak kasabasında saygın bir yere kavuşmak ister. Bu yüzden bir taraftan da Almanca öğrenmeye başlar. Sık sık sinir krizleri geçiren ve sonradan gerçek kişiliğini öğrendiği Nevbahar'la aralarında cinsel bir ilişki başlar.

¹⁸⁵ Ş. Aktaş, 2004, s. 188-189.

¹⁸⁶ H. Tuncer, 1994, s. 593; Bk. "Refik Halid Karay", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, c. 5, İstanbul, Dergâh Yayınları, 1982, s. 194.

Nevbahar'dan başka Erbil diğerkadınlar tarafından da beğenilir. Etrafındaki kadınlar sayesinde siyasetle ilgilenmeye, muhitini geliştirmeye başlar. Nevbahar'a olan aşkı yüzünden ideallerini unutmuş gözükür. Etrafındaki insanlar da yine aynı nedenle ondan uzaklaşırlar. Üçüncü bölüm *Fidan Ağaçlanıyor* adını taşır. Erbil Nevbahar'a olan cinsel tutkusu yüzünden amaçlarını gerçekleştiremeyeceğini anlar. Rahatından fedakârlık etme pahasına onu terk eder. Etrafındaki diğerkadınlardan da uzaklaşır. Kendisine küçük bir ev tutup çalışmaya başlar. Böylece ideallerini gerçekleştirip zengin ve ünlü bir insan olmak için tek başına gayret göstermesi gerektiğini anlar. Refik Halid'in romanlarında sık sık karşılaştığımız Anadolu insanının büyük şehirde özellikle sosyete arasında tutunamamasının anlatıldığı bir romandır. Erbil bütün çabalarına rağmen şehirdeki insanlarla uyuşamaz. Romanda yükselme hırsı cinsel tutkuyla birleştirilerek işlenmiştir.¹⁸⁷

Ayin Öndördü

Yazarın ölümünden 15 yıl sonra 1980¹⁸⁸ yılında yayımlanan bu romanı dört bölümden oluşmaktadır. Bu bölümler de kendi içlerinde rakamlarla bazı kısımlara ayrılmıştır. Yazarın romanlarında genellikle insanların gönül maceraları ve aşkları anlatıldığı hâlde, bu romanda bir cinayet olayı ve onun etrafında gelişen diğerkadiseler üzerinde durulmuştur.

Roman bu yönüyle polisiye bir roman karakteri taşımaktadır. Romanın başkahramanı heykeltıraş, eşi Rayiha Hanım ise ressamdır. Çift, Durmuş Efendi isminde birinin İstanbul'da Anadolu yakasında boğaza bakan bir evinde kiracıdırlar. Arabî aylarının 21 Temmuz'u'na tesadüf eden gecenin saat birinde bir kadının cinayete kurban gitmesi, sanatçılıklarının yanı sıra dedektifliği ve

¹⁸⁷ Refik Halid Karay, *Yerini Seven Fidan*, İstanbul, İnkılap ve Aka Yayınevi, 1977.

¹⁸⁸ H. Tuncer, 1994, s. 593; Bk. "Refik Halid Karay", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, c. 5, İstanbul, Dergâh Yayınları, 1982, s. 194.

araştırmayı seven bu çiftin uzun tahkikatlar sonucu cinayeti işleyen kişiye ulaşmaları romanın ana temasıdır. Bu romaniyle Refik Halid'in diğer romanlarından farklı bir tarzda eser yaratmaya çalıştığı ve farklı bir kompozisyona yöneldiği anlaşılmaktadır.¹⁸⁹

Yüzen Bahçe

Yazarın ölümünden 16 yıl sonra 1981¹⁹⁰ yılında yayımlanan bu romanı, üç bölümden oluşmaktadır. Bu bölümler de yine kendi içlerinde rakamlarla kısımlara ayrılmıştır. Roman *Nilgün*'de olduğu gibi bir vapur gezisiyle başlamaktadır. 1954 yılında bir gezi acentesinin tertiplelediği kuzey gezisine çıkan roman kahramanı Rıdvan'ın Fransa, İtalya, Portekiz, İngiltere, Danimarka, İskandinavya'ya kadar uzanan seyahati, gezi sırasında tanıştığı ve cismani özelliklerini sevdiği kadın Lalegül'e nazaran daha cazip olan Gülrevan ile yaşadığı maceralar romanın ana temasıdır.

Daha önce nişanlısından ayrılan ve 35 yaşında olan Rıdvan, bu iki kadın arasında gelgitler yaşayarak, kendi kendine psikolojik tahlillerde bulunmaktadır. Sonunda kendisi gibi temiz ve sakin bir ailenin yavrusu olan Lalegül'ü tercih etmektedir. Yazarın bu romanında dikkati çeken en önemli unsur, diğer pek çok eserinde de olduğu gibi kendisinin bizzat gezip görmediği, tanımadığı coğrafyalar hakkında âdeti kusursuz bir araştırma yapmasıdır. Yazar özellikle aşk ve macera romanları yazmadan önce tarih ve coğrafya üzerine inceleme yaparak olay örgüsünü ve kahramanlarını bu şekilde yönlendirmektedir.¹⁹¹

¹⁸⁹ Refik Halid Karay, *Aydın Ondördü*, İstanbul, İnkılap ve Aka Yayınevi, 1980.

¹⁹⁰ Bk. "Refik Halid Karay", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, c. 5, İstanbul, Dergâh Yayınları, 1982, s. 193; H. Tuncer, 1994, s. 593.

¹⁹¹ Refik Halid Karay, *Yüzen Bahçe*, İstanbul, İnkılap ve Aka Yayınevi, 1981.

Ekmek Elden Su Gölden

Yazarın ölümünden 20 yıl sonra 1985¹⁹² yılında kitap hâlinde yayımlanan bu romanı, Güneydoğu Anadolu'dan İstanbul'a gelen ve Duranbeyliler adıyla tanınan pamuk tüccarlarının sosyeteye girme maceraları etrafında gelişen olayların anlatıldığı ve üç bölümden oluşan bir eserdir.¹⁹³

Birinci bölüm *Duranbeyliler Kadınlar Kolu* adını taşır. Kendi arasında on kısıma ayrılan bu bölümde Duranbeyliler denilen pamuk tüccarlarının kadınları tanıtılır. İkinci bölümü *Duranbeylilerin Erkekler Kolu* başlığını taşımaktadır. Bu erkekler yılda bir ay güneydeki çiftliklerine gidip para alan, küçük miktardaki paralar için tartışma çıkarmalarına rağmen paralarını üçüncü sınıf otellerde, pavyonlarda rahatça harcayabilen kişilerdir. Kadınlara nispetle daha görgüsüzdürler. Duranbeyliler topluca bir apartmanda otururlar ve bu apartmanı birbirleriyle hiç ilgisi olmayan pahalı ama zevksiz eşyalarla ağızına kadar doldururlar. Roman Duranbeylilerin çiftliklerine geri dönmeleriyle sona erer. Refik Halid Karay'ın çeşitli vesilelerle çok para kazanma imkânı bulan türedi zenginlerin hayatlarını, sınıf atlama çabalarını anlattığı romanlarından. Bu insanlar ne kadar gayret etseler de sosyeteye uyum sağlayamazlar.¹⁹⁴

Refik Halid, romanlarında kendine Ahmed Midhat ve Hüseyin Rahmi'yi örnek almıştır. Hüseyin Cahid, Halid Ziya ve Mehmed Rauf da beğendiği ve faydalandığı yazarlardandır.¹⁹⁵ Romancılığ hakkında şu değerlendirmelerde bulunmuştur: “*Romancılığım mevzubahis ise onu adileştirmek ve çok yükseltmemek... Bunlar*

¹⁹² Bk. “Refik Halid Karay”, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, c. 5, İstanbul, Dergâh Yayınları, 1982, s. 194.

¹⁹³ Ş. Aktaş, 2004, s. 189-190.

¹⁹⁴ Refik Halid Karay, *Ekmek Elden Su Gölden*, İstanbul, İnkılap ve Aka Yayınevi, 1985.

¹⁹⁵ A. Kabaklı, 2002, s. 781.

arasında orta bir kariye hitap etmek. Yaptığım fedakârlık bu tez-
zinden ileri geliyor. Bu tarz hareket aynı zamanda eserin rağ-
bet derecesini arttırıyor, daha fazla maddi fayda sağlıyor. Bu
yüzden romanlarım gazeteler ve kitapçılar tarafından daha çok
aranıyor. Zaten hiçbir zaman büyük edebiyat yapmak, dünya
çapında bir eser yazmak, Nobel mükâfatı almak, küçük bir züm-
renin takdiri ile yetinmek istemedim. Sonra benim için ne diye-
cekler? Bugün ne diyorlar? Bunlara hiç aldırış ettiğim yok.”¹⁹⁶

Bu değerlendirmesinde de açıkça belirttiği gibi yazar orta bir okuyucu kitlesine seslenmiştir. Büyük edebiyat yapmak, dünya çapında bir eser yazmak iddiasında değildir. Geniş çapta okunmak için, orta düzeydeki bir okuyucu kitlesine seslenmek ister. Sanat hayatının son kalkanını oluşturan 1938-1965 yılları arasında on dokuz roman yazan sanatçı gerçeklikten romantizme, yerel çevreden egzotik çevreye doğru açılım göstermiştir. 1950’den sonra halkçı bir anlayışla edebiyata yaklaşım sağlamıştır.¹⁹⁷ 1938’den sonra arka arkaya verdiği romanlar, tezi ve derinliği bulunan ürünler olmaktan çok geniş yığınlara hitap eden eğlendirici, sürükleyici macera eserleridir.¹⁹⁸

Romanlarında ağırlığı olaylara veren yazar, çok sayıda kişiye yer vermekle birlikte bunlar üzerinde derinlemesine durmak gereğini duymamıştır. Ağırlıklı olarak Türk toplumunun geçirdiği sosyal değişimler, bunların kişilere yansımaları, savaş gibi olağanüstü hâllerden faydalanan vurguncular ve ezilen orta sınıf insanını ele almıştır.

Yazar bu gibi meselelerde genellikle muhafazakâr tutumludur. Bunların dışında popülizme kaçmamak şartıyla hemen bütün romanlarının konusunu aşk, egzotik ülkelerde sürükleyici

¹⁹⁶ Mustafa Baydar, “Refik Halid Anlatıyor”, *Varlık*, 15.01.1959.

¹⁹⁷ H. Tuncer, 1994, s. 592.

¹⁹⁸ Ş. Kutlu, 1976, s. 179.

maceralar, seyahatler, hatta polisiye hikâyeler teşkil eder.¹⁹⁹ Bir dönemin paşaları, yeni zenginler, bir mevki elde edebilmek için çırpınanlar, çıkarıcılar, harp zenginleri, saraylılar, macera arayanlar, sürgünler, yabancılar, sosyete yaşantısı sürenler, çeteler, sultanlar, prensesler gibi değişik çevrelerden seçilmiş insanlar onun romanlarının kahramanlarını oluştururlar. Sürgünde bulunmanın verdiği üzüntü ve vatan özlemi duyarak yazdığı romanlarının kahramanları daha bir derinlik taşırlar. Romanlarında en çok dikkati çeken hususlardan biri de kadınlar ve tarih merakıdır. Özellikle aşk ve macera romanlarında çevresindekileri peşinden sürükleyen kadınlar dikkati çeker.²⁰⁰ Eserlerinin hemen hemen tamamında tarihe müracaat etmiş, roman kahramanları üzerinde bazı tarihî gerçekleri ve kişilikleri kullanmıştır.²⁰¹

¹⁹⁹ O. Okay, 2001, s. 481.

²⁰⁰ O. ÖnerToy, 1984, s. 24.

²⁰¹ A. Oktay, 1993, s. 971-976.

Mizah ve Hiciv Eserlerinin Kronolojik Olarak Değerlendirilmesi

Çalışmamızın bu kısmında da Refik Halid Karay'ın mizah ve hiciv alanında verdiği eserlerini ana hatlarıyla incelemeye gayret edeceğiz. Daha önceki iki kısımda yazarın hikâye ve romanları hakkında genel bilgiler verdikten sonra bu eserlerle ilgili bazı mütalaalarda bulunmuştuk. Bu kısımda yazarın edebiyat ve gazetecilik hayatına atıldığı ve birinci bölümde teferruatlı olarak anlatılan hayatında çok önemli gelişmelere sebep olan yazıları tahkik edilmeye çalışılacaktır. Keza Refik Halid'in edebiyat hayatına atılması, ilk şöhretini kazanması mizah ve hiciv yazıları sayesinde gerçekleşmiştir.²⁰²

Sakın Aldanma, İnanma, Kanma

Yazarın başta İttihat ve Terakki siyaseti olmak üzere değişik konulardaki eleştirilerini içine alan ve birinci baskısı 1919'da;²⁰³ ikinci baskısı ise 1940 yılında gerçekleştirilen önemli bir hiciv kitabıdır.²⁰⁴

²⁰² Halit Fahri Ozansoy, "Refik Halid Karay'ın Ardından", *Tercüman*, İstanbul, 27 Temmuz 1965.

²⁰³ O. Okay, 2001, s. 482; Bk. "Refik Halid Karay", *Yeni Türk Ansiklopedisi*, c. 5, Ötüken Yayınları, 1985, s. 1716.

²⁰⁴ Mustafa Baydar, "Refik Halid Anlatıyor", *Varlık*, 15.01.1959.

Eserde yer alan yazıların bir bölümü mütareke dönemi başlarında *Zaman* gazetesinde 1918 yılında yayımlanmış yazılardır.²⁰⁵ Bunların dışında eserde bulunan diğer yazılar şunlardır: *İğrenmeye, Yutkunmaya Dair, Üşümeye, Ürpermeye Dair, Kılığa, Kıyafete Dair, Alışverişe Dair, Kâğıt Paraya, Altın Akçeye Dair, Reçelsiz Ramazana, Şekersiz Bayrama Dair, İspanyol nezlesine Dair, Tembelliğe, Uyuşukluğa Dair, Talihe, Kadere Dair, Ucuzluğa, Pahalılığa Dair, Gidiş Gelişe Dair*. Bu yazılardan özellikle *Ortada Kabahatli Yok, Sakın Aldanma, İnanma, Kanma, Artık Dönünüz Gözlerimiz Yollarda Kaldı, Doğrusunu Benden Dinleyin, Efendiler Nereye*.

Bu yazılar yazarın, I. Dünya Savaşı'ndan yenik çıkmış Osmanlı Devleti'nin genel ahvalini anlatan, yurt dışına kaçmış İttihat ve Terakki liderlerine mizah süzgecinden geçirilmiş eleştirilerinin yer aldığı çok önemli fıkralardır. Karay, kendine has ve kuvvetli üslubuyla bir imparatorluğun mahvına yol açan olaylar dizisi ve bu olaylara neden olan kişileri bütün gerçekliği ile ortaya koymaktadır.²⁰⁶

Kirpi'nin Dedikleri

Kirpi'nin Dedikleri, Refik Halid Karay'ın Meşrutiyet sonrası parti mücadeleleri çerçevesinde yazdığı mizah yazılarını içeren²⁰⁷

²⁰⁵ *Zaman* gazetesinde yayımlanmış yazılar ve tarihleri için bk. *Zaman*, "Ortada Kabahatli Yok", Nu 195, 21 Teşrinievvel 1918; "Sakın Aldanma İnanma Kanma", Nu 200, 26 Teşrinievvel 1918; "Artık Dönünüz Gözlerimiz Yollarda Kaldı" Nu 253, 18 Kânunuevvel 1918; "Doğrusunu Benden Dinleyin", Nu 221, 16 Teşrinisani 1918; "Tetkik-i Seyahat", Nu 265, 30 Kânunuevvel 1918; "Efendiler Nereye...", Nu 211, 6 Teşrinisani 1918.

²⁰⁶ Refik Halid Karay, *Sakın Aldanma, İnanma, Kanma*, 2. bsk. İstanbul, Semih Lütfi Kitabevi, 1940.

²⁰⁷ Kurtuluş Kayalı, *Keşke Herkes Papağan Olsa*, Ankara, Ay Yıldız Yayınları, 1994, s. 49.

mizah ve hiciv alanında en ünlü eseridir. Yazarın II. Meşrutiyet devrinde yazın hayatına başlaması ile kısa bir sürede kendini bulduğu mizah alanında yaptığı çalışmaların bir ürünü olan bu yapıt başta *Kalem*, *Cem*, *Şehrah* olmak üzere çeşitli gazete ve dergilerde yayımladığı yazıların bir araya getirilmesiyle oluşmuştur.²⁰⁸ Eser Türk edebiyatının özellikle de hiciv edebiyatının en önemli örneklerinden biridir. Birinci bölümde ayrıntılı olarak incelediğimiz üzere bu eser Refik Halid Karay'ın birinci sürgüne gönderilmesinin en büyük sebebinin oluşurmaktadır.²⁰⁹

Eserde yazar özellikle II. Meşrutiyet devrinden başlamak üzere ülkeye hürriyeti getirme sevdasıyla çok sert ve kanlı politikalar güden İttihat ve Terakki Fırkası'nı edebî kişiliği, psikolojik tahlil yeteneğiyle betimleme ve tasvirlerden yararlanarak oldukça sevimli, akıcı ve iğneleyici bir üslupla eleştirmektedir. İkinci baskıda da bir yandan bu eleştirileri devam ederken diğer taraftan Millî Mücadele'yi taşıyan yazıları eserde yer almıştır.

Kitabın eski yazıyla iki baskısı vardır. İlk baskısının hangi tarihte yapıldığı tespit edilememektedir. *Okları Kırılmış Kirpi Refik Halid* kitabının muharriri N. Ahmet Özalp konuyla ilgili olarak şu değerlendirmelerde bulunmaktadır: “*Hikmet Münür Ebcioğlu kitabın ilk basım tarihi olarak 1911 yılını; Şerif Aktaş ise 1336 (1916) yılını vermiştir. Ancak Rumi 1336 tarihi 1916 yılına değil 1920 yılına tekabül etmektedir. Aktaş kitabın ikinci baskısını da 1940 olarak vermiştir ki bu da üçüncü baskının tam tarihidir. İlk baskı ciddi bir şekilde incelendiğinde kitapta 1326 (1910) ve 1327 (1911) yıllarına ait otuz bir yazı yer aldığı görülüyor. İkinci baskıda yer alan 1327 (1911) tarihli dört yazı ile 1328 (1912) tarihli yazıları bu baskıda görülüyor. Kitabın ikinci baskısı 1336 (1920) yılında (Hilal Matbaası, İstanbul) yapılmıştır. Yazılar,*

²⁰⁸ H. Tuncer, 1994, s. 587.

²⁰⁹ Meral Çelen, “Refik Halid Karay’la Bir Konuşma”, *Zübük*, İstanbul, 16 Nisan 1962; M. N. Yardım, 2002, s. 54.

en yakın yıldan başlamak üzere -sene 1335 gibi- yayımlandıkları yıllara göre bölümlere ayrılmıştır. Eserde 1910-1911-1912-1913-1919 yıllarına ait toplam kırk dört yazı yer almıştır. Kitabın üçüncü ve yeni harflerle ilk baskısı, Semih Lütfi Kitabevi tarafından -külliyyatın- 11. kitabı olarak 1940 yılında yapılmıştır. Yazar bu baskıya -Üçüncü Basılış Münasebetiyle-²¹⁰ başlıklık kısa bir açıklama eklemiş ve bölümler ile tarihleri kaldırarak toplam otuz üç yazıya yer vermiştir ki bu baskı daha sonraki basımlara da kaynaklık etmiştir.”²¹¹

Kitabın ikinci ve üçüncü basımları arasındaki farklar üzerinde durulmaya ve mütalaalarda bulunmayı gerektiren bir önem arz etmektedir. Keza bu kitapta bulunan fıkralar yüzünden sürgün gören ve 1938’de yurda döndükten sonra kimi yerlerde politika ve mizahı artık kesin ve net olarak bıraktım diyen yazarın

²¹⁰ Refik Halid bu açıklamada şu değerlendirmelerde bulunmuştur: “Bundan otuz şu kadar yıl evvel, II. Meşrutiyet’in ilanından sonra, parti mücadeleleri çok hararetli safhalar geçirmiş ve hükümetçilerle muhalifleri arasındaki uyumsuzluklar yüzünden memleket hayli zorluk çekmişti. O sırada iki tarafa mensup muharrirler, çalakalem birbirlerine atıp tutarlardı, amansız hücumlar yaparlardı. Bütün o yenişme devrinde yazılanlardan -zahir hiciv ve mizah vadisindeki orijinalitesinden ve üslubundan dolayı- kala kala elde ve halkın zihninde bu Kirpi’nin Dedikleri kaldı. Şimdi onun üçüncü ve sonuncu tabını verirken muharrir, ne bir zaman çarpıştıklarına, ne de taraftar olduklarına karşı ufak bir alaka duyuyor. Hatta kendisine bu yazıların hangi devirde olsa göz gezdirilebilecek vesika mahiyetinde bulunduğu ileri sürülerek külliyyatı arasında ihmalde bırakılmaması okuyucularınca ihtar edilmeseydi altıncı bini tükenmiş olmakla beraber tekrar basılmasına muvafakat göstermeyecekti. Kirpi’nin Dedikleri eskiyi bilenlere gülümsetici bir hatırlatış ve eskiye merak edenlere ise tarihten bir yaprağa eğlenceli bir bakış vesilesi olabilirse ne ala!” Refik Halid Karay, *Kirpi’nin Dedikleri*, İstanbul, Semih Lütfi Kitabevi, 1940, s. 6.

²¹¹ N. Ahmet Özalp, *Okları Kırılmış Kirpi Refik Halid*, İstanbul, Kapı Yayınları, 2011, s. 4-6.

aşında gözünün korktuğu ve hicivlerinden dolayı yaşının da artık iyice ilerlemesinden yeni sıkıntılara girmek istememesi ile tek parti iktidarının korkutucu görüntüsünden çekinmesinden olacak ki üçüncü baskıda ikinci baskıda yer alan on bir yazıyı çıkarmıştır. Bu konuyu derinlemesine süzen Ahmet Özalp konuyla ilgili yaptığı titiz araştırmasında üçüncü baskıda sadece bazı yazıların çıkarılmadığı; yazarın büyük çoğunluğu İttihat ve Terakki Fırkası ile az miktarda Millî Mücadele'yi eleştiren yazılarının içinden kimi zaman bir kelime, kimi zaman bir sözcük öbeği ve bazen de bazı cümlelerin tamamen çıkarıldığını bu durumun diğer mizah ve hiciv eserlerinin Cumhuriyet dönemi baskılarında da aynen yapıldığını tespit etmiştir.²¹²

Keşke Herkes Papağan Olsa, kitabının muharriri ve Türk düşünce tarihi alanında yaptığı kıymetli çalışmalarıyla tanınan Kurtuluş Kayalı da bu konuyla ilgili olarak şu değerlendirmelerde bulunmuştur: “*Yazarın kitabın üçüncü baskısının başında geçmişe en ufak bir alaka bile duymamasını belirtmesi yaşanan zaman konusundaki tutumundan kaynaklanıyor. İttihat ve Terakki'nin 1940'lı yıllardaki uzantıları ve Bir Ömür Boyunca'da belirttiği Hürriyet ve İtilaf ile İttihat ve Terakki'nin 1965 yılındaki etkileri söz konusu edildiğinde, Refik Halid'in Kirpi'nin Dedikleri'nde yazdıklarının geçip gitmiş şeyler olmayıp, hâlâ sadece 1940'lı yıllarda değil, 1965'te de yaşanan gerçeklikler olduğu apaçık ortadadır.*”²¹³ Bu durum da yukarıda izah etmeye çalıştığımız gibi Refik Halid'in tek parti rejiminden oldukça çekindiğini ve herhangi bir sıkıntıyla karşılaşmamak için çaba sarf ettiğini açıkça göstermektedir.²¹⁴

²¹² N. A. Özalp, 2011, s. 6-20.

²¹³ K. Kayalı, 1994, s. 51.

²¹⁴ Refik Halid Karay, *Kipinin Dedikleri*, İstanbul, Semih Lütfi Kitabevi, 1940; “*Refik Halid'in önünde fazla bir seçenek yoktur. Ya siyasal iktidarın yanında yer alacak ya da kimlik ve kişiliğinden ödün vermeyecektir.*”

Ago Paşa'nın Hatıratı

Ago Paşa'nın Hatıratı, yazarın değişik konulardaki hicivlerini içine alan ve birinci baskısında yirmi bir, ikinci baskısında yirmi dokuz parça yazıdan meydana gelen ve *Kirpi'nin Dedikleri*'nden sonra en önemli mizah-hiciv eseridir. 1922 yılında yayımlanan kitapta,²¹⁵ Refik Halid millî meseleler karşısındaki hassasiyetiyle unutulmuş örf ve âdetlere dikkat çekmek istemiştir.²¹⁶ Kitabın birinci ve ikinci baskılarıyla mahiyeti hakkında Ahmet Özalp şu çok önemli değerlendirmelerde bulunmaktadır: “*Ago Paşa'nın Hatıratı'nın ilk baskısı 1922 yılında yapılır (Sabah Matbaası, İstanbul 1338). Bu baskıda 1920-1921-1922 yıllarında yayımlanan toplam yirmi bir yazı yer alır. Tümünün altında yayımlandıkları tarihlerin verildiği bu yazıların başlıkları şunlardır: Ago Paşa'nın Hatıratı; Hülya Bu Ya; Meyvelere Dair; Yemeklere Dair; İşrete, İkbale Dair; Asmaya Çardağa Dair; Parasızlığa Dair; Suyu, Sabuna Dair; Dargınlığa Barışıklığa Dair; Korkuya Dair; Misafirlige, Misafirlere Dair; Tesadüfe Dair; Konfora Dair; Yine Konfor; Neler Olmak İstiyorum; Hiç Pathcan Meselesi; İş Başındakiler; Kadıköyü'nü Takdir; Bir Muhalifin İntiharı. Kitabın ikinci baskısı, yazarın yurda dönüşünden bir yıl sonra 1939'da yapılır.*²¹⁷ Bu baskıda kitaba çoğu öncekilerle aynı dönemde yayımlanmış on iki yazı eklenir. Bunların da bir

Kimi temel konularda uygulamalarını benimsememesine, hatta daha sürgün günlerinde bu uygulamaları desteklemesine karşın, siyasal iktidarın totaliter yapısını onaylaması olanaksızdır. Düşündüklerini yazmayan, gördüğü yanlışları, aksaklıkları istediği gibi eleştiremeyen Refik Halid, artık eski Refik Halid değildir!” Ayrıntılı bilgi için bk. N. A. Özalp, 2011, s. 24.

²¹⁵ K. Kayalı, 1994, s. 58; O. Okay, 2001, s. 482; Bk. “Refik Halid Karay”, *Yeni Türk Ansiklopedisi*, s. 1716.

²¹⁶ M. N. Yardım, 2002, s. 53.

²¹⁷ Refik Halid Karay, *Ago Paşa'nın Hatıratı*, İstanbul, Semih Lütfi Kitabevi, 1939.

bölümünün altında yayımlanmış tarihleri belirtilir. Eklenen yazılar şunlardır: *Hanımlar ile Gezintiler*; *Gözyaşı Ticareti*; *Küçük Hanımefendi ile Sohbetler*; *Acı Bir Bahar Hatırası*; *Âşkane Bir Macera*; *Bir Yaz Günü Hülyası*; *Bir Eski Türkü İçin*; *Yeni Bir Abide*; *Sivrisinekler Kulağımıza Ne Der*; *Gıpta Ettiğim Biri*; *Ekme Hatıraları*; *Deniz ve Kadın*. İkinci baskıda, ilk baskıdaki iki yazı *Asmaya ve Çardağa Dair ile Bir Muhalifin İntiharı* yazıları çıkarılır. *Konfora Dair İki Yazı* da birleştirilerek tek yazı hâline getirilir. Böylece ikinci baskıda otuz iki yerine yirmi dokuz yazı yer alır. İlk baskıda yer alan diğer yazıları karşılaştırmalı olarak okuduğumuzda, tıpkı *Kırpi'nin Dedikleri*'nde olduğu gibi ince bir elemenden geçirilerek ayıklandığını görüyoruz. Bu yapıtta da uygulanan yöntem aynıdır: Kimi paragraflar, cümleler tümünden çıkarılır, kimi cümlelerden sakıncalı sözcükler atılır ya da beğenilmeyen sözcüklerin yerine yenileri konulur.²¹⁸

Kitaba adını veren Ago Paşa, II. Abdülhamid, II. Meşrutiyet ve mütareke dönemlerini yaşamış bir papağandır. Zaman zaman gafırlar yapsa da, siyasal yaşamı belirleyen her gelişmeye “Yaşasın” diyerek sahibine para ve saygınlık kazandırmıştır. 1920'lere gelindiğinde artık iyice yaşlanmış, şevki kırılmıştır.²¹⁹

Papağan üç devri de mizahi açıdan ele alarak gerçeklik temeline siyasal gelişmelerin eksik ve gülünç yanlarını anlatmaktadır.²²⁰ Bu eser de çeşitli gazete ve dergilerde yayımlanmış yazılarının bir araya getirilmesiyle oluşturulmuştur.²²¹ Yazarın zekâsının keskinliği, millî meseleler karşısındaki dikkati özellikle unutulmuş örf ve âdetler hakkındaki düşünceleri son derece ilginçtir. Bu noktadan hareketle Refik Halid'in gelenekçi bir yazar olduğu söylenebilir.

²¹⁸ N. A. Özalp, 2011, s. 25-26.

²¹⁹ A.g.e, s. 34-35.

²²⁰ K. Kayalı, 1994, s. 56-57.

²²¹ Refik Halid Karay, *Ago Paşa'nın Hatıratı*, İstanbul, Semih Lütfi Kitabevi, 1939.

Kitapta siyasi kargaşalıklar, halkın yaşadığı ikilemler, millî değerlere karşı ilgisizlik ve şuursuz Batı hayranlığı gibi konular da ele alınmakta eski ve yeni toplum hayatı geniş bir mukayese çerçevesi içinde gözler önüne serilmektedir.²²²

Ay Peşinde

Ay Peşinde, yazarın değişik konulardaki hiciv ve düşüncelerini konu alan birinci baskısında (Sabah Matbaası, İstanbul 1338/1922) yirmi dört; ikinci baskısında (Semih Lütfi Kitabevi, İstanbul, 1939) otuz üç parça yazıdan oluşan bir kitaptır.²²³ Bu eserdeki yazılar da diğerleri gibi tarihsel bir belge niteliği taşımaktadırlar. Eseri oluşturan yazıların önemlilerinin büyük bir bölümü yazarın *Peyam-ı Sabah* ve *Aydede* dergisinde yazdığı fıkralardan oluşmaktadır.²²⁴

Yazar bu eserinde de öncelikle İttihat ve Terakki Fırkası olmak üzere, kimi zaman da Millî Mücadele önderlerini koca bir imparatorluğun mahvına neden olmak, ülkeyi büyük bir bilinmezliğe itmek ve gereksiz yere savaşıma devam etmek gibi nedenlerle eleştirmektedir. Bu nedenledir ki yazarın diğer mizah-hiciv türündeki eserleri gibi 1939 yılında yayımlanan ikinci baskısında birçok cümle ve paragraf sakıncalı bulunularak yazılardan çıkarılmıştır.²²⁵ Eser, Refik Halid Karay tarafından Türk edebiyatına kazandırılan önemli bir hiciv yapıtıdır.²²⁶

²²² O. N. Ekiz, 1984, s. 166.

²²³ Bk. “Refik Halid Karay”, *İstanbul Kültür ve Sanat Ansiklopedisi*, c. 4, İstanbul, Tercüman Kültür Yayını, 1985, s. 2028; Bk. “Refik Halid Karay”, *Yeni Türk Ansiklopedisi*, s. 1716; N. A. Özalp, 2011, s. 41.

²²⁴ Örneğin bk. *Peyam-ı Sabah*, “Ay Peşinde”, Nu 11273, 08 Nisan 1921; *Aydede*, “Velinimetim, Sebeb-i Hayatım Bağışı Ömrüm Cemiyet”, Nu 52, 29 Haziran 1922.

²²⁵ N. A. Özalp, 2011, s. 42-46.

²²⁶ Refik Halid Karay, *Ay Peşinde*, İstanbul, Semih Lütfi Kitabevi, 1939.

Guguklu Saat

Eserin ilk baskısı (Sabah Matbaası, İstanbul, 1341/1925) yirmi bir yazıdan oluşmuştur.²²⁷ Ancak *Guguklu Saat* ve *Tanıdıklarım* isimli kitapların ilk baskı tarihlerinde bazı sıkıntılar göze çarpmaktadır. Çünkü yurt dışına çıkmış ve yüzellilikler listesine alınmış bir yazarın bu yapıtlarının 1925'te yayımlanması mümkün değildir. Kitabın içindeki yazılar dikkatlice incelendiğinde büyük bir bölümünün 1921 yılında *Peyam-ı Sabah* gazetesinde ilk defa, fıkra olarak yazıldıkları görülmektedir.²²⁸ Bu da kitabın 1922'de yayımlandığı izlenimini vermektedir.²²⁹ Eserin ikinci baskısı 1940 yılında yapılmıştır.

Bu yazılardan bazıları şunlardır: “*Bir Guguklu Saatin Azizliği, Eski Ramazanları Yâd, Yaz Hakkında, Yeni Şairlere Dair, Çocukluğumun Ramazanları, Ölümüne Dair, İstanbul Sokaklarında, Sinema Derdi.*”²³⁰ Yazarın bu eserinde ilk baskısında bulunan üç yazı ikinci baskısında çıkarıldığı gibi kelime ve cümle değişikliklerine de gidilmiştir.²³¹ Bu eserde de Karay, çeşitli konulardaki

²²⁷ N. A. Özalp, 2011, s. 46.

²²⁸ Örneğin bk. *Peyam-ı Sabah*, “Bir İstanbul’un Yirmi Dört Saati I”, Nu 11464, 21 Teşrinievvel 1921; “Bir İstanbul’un Yirmi Dört Saati II”, Nu 11468, 25 Teşrinievvel 1921; “Bir İstanbul’un Yirmi Dört Saati III”, Nu 11479, 05 Teşrinisani 1921; “Bir İstanbul’un Yirmi Dört Saati IV”, Nu 11512, 09 Kânunuevvel 1921; “Bir İstanbul’un Yirmi Dört Saati V”, Nu 11523, 20 Kânunuevvel 1921; “Eski Ramazanları Yâd”, Nu 11305, 10 Mayıs 1921; “Bir Kır Gezintisi”, Nu 11291, 26 Nisan 1921; “Yaz Hakkında”, Nu 11333, 07 Haziran 1921; “Devenin Derdi”, Nu 11259, 25 Mart 1921; “Doğrusu Hangisi”, Nu 11256, 22 Mart 1921.

²²⁹ Atilla Özkırmımlı, *Türk Edebiyatı Ansiklopedisi III*, c. 3, Cem Yayınevi, s. 730; Bk. “Refik Halid Karay”, *Yeni Türk Ansiklopedisi*, s. 1716; Nurdan Tüzüner, *Türk ve Dünya Edebiyatında Şairler-Yazarlar*, 3. bsk. İstanbul, Nurdan Yayınları, 1993, s. 121.

²³⁰ M. N. Yardım, 2002, s. 54.

²³¹ N. A. Özalp, 2011, s. 47-49.

görüş ve tespitlerini okuyucusuyla paylaşmıştır. Değişen ve başkalaşan Türkiye'deki gelenek-görenekler ile bazı siyasi değişiklikler nedeniyle değişen Türk toplumunun geçirdiği toplumsal evrim bu konuların başında gelmektedir.²³²

Tanıdıklarım

Gazete ve dergilerde yazılmış yazılardan toplamış bir eserdir. Bu eserde yazar başlıca tanıdığı kişiler hakkında malumât vermiştir. Ayrıca dil, kadın, moda, Boğaziçi, yangınlarla kaybolan eski İstanbul medeniyeti, çocuk oyuncağı, çocukluk hatıraları gibi farklı konuları işlemiştir.²³³

Eserin ilk baskısı (Sabah Matbaası, İstanbul, 1341/1925) yirmi bir yazıdan oluşmuştur. İkinci baskısı 1940 yılında yapılmıştır.²³⁴ Ancak ilk baskı tarihinin 1925 yılı olması mümkün değildir. Kitabın içindeki yazılar incelendiğinde *Guguklu Saat*'te olduğu gibi büyük bir bölümünün 1921 yılında *Peyam-ı Sabah* gazetesinde ilk defa, fıkra olarak yazıldıkları görülmektedir.²³⁵ Bu da aynı şekilde kitabın 1922'de yayımlandığı izlenimini vermektedir.²³⁶ Refik Halid Karay'ın bu yapıtı *Kirpi'nin Dedikleri*, *Ago Paşa'nın Hatıratı* ve *Ay Peşinde*'ye nazaran *Guguklu Saat*'te olduğu gibi siyasi konular yerine daha çok toplumsal değişmeyle eski ve yeni geleneklerin anlatıldığı bir eserdir.²³⁷

²³² Refik Halid Karay, *Guguklu Saat*, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 1940.

²³³ M. N. Yardım, 2002, s. 54.

²³⁴ N. A. Özalp, 2011, s. 49.

²³⁵ Örneğin bk. *Peyam-ı Sabah*, "İki Davet", Nu 11450, 07 Teşrinievvel 1921; "Tanıdıklarım I", Nu 11277, 12 Nisan 1921; "Tanıdıklarım II", Nu 11270, 05 Nisan 1921; "Çocukluğuma Dair Üç Hatıra", Nu 11203, 28 Kânunusani 1921; "Aşka Dair", Nu 11186, 11 Kânunusani 1921.

²³⁶ Bk. "Refik Halid Karay", *Türk Ansiklopedisi*, c. 21, Ankara, Millî Eğitim Bakanlığı, 1974, s. 317; Bk. "Refik Halid Karay", *İstanbul Kültür ve Sanat Ansiklopedisi*, s. 2028.

²³⁷ Refik Halid Karay, *Tanıdıklarım*, İstanbul, Semih Lütfi Kitabevi, 1940.

Refik Halid Karay, en usta mizah yazarlarından biridir.²³⁸ Bu çeşit eserlerinde bilhassa Meşrutiyetin ilanını, devrin kabinelelerini, nazırlarını, hükûmet erkânını ve bilgisizliği hicvetmiş; iç siyaset, içtimai hayat, örf ve âdetler, aile, sefalet, harp zenginleri, asayiş, yangın, edebiyat, Kuva-yı Milliye, yollar, nakil vasıtaları, vergi gibi meseleler üzerinde durmuştur.²³⁹

İnce zekâ ve güzel Türkçe'yle yukarıda belirtilen hususlarda Türk edebiyatına altı adet çok önemli eser kazandırmıştır. Özel hayatında hoş sohbet ve nüktedan olan Refik Halid, karşılaştığı insanların kusurlarını gören ve onları alaylı bir ifadeyle sergilemesini bilen bir yazardır. Yazar bu hususiyetinin doğuştan geldiğine inanmaktadır. Bu türde eser vermek isteyen insanların, bu kabiliyetten mahrum olmamaları icap ettiğini aksi takdirde yazdıklarının okunmayacağını beyan etmektedir.²⁴⁰ Refik Halid Karay'ın mizah alanında yaptığı çalışmalarını ana hatlarıyla yukarıda analiz edilmeye çalışılan altı kitapta toplamak mümkündür ancak yazarın hikâye, roman, kronik, hatıra, anı ve tiyatro eserleriyle gazete fıkralarında da hiciv ve mizah unsuru taşıyan pek çok konuya ulaşmak mümkündür. Keza yazar bu yeteneğini bütün çalışmalarında edebî yönüyle birleştirerek değerlendirmiştir.

²³⁸ A. Kabaklı, 2002, s. 784.

²³⁹ Bk. "Refik Halid Karay", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, c. 5, İstanbul, Dergâh Yayınları, 1982, s. 193.

²⁴⁰ Ş. Aktaş, 2004, s. 383.

Kronik Eserlerinin Kronolojik Olarak Değerlendirilmesi

Refik Halid Karay, *Bir İçim Su, Bir Avuç Saçma, İlk Adım, Makyajlı Kadın, Üç Nesil Üç Hayat ve Tanrıya Şikâyet* isminde toplam altı adet kronik eser vermiştir. Diğer eserlerinde olduğu gibi özellikle *Bir İçim Su*'da, Refik Halid Karay İstanbul Türkçesini âdetâ zirvelere ulaştırmıştır. Bu nedenledir Mustafa Kemal Atatürk de bu eseri beğenerek ve lezzetine vararak okumuştur. Türk toplumunun geçtiğimiz yüzyılın ilk çeyreğinde değişen ve gelişen yapısıyla eski âdet ve alışkanlıkların farklılaşmasını en güzel anlatan bu yapıtlar bütün sosyal bilimler dalında inceleme yapan araştırmacılar için de büyük bir hazine niteliği taşımaktadır. Tetkikimizin bu bölümün de genel hatlarıyla yazarın kronik sahasında gösterdiği faaliyetlerden bahsedeceğiz.

Bir İçim Su

İlk olarak Halep'te 1931²⁴¹ yılında basılmıştır.²⁴² Bu kitap, mi-zahi yazılarından dolayı yurt dışına gönderilen muharririn, üzerinde

²⁴¹ Bk. "Makale, Fıkra, Deneme, Anı, Gezi Yazısı, Mülakat", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, s. 407.

²⁴² N. A. Özalp, 2011, s. 51.

durduğu ve düşündüğü meseleleri ortaya koyduğu için önemlidir. Refik Halid Karay'ın bazı romanlarında tarihî harabelerden bahsedilmektedir. Ayrıca, *Çete*, *Yezidin Kızı* gibi konusunu Orta Doğu ve Doğu Akdeniz memleketlerinden alan romanlarda yazarın bu bölgede gezdiği; Türk tarihi üzerinde durduğu; Antakya civarında Türkiye hasretiyle dolaştığı görülmektedir.

Beyoğlu'nda ilk yıllarını, salon adamı olma sevdasıyla geçiren Refik Halid'i gurbet, Süleyman Şah'ın mezarı başında Türk tarihini düşünecek kadar milletinin geçmişine, yer ve insan isimlerinden teselli bulacak kadar da mensup olduğu insan topluluğuna yaklaştırır. Bu kitapta bir araya getirilmiş yazılar, *Çete* ve *Yezidin Kızı* adlı romanlarda işlenecek konuların çekirdeğini teşkil eder. Ayrıca bunlar Refik Halid'in Antakya gençliği ile ilgilendiğini de ortaya koymaktadır.²⁴³

Hiciv ve mizah ağırlıklı eserlerinin birinci ve ikinci baskılarında büyük farklılıklar görülen yazarın, bu eserinde aynı durumla karşılaşmamaktayız. Çünkü yazarın bu eserindeki konular tümüyle politika dışı, tarihsel mekânlar ve gündelik yaşamla ilgili gözlem ve izlenimler üzerine kuruludur.²⁴⁴ Bu eser Refik Halid Türkçesi'nin güzellik yolunda son mertebesine ulaştığı, en zevkli yazılarından oluşmaktadır.

Yazarın bu eserde âdeta ısıldayan, ekseriya içli ve yaşlı çehresi, onun belki de dışarıya vurmak cesaretini bulamadığı hakiki ve hassas cephesidir.²⁴⁵ Eser nefis Türkçesi, mükemmel tasvir unsurları ve âdeta kaynağandan fışkıran su sesi nedeniyle okuyucuya edebî lezzet veren bir numune mahiyetindedir.²⁴⁶

²⁴³ Ş. Aktaş, 2004, s. 376.

²⁴⁴ N. A. Özalp, 2011, s. 51.

²⁴⁵ N. S. Banarlı, 1984, s. 1207.

²⁴⁶ Refik Halid Karay, *Bir İçim Su*, İstanbul, İnkılap Yayınevi, 2005; İsmail Habib Sevük, *Tanzimat'tan Beri Edebiyat Tarihi I*, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1942, s. 376-377.

Bir Avuç Saçma

İlk baskısı Halep'te yapılan eser Semih Lütü Kitabevi tarafından 1939 yılında²⁴⁷ yeniden neşredilmiştir.²⁴⁸ Eserin Halep baskısında şu cümle ile karşılaşılmaktadır: “*Bir Avuç Saçma, tenkidi makaleler, mektuplar yakında neşredilecek*”²⁴⁹

Eserde ele alınan konuların müşterek bir özelliğe sahip olduğunu iddia etmek mümkün değildir. Bunların bir kısmında Refik Halid, çocukluğuna ait çeşitli olayları, cereyan ettikleri sahnelerle birlikte anlatmakta;²⁵⁰ bazılarında İstanbul'un çeşitli semtlerinin hasreti sezilmekte; bazılarında da Türk inkılapları hakkındaki görüşleri kadın ve cemiyet hakkındaki düşünceleri sohbet türünde samimi bir ifade tarzı ile ortaya konulmaktadır.²⁵¹

İlk Adım

İlk defa 1941 yılında²⁵² yayımlanan eser, Refik Halid'in ilk gençlik yıllarına ait çeşitli hayat olaylarını, Beyoğlu çevresinde geçirdiği günleri düşündürülen kalem tecrübelerinin bir araya getirildiği bir kitaptır.²⁵³ Eserde yazarın çocukluğuna dair önemli hatıralar,

²⁴⁷ Bk. “Makale, Fıkra, Deneme, Anı, Gezi Yazısı, Mülakat”, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, s. 407; Bk. “Refik Halid Karay”, *Yeni Türk Ansiklopedisi*, s. 1716.

²⁴⁸ M. N. Yardım, 2002, s. 55.

²⁴⁹ Refik Halid'in yurt dışında yakın arkadaşı olan, halen İskenderun'da yaşayan Nuri Genç Bey, *Bir İçim Su* ve *Bir Avuç Saçma*'nın yazarın *Vahdet* gazetesinde neşrettiği makalelerden derlendiğini Prof. Dr. Şerif Aktaş'a aktarmıştır.

²⁵⁰ Ş. Aktaş, 2004, s. 376-377.

²⁵¹ Refik Halid Karay, *Bir Avuç Saçma*, 3. bsk. İstanbul, İnkılap Yayınevi, 1999.

²⁵² Bk. “Refik Halid Karay”, *Yeni Türk Ansiklopedisi*, s. 1716; R.Taner-A.Bezirci, 1980, s. 34; E. Karaca, 2004, s. 95.

²⁵³ Ş. Aktaş, 2004, s. 377.

İstanbul'un çeşitli yerlerindeki önemli yapılar ile bu yapıların II. Abdülhamid, II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet devirlerinde değişen özellikleri, başkalaşan Türk toplumu ve hayat felsefesi gibi unsurlar yer almaktadır. Muharrir eserini kendi kendine tartışma havasında kaleme aldığı yazılardan oluşturmaktadır.

Eski ve yeniye karşılaştırmalı olarak değerlendirdiği bu yapıtında, 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Türk toplumunun yaşadığı sarsıntı ve bunun sonucu olarak eski gelenek ve âdetlerinin kısa sürede yok olmasından ve bu duruma hiç kimsenin aldırış etmemesinden son derece rahatsızdır.²⁵⁴

Makyajlı Kadın

Refik Halid'in kadın, aşk ve İstanbul'a ait çeşitli hayat sahneleri, içki, I. ve II. Dünya Savaşları'na ait düşünce ve fikirleriyle yaşadığı hayat, çocukluk yıllarına ait çeşitli duygu ve düşünceleri, eski Türk gelenekleri ve maneviyatının anlatıldığı yazılarının bir araya getirildiği bir kitaptır.²⁵⁵

İstanbul'un çeşitli semtleri ve buralarda geçen olaylar eserde asıl unsurdur.²⁵⁶ Ele aldığı konularda orijinal değerlendirmeler yapan yazarın zekâsındaki keskinlik bütün açıklığıyla satırlara sinmiştir. Dilindeki sadelik, geniş meseleleri birkaç çizgi ile gözler önüne sermekteki mahareti bu eserde de kendini göstermiştir.²⁵⁷ Türk örf ve âdetlerine bağlılığını her fırsatta dile getiren yazarın bu yönü, eserde kesin bir açıklık kazanmıştır.²⁵⁸ Yapıt 1943 yılında yayımlanmıştır.²⁵⁹

²⁵⁴ Refik Halid Karay, *İlk Adım*, İstanbul, İnkılap Yayınevi, 1999.

²⁵⁵ M. N. Yardım, 2002, s. 53.

²⁵⁶ Ş. Aktaş, 2004, s. 377.

²⁵⁷ O. N. Ekiz, 1984, s. 170.

²⁵⁸ Refik Halid Karay, *Makyajlı Kadın*, İstanbul, Semih Lütfi Kitabevi, 1943.

²⁵⁹ Bk. "Refik Halid Karay", *İstanbul Kültür ve Sanat Ansiklopedisi*, s. 2028; Bk. "Refik Halid Karay", *Yeni Türk Ansiklopedisi*, s. 1716.

Tanrıya Şikâyet

Yazarın 1944 yılında kaleme aldığı ve çeşitli gazete ve dergilerde neşrettiği yazıların bir araya getirilmesiyle oluşan bu eserde²⁶⁰ II. Dünya Savaşı'nın yazara düşündürdüğü ve hatırlattığı meseleler işlenmiştir.

Refik Halid, bu eserde insan topluluklarını harbe sürükleyen beşeri duygulardan, harbin zararlarından söz etmektedir. Yazara göre insanlık çok eski devirlerden beri bu duyguların tesiri altında birbirleriyle mücadele etmiştir.²⁶¹ Bu mücadelelerden de sürekli zarar görmüş ve büyük acılar çekmiştir.²⁶²

II. Dünya Savaşı yıllarında meydana gelen gelişmeler ise tarihin tekrar edilmesidir. Ancak altının çizilmesi gereken bir husus vardır ki o da bu yeni savaşımın daha önce bir benzeri bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu harp insanlığı daha önce hiç olmadığı kadar karanlığa sürükleyecektir. Ancak görünen gerçek o ki beşeriyet bu kısır döngüyü ezelden ebede taşıyacaktır.

Üç Nesil-Üç Hayat

Abdülaziz, II. Abdülhamid ve Cumhuriyet devirlerine ait yüksek zümreye mensup Türk insanının hayat tarzı, örf, âdet, gelenek vb. hayat olaylarını konu alan yazılardan oluşan bir kitaptır.²⁶³ Refik Halid, romanlarında da sık sık kahramanlarına eski devir İstanbul'unda sürdürülen hayat tarzını, çeşitli yönleriyle hatırlatmaktaydı.²⁶⁴

²⁶⁰ Bk. "Refik Halid Karay", *İstanbul Kültür ve Sanat Ansiklopedisi*, s. 2028; M. N. Yardım, 2002, s. 55.

²⁶¹ Ş. Aktaş, 2004, s. 377.

²⁶² Refik Halid Karay, *Tanrıya Şikâyet*, İstanbul, Semih Lütfi Kitabevi, 1944.

²⁶³ Türkan İlem, *Üç Mumlu Şamdan*, İstanbul, Cem Yayınevi, 1981, s. 5.

²⁶⁴ Ş. Aktaş, 2004, s. 377-378.

Bu eserde bütün yazılar bir hatıralar zinciri ile birbirine bağlı bulunmaktadır. Doğum, çocukluk, okul, kalem, memuriyet, aşk, düğün, hamam, yemek sofrası, tedavi, yüz tuvaleti, giyim-kuşam, gezintiler, gece ve sokak, yolculuk, şiirler ve şairler, gazete ve gazeteciler gibi mevzular mukayeseli bir şekilde her devre göre değişen hususiyetleriyle anlatılmaktadır.²⁶⁵ Ayrıca eski ramazanlar ve eski Türk yemeklerinden bahseden parçalardan sonra yazar²⁶⁶ görüp tanıdığı meşhurlar hakkında mütalaalarda bulunmuştur.²⁶⁷

Refik Halid Karay'ın kronik türünde vücuda getirdiği eserlerin sosyolojik ve tarihî çok büyük bir önemi bulunmaktadır. 19. yüzyılın ikinci yarısından başlamak üzere 1950'lere kadar olan dönemde Türk toplumunun genel yapısı ve onun ayrılmaz parçası örf, âdet, gelenek-görenekler ile toplumsal değişmelerin incelenebilmesi için ilk müracaat edilmesi gereken yazınsal menbalar bu eserlerdir.

Bugün, 21. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşanan değişimleri, eski ve yeni nesiller arasındaki farklılıkları canlı, akıcı ve mükemmel bir Türkçe'yle Refik Halid ölçüsünde anlatan başka bir yazar hemen hemen yok gibidir. Bu mühim noktada geçtiğimiz yüzyıl adına altı eserle büyük bir boşluk dolduran yazar Türk edebiyatına küçümsenemeyecek bir katkı sağlamıştır. Yazarın bu çeşit eserlerinin diğer bir önemi ise daha sonra yazacağı romanları için bir hazırlık değeri taşımasıdır. Bu yazılarda ortaya konulan düşünceler, vaka ve tipler çevresinde değerlendirilerek bir ön hazırlık olarak romanlarına vücut vermiştir.

²⁶⁵ M. N. Yardım, 2002, s. 53-54.

²⁶⁶ V. M. Kocatürk, 1970, s. 848.

²⁶⁷ Refik Halid Karay, *Üç Nesil Üç Hayat*, İstanbul, İnkılap Yayınevi, 2002.

Hatırat Eserlerinin Kronolojik Olarak Değerlendirilmesi

Refik Halid Karay'ın hatırat şeklinde neşredilen iki mühim eseri mevcuttur. Bunlar *Minelbab İlelmihrab*; diğeri ise birincisinin devamı niteliğinde olan *Bir Ömür Boyunca* adlı eseridir. Kendisini müdafaa gibi bir ihtiyaç duymaksızın kaleme aldığı hatıraları bu devrin en kıymetli bilgi kaynakları arasında yer almaktadır.

Bilhassa sıcağı sıcağına ve taze bir hafızayla yazdığı *Minelbab İlelmihrab* başlıklı hatıralarının mütareke devri için rakipsiz bir metin olduğunu belirtmek gerekir. Refik Halid bu iki eseriyle Türkiye tarihinin yakın döneminin birçok hatırasını kurtarmıştır. Bu yönüyle her iki çalışma da tarih araştırmaları için elzem kaynaklardır.²⁶⁸ Bu kısımda da ana hatlarıyla bu çalışmalar üzerinde durulacaktır.

Minelbab İlelmihrab

Yazar, eserin başlangıç bölümünde bu eseri nasıl bir ruh hâlinde niçin ve nerede kaleme aldığını şöyle anlatmaktadır:

²⁶⁸ Ali Birinci, *Refik Halid Karay*, Ankara, İstanbul, İnkılap Yayınevi, 2009, s. 54.

“Yıllardan 1923 ve aylardan galiba Nisan... 35 yaşına yeni basmışım. Lübnan’da, Beyrut’a yakın Cünye kasabasında denize yakın bir kır evindeyim... Birlikte oturduğum arkadaşım Sabih Şevket henüz kalkmamış, kalkmış olsa da tiryakinin birisidir. Kendi kendime hatıralarımı yazsam sabahları oyalanır, eğlenirim. Benim hatıratım nedir ki? Ne olabilir? Eski Başvekil miyim? Hepsini bir araya getirsem bir incir çekirdeğini dolduramaz... Ama öyle değil. Bu hatıralar, ne tarihi aydınlatmak, ne de bir fikri müdafaa etmek, ne de ortaya bir iddia atmak için çok ciddi şekilde ve tamamıyla siyasi mahiyette yazılmaz da sohbeti andırırsa, hafif tutulursa bir şey olur. Öyle olunca da her zaman okunur, azıcık da geçmişî canlandırmaya ve zamanla unutacaklarımı tespit eder. Hele bir deneyeyim! Bahçeden içeriye girdim. Bir çarpıda beş altı sahifeyi dolduruvermişim.”²⁶⁹

Karay, o yıllar maddi bakımdan sıkıntı içinde bulunması nedeniyle hatıratını elime beş on kuruş geçer diyerek neşretmek istediğini *Akşam* gazetesi sahibi ve eski dostu Necmettin Sadak’a bildirmiş ve oradan da olumlu cevap almıştır. Bunun üzerine eserin ilk kısmını teşkil eden sahifeleri İstanbul’a göndermiştir.²⁷⁰ Ancak bu gazetede yazarın hatıratının yayımlanacağı ilan edilir edilmez basında münakaşalar başlamış, büyük gürültüler kopmuş o dönemki Türk matbuatı âdetâ sellanmıştır.²⁷¹

Dâhiliye Vekili Ahmed Ferid’in verdiği bir emirle de neşir men edilmiştir.²⁷² Ancak Türk matbuatında bu konu hakkında tartışmalar başlamış, İsmail Müştak ve Falih Rıfkı başta olmak üzere Refik Halid’e arka çıkan ve hatıratın yayımlanmasını isteyen ya-

²⁶⁹ Refik Halid Karay, *Minelbab İlelmihrab*, 2. bsk. İstanbul, İnkılap Yayınevi, 1992, s. 7-8.

²⁷⁰ R. H. Karay, 1992, s. 9.

²⁷¹ M. N. Yardım, 2002, s. 53.

²⁷² H. M. Ebcioğlu, 1943, s. 59.

zarlar da tartışmaya katılmışlardı. Neticede bu tartışmaların sonunda hatıratın yayımlanması mümkün olmadı.

Aradan bir müddet geçtikten sonra *Akşam* gazetesi hatıratı tefrikaya başlamışsa da; Şeyh Said isyanı sebebiyle Takrir-i Sükûn Kanunu tatbikata konulduğundan adı geçen gazete *Minelbab İlelmihrab*'ın neşrini tamamlayamamıştır. Bu eser 1948 yılında Refik Halid'in ikinci defa neşrettiği *Aydede* mecmuasında tefrika edilerek bitirilmiştir.²⁷³ Kitap olarak yayımlanması ise ancak 1964 yılında mümkün olabilmıştır.²⁷⁴ *Minelbab İlelmihrab*'ta, Refik Halid mütareke devrinden İstanbul'un düşman istilasından kurtulmasına kadar devleti idare eden kabinelerde görev alan insanlar ve siyasi teşekküller çevresinde meydana gelen siyasi ve sosyal olayları bildiklerine, gördüklerine ve duyduklarına sadık kalarak anlatmaktadır.²⁷⁵ Bu bakımdan eser Millî Mücadele döneminin hususi bir tarihçesi olduğu gibi Millî Mücadele'ye muhalif kişi ve grupların bu harekete bakış açılarını tebarüz ettirmesi açısından mühim bir vazife görmektedir.²⁷⁶

Bir Ömür Boyunca

Refik Halid'in, *Minelbab İlelmihrab* adlı eserinin devamı niteliğinde olan bu çalışması sağlığında kitap olarak yayımlanmamış çalışmalarındandır. Bu yazıların Türk kültür tarihi bakımından önemli birer kalem tecrübeleri olduğunu Refik Halid'in büyük oğlu Ender Karay Bey, Şerif Aktaş'a ifade etmiştir.²⁷⁷

²⁷³ *Aydede* dergisinde adı geçen hatıralar 91-7 numaradan ve 29 Mayıs 1948 tarihinden başlamak üzere 91-70 numara ve 5 Ocak 1949 tarihli sayıya kadar yayımlanarak bitirilmiştir.

²⁷⁴ A. Birinci, 2009, s. 46-47.

²⁷⁵ O. N. Ekiz, 1984, s. 174.

²⁷⁶ Ş. Aktaş, 2004, s. 380-381.

²⁷⁷ A.g.e, s. 381-382.

Eserin ilk nüvesini oluşturan yazılar *Minelbab İlelmihrab*'ın 1949 yılında neşrinin tamamlanmasından üç yıl sonra *Resimli Yirminci Asır* dergisinde yayımlanmıştır. Yazarın bu dergide anı-hatırat niteliğinde toplam elli bir yazısı bulunmaktadır.²⁷⁸ Ayrıca 1938 tarihli *Modern Türkiye*, 1953 tarihli *Yeni İnci* ve 1954-1955 tarihli *Aydabir* dergilerinde bulunan fıkralarıyla 30 Mayıs 1964 tarihinden başlamak üzere *Yeni Tanin*'de, *Bir Ömür Boyunca* adıyla yayımlanmış yazılarının devamı *Tarih ve Toplum* dergisinde²⁷⁹ 1985 yılında tamamlanmıştır. Türk matbuatı üzerinde bir arkeolog gibi çalışarak mühim eserler vücuda getiren Ali Birinci'nin azim ve gayretiyle de 1990'da ilk defa kitap olarak neşredilmiştir.²⁸⁰

Yapıtta kronolojik bir sıra takip edilmemiştir. Bazen çocukluk günlerine 1918 öncesine dönülür bazen de mütareke sonrası döneme ait hatıralara yer verilir. Bununla birlikte 1922-1938 arası sürgün yılları ve Millî Mücadele'yle ilgili yazıların ağırlıkta olduğu görülür. Eserde *Minelbab İlelmihrab*'da daha önce anlatılan olayların ayrıntılar ilave edilerek tekrarlandığı görülür. Eserin son başlığını taşıyan yazıda yazar kitabın ikinci bölümüne ilave olarak üçüncü ve dördüncü kısımları da yazacağını söylemişse de buna ömrü vefa etmemiştir.²⁸¹

²⁷⁸ Yazarın bu dergide yayımlanan ilk ve son yazısı şunlardır: *Resimli Yirminci Asır*, "Suya Akisler", Numara 1, 16 Ağustos 1952; "Kurşun Yağmuru Altında Nikâh Şahitliğim", Nu 141, 28 Nisan 1955.

²⁷⁹ Ayrıntılı bilgi için bk. *Tarih ve Toplum*, Sayı 13-24, Ocak-Aralık 1985.

²⁸⁰ Refik Halid Karay, *Bir Ömür Boyunca*, 2. bsk. İstanbul, İletişim Yayınları, 1996.

²⁸¹ Ş. Aktaş, 2004, s. 381-382.

Tiyatro Eserlerinin Kronolojik Olarak Değerlendirilmesi

Yazarın yazın hayatı boyunca vücuda getirdiği iki küçük tiyatro eseri çalışması vardır. Bunlar *Tiryaki Hasan Paşa ve Kanije Müdafaası* ile *Deli* isimli eserlerdir. Bu çalışmalardan *Tiryaki Hasan Paşa ve Kanije Müdafaası* sadece sahnelenmiş olup, kitap hâlinde yayımlanmamıştır. *Deli* isimli eser ise yayımlanmasından kısa bir süre sonra Mustafa Kemal Atatürk'ün de katkılarıyla meşhur olmuş ve daha sonra bütün yüzelliliklerin affedilmesinde çok önemli bir işlev görmüştür.

Tiryaki Hasan Paşa ve Kanije Müdafaası

Refik Halid Karay'ın tiyatro eserlerinden ilki *Tiryaki Hasan Paşa ve Kanije Müdafaası* adını taşımaktadır.²⁸² Bu eseri nasıl bir ruh hâli içinde kaleme aldığını şu cümlelerle ifade etmektedir: “*Meşrutiyet ilan edilip de fırsattan istifade Avusturya İmparatorluğu zaten elinde bulunan Bosna-Hersek eyaletini resmen benimseyince millet kısa bir müddet heyecana gelmişti; Avusturya malı fesleri atmış; yerine yine bilmeden Avusturya malı kumaşlardan kalpaklar giymiştik; bereket harp yerine de boykot ilan etmiştik; hülasa oldukça çocukça işlere siyaset sahnesinde*

²⁸² N. S. Banarlı, 1984, s. 1208.

bir nevi çocuk tiyatroculuğuna başvurmuştuk. O sırada ben de kendimde vatan perverane coşkunkluk duydum. Avusturya, yani eski ismiyle Nemçe üzerine yaptığımız, kiminde yenilip kiminde kazandığımız eski harp seferlerinde bir zaferlisini seçerek, piyese dökerek hem kendime, hem başkalarına teselli noktası çıkarmak istedim... Nihayet hakikaten bir önderlik, askerlik, dirayet şaheseri olan Kanije Müdafaası şiddetle zevkimi okşadı; Tiryaki Hasan Paşa tipine tutuldum ve piyese tasarladım.”²⁸³

Millî heyecanın tahrîki için tarihî tetkikler kanalıyla 1909’da²⁸⁴ hazırladığı *Tiryaki Hasan Paşa ve Kanije Müdafaası* isimli bu eser, Manukyan Tiyatrosu tarafından sahneye konulunca büyük bir ilgiyle karşılanmıştır.²⁸⁵ Yazar bu eseri Müfit Ratıp ile birlikte yazmıştır.²⁸⁶ *Tiryaki Hasan Paşa ve Kanije Müdafaası* seyirciler tarafından beğenilmiştir. Bu eser, yazar sürgünde iken millî anma günlerinde çeşitli teşekküller adına oynatılmış, mektep sahnelerine girmiştir.²⁸⁷

Deli

Refik Halid yurt dışında iken *Deli* adlı bir tiyatro eseri daha kaleme almıştır. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Refik Halid’in yurda dönmesine sebep teşkil eden bu komediyi Atatürk’ün bizzat okuduğunu şu cümlelerle anlatmaktadır:²⁸⁸ “Atatürk hiçbirimizin görmediği, bilmediği bu esercîği nereden bulmuştu veya

²⁸³ Ş. Aktaş, 2004, s. 378.

²⁸⁴ N. Tüzüner, 1993, s. 121.

²⁸⁵ Bilge Ercilasun, *İkinci Meşrutiyet Devrinde Tenkit I*, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1995, s. 46; M. N. Yardım, 2002, s. 12.

²⁸⁶ Bk. “Refik Halid Karay”, *Başlangıcından Günümüze Büyük Türk Klasikleri Ansiklopedisi*, s. 78.

²⁸⁷ Ş. Aktaş, 2004, s. 378-379.

²⁸⁸ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Gençlik ve Edebiyat Hatıraları*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1990, s. 70.

bu eseri ona kim göndermişti? Hatırladığım şudur: Bir akşam Atatürk sofraya oturduğumuzda çocuklar size bu akşam tadına doyum olmaz bir ziyafet-i edebîye çekeceğim ve elinde tuttuğu cep dergisi katasında bir kitabı göstererek bu diye ilave etmişti. Refik Halid'in yirmi yıllık bir akıl hastasının şuuru yerine gelip kendini baştanbaşa değişmiş bir Türkiye içinde bulunca tekrar delirişini gösteren bir tiyatro piyesidir. Ve gözülüğünü takarak bizzat kendisi sonuna kadar okumaya başlamıştı. Bitirdiğinde İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'ya dönerek -Ne yapacaksak yapalım onun bir an evvel memlekete dönmesinin çaresine bakalım." şeklinde bir talimat vermiş²⁸⁹ ve bu eserle ilgili olarak "İnkılabımıza hicvetmiyor, tebarüz ettiriyor"²⁹⁰ değerlendirmesinde bulunmuştur.²⁹¹

Aslında *Deli* 1929 yılında²⁹² *Vahdet* gazetesinde yayımlandığı²⁹³ zaman Refik Halid Karay yeni rejimin aleyhinde telakki edileceğini sandığından oldukça çekinmiştir. Yapıt, II. Meşrutiyet devrinde deli olan bir insanın 20 yıl sonra sıhhate kavuştuğu zaman, çevresinde meydana gelmiş her türlü hadiseden habersiz olduğu için şaşırıldığını, bu şaşkınlıkla tekrar akli dengesinin kaybolduğunu esas alan bir komedidir. Yazar zihninde yarattığı böyle muhayyel bir tipin çevresinde Türk sosyal hayatında 20 yıl zarfında meydana gelen değişiklikleri ortaya koymaya çalışmıştır.²⁹⁴

²⁸⁹ Bk. "Refik Halid Karay", *Başlangıcından Günümüze Büyük Türk Klasikleri Ansiklopedisi*, s. 75; Y. K. Karaosmanoğlu, 1990, s. 71-72.

²⁹⁰ Mustafa Baydar, *Edebiyatçılarımız Ne Diyorlar*, İstanbul, Ahmed Halid Yaşaroğlu Yayınları, 1960, s. 112.

²⁹¹ V. Vakkasoğlu, 1977, s. 116.

²⁹² H. M. Ebcioğlu, 1943, s. 76.

²⁹³ Bk. "Refik Halid Karay", *Başlangıcından Günümüze Büyük Türk Klasikleri Ansiklopedisi*, s. 75.

²⁹⁴ Refik Halid Karay, *Deli*, 4. bsk. İstanbul, İnkılap Yayınevi; Ş. Aktaş, 2004, s. 379-380.

Dergi ve Gazetecilik Yazılarının Değerlendirilmesi

Meşrutiyet devrinde yazın hayatına gazetecilikle başlayan Refik Halid Karay, ilk olarak ailecek tanıdıkları *Servet-i Fünûn* dergisi sahibi Ahmed İhsan Bey'e müracaat ederek kendi imzasıyla makalelerini neşretmek istediğini bildirmiştir.²⁹⁵ Böylece Ağustos 1908 sonlarında, gazeteciliğe mütercim ve muhabir olarak günlük yayımlanan *Servet-i Fünûn*'da başlayan yazar²⁹⁶ *Servet-i Fünûn*'a para almadan girmiş burada gazeteciliği öğrenmiştir. Bu dergide mütercimlik, musahhihlik, muhabirlik ve hatta biraz da mürettiblik gibi muhtelif vazifeleri şevk ve hevesle ifa etmişti. *Servet-i Fünûn* dışında diğer akşam gazetelerinde de ilk satırları yayımlanmaya başlamıştı.²⁹⁷

Yazın hayatına bu şekilde başlayan yazar yukarıda incelenen kısımlarda da belirtildiği üzere 2 hikâye, 20 roman, 6 mizah-hiciv,

²⁹⁵ *Neusal-i Millî*, "Refik Halid Bey", Dersaadet, R. 1330 (Miladi 1914), s. 109.

²⁹⁶ R. H. Karay, 1996, s. 117; Orhan Taşan, "Bu Şehrin İnsanları, Bu da Bizim Babıâli'nin En Yaşlısı: Refik Halid Karay", *Tercüman*, İstanbul, 18 Kasım 1961.

²⁹⁷ *Neusal-i Millî*, 1914, s. 109.

6 kronik, 2 hatırat, 2 tiyatro eseri kaleme almıştır. Gazetecilik mesleğiyle girdiği edebiyat âlemine kazandırdığı 38 eserin yanında bu mesleğine vefatına kadar devam etmiştir. Verdiği ürünler bağlamında oldukça verimli bir yaşam süren Karay'ın, Meşrutiyet devrinden 1960'lara kadar olan dönemde çeşitli gazete ve dergilerde 1000'i aşkın fıkra ve makalesi yayımlanmıştır. Bu yazarlar kimi yerlerde bir araya gelerek mizah-hiciv, kronik, hatırat gibi türlerde verdiği eserleri oluşturduğu gibi kitap şeklinde yayımlanan yine birçok eserinin temelini oluşturmuştur.

Fıkra ve makalelerinde siyaset, politik figürler, değişen toplumsal yapı, İstanbul, Halep, Beyrut, Anadolu, Türk insanı, Türk tarihi, dil, edebiyat, sanat, kadın, mevsimler, örf âdet, gelenek görenek gibi birbirlerinden farklı onlarca konuyu işlemiştir. Yazar, bu alanda tespit edebildiğimiz kadarıyla 1160'dan fazla makale ve fıkra vücuda getirmiştir. Yazılarını kaleme aldığı başlıca gazete ve dergiler şunlardır: *Resimli Kitap*, *Servet-i Fünûn*,²⁹⁸ *Tercüman-ı Hakikat Gazetesi*, *Son Havadis*, *Kalem Dergisi*,²⁹⁹ *Cem Dergisi*,³⁰⁰ *Musavver Muhit*,³⁰¹ *Yeni Mecmua*,³⁰² *Zaman Gazetesi*, *Sabah Gazetesi*, *Âlemdar Gazetesi*, *Peyam-ı Sabah Gazetesi*, *Olay*, *Aile*, *Çiçek*, *Divan*, *Panorama*, *Her Kalem*, *Herşey*, *Mizah*, *Aydede*,³⁰³ *Modern Türkiye*, *Tan Gazetesi*, *Yeniğün Mecmuası*, *Akşam Gazetesi*, *Hafta*, *Kalem Cep Gazetesi*, *Resimli Yirminci Asır*, *Yeni*

²⁹⁸ Servet-i Fünûn hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Server İskit, *Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları*, Ankara, Başvekâlet Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Yayınlarından, 1943, s. 142-143.

²⁹⁹ *Kalem* dergisi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Orhan Koloğlu, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Basın*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1992, s. 58.

³⁰⁰ O. Koloğlu, 1992, s. 58.

³⁰¹ *Musavver Muhit* hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Fuat Süreyya Oral, *Türk Basın Tarihi (1728-1922)*, c. 1, İstanbul, Yeni Adım Matbaası, s. 159.

³⁰² *Yeni Mecmua* hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Enver Behnan Şapolyo, *Türk Gazeteciliği Tarihi*, Ankara, Güven Matbaası, 1971, s. 182.

³⁰³ A.g.e, s. 8.

*Tanin, Aydıbar, Yeni İnci, Vakit,*³⁰⁴ *Tasvir-i Efkâr,*³⁰⁵ *İştirak, İstanbul Postası, Şiir ve Tefekkür, Rûbab, Şehrah,*³⁰⁶ *Sada-yı Millet, Doğru Yol, Vahdet.*

Bu kadar verimli bir çalışma sonunda siyasi, edebî ve tarihî önemli bir kişiliğe sahip olmayı başaran ve Türk edebiyatının en önde gelen şahsiyetlerinden biri hâline gelen yazarın gazete makale ve fıkralarının, hazırladığımız bu çalışmada tamamen ve kesin olarak gün yüzüne çıkarılması mümkün değildir. Özellikle matbuat faaliyetlerinin gün yüzüne çıkarılabilmesi için hususi ve ayrı bir çalışma zarureti ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte dört yıllık bir zaman zarfında yaptığımız araştırmayla birlikte yazarın bu alandaki yazılarının da çok büyük bir kısmını tespit etmiş bulunmaktayız. Türkiye Büyük Millet Meclisi, Türk Tarih Kurumu, Millî Kütüphane, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi başta olmak üzere çeşitli kurum kütüphanelerinde yaptığımız araştırmalar sonucu yazarın çeşitli gazete ve dergilerde yayımlanan ve tespit edebildiğimiz yazılarının tamamı incelememizin ekler bölümünde³⁰⁷ verilmiştir.

Genel olarak değerlendirdiğimizde büyük bir edebiyatçı olarak Refik Halid Karay, yeni lisan akımının tutunmasında önemli payı bulunan, konuşma dilini yazılarında büyük bir ustalıkla uygulayan bir yazardır. Hikâyeleriyle romanlarında renkli bir görgü ve gözlem zenginliği göze çarpar. Gazetecilikten de malzeme almış bu sayede kendini hayatın içinde daha çok bulmuştur.³⁰⁸ Olaylarda

³⁰⁴ A.g.e, s. 4.

³⁰⁵ *Tasvir-i Efkâr* hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Abbas Parmaksızoğlu, *Türk Gazetecilik ve Basın Tarihi*, İstanbul, Dünya Haberler Ajansı Neşriyatı, 1959, s. 17.

³⁰⁶ O. Koloğlu, 1992, s. 59.

³⁰⁷ Yazarın topladığımız gazete yazılarının tamamı kronolojik olarak *Ekler* bölümünde bulunmaktadır.

³⁰⁸ Mustafa Baydar, "Refik Halid Anlatıyor", *Varlık*, 15.01.1959.

törelere güldüren, şaşırtan yanlarını ele almıştır. Dış gözlemlerde çok kuvvetli bir ressam-yazardır. Sürükleyici olayları ilgi çekici tiplerle geniş bir coğrafya içerisinde, renkli, kokulu, bin bir benzetme ve zekâ oyunları ile verir. Sıcak, çekici, oynak, ışıklı, zevkli, bir dili vardır. İstanbul halkının Türkçesini en iyi kullanan usta bir muharrirdir.³⁰⁹ Anadolu insanı düzenli, sürekli ve bilinçli olarak onunla Türk edebiyatına girmiştir. Eserlerinde şive taklidine yer vermez. Kişilerini kendi anlatımıyla karşımıza çıkarır. Yaratmış figürlerin hayatını yaşar.³¹⁰ Türk edebiyatının en büyük üslupçularındandır.³¹¹

Vücuda getirdiği 38 eser ve 1200'e yakın gazete yazısıyla Türk edebiyatı ve tarihinin en verimli sanatkarlarından bir olan yazar, köklerini 19. yüzyıldan alan ve 1960'lara kadar uzanan sosyolojik, edebî ve tarihî gelişim süreci içinde Türk toplumu ve Türkiye coğrafyasını en iyi analiz eden ve bu analizden mükemmelere varan yorumlar çıkaran sayılı entelektüellerden biridir. Birçok yazısında çok büyük bir sanat oluşturmak istemediğini belirtse de eserleri Türk edebiyatının şaheserleri arasına çoktan girmiştir. *Memleket* ve *Gurbet Hikâyeleri* isimli yapıtları bugün dahi Türk edebiyatının ve Türk dilinin omurgasını oluşturmaktadır.

Çeşitli gazetelerde ve röportajlarında Ahmed Midhat ve Hüseyin Rahmi için "... *Bu memleketi yaşatmış olan dev şahsiyetlerdir. Ama lisanları bozukmuş o ayrı şey, biz öze bakalım. Ahmed Midhat'taki o ne imajinasyondur. Hasan Fellah, Hüseyin Mellah yazılır şey midir? Onlar sayesinde 50-70 sene evvelki hayatımızı okuyoruz. Bugün (1959) Aksaray yıkıldı. Fakat eski Aksaray Hüseyin Rahmi'nin eserlerinde bütün canlılığı ile duruyor. Onu yıkmak kimin haddine*"³¹² diyen yazar sayesinde as-

³⁰⁹ S. K. Karaalioğlu, 1989, s. 216.

³¹⁰ H. Tuncer, 1994, s. 592.

³¹¹ A. Kabaklı, 2002, s. 783.

³¹² Mustafa Baydar, "Refik Halid Anlatıyor", *Varlık*, 15.01.1959.

ında biz de bugün 1908-1965 yılları arasında gelişen tarihî, siyasi ve sosyal olayları öğrenebiliyoruz. Hem de bozuk bir lisanla değil; Türk edebiyatının en iyi muharrirlerinden biri sayesinde.³¹³

³¹³ M. N. Yardım, 2002, s. 56-58; Selim İleri, Refik Halid Karay'ın sanatı hakkında şu değerlendirmelerde bulunmaktadır: *“Türkçe'nin en büyük betimleme ustalarından Refik Halid, politik nedenler dolayısıyla sürgünde yaşadığı yurt dışından dönüşünde, yazarlığına handiyse yepyeni bir yön vermek zorundaydı. Siyaset sahnesinin girdi çıktısından ağzı hayli yanmış olan bu ünlü romancı düşsel, fantazi yanı ağır basan eserlerle yetiniyordu. Hoş, anlatım açısından bu romanlar da günümüzdekilerle oranlanamayacak ölçüde yetkin verimlerdir. Nilgün, 2000 Yılı Sevgilisi, Bu Bizim Hayatımız gibisinden bir dizi romanında, yazar gündelik hayatın kuruluşuna, yavanlıklarına meydan okumak istercesine bazen olağanüstüydü, bazen rüyayı öne çıkardı. Edebiyat tarihçilerimiz, eleştirmenlerimiz onun bir sözüne ikide birde değinmek ihtiyacını duymuşlardır. Romancı, -ben para kazanmak istiyorum, eserlerimin başka hiçbir iddiası yoktur- tarzı bir söz söylemiş, bu sözü de her nedense belleklerde egemenlik kurmuş. Ne var ki Refik Halid, şakacı, zaman zaman iğneleyici bir yazarmış. Ben oldum, bittim, bu sözde -istihza- payımı kuvvetle hissederim.”* Bk. Selim İleri, *Seni Çok Özledim*, İstanbul, Özgür Yayın-Dağıtım, 1986, s. 165.

III. BÖLÜM

Eserlerine Yansıyan Tarihî, Siyasi, Edebî ve Sosyal Fikirleri

Türk Fikir Hayatında Refik Halid Karay

“Türkiye’nin düşünsel topografyası çıkarılmadan geçmişin kültür mirası nesnel bir biçimde düşünülmeyip hamaset üslubuyla benimsenir ya da inkılapçı bir zihniyetle reddedilirse hiçbir yere varılamaz. Türk toplumunda başarısız bir muhafazakârlıkla aykırı bir toplumsuluğun sonuç alamayacağı bugün iyice gün yüzüne çıkmıştır.”¹

Kendini Batılı düşünce evrimi içinde bir yerlere konumlandırmaya çalışan Türk düşünce dünyası kendi ufkunu bir türlü Batı’nın şafağından başka bir noktaya taşıyamamıştır. Taşıyamadığı içindir ki ne kendini ne de siyasal yaşamı dönüştürme imkânını elde edememiştir.²

Kurtuluş Kayalı, Türk siyasal düşüncesinin temelde siyasal gelişmelere bağlı olduğu tespitini yapmıştır. Bu tespit Türk düşünce dünyasının temel sorunlarına işaret etmektedir. Düşünce ile siyasal gelişmeler arasındaki ilişki bir yanıyla tarihsel

¹ Kurtuluş Kayalı, *Türk Düşünce Dünyasında Yol İzleri*, 4. bsk. İstanbul, İletişim Yayınları, 2011, s. 28.

² Ali Haydar Fırat, “Siyasal Gelişmeler Bağlamında Türk Düşünce Dünyası”, *Radikal*, 13.04.2009.

bir yanıyla da günceldir. Türkiye’de ağırlıklı olan durum daha çok güncel gelişmeler içinde belli teorilerin üretilmesi ve bunların bir tarihselliğe, geleneğe bağlanmasıdır.³ Örneğin Osmanlı aydınları 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra, devletin dağılmasını önlemek amacıyla Batıcılık,⁴ Osmanlıcılık,⁵ Türkçülük,⁶ İslamcılık⁷ gibi fikirleri tartışmış ve bu fikirler devletin kurtuluş yolu olarak dönemin gazeteci ve aydınları arasında önemli destekçiler bulmuştur.⁸

Cumhuriyet’in kurulmasıyla da düşünsel hareketin seyri siyasal gelişmelerden bağımsızlaşmamıştır. Sonraki dönemde çok partili yaşam, askerî darbeler tartışılmıştır. Osmanlı üretim tarzı ve Türk toplumsal yapısının niteliği birçok tartışmaya konu edilmiş, güncel siyasal gelişmelere bağlı olsa da tarihsel bir niteliğin hâsıl olduğu görülmüştür.

³ K. Kayalı, 2011, s. 13-25.

⁴ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, İstanbul, Yedigün Matbaası, 1960, s. 78-86.

⁵ Osmanlıcılık, Türkçülük ve İslamcılık akımları hakkında ayrıntılı tahlil için bk. Yusuf Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, 3. bsk. Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991, s. 18.

⁶ Niyazi Berkes, *Türk Düşününde Batı Sorunu*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1975, s. 64-65; Refik Halid Karay, Turancılık-Türkçülük düşüncesinin kesin bir muhalifi, bir karşıtıydı. Bu düşüncenin Osmanlı İmparatorluğu’nun 20. yüzyıl başlarında çökmesine neden olacağını biliyor ve bu yüzden İttihat ve Terakki politikalarına çok sert eleştiriler yazıyordu. *Guguklu Saat*, adlı eserinde Turancılık düşüncesi ile ilgili olarak şu ifadelerde bulunmuştur: “Osmanlı Devleti’nin son zamanlarında, memleketi kasıp kavuran püsküllü bela Turancılık akımı...” bk. Refik Halid Karay, *Guguklu Saat*, İstanbul, İnkılap Yayınevi, 2005, s. 139; Refik Halid Karay, *Sakın Aldanma, İnânma, Kanma*, 2. bsk. İstanbul, Semih Lütfi Kitabevi, 1940, s. 9.

⁷ Y. Akçura, 1991, s. 18.

⁸ Niyazi Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, haz. Ahmet Kuyaş, 7. bsk. İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2004, s. 350-364.

Bu kısa tarihsel özet Türkiye’de düşünce dünyasının kendisini güncel ve siyasal olandan bir türlü bağımsızlaştıramadığını, her zaman bu siyasal gelişmelerin yorumcusu pozisyonundan kurtulamadığını ortaya koymaktadır. *“Türk siyasal düşüncesinin düşünsel ve siyasal gelişmeleri tarihsel bir kuram çerçevesinde çözümlendiği rastlanır bir olgu ve durum değildir. Yaklaşık 200 yıldır içinden çıkılamayan modernleşme tartışmaları bu kısır düşünsel gelişimin hem bir nedeni hem de bir sonucudur. Kurtuluş Kayah, Türkiye’de düşünce alanında derin farklaşma olmamasına paralel bir şekilde siyaset konusunda da benzer bir durumun söz konusu olduğunu ifade etmektedir. Hâlâ Türk düşünce dünyası, kendini önemli bir noktaya taşıyamamıştır. Taşıyamadığı içindir ki ne kendini ne de siyasal yaşamı kendi doğal mecrasına dönüştürme imkânını elde edememiştir.”*⁹ *“Tabii burada dile getirilen görüş körü körüne bir Batı karşıtlığı temelinde kendi fikriyatını kurma çabası değildir. Kendi gelişimini, düşünsel kaynaklarını doğru bir biçimde teşhis ve tespit etme çabasıdır. Bir toplumun bütün düşünsel evrimi sadece modernleşme bağlamında tartışılmaz. Başka teoriler ve kavramlarla yeni bir mecranın yaratılması gerekmektedir. Bu yaratım işi de güncel politik tasavvurların dışında cereyan etmelidir.”*¹⁰

Türk düşünce serüveninin bir gelenek çerçevesinde değerlendirilmesi oldukça zor ve meşakkatli bir iştir. Bu biraz da düşünce- nin kendisini bulması ve tanımasıyla ilgili bir durumdur. Ancak sürecin gelip dayandığı yer somuttan çok soyut, gündelik olandan çok kuramsal, toplumsal olmaktan çok sınıfsal, politik olmaktan çok ekonomik bir niteliğin olmamasıdır. Soyut, kuramsal, sınıfsal ve ekonomik detayları güçlü bir bileşimin yaratılması gerekmektedir. Düşünce dünyasında bir felsefi izleğin yaratılması, oldukça

⁹ K. Kayah, 2011, s. 24.

¹⁰ Ali Haydar Fırat, “Siyasal Gelişmeler Bağlamında Türk Düşünce Dünyası”, *Radikal*, 13.04.2009.

kurak olan bu alanda yeni ve farklı akımların çıkmasına neden olacaktır. Felsefeyle zenginleşmeyen, sosyolojiden beslenmeyen, politik ekonominin öncülerine bulaşmayan, tarihsel bir geleneği olmaksızın sadece güncel siyasal gelişmelerin ekseninde dönen bir düşünce ortamı, içinden çıktığı topluma ne verimli olabilir ne de dönüştürücü.¹¹ Bizatihi dönüştürücü olma iddiasındaki düşüncelerin bu niteliği bile tartışma konusuyken böyle bir niteliği olmayan düşünceleri tartışmak makul bir hareket tarzı olamaz.

Türkiye’de fikirsel tartışmalar 1860’ta *Tecüman-ı Ahval*’den başlayarak gazete köşelerinden ileri gitmemiştir. Burada gazetenin işlevi küçümsenmemektedir. Fakat yüz elli yıldır aynı mecrada ve aynı şeyleri tartışmak sağlıklı bir durum olmasa gerek. Sorun gazeteler dışında ciddi bir tartışma alanının yaratılmaması ve buna bağlı olarak Türk düşünce hayatının Batılı ülkelerde olduğu gibi gelişmiş ve çağdaş bir seviyeye ulaşamamasıdır.¹²

“Türk düşüncesi son iki yüzyılda Batı kültürü ile temasların çoğalması sonunda yeni bir devreye girmiştir. Böylece İslam medeniyeti çevresinde inanç ve düşüncelerin yerine nasıl bir düşünce tarzı doğmuşsa, bu son temaslar çoğaldıkça yeni bir düşünce tarzını benimseme imkânları da meydana çıkmıştır. İslam’dan önceki düşünce kalıntıları o kadar azdır ki onunla İslami devrin veya ümmet devrinin görüşü arasında tam bir karşılaştırma yapmak mümkün olamamaktadır. Hâlbuki Batı kültürü ile temas ilk kaynaklarına inilecek olursa hayli eski ise de yenedünya görüşünün meydana çıkması birdenbire olmamıştır. Bu yüzden iki düşünce tarzı uzunca bir süre birbirine tesirsiz yan yana veya birbiriyle uzlaşmaya çalışarak fakat çoğunda hiçbir gerçek kaynaşmaya ulaşmadan yaşamıştır. Türkler’in Müslü-

¹¹ K. Kayah, 2011, s. 24.

¹² Ali Haydar Fırat, “Siyasal Gelişmeler Bağlamında Türk Düşünce Dün-yası”, *Radikal*, 13.04.2009.

manhğa girerken gösterdikleri kesin kararı, Batılaşmayı¹³ kabul ederken göstermemiş olmaları şaşılacak bir şey değildir.”¹⁴

“Batı kültürü önce ekonomik ve siyasi alanda sonra değerler alanında dünya görüşü olacak kadar genişlediği zaman 16. yüzyıldan sonra onun gelişme hızına ayak uyduramayan başka kültürler için tek yol kalıyordu: Modernleşmek. Çünkü bu artık, Batı veya Doğu’nun karşılaşması, kapalı eski kültür çevrelerinin alışverişi değil; dünya ölçüsünde karakteri olan yeni kültürel katılmadan başka bir şey olmayacaktı. İki şıkkı olmayan bir durumda dahi eski kültür çevrelerinin birbirine oldukça farklı davranışları oldu. İslam ve Hristiyan dünyalarının yüzyıllarca süren gerginliği, ikincisinden gelen her tesirin olumsuz karşılanmasına sebep oldu. İslam dünyası kendi yenilgisini açığa vurmak zorunda olduğu zaman dahi bu olumsuz karşılamaya devam etti.”¹⁵

“Türkler’in Batı ile ilk temasları ise Akdeniz havzasına yerleşmeleriyle başlamıştır. Bu olay bir step kavminin denize çıkması, çobanlıktan şehir hayatına, gemiciliğe ve ticarete geçmesi şeklinde çok geniş ve uzun süreli bir değişmeyi doğurmuştur. Batı Türkleri’ni Doğu Türkleri’nden ayıran bu olay kısa zamanda olmamış ve her yerde aynı başarılı sonuçlara ulaşmamıştır. Çünkü Cermenlerin Akdeniz’e yerleşmesine benzemeyen bu uzun değişme süreci ardından sık sık yeni göçler gelmiş ve şehirleşme hareketi tamamlanmadan hemen arkasından gelen yeni bir göçebe dalgası yerleşmeyi sarsmıştır. Büyük Selçuklulardan sonra Moğol akını ve onun getirdiği yeni Türkmen göçü, ondan sonra üçüncü bir göçebe dalgası (Akkoyunlular,

¹³ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, c. 4, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1996, s. 565.

¹⁴ Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, 8. bsk. İstanbul, Ülken Yayınları, 2005, s. 19.

¹⁵ A.g.e, s. 20.

Karakoyunlular vb.) ile sarsılmış, bu göçün dalgaları hemen hemen 16. yüzyıla kadar sürdüğü için tam yerleşme ancak o asırda başlayabilmiştir."¹⁶

İslam dünyasının Batı'ya yenilişinin ilk keskin işareti olan Karlofça Antlaşması'ndan (1699) sonra Batı kültürünün hiç değilse, askerlik ve teknik bakımdan üstünlüğü fark edilmeye başlandı. Siyasi iktidar orduyu ve askerî tekniği yenileştirme ihtiyacını duyuyordu.¹⁷ Fakat öğretim ve eğitim sisteminin kuruluşu böyle bir yenileşme yapacak güçten o kadar uzak, Batı'yla ölçülebilecek yetenekten o kadar mahrum kalmıştı ki idareciler işe nereden başlayacaklarını bile tam anlamıyla kestiremediler.¹⁸

Ordu, donanma ve bütün askerî düzenin Batı düzeyine çıkarılması sayesinde her şeyin yerli yerine oturacağı ve eski yüzyıllarda olduğu gibi başarıların devamının sağlanacağını düşünen bu idareciler özellikle reform-rönesans, coğrafi keşifler, bilim ve iktisat alanlarının yanı sıra sosyal ve bürokratik alanlarda da Osmanlı Devleti'nin oldukça ilerisine gitmiş olan Batı'yla yaşanan uçurumun giderek büyüyeceğini ve sadece ordunun ıslahıyla genel bir başarı sağlayamayacaklarını anlayamadılar.¹⁹

Batı'yı yakalama adına 18. yüzyılda özellikle Nevşehirli Damad İbrahim Paşa ve İbrahim Müteferrika gibi idarecilerin gayretleriyle Avrupa'dan askerî uzman getirme, matbaanın kullanılarak basım faaliyetlerine başlama, Frenk dillerinden kitap tercüme etme, Avrupa'ya elçi gönderme başta olmak üzere yoğun bir çalışma içine girilmiş, Batı örneğinde askerî okullar açılarak modern fizik, matematik, geometri başta olmak üzere pek çok çağdaş bilim ve teknik orduya kazandırılmaya çalışılmıştır.²⁰

¹⁶ A.g.e, s. 23-24; N. Berkes, 2004, s. 381-386.

¹⁷ N. Berkes, 2004, s. 41.

¹⁸ H. Z. Ülken, 2005, s. 25.

¹⁹ N. Berkes, 2004, s. 42.

²⁰ A.g.e, s. 45-66.

18. yüzyılın sonlarına doğru yukarıda belirtilen uçurumun kapanması yerine iyice açıldığını bildiren ve bir sonraki yüzyılda Osmanlı Devleti'nin çok daha büyük sorunlarla boğuşacağını gösteren bir gelişme öncelikle İngiltere'de ortaya çıkan ve daha sonra Amerika başta olmak üzere bütün Avrupa'ya yayılan endüstri devrimidir. Artık sanayide insan gücü yerine ondan çok kuvvetli ve hızlı olan makinelerin kullanılmaya başlamasıyla Avrupa devletleri yaklaşık elli yıllık bir süreç içinde denizleri ve karaları aşarak bütün dünyayı gölgesi altına alacaktır.²¹ Bu gölgenin altından kalan, oldukça hassas ve önemli bir coğrafyada bulunan Osmanlı Devleti 19. yüzyıl boyunca inanılmaz bir gerileme dönemi yaşayacak ve 20. yüzyıl başlarında yıkılacaktır.²²

18. yüzyılın sonunda daha önce izah etmeye çalıştığımız üzere bilim, iktisat, ticaret, askerlik ve özellikle 19. yüzyıl başlarından itibaren sanayi gibi pek çok alanda Batı'nın oldukça gerisine düşen Osmanlı Devleti III. Selim döneminden başlamak üzere büyük bir reform sürecine girmiştir. Padişah kendinden önce gelen birçok padişah ve devlet adamı gibi bir reform sürecine girmiş, Nizam-ı Cedit hareketiyle²³ devletin bütün kurumlarını Avrupa ölçüsüne getirerek Batı'yı her alanda yakalamaya çalışmıştır.²⁴ Ancak bu amacına tam anlamıyla ulaşamamıştır. III. Selim'in bu çalışmaları, halefi II. Mahmud tarafından genişletilerek devam ettirilmiş ve çok köklü reform hareketlerine girişilmiştir.²⁵ Fakat bu reformlar 19. yüzyılın sonunda ve 20. yüzyılın başlarında imparatorluğu çöküşten kurtaramamıştır. Ancak devleti bu vahim

²¹ Ejder Okumuş, *Osmanlı Devleti'nde Din Devlet İlişkisi*, Ankara, Lotus Yayınevi, 2005, s. 162-163.

²² N. Berkes, 2004, s. 389.

²³ A.g.e, s. 91-126.

²⁴ N. Berkes, 2004, s. 91-101; H. Z. Ülken, 2005, s. 35-37.

²⁵ N. Berkes, 2004, s. 169-207.

durumdan kurtarabilmek amacıyla yapılan yenileşme çabaları II. Mahmud'un vefatını müteakip de sürdürülmeye çalışılmıştır.²⁶

Abdülmecit döneminde, Mustafa Reşid Paşa tarafından, 3 Kasım 1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı²⁷ ve daha sonradan yürürlüğe konan Islahat Fermanı (1856), I. Meşrutiyet (1876) gibi uygulamalar ise teknik, bilim ve iktisat hususlarının yanı sıra 1789 tarihli Fransız İhtilali'nin getirdiği milliyetçilik akımının da etkisiyle devletin sosyal ve kültürel anlamda da artık çok büyük sorunlar yaşadığını göstermektedir.²⁸

Fakat bütün bu olumsuz gelişmelere rağmen 18. yüzyıldan başlamak üzere özellikle III. Selim ve II. Mahmud devrinde gerçekleştirilen bazı reform hareketleri Türkiye'nin modernleşmesi ve Türk düşünce dünyasının istenilen seviyede olmasa bile önemli aşamalar kaydetmesine çok mühim katkıları olmuştur. Böyle olmakla birlikte bu devrin cüretli teşebbüsleri henüz fanatizmin, eski sosyal kurumların gizli ve açık direnmeleriyle karşılaşmaktan geri kalmıyordu. Hükümdar ve birkaç aydın vezirin iyi niyetleri daima başarılı ve tam sonuçlar alamıyordu. *“Reformcular Batılı âlimler getirterek Batı ilmini araştırma metotlarıyla birlikte memleketeye yerleştirmeyi düşünürlerken önlerine hep şu iki engel çıkmaktaydı: 1) Modern araştırmayı hatta öğretimi, din için tehlikeli sayan fanatik-skolâstik zihniyet; 2) Modern araştırmanın derin köklerine kadar inmesine sabredemeyen, her şeyden önce bilim ve tekniğin gücünün ve hâkimiyetinin ihtiyacına cevap vermesini isteyen bürokratik zihniyet. Birincisiyle savaş kolay olmuştur. Fakat o nispeten yenilip gerilemiştir. Hatta modern zihniyet 19. yüzyılın son yıllarından beri eski medresenin içerisine*

²⁶ H. Z. Ülken, 2005, s. 38.

²⁷ Türk tarihinde çok önemli bir yere sahip olan *“Tanzimat Fermanı”* hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Enver Ziya Karal, *“Güllhane Hatt-ı Hümayununda Batının Etkisi”*, *Bellekten*, c. XXVIII, sayı 112, Ekim 1964.

²⁸ N. Berkes, 2004, s. 213-248.

*bile kısmen sokulmuştur. Fakat ikincisiyle savaş çok daha güçlü oldu. Bu görüş gerçek ilim zihniyetinin Türkiye’de yerleşmesine büyük bir engel teşkil etmiştir.”*²⁹

Nitekim modern Türk düşüncesi Tanzimat’tan beri bu iki safhadan geçmiştir. Evvela medrese ve tekkeyle karşılaşmış, onunla mücadele etmiş, uzlaşmaya çalışmış nihayet ona galebe çalarak başlı başına varlık olmaya başlamıştır.³⁰

19. yüzyılın ortalarına doğru devletin artık tamamen çöküş evresine girdiği ve kendi egemenlik haklarını dahi büyük devletlerin kendi aralarındaki çekişmeleri sayesinde sağladığı görüldüğünde, Tanzimat³¹ ve I. Meşrutiyet’le³² beraber gelen fikir ve düşünce akımları, kök aldıkları bu iki büyük siyasi gelişmeye tesir etmeye ve devleti çöküşten kurtarmanın çarelerini aramaya başladı.³³

Öyle ki Tanzimat’ın ilanı ile Batı kültürü Osmanlı Devleti’ne, sadece askerî ve siyasi alanda değil; edebî, sosyal ve kültürel alanlarda da girmişti.³⁴ Bu dönemde Avrupa kültürüyle sıcak temas kuran Osmanlı aydınları 19. yüzyıldaki kötü gidişin nedenlerini araştırıp,³⁵ siyasetle giderek daha fazla ilgilenmişler ve devlet adamları gibi çöküşün önüne nasıl geçileceğini araştırmışlardır. *Takvim-i*

²⁹ H. Z. Ülken, 2005, s. 35.

³⁰ Hilmi Ziya Ülken, *Türk Tefekkürü Tarihi*, 3. bsk. İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2007, s. 18.

³¹ Osmanlı Devleti’nde Tanzimat dönemi siyasi ve sosyal olaylar için bk. Fahri Belen, *XX. Yüzyılda Osmanlı Devleti*, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1973, 21-59.

³² I. Meşrutiyet’in ilanı ve gelişim süreci hakkında bk. E. Z. Karal, 1996, s. 515-510.

³³ H. Z. Ülken, 2005, s. 41.

³⁴ Yusuf Akçura, *Yeni Türk Devletinin Öncüleri (1928 Yılı Yazıları)*, haz. Nejat Sefercioğlu, 2. bsk. Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001, s. 9.

³⁵ N. Berkes, 2004, s. 260-268.

Vekayi,³⁶ *Ceride-yi Havadis*, *Tercüman-ı Ahval*, *Tasvir-i Efkâr*, *Basiret*, *Muhbir*, *Bedir*, *Hürriyet*, *İbret* gibi gazeteler yayımlayarak³⁷ ilk defa basın yayın faaliyetlerine girişmişler edebî alanda roman, hikâye³⁸ gibi türlerde eserler vermeye başlamışlardır.³⁹ “*Buradan hareketle düşüncenin Türkiye’de toplumsal ve siyasal sorunlara çare ararken bulunduğunu söylemek yanlış olmaz.*”⁴⁰

Devletin içinde bulunduğu durum nedeniyle bir anda *Vatan*, *Meşrutiyet*, *Meclis* gibi kelimeler kullanmaya başlayan Osmanlı aydınları⁴¹ önceki yüzyıl aydınlarından bu manada zengin bir miras alamamışlardı. Eski idareciler sadece Batı’nın tekniğinin alınması ve ordunun o dönemin çağdaş seviyesine çıkarılması amacıyla büyük bir gayret içersine girmişlerdi. İsmi zikredilebilecek birkaç âlim dışında da 19. yüzyılın sözü edilen genç ve dinamik kuşaklarıyla karşılaştırılabilecek ölçüde büyük isimler yetiştirememişti. Bu nedenle 19. yüzyılın yetiştirdiği aydınlar, savundukları fikirlerin yeni olması ve ülke içinde beslenebilecekleri zengin kaynaklar olmaması nedeniyle doğrultularını Batı’ya yöneltmişlerdi.⁴² Böylelikle 1860’lardan sonra ülke içerisinde ra-

³⁶ *Takvim-i Vekayi* hakkında bk. Enver Ziya Karal, “Gülhane Hatt-ı Hümayununda Batının Etkisi”, *Bellekten*, c. XXVIII, sayı 112, Ekim 1964.

³⁷ Ramazan Korkmaz, “Yenileşmenin Tarihi, Sosyo-Kültürel ve Estetik Temelleri”, *Türk Edebiyatı Tarihi III*, İstanbul, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2006, s. 29-30.

³⁸ Ahmed Hamdi Tanpınar, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1942, s. 201-211.

³⁹ H. Z. Ülken, 2007, s. 17-19.

⁴⁰ H. Z. Ülken, 2005, s. 7.

⁴¹ N. Berkes, 2004, s. 275-282.

⁴² Jacob M. Landau, “*Cultural and Political Pan-Turkism*”, *The Great Ottoman-Turkish Civilisation*, c. 3, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2000, s. 192-195.

hat hareket edememeleri ve baskı görmeleri nedeniyle⁴³ Paris ve Londra'da ilk Yeni Osmanlılar⁴⁴ görünmeye başlamıştı.⁴⁵

Örneğin bu Yeni Osmanlılar'dan Prens Sabahaddin Bey, Paris'e geldikten sonra bütün çabasını bir *Jön Türk Kongresi* akdine hasretmiş⁴⁶ ve bu konuda bin bir çareye başvurmuştur.⁴⁷ Prens Sabahaddin ve Lütfullah Bey'in bir bildiriyle yapılan çağrı üzerine, Türk düşüncesi tarihinde de çok önemli bir yer edinen I. Jön Türk Kongresi⁴⁸ 4-9 Şubat 1902 tarihinde toplanmıştır.⁴⁹ Kongre ayan üyelerinden, Türk muhibbi ve hürriyet dostu Mösyö Lafeyvre Contalis'in özel ikametgâhında toplanmıştı.⁵⁰ Kongreye iştirak eden ve Meşrutiyet hareketlerine karışmış başlıca şahsiyetler şunlardı: Prens Sabahaddin, Ahmed Rıza, İsmail Kemal, İsmail Hakkı Paşa, Hoca Kadri, Halil Ganem, Mahir Said, Yusuf Akçura, Ahmed Ferid, Ali Haydar, Hüseyin Siret, İbrahim Temo, Doktor Nazım, Doktor Refik Nevzat ayrıca Ermeni ve Rumlar'ın ileri gelenleri.⁵¹ Mezkur kongrede, Osmanlı unsurlarını oluşturan hemen hemen bütün milletler temsil edilmişti. 60-70 kişiye varan

⁴³ Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1774-1912)*, çev. Nilüfer Epçeli, c. 5, İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2009, s. 516-517.

⁴⁴ H. Z. Ülken, 2005, s. 57.

⁴⁵ Jacob M. Landau, "Cultural and Political Pan-Turkism", *The Great Ottoman-Turkish Civilisation III*, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2000, s. 192-195.

⁴⁶ E. Z. Karal, 1996, s. 520-521.

⁴⁷ Ahmet Bedevi Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, 2. bsk. Kaynak Yayınları, İstanbul, 2000, s. 189.

⁴⁸ I. Jön Türk Kongresi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Sina Akşin, *100 Soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1980, s. 39-42.

⁴⁹ H. Z. Ülken, 2005, s. 133.

⁵⁰ Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1987, s. 43; A. B. Kuran, 2000, s. 189.

⁵¹ E. Z. Karal, 1996, s. 531.

bu kongreciler Jön Türk âleminin ve Padişah II. Abdülhamid muhaliflerinin en tanınmış simaları arasından seçilmişti.⁵²

Kongre Prens Sabahaddin Bey'in bir konuşmasıyla açıldı ve müzakere esnasında şu iki nokta üzerinde duruldu: a) Yalnız propaganda ve neşriyatla inkılap yapılamaz. Buna mebni askerî kuvvetlerin de ihtilal harekâtına iştiraklerini temine çalışmalı, b) Ecnebi hükûmetlerin müdahalesini davet suretiyle memlekette ıslahat icrasına tevessül edilmeli. Birinci noktayı İsmail Kemal Bey ortaya atmıştı. İddiasına göre kendisi mühim bir askerî kuvveti temsilen kongreye iştirak etmişti. Bu meselenin umumi celsede müzakeresi makul olamayacağından, eğer heyet-i umumiye tasvip ederse intihapla gelmiş bir komiteye bu hususta izahat ve rebileceğini söylüyordu. İkinci teklif Ermeniler'den gelmişti. Onlar, II. Abdülhamid'in vaat ettiği ıslahatın şimdiye kadar yapılmadığını, bundan böyle de yapılmayacağını, memlekette hakiki inkılâbın ecnebi müdahalesiyle kabil olabileceğini iddia ediyorlardı. Hatta Berlin Muahedesi'nin 61. maddesinin ve 11 Mayıs 1895 tarihli muhtıranın tatbikini istiyorlardı.

Bu vadide söz uzadığından kongre azaları arasında anlaşma sağlanamadı. Prens Sabahaddin Bey, ecnebi müdahalesinin memlekete daima zarar verdiğini ve bu defa da zarar vermesi melhuz bulunduğunu ve böyle bir talepte bulunmanın akıselim kârı olmadığını söyledikten sonra ancak ecnebi müdahalesine de ihtiyaç bulunduğunu ve bunu memleket lehine çevirmek lazım geldiğini anlatmış ve düşüncesini şu suretle hülasa etmiştir: “*Biz memleketimizde bir ihtilal yapmak maksadıyla toplanmış bulunuyoruz. Lakin dâhilde ihtilal çıkarmağa muvaffak olduğu takdirde bu hareketin hüsn-ü suretle neticeleneceği muhakkak değildir. Karşılaşık esnasında herhangi bir ecnebi hükûmetin iç işlerimize müdahale etmesi kendi menfaati namına, muhtemeldir. İşte biz*

⁵² A. B. Kuran, 2000, s. 189.

bu müdahaleyi önlemek için menfaati menfaatimize uygun bir hükûmetle daha evvelden anlaşmış olmalıyız. Yani dâhilde bir hareket vücuda getirdiğimiz vakit bundan istifade etmek emeline düşecek hükûmetlerin müdahalesini bertaraf edecek hür ve demokrat hükûmetlerle şimdiden uyuşmalıyız ve bundan sonra ihtilal hareketine geçmeliyiz.”⁵³

Müzakere salonu bir müddet bu münakaşalarla çalkalandıktan sonra şu yolda yeni bir nokta-ı nazar hasıl olmuştu:⁵⁴ “Müdahaleci Olmayan” ve o zamanın diliyle “Âdem-i Müdahale” Prens Sabahaddin Bey’in⁵⁵ izah ettiği şekilde müdahaleye taraftar olanlar ekseriyeti teşkil ediyordu.⁵⁶ Bu hizbi İsmail Kemal Bey temsil ediyordu.⁵⁷

Diğer taraftan bu görüşe şiddetle itiraz eden başka bir görüş hâsil olmuştu. Bu grubun başını Ahmed Ferid Bey⁵⁸ çekiyordu. Ahmed Ferid Bey, Prens Sabahaddin’in⁵⁹ ileri sürdüğü teklife itiraz etti. O ecnebilere müdahalesinin işgal ve felaket getireceğini, ancak ecnebilere menfaat temin edeceğini bu sebepten, ecnebi müdahalesini istemenin vatana ihanet olacağını savundu. Ahmed Ferid’in bu sözleri üzerine *Meşveret* gazetesini naşiri ve müstakbel Ayan Reisi Ahmed Rıza Bey ve Boşnak Hoca Kadri Efendi de onu desteklediler. Türkler’in bu tutumu üzerine Ermeniler iş birliğinden vazgeçtiklerini ifade ettiler ve kongre

⁵³ H. Z. Ülken, 2005, s. 133.

⁵⁴ S. Akşin, 1987, s. 44-46.

⁵⁵ T. Z. Tunaya, 1960, s. 69.

⁵⁶ Şerif Mardin, *Jön Türkler’in Siyasi Fikirleri (1895-1908)*, 2. bsk. İstanbul, İletişim Yayınları, 1983, s. 206.

⁵⁷ Ahmet Bedevi Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri*, İstanbul, Baha Yayınları, 1956, s. 321-322.

⁵⁸ Ahmed Ferid Tek hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Y. Ünal, *Ahmet Ferid Tek*, İstanbul, Bilgeoğuz Yayınevi, 2009.

⁵⁹ S. Akşin, 1987, s. 47-48.

dağıldı. Böylece Ahmed Ferid, Ahmed Rıza Bey'in de dâhil olduğu bir ekalliyet teşkiline sebep olmuş ve sonra o ekalliyetle beraber *Şura-ı Ümmet* gazetesini tesis etmişlerdir.⁶⁰ Açıkça görüldüğü üzere Osmanlı aydınları artık devletin kendi başına içine düştüğü müşkül durumdan kurtulmasından umudu kesmiş ve eyleme dönecekleri faaliyetlerle sonuç alacaklarını düşünmeye başlamışlardır.⁶¹

Yine gerek ülke içinde gerek dışında yaptıkları kültürel faaliyetlerle topluma katkı sağlamak ve çöküşün önüne geçebilmek amacıyla Şinasi, Ziya Paşa, Namık Kemal⁶² ve Ali Suavi gibi kişilerin yanı sıra Ahmed Vefik Paşa, Şemsettin Sami, Mizancı Murad, Ahmed Midhat, İsmail Gaspıralı, Mirza Feth Ali Ahunzade, M. Satı, Emrullah Efendi, Hoca Tahsin gibi düşünür ve yazarlar da kültürel anlamda büyük çalışmalara imza atarak halkı aydınlatmaya çalıştılar ki 1865'te resmî olarak faaliyet gösteren⁶³ ve Yeni Osmanlılar⁶⁴ olarak adlandırılan bu aydınları, yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında faaliyet gösteren Jön Türkler⁶⁵ kendilerine örnek aldılar.⁶⁶

⁶⁰ Ş. Mardin, 1983, s. 184-209.

⁶¹ N. Berkes, 2004, s. 399-401.

⁶² Namık Kemal'in siyasi ve matbuat faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Massamı Arai, *Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği*, çev. Tansel Demirel, İstanbul, İletişim Yayınları, 1994, s. 15-18.

⁶³ Şerif Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, çev. Mümtazer Türköne, Fahri Unan, İrfan Erdoğan, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, s. 17-20.

⁶⁴ N. Berkes, 2004, s. 282-301.

⁶⁵ Refik Halid Karay, Jön Türkler hakkındaki en kesin görüşünü şu şekilde ifade etmektedir. "*Meşrutiyet ilan edilince iş başına geçen Avrupa görmüş, Avrupa'ya kulaktan gönül vermiş sivri akıllı gençler.*" Ayrıntılı bilgi için bk. Refik Halid Karay, *Delî*, 4. bsk. İstanbul, İnkılap Yayınevi, s. 109.

⁶⁶ H. Z. Ülken, 2005, s. 97-112.

Jön Türkler⁶⁷ de Yeni Osmanlılar⁶⁸ gibi Osmanlı Devleti'nin kötü gidişinin nedenlerini araştırıp birçok siyasi faaliyete girişmişlerdi.⁶⁹ Onlar devletin Meşrutî yönetimle idare edilmesi hâlinde bulunduğu vahim durumdan kurtulabileceğine inanıyorlardı⁷⁰ ve bu nedenle başlangıçta umut bağladıkları padişahla giderek sürtüşmeye başladılar.⁷¹ Bu sürtüşme 20. yüzyılın ilk çeyreğinde devletin yıkılışına kadar devam etmiştir. Yeni Osmanlılar çağdaşlaşma ve dünyaya bakış bakımından Tanzimatçılara nispetle daha ileri Batıcı idiler.⁷²

Türk edebiyatına oldukça büyük katkıları olan yukarıdaki edebiyatçıların giriştikleri faaliyetler göz önüne alındığında Türk edebiyatının Türk düşünce yaşamından daha özgün ve bağımsız olduğunu söylemek mümkün değildir.⁷³ Bundan dolayı 1894 tarihinde yayımlanmaya başlanan, Türk edebiyatı ve düşünce hayatında çok önemli bir yere sahip olan *Servet-i Fünûn*⁷⁴ dergisinin⁷⁵ yayın hayatına başlamasından sonra büyük bir ivme kazanan Türk edebiyatının da 19. ve 20. yüzyılda gelişen, değişen siyasal ve düşünsel yapıdan bağımsız bir hareket yapısına sahip olduğu söylenemez.

⁶⁷ E. Z. Karal, 1996, s. 510-513.

⁶⁸ Yeni Osmanlı ve Jön Türk hareketinin ortaya çıkışı ve gelişimi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. S. Akşin, 1980, s. 14-15.

⁶⁹ Stanford J. Shaw, Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, 1982, c. 2, E Yayınları, s. 310-311.

⁷⁰ T. Z. Tunaya, 1960, s. 64-65.

⁷¹ Stefanos Yerasimos, *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye*, 3. bsk. İstanbul, E Yayınları, 1980, s. 567.

⁷² T. Z. Tunaya, 1960, s. 67.

⁷³ H. Z. Ülken, 2005, s. 8.

⁷⁴ 1891 yılında haftalık dergi olarak yayımlanmaya başlanmıştır, II. Meşrutîyet'in ilanından sonra günlük olarak yayını sürdürmüştür. *Edebiyat-ı Cedide* veya *Servet-i Fünûn* edebiyatı denilen edebî akımın yayın organı olarak faaliyetlerini sürdürmüş, Cumhuriyet'ten sonra 1944'e kadar "*Uyanış*" adıyla yayınına devam etmiştir.

⁷⁵ H. Z. Ülken, 2005, s. 139-140.

Bir edebî ve tarihî kişilik olarak Refik Halid Karay'ın yukarıda yorumlanmaya çalışılan tarihi, düşünsel gelişim süreci içerisinde Türk düşünce dünyasında nasıl bir yeri ve önemi vardır? Türk te-fekkürünün gelişmesinde nasıl bir konuma sahiptir?

Bu sorulara yaptığımız araştırmalar sonucunda hem olumlu hem de olumsuz bir bakış açısıyla yaklaşılabilir. İlk bakışta nikbin yaratılıştaki bir kişiliğe sahip olan, zevk, güzellik, kadın ve içki düş-künü bir muharririn, Türk düşünce dünyasında ne gibi bir yeri olabilir? Kaldı ki hiçbir zaman büyük edebiyat yapmak ve Nobel ödülü kazanmak gibi bir derdi olmadığını bildiren,⁷⁶ yazın ha-yatını sürgünler nedeniyle herhangi bir resmî görev alamaması⁷⁷ diğer bir ifadeyle memur olamaması nedeniyle para kazanmak zo-runda olduğu için yaptığını söyleyen yazarın⁷⁸ Türk düşünce ta-rihi iklimi içinde de bulunmak gibi bir derdi olmadığı görülür.⁷⁹

Diğer taraftan İstanbul Türkçesi⁸⁰ ile sade, yalın ve halkın ko-nuştuğu dili hikâyelerinde birleştirip ustaca kullanan yazar⁸¹ 1912 yılında dilde sadeleşme parolasıyla ortaya çıkan *Genç Kalemler* hareketinden birkaç yıl önce zaten sade ve öz Türkçe'yi okuyucuya müjdelemiştir.⁸² Aynı hikâyelerde kullanılan güzel Türkçe'nin ya-nında hemen hemen ilk defa Anadolu insanını edebiyata girmesini

⁷⁶ R. H. Karay, 1996, s. 206.

⁷⁷ Mustafa Baydar, *Edebiyatçılarımız Ne Diyorlar*, İstanbul, Ahmed Ha-lid Yaşaroğlu Yayınları, 1960, s. 108.

⁷⁸ Alaattin Karaca, "Refik Halid Hâlâ Aramızda", *Kitap Zamanı*, 2 Kasım 2009.

⁷⁹ M. Baydar, 1960, s. 108-112.

⁸⁰ Mehmet Nuri Yardım, *Refik Halid Karay Hayatı, Sanatı, Eserleri ve Eserlerinden Seçmeler*, İstanbul, Hikmet Neşriyat, 2002, s. 28-29.

⁸¹ Ümit Yaşar, "Sevilen Sanatçılarla Konuşmalar: Refik Halid Karay", *Yel-paze*, İstanbul, 23 Ocak 1963.

⁸² Ahmet Kabaklı, "Kirpi'nin Ölümü", *Tercüman*, İstanbul, 23 Temmuz 1965.

ve Türk köylüsünün Türk edebiyatında yer almaya başlamasını ilk defa o başarmıştır.⁸³

Bunların da ötesinde 19. yüzyıldan 20. yüzyıla miras kalan ve daha önce değindiğimiz Yeni Osmanlı ve Jön Türk düşünce ve fikirlerinin 20. yüzyılda eyleme dönüştüğünde, ulaşmak istediği amacın tam tersi bir yönde bir etki yaratıp yüzyılların mirası büyük bir imparatorluğun yok olmasına nasıl neden olduğunu anlatan; bununla da kalmayıp 1908'den 1960'lara kadar olan dönemin siyasal, toplumsal ve kültürel yapısıyla bu dönemde Türkiye'de yaşanan köklü ve hızlı değişimin, başkalaşan kültür dünyasının yansıtıldığı en önemli kronik, mizah-hiciv, roman ve gazete fikirlerini kaleme alan yazarlardan biri yine odur.⁸⁴

Bu açıdan bakıldığında Refik Halid Karay'ın Türkiye'de gelişen düşünce dünyasında⁸⁵ büyük bir yeri olması gerekir.⁸⁶ Çünkü yazarın yukarıda yorumlanmaya çalışılan faaliyetlerinin bu dönem Türk düşünce dünyasına bire bir olmasa bile dolaylı yoldan etkileri söz konusudur. Türk dilinin yüzyıllardan bu yana halktan kopuk ve soğuk havasının kırılmaya başlanması ve yüzyıllar

⁸³ Şükran Kurdakul, *Çağdaş Türk Edebiyatı II, Meşrutiyet Dönemi*, 4. bsk. Ankara, Bilgi Yayınları, 1994, s. 55-57.

⁸⁴ Yazar bu konuyla ilgili olarak şu değerlendirmelerde bulunmuştur: “*Bizim nesil hayal meyal Ermeni patırtısı denilen küstahlığı bile hatırlar: 31 Mart'ı yaşamışlar. Sıra harpleri de... 1889-1954 yılları arasında doğup yaşamış olanlar kadar çok şey görmüş, çok iyi ve çok fena günler yaşamış, kafası bin bir hatıra ile dolu, hem eskiyi, hem yeniyi, hem de keşif ve icatların çeşitlisini idrak etmiş insana tarihin hiçbir devrinde rastlanmaz*” Bk. Refik Halid Karay, “Çok Şey Gören Bizim Nesil”, *Yeni Tanin*, 28 Haziran 1964; *Bir Ömür Boyunca*, 2. bsk. İstanbul, İletişim Yayınları, 1996, s. 201.

⁸⁵ K. Kayalı, 2011, s. 57.

⁸⁶ Günay Kut, “Türk Edebiyatı”, *İslam Kültürü-İslam'da Kültür ve Bilgi*, c. 5, ed. Ekmelettin İhsanoğlu, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2008, s. 320-321.

öncesinde yaşamış Karacaoğlan, Köroğlu, Dadaloğlu, Pir Sultan Abdal ve Yunus Emre gibi dev simalarının sade diline tekrar koşmaya başlaması, Türk edebiyatı ile Türk insanının tekrar kucaklaşması, 1908'den 1960'lara kadar olan dönemin siyasal, toplumsal ve kültürel yapısının Refik Halid tarafından ustaca işlenmesi onu Türk düşünce tarihi açısından da oldukça önemli kalmaktadır.

Siyasal yapının, edebiyat, tarih, ekonomi, kültür ve hatta gündelik yaşamla iç içe girdiği 1913 ve 1922 yılları arasında birçok edebî şahıs tarafından dönemin en ateşli ve kudretli muharriri olarak kabul edilen Refik Halid Karay'ın, Jön Türk düşüncesinin,⁸⁷ Türk milliyetçiliğine, imparatorluğun devlete, ümmetin ulusa, sınırların üç kıtadan Anadolu'ya, Meşrutî yönetimin⁸⁸ Cumhuriyet'e, siyasal gücün İstanbul'dan Ankara'ya geçtiği; köklerini 19. yüzyıldan alan Türkçülük,⁸⁹ İslamcılık,⁹⁰ Batıcılık düşüncelerinin etkisi altında ve Ziya Gökalp'in⁹¹ "*Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*"⁹² düsturunun Türk düşünce, tarih, edebiyat ve siyasal yaşamına yön verdiği bir devrede⁹³ yazdığı fıkralarıyla bu dönüşümü en iyi sorgulayan ve eleştiren edebî simalardan biridir.⁹⁴

⁸⁷ S. Yerasimos, 1980, s. 567-571.

⁸⁸ Erik J. Zürcher, *Turkey, A Modern History*, London, I.B.Tauris & Co Ltd, 2004, s. 93-95.

⁸⁹ Türkçülük ideolojisinin Türkiye'de doğup, büyüyüp, gelişmesinde rol oynayan en önemli kaynak eser, Ziya Gökalp tarafından kaleme alınmıştır. Türkçülük ideolojisinin temelleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, 2. bsk. İstanbul, Kum Saati Yayınları, 2003 ve *Kızıl Elma*, İstanbul, Toker Yayınları, 2004.

⁹⁰ S. J. Shaw-E. K. Shaw, 1982, s. 314-316.

⁹¹ Uriel Heyd, *Ziya Gökalp (Türk Milliyetçiliğinin Temelleri)*, Tercüme: Cemil Meriç, İstanbul, Sebil Yayınevi, 1980, s. 75-94; Refik Halid Karay, *Üç Nesil Üç Hayat*, İstanbul, İnkılap Yayınevi, 2002.

⁹² Ziya Gökalp, *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, 2. bsk. İstanbul, Kum Saati Yayınları, 2004.

⁹³ N. Berkes, 2004, s. 422-438.

⁹⁴ Osman Nuri Ekiz, *Refik Halid Karay Hayatı ve Eserleri*, İstanbul, Gökşin Yayınları, 1984, s. 46.

Bunun yanında 1938 yılında ikinci sürgünden döndükten sonra peş peşe kaleme aldığı kronik eserleri ve romanlarında da aile ve aşk temelinde 19. yüzyıldan 20. yüzyıla Türk toplumunun yaşadığı evrim, değişen veya kaybolan değerlerle Türk edebiyatının yaşadığı değişimi okuyucuya en güzel anlatan yazarlardan biri olan Karay'ın birçok bakımdan düşünce ve fikir adamı yetiştirme kuraklığı yaşayan Türkiye'de büyük bir boşluğu doldurması gerekmektedir.⁹⁵

Vücuda getirdiği eserlerde Anadolu ve Türkiye'den ayrıldıktan sonra Suriye, Lübnan, Irak gibi coğrafyaların⁹⁶ durumunu ve iç dünyasını, gerçeklikten romantizme, yerel çevreden egzotik çevreye doğru açılım gösteren,⁹⁷ Türk toplumunun geçirdiği sosyal değişimleri, bunların kişilere yansımalarını, savaş gibi olağanüstü hâllerden faydalanan vurguncuları ve ezilen orta sınıf insanını, bir mevki elde edebilmek için çırpınanları, çıkarıcıları, harp zenginlerini, sürgün kavramını, sosyete yaşantısı sürenleri, çeteleri, bazı tarih gerçekleri,⁹⁸ iç siyaseti, içtimai hayatı, örf ve âdetleri, aileyi, asayişsizliği, şehirleri viraneye çeviren yangınları, Kuva-yı Milliye'yi, yolları ve nakil vasıtalarını, vergi sistemlerini, siyaseti, politik figürleri, değişen toplumsal yapıyı, İstanbul'u, Halep'i, Beyrut'u, Türk tarihini, dilini, edebiyatını, sanatını, kadın kavramı gibi birbirlerinden farklı onlarca konuyu işleyen yazar, sahip olduğu mükemmel tasvir yeteneği ile bu konularda hazine olarak da addedilebilecek bir külliyat oluşturmuştur.

⁹⁵ Alaattin Karaca, "Refik Halid Hâlâ Aramızda", *Kitap Zamanı*, 2 Kasım 2009.

⁹⁶ Hikmet Münür Ebcioğlu, *Kendi Yazıları ile Refik Halid*, İstanbul, Semih Lütfi Kitabevi, 1943, s. 90.

⁹⁷ Hüseyin Tuncer, *Meşrutiyet Devri Türk Edebiyatı*, İzmir, Akademi Kitabevi, 1994, s. 592.

⁹⁸ Ahmet Oktay, *Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı (1923-1950)*, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1993, s. 971-976.

Refik Halid Karay'ın yapıtlarının fikirsel, sosyolojik ve tarihî çok büyük bir önemi bulunmaktadır. 19. yüzyılın ikinci yarısından başlamak üzere 1950'lere kadar olan dönemde, Türk toplumunun genel yapısı ve onun ayrılmaz parçası örf, âdet, gelenek görenekler ile toplumsal değişmelerin incelenebilmesi için ilk müracaat edilmesi gereken yazınsal menbalar bu eserlerdir. Bu cümleden olmak üzere Refik Halid Karay'ı tarihî bir şahsiyet, çok önemli bir edebiyatçı olarak yaşadığı ve yazdığı devirde meydana gelen olayları sonraki nesillere ustaca aktarmasından dolayı Türk düşünce tarihi içinde değerlendirebilmek mümkündür. Bu nedenle bugüne kadar yapılan araştırma ve incelemelerde yazara bu yönüyle bakılmamış olması Türk fikir dünyası için büyük bir kayıptır.⁹⁹

Niyazi Berkes ve Hilmi Ziya Ülken gibi yazarlar bile *Türkiye'de Çağdaşlaşma ve Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi* isimli Türk

⁹⁹ Prof. Dr. Kurtuluş Kayalı, *Keşke Herkes Papağan Olsa* isimli yapıtında Refik Halid Karay'ın kendinden sonra gelen nesiller için ne kadar önemli bir yazar olduğunu şu şekilde değerlendirmiştir. “*Kemalist değerlerin ve bir tür ulmî sosyalizmin temsilcisi olarak nitelenebilecek Yurt ve Dünya dergisinin Millî Mücadele'ye yatkın, Millî Mücadele'yi destekleyen mizahçılar ve mizah dergileri dururken, Aydede'den ve Refik Halid Karay'dan, daha doğrusu, ism-i müstearıyla Kırpı'den bahsetmesinin bir anlamı olmalıdır. Böylesi bir derginin durgunluk nedeniyle Aydede'ye yönelmesi ve mizahın tarihinden bahsedendenlerin işin siyasal boyutunu göremeyip, siyasal içerikli mizahı daha sonraki dönemde keşfetmeleri kelimenin tam anlamıyla çelişiktir. Yurt ve Dünya'nın aykırı perspektifindeki yaklaşım gibi, eğer siyasal mizaha vakıf olmak, günümüzde mizahın siyasal boyutu çözümlenmek amaçlanıyorsa, Kırpı'nın Dedikleri'ne kulak vermek gerekmektedir.*” Ayrıntılı bilgi için bk. Kurtuluş Kayalı, *Keşke Herkes Papağan Olsa*, Ankara, Ay Yıldız Yayınları, 1994, s. 47; Hâce Münevver Ayaşlı Cumhuriyet dönemi dergiciliğinde önemli durak noktalarından bir olan *Akbaba* dergisinin de *Aydede'nin* bir taklidi ve devamı olduğunu belirtmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Münevver Ayaşlı, “Refik Halid Beye Dair”, *Yeni İstanbul*, İstanbul, 30 Temmuz 1967.

fikir dünyasını aydınlatan hemen hemen en önemli eserlerinde II. Meşrutiyet dönemi fikir dünyasıyla kültürel ve toplumsal gelişmeleri anlattıkları bölümlerde Ziya Gökalp, Ömer Seyfettin, Yusuf Akçura,¹⁰⁰ Abdullah Cevdet,¹⁰¹ Ahmed Emin Yalman, Ahmed Ferid, Aka Gündüz, Bahattin Şakir, Faik Sabri, Mehmed Rauf, Cenap Şahabettin, Rıza Tevfik, Ahmed Ağaoğlu, Yahya Kemal, Ruşen Eşref, Yakup Kadri, Orhan Seyfi, Cevdet Kudret, Halide Edip, Şevket Süreyya Aydemir, İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Necip Asım gibi birçok edebiyatçı ve gazetecinin öneminden bahsederken, bu dönemde yaşanan oluşum ve değişimler içinde Refik Halid Karay'ın yeri ve önemi adına herhangi bir şey söylememişlerdir.¹⁰²

Hâlbuki 1912 yılında ortaya çıkan ve Ziya Gökalp'in¹⁰³ tesiri altında Türkçe'yi Arapça ve Farsça'nın istilasından kurtarmak için faaliyet gösteren *Genç Kalemler* hareketinden; dönemin siyasi şartlarının doğal bir sonucu olarak ortaya çıkan ve 1912'lerden 1922'lere kadar oldukça aktif bir dönem yaşayan Millî edebiyat hareketi içinde bulunan ve bazılarının isimleri yukarıda zikredilen yazar ve şairlerden çok daha önce 1909'lardan itibaren kalem aldığı hikâye ve gazete fıkralarında Türkçe'yi durağan bir hâlden canlı, akıcı bir hâle getiren, *Genç Kalemler* hareketinin tam anlamıyla başaramadığı dilde sadeleşme hareketini *Memleket Hikâyeleri* adlı yapıtıyla başaran, 20. yüzyılın ilk çeyreğinde

¹⁰⁰ Bu dönem için çok önemli bir aydın olan Yusuf Akçura'nın bazı fikirleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. T. Z. Tunaya, 1960, s. 67.

¹⁰¹ Abdullah Cevdet'in siyasi ve mesleki faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ş. Mardin, 1983, s. 163-173.

¹⁰² Her iki eserde İttihat ve Terakki dönemi mizah-hiciv yazıları da dâhil hemen hemen hiçbir noktada Refik Halid Karay ile ilgili bir bahis geçmemektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, haz. Ahmet Kuyuş, 7. bsk. İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2004; Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, 8. bsk. İstanbul, Ülken Yayınları, 2005.

¹⁰³ K. Kayalı, 2011, s. 59.

Türkiye’de meydana gelen siyasi, kültürel ve sosyal değişimleri analiz eden ve eserlerinde bu konuları işleyen en önemli yazarlardan biri Refik Halid’dir.

Bu nedenledir ki Türk fikri yapısının geçirdiği evrim üzerine inceleme yapan araştırmacıların *Kirpi’nin Dedikleri, Ago Paşa’nın Hatıratı, Ay Peşinde, Sakın Aldanma, İnanma, Kanma, Üç Nesil Üç Hayat, Minelbab İlelmihrab, Bir Ömür Boyunca* başta olmak üzere yazarın diğer bütün eserlerini tetkik etmeleri gerekmektedir.¹⁰⁴

Öyle ki “*Refik Halid’in, bütün eserlerinde yazdıkları geçip gitmiş şeyler olmayıp hâlâ sadece 1940’lı, 1960’lı yıllarda değil günümüzde de yaşanan gerçekler olduğu apaçık ortadır.*”¹⁰⁵

Nitekim Türk siyasi düşüncesinin Adalet ve Kalkınma Partisi ile Cumhuriyet Halk Partisi ve Milliyetçi Hareket Partisi üçgenine hapsedilmesi; İttihat ve Terakki¹⁰⁶ ile Hürriyet ve İtilaf Fırkaları arasında yaşanan muhafazakârlık ve radikallik kavgasının¹⁰⁷ bu üç parti arasında da devam etmesi; aslında 20. yüzyılın başlarından günümüze değin Türkiye’de oturmuş bir siyasi düşünce dünyasının bulunmadığını, sürekli eskinin yinelendiğini gözler önüne sermektedir.¹⁰⁸

¹⁰⁴ K. Kayalı, 1994, s. 15-51.

¹⁰⁵ K. Kayalı, 2011, s. 85.

¹⁰⁶ Refik Halid Karay, *Kirpi’nin Dedikleri*, İstanbul, Semih Lütfi Kitabevi, 1940, s. 91-94.

¹⁰⁷ Refik Halid Karay, “İttihatçı, İtilafçı Meselesi”, *Yeni Tanin*, 9 Temmuz 1964.

¹⁰⁸ “*Ancak Türkiye’nin özellikle Cumhuriyetle yaşat ya da Cumhuriyetten küçük entelektüelleri, yaşanan zamanı, geçmişin bir sonucu olarak görmekten ziyade geleceğin bir başlangıcı şeklinde nitelemelerinden dolayı, Cumhuriyet döneminin hemen her on yılının bambaşka özellikler taşıdığını sanmışlardır. Bununla bağlantılı bir biçimde 1960 sonrasını Türkiye’de eşi benzeri görülmemiş düşünsel bir patlama olarak değerlendirmişlerdir.*” Ayrıntılı bilgi için bk. K. Kayalı, 1994, s. 44.

Karay'ın Tarihî ve Siyasi Fikirleri

Refik Halid Karay, gerek tarih gerek siyasetle yazarlığı boyunca içli dışlı olmuş bir muharrirdir. Yazarlığa bizzat siyaset konusunu malzeme yaparak başladığını bile söylemek doğru olur. Yazarlığının başında birkaç edebî yazı yazdıktan sonra siyasetle ilgilenmeye başlayan ve 1938 yılında ikinci sürgünden döndükten sonra özellikle roman alanına yönelmesine kadar olan dönemde kaleme aldığı gazete fıkralarında, diğer eserlerinde tarihî ve siyasi fikirlerle meşgul olmuştur.¹⁰⁹ Tarihi “Çok defa iyi niyetle başlayıp sonunu pek fena getirenlerin hikâyesi”¹¹⁰ ve “Hataların tekerrüründen ibaret bir mevhum”¹¹¹ olarak tanımlamaktadır. Bir edebî kişilik olarak Refik Halid’in çok büyük bir tarih ve coğrafya tutkusu olduğunu da özellikle vurgulamak gerekir.¹¹² “...Ne yazık ki bizler ehemmiyetli hadiseleri bir yere kaydedip istikbale bırakmak gibi Batıların daima yaptıkları faydalı bir işe hiç riayet göstermemeye devam etmekteyiz... Müelliflerimiz, müverrihlerimiz de vurdumduymaz! Bunlar yazılmadıkça, belirtilmedikçe

¹⁰⁹ O. N. Ekiz, 1984, s. 47.

¹¹⁰ R. H. Karay, 1996, s. 245.

¹¹¹ R. H. Karay, 1944, s. 137.

¹¹² M. Baydar, 1960, s. 109.

*hürriyetin kıymetini nasıl anlayabiliriz? Hatta hürriyet nasıl teessüs eder? Allah yeni tarihimizi bu gibi hatırat yazılarından mahrum kılarsa ne ala*¹¹³ gibi ifadeler yazarın bu özelliğini gösteren en güzel örneklerdir. Gazete makale ve fıkralarıyla, vücuda getirdiği 38 eserin hemen hemen tamamında yazarın bu merakını açıkça görmek mümkündür. Yaptığımız araştırma sonucunda yazarın tarihî alıntılar yaptığını, tarihî malumât verdiğini, tarihî yorumlamalarda bulunduğunu, tarihî kişilerden kurgu yaptığını ya da bu kişilerden faydalandığını görmekteyiz.

Refik Halid, birçok çağdaşı gibi gençliğe “*Türk milletindenim, İslâm ümmetindenim, Garb medeniyetindenim*” telkinatı yapan ve Türk halkının böyle bir mefkureye bağlanmasını isteyen Ziya Gökalp’in etkisinde bir düşünceye sahip değildi. Elbetteki bütün çağdaşları gibi o da büyük fikir adamı Ziya Gökalp’in bir dönem fikri tesiri altına girmişti ancak hiçbir zaman Türkçülük¹¹⁴ ve Turancılık¹¹⁵ düşüncesini benimsememişti. Bilakis bu fikri düşüncenin karşısında olan birçok makale yayımlamıştı. Bu makalelerinde Jön Türk fikriyatının en güçlü siyasi teşekkülü olan İttihat ve Terakki’yi âdeta yerden yere vurmıştır. O, çok daha önceden devletin çökeceğini müşahade etmiş ve I. Dünya Savaşı’ndan önce yüzyıllardır Batı’nın pençesinde can çekişen Türk milletinin tamamen yok olmasına neden olacak her türlü düşünce ve eylemin önüne geçilebilmesi için kendince çabalamıştır. Bu yönüyle o dönemin sözde milliyetçilerinden ve vatanseverlerinden çok daha milliyetçi ve Türk milletini seven bir aydındır.¹¹⁶

Refik Halid Karay, 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Türkiye’yi kapsıy kavuran Türkçülük ideolojisine muhalif olmakla birlikte ken-

¹¹³ R. H. Karay, 1996, s. 82-161.

¹¹⁴ E. Z. Karal, 1996, s. 550-564.

¹¹⁵ Türkçülük ve Turancılık fikir akımları hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Y. Akçura, 1991, s. 8-10.

¹¹⁶ R. H. Karay, 1996, 239.

dilerini milliyetçi ve vatansever gören kişilerin ve siyasi organların başaramadığı birçok işi başarmaya çalışmıştır. Millî Mücadele'yi eleştirdiği yazılarında bile mevcut siyasi durumun çok daha kötüye gitmesi ve ülkenin tamamen mahvolmasından korktuğunu belirtmiştir.

İkinci sürgünlüğü sırasında vatanseverlik onda daha da derinleşmişti. O vakitler Türkiye'den ayrı olan Hatay ilinin Anadolu'nun bir parçası ve Türklüğün öz yurdu olduğu tezini savunmak ve güçlendirmek amacıyla yazdığı *Çete* romanı¹¹⁷ ve *Türk Mezarı* adlı hikâyesinde bunu açıkça görmekteyiz. Kendisi bunları yazarken pek çok inceleme yaptığını da söylemektedir. *Çete* romanı bir propaganda kitabı sanılacak ölçüde taşkın bir millî iman ve heyecan lisanıyla yazılmıştır.¹¹⁸ Eser bu yönüyle ideolojiktir. Çünkü bölgenin neden Türkler'e ait olduğu ifade edilmeye çalışılmıştır.¹¹⁹

Okuduğu Fransızca kitapların da etkisiyle başlangıçta, Türk milleti için en iyi yönetim şeklinin Meşrutiyet olduğuna inanmıştır. Fakat II. Meşrutiyet hareketini müteâkıben devlet idaresinde söz sahibi olan idarecilerin, Meşrutiyet adına gücünü kaba kuvvetten alan bir sistemle bu milleti yönetmeye çalıştıklarını düşünmüştür. Hâlbuki, Refik Halid hürriyetin ilanı ile çok şey olacağını ummakta idi. Çünkü, Fransız İhtilâli'ndeki düşüncelerle kafasını süslemiş, gençliğin heyecanı ile bir şeylerin değişeceğini

¹¹⁷ Refik Halid Karay, bu romanının 5, 6, 7, 8, 10, 11, 25, 30, 31, 32, 41, 42, 53, 58, 102, 103 ve 159. sayfalarında “*Vrangel ordusu, Beyazıt, Kilikya bölgesinde yaşanan savaşım, Romalılar devrinde Kilikya, Çarlık Rusya, Rusya Müslümanları, Tatarlar, Yavuz Sultan Selim, Haçlı Seferleri, Antik dönemde Hatay*” gibi kavramları derinlemesine analiz etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Refik Halid Karay, *Çete*, 3. bsk. İstanbul, İnkılap Yayınevi.

¹¹⁸ Nihat Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, c. 2, Ankara, Millî Eğitim Bakanlığı, 1984, s. 1207.

¹¹⁹ Şerif Aktaş, *Refik Halid Karay*, Ankara, Akçağ Yayınevi, 2004, s. 140.

beklerken, İttihat ve Terakki'nin yıkıcı otoritesi ve bir imparatorluğun yok oluş¹²⁰ manzarasıyla karşılaşmıştır.¹²¹

Refik Halid'e göre bir devlet adamı çekilmenin zamanını bilmeli, yerinde kalmak için bahaneler icadına çalışmamalıdır. Öyle yapmadıkları zaman siyaset, derhâl yerini bir başkasına terki icabettirir. Ona göre siyasiler, düşmeden inmenin yanına yanaşmazlar. Nasrettin Hoca gibi ancak düştükleri zaman "Zaten inecektik!" düsturuna sığınır. Damad Ferid Paşa kabineleri de hep böyle olmuşlardı diyerek, bu hükûmetlerin, başaramayacakları bir işin başında, gaipten bir kudretle durabileceklerini zannettiklerini belirtmiştir.¹²²

Meşrutiyet ve Cumhuriyet parlamentolarından kafalarda yaşayan, tarihte yaşayacak olan pek kimsenin kalmadığını ifade ederek bunun nedenini hükûmet ve politika adamı yetiştirme sanatındaki acemiliğe, yahut benliği ön planda bırakma sevdası ile vazifeye sırt çevrilmesine bağlamaktadır. Ona göre yüksek mevkiye ulaşanlar, adam yetiştirmeye çalışmadıktan başka, yetişmesine engel olmak için de ellerinden geleni yapmaktadırlar. Politikacı, önce kafasını tarihî malumâtla doldurmalı ve bundan da yeri gelince faydalanmasını bilmelidir.¹²³

Refik Halid, muvazenesiz bir idare dediği II. Meşrutiyet devrini sevmemiştir. Hele I. Dünya Savaşı'na girişi bir facia olarak nitelemektedir.¹²⁴ Meşrutiyet'in ilanından sonra kurulan hükûmetlerden ve bu hükûmetlerin bakanlarından şikâyetçidir. Ona göre bu dönem

¹²⁰ S. Akşin, 1987, s. 276-282.

¹²¹ Refik Halid'in oğlu Ender Bey'den Nihat Karaer'e nakledilmiştir. Nihat Karaer, *Tam Bir Muhâlif Refik Halid Karay*, İstanbul, Temel Yayınları, 1998, s. 109.

¹²² Refik Halid Karay, *Minelbab İlelmihrab*, 2. bsk. İstanbul, İnkılap Yayınevi, 1992, s. 172.

¹²³ N. Karaer, 1998, s. 109.

¹²⁴ R. H. Karay, 1996, s. 253-255.

kabinelerinin hiçbirisi memleketin meselelerini çözebilecek kapasitede değildir. Kabineye giren insanlar memlekete hizmetten çok şahsî menfaat teminini düşündükleri için oradadırlar.¹²⁵ Kendisi bu konuyla ilgili olarak şu değerlendirmelerde bulunmuştur: “Bir imparatorluğun çökertilmesinden ziyade -zira o imparatorluk hiçbir idare tarzı ile kurtulamazdı- öz Türk vatani olan yerlerin Rus, Ermeni azınlıklarına taksimine yol açılışından dolayı kan ağlayarak, içi yana yana harbe girme siyasetlerini tenkit ve hicvettiğimiz İttihat ve Terakki ele başları neden böyle bir akıbeta sürüklenmişlerdi? Biliriz ki asırlar süren bir padişahlık ve esirlik devrinden kısa zamanda hürriyete erişilemez. En seri kanunlar bile insan tabiatını ve sosyal nizamı yıkmaya, yerine hemen bir yenisini kurmaya yetmez. Tarihte böyle bir iş başaran olmamıştır. İlk sebep budur, biz de başaramadık, kimse başaramazdı. 31 Mart tarihî ve sosyal bakımdan pek tabî, âdeta olmaması inkânsız bir hadise idi. Elbette bir değil, birbiri arkasında birçok karşı ihtilaller beklenmeli idi; dünyanın her yerinde olduğu gibi! Zira Meşrutiyet idaresi çoğunluğun rahatını kaçırmış, onu alıştığundan etmiş, bağlı bulunduğu hayat tarzını değiştirmiş, büyük gördüklerini küçültmüş, küçük sandıklarını büyültmeye kalkışmıştır. İşte bu bir sürü değişikliği hangi millet çarçabuk sindirebilmişti ki biz sindirelim? Haksızlığın en büyük sebebi de iktisadî idi. Geçim korkusu, işinden olma korkusu. Önce ihtilalleri sonra karşı ihtilalleri daima iktisadî sebeplere bağlamak lazımdır. İttihat ve Terakki'nin o sırada ve daha sonra başında bulunanlardan hiçbirisi büyük değildi. O kadar ki, hürriyetçiler hürriyetin yerleştirilmesi işini, uzun müddet Said Paşa, Kâmil Paşa, Hakki Paşa, Hüseyin Hilmi Paşa, Mahmud Şevket Paşa gibi padişahçı terbiye ile yetişmiş idealden mahrum, esasta bu idealin faydasından ziyade mahzurlarına inanmış adamlara bırakmak zorunda kalmışlardı; cesaretsizce geride duruyorlardı.

¹²⁵ N. Karaer, 1998, s. 110.

İttihatçılar kendilerini küçük görme psikozu içinde idiler. Bu durumdan kendilerini kurtaramadıkları için de tam kadro ile ortaya atılmıyorlardı. Neden tam kadroyla ortaya atılmıyorlar? Zira kendilerini küçük görme psikozu içinde idiler bundan da kendilerini sıyırıyorlardı. Bu bir perde arkasından idare idi ki, gerçek hürriyetçinin, gerçek ihtilalcinin tenezzül edeceği işlerden olamazdı. Onların uğraştıkları küçük işlerdi ve küçük işlerle büyük bir ideal kurulamazdı. Nitekim bir siyasi partinin başına gelen en elemli akıbete uğradılar. İdeal olan hürriyet idaresini kuramadıkları gibi devleti de çökerttiler.”¹²⁶

Refik Halid Karay, 20. yüzyılın ilk çeyreğinde meydana gelmiş olayları II. Meşrutiyet, İttihat ve Terakki, Hürriyet ve İtilaf Fırkaları, Millî Mücadele başta olmak üzere birçok konuyu eserlerinde işlemiş oldukça üretken bir yazardır: 31 Mart Hareketi, 1907 salnamesinde yer alan devlet adamları ve Türk diplomatlar, II. Meşrutiyet devrinde Alman ve Araplar'ın kolaylıkla paşalık alabilmeleri, Babıâli Baskını, Balkan Harbi ve Ayastafanos, Doğulu ve Batılı mütefekkirler, Ermeni tehciri,¹²⁷ I. Dünya Savaşı, I. Dünya Savaşı'ndan önce ve sonra memleketin hâli, Jön Türkler, Türkiye'de öldürülen gazeteciler, politika kavramı ve Türkiye'de yetersizliği, tarihî açıdan mimari yapıların karşılaştırılması, toprak sahibi çiftçiler ve vergiler, Trablusgarp Harbi, Turancılık-Türkçülük fikri, Türk ocakları, Avrupa siyasi tarihi, Türkler ve İslam dinine bakışları, yolsuzluk, harp zenginleri, II. Meşrutiyet devri politikaları ve sadrazamları, II. Dünya Savaşı ve

¹²⁶ R. H. Karay, 1996, s. 253-255.

¹²⁷ Refik Halid Karay'ın, Ermeni konusu ve tehcir konusuna değindiği yazıları için bk. *Bir Ömür Boyunca*, s. 219; *Dört Yapraklı Yonca*, s. 5; *Çete*, s. 17; *Sürgün*, s. 42, 43, 44, 55, 59; *Bugünün Saraylısı*, s. 149; *İstanbul'un Bir Yüzü*, s. 26, 88, 141; *Yer Altında Dünya Var*, s. 108, 109, 226, 227, 233, 234, 238; *Memleket Hikâyeleri*, s. 141; *Dişi Örümcek*, s. 9; *Yerini Seven Fidan*, s. 8, 16.

sonrası dönemde Türkiye, Abdülaziz ve II. Abdülhamid devirleri, Düyun-ı Umumiye idaresi, Anadolu beylikleri ve derebeyler, Süleyman Şah ve Suriye'deki Türk mezarı, Emeviler, İspanya'nın Müslümanlarca fethi, Harun Reşid ve İstanbul kuşatması, Ca-ber Kalesi, Antikçağdan arta kalan harabeler ve ören yerleri, Vi-zigotlar, Bizans, Eski Mısır, İran gelenekleri, I. Dünya Savaşı'nda İngilizler, 27 Mayıs 1960 İhtilali, yüzellilikler, Atatürk'ten son-raki hükûmetler, çok partili hayat ve Cumhuriyet Halk Partisi, İstiklal mahkemeleri, İsmet İnönü dönemi ve 1940'lı yılların si-yasi vaziyeti, İstanbul ve mütareke dönemi, Rusya, Suriye, Irak, Lübnan'nın siyasi tarihi, Asurlular, Çerkezler, Dürzâler, Aleviler, Bektaşîler, Yezidîler, Türkiye'de faaliyet gösteren yabancı şirketler, Osmanlı hanedanı, Osmanlı tarihi, Türkiye'den ayrıldıktan sonra Arap dünyasının genel durumu ve Hatay'ın siyasi ahvali; Ahmed Ferid, Ahmed Rıza, Ali Kemal, Ziya Gökalp, Namık Kemal, Ömer Seyfettin, Reşad Nuri, Ahmed Samim, Enver Paşa, Cemal Paşa, Talat Paşa, Hakkı Behiç, Mustafa Kemal Atatürk, Maliyeci Ca-vid Bey, Celalettin Arif, Hasan Saka, Rıza Nur, Rıza Tevfik, Da-mad Ferid, Fevzi Çakmak, Halide Edip, Yakup Kadri, Karcaoğlan, Hüseyin Cahid, Yahya Kemal, Yusuf Kemal, Ahmed Refik, sabık Maarif Nazırı Emrullah Bey, Mahmud Şevket Paşa, Refet Paşa, Ruşen Eşref, Salih Paşa, Refi Cevad, V. Mehmed Reşad, VI. Meh-med Vahideddin gibi birbirinden farklı konular, önemli siyasi ve edebî kişilikler onun siyasi ve tarihî düşüncelerinin yoğunlaştırdığı konulardır. Bu başlıklar altında eserlerinde düşünce ve fikir-lerini uzun uzadıya değerlendiren Refik Halid'in gerek tarihî ge-rek politik meselelere ciddi manada ilgi duyan, edebiyatçılığının dışında bir düşünce adamı sıfatını kazanacak çapta bir aydın ol-duğu vurgusunu yapmak gerekir.¹²⁸

¹²⁸ K. Kayalı, 1994, s. 43-44.

Bu izahatlardan sonra Refik Halid'in klasik bir edebiyatçı olmadığını, çevresinde meydana gelen siyasi ve düşünsel hareketleri çok iyi analiz ettiğini, 19. yüzyıldan miras kalan memleket sorunlarının, Türk insanına çok büyük zararlar vermeden atlatılması için çeşitli düşünceler geliştirmeye çalıştığını söyleyebiliriz.

Yazar kendi neslinin birçok önemli siması gibi düşünsel evrenini, değişen, başkalaşan ve çöken bir toplumun yaşadığı trajedi ve bu trajedinin uygulanmasından sorumlu tuttuğu politikacıların yanlış siyasetleri üzerine kurmuştur. Eskinin inkar edilmeden¹²⁹ ülkenin en iyi şekilde içinde bulunduğu müşkül durumdan kurtarılması düşüncesi eserlerinde en çok işlediği ve kullandığı malzemelerdir.¹³⁰ Bütün bunlar da onun klasik tarih düşkününü bir edebiyatçı olmadığını; aksine zevkle bu konuların üzerinde çalıştığı aynı zamanda ciddi bir araştırmacı olduğunu göstermektedir. Bir edebiyatçının bu düzeyde tarihî bilgiyi malzeme yapması ayrıca dikkat edilmesi gereken bir husustur.

¹²⁹ O. N. Ekiz, 1984, s. 46.

¹³⁰ K. Kayalı, 1994, s. 49-61.

II. Meşrutiyet Devrine Kadar Olan Tarihî Dönemle İlgili Düşünceleri

Refik Halid yukarıda da özetle değinildiği gibi tarihin ilk dönemlerinden başlamak üzere içinde yaşadığı dönem de dâhil dünyanın çeşitli bölgelerinde meydana gelmiş birçok tarihî olayla yakından ilgilenmiştir. Başta romanları olmak üzere hemen hemen bütün eserlerinde tarihî ve coğrafi bilgiden istifade eden yazar, eserlerini meydana getirmeden önce büyük bir merakla önemli tarihî olaylarla ilgili çok ciddi ve titiz araştırmalar yapmış, bu araştırmaların sonucunda ortaya çıkan bilgileri edebî kudretiyle birleştirerek eserlerinde kullanmıştır.

Yazarın tarihin ilk dönemleriyle ilgili olarak eserlerinde kullandığı öğelerin başında, insanlık âlemini yakından ilgilendiren dinî gelişmeler ve özellikle Anadolu coğrafyası merkez olmak kaydıyla Eski Çağlarda yaşanan olaylar ve efsaneler gelmektedir. Örneğin Mısır, Firavunlar, Brahmanizm, Budizm konularındaki görüşlerini iki ayrı yazısında şu şekilde değerlendirmiştir: “... *Mesela Mısır’da ise Yusuf’un muarız kesilmiş: Firavunlar tahtında bu çöllerden gelmiş esirin ne hakkı var? Diye bar bar bağırması ve muhalefeti yüzünden ya sürülmek ya da zindana atılmak sureti ile beladan belaya düşmüştür. Güldaniler arasında yaşadığı ise*

muhakkak Nemrud'un da muarızı ve muhalifi idi... Yok Babil'de yaşamayıp da Beni İsrail arasında, Filistin'de hayat sürdürdüyse, hiç şüphesiz, en şevketli ve en heybetli ricalin muarızı olarak kahurdan kahra sürüklenmişti. Hâlbuki böyle yapacağına nüfuzlu zevatın suyuna gitse ve dilini zem hususunda sıkı tutup methe hasretse idi mermer sütunlu, havuzlar ve fiskiyelerle süslü, altın ve ipeklere müstağrak koca saraylara: -İç bade güzel sev, var ise aklı şuurun- mısraını kendisine düstur ittihaz eder..."¹³¹ "... Size Brahmanizm, Budizm ve Firavunlar Mısır'ının metapsikoz nazariyelerinden, Pitagor ve Platon'un bu husustaki fikirlerinden bahsetmeyeceğim. Onları eski bulursunuz. Fakat ruhun ölmediğini, şekilden şekile geçerek sonsuza kadar yaşadığını iddia eden yeni bilginler vardır. Fourier, Pierre Leroux, Jean Reynaud gibi... Eşsiz şair ve filozof Maurice Maeterlinck de artık ruhun kaybolmaz varlığına inanlardandır."¹³²

Eski Çağlarda Anadolu'nun coğrafi yapısı ve yapıda ortaya çıkan bölgeler, şehirler, efsaneler ve mitolojiler hakkında da şu bilgileri vermiştir: "... Sibel-Tamara Fransızca yazılışı Cybele olacak; eski Anadolu'da bir ilahe adı. Kucağında ya da iki tarafında aslanlar duran heykellerle temsil edilen ilahlar anası ilahe! Galiba, Etrüsklerin tartışmasıydı, bahçeleri ve meyveleri temsil ederdi; Floransa'da heykelini görmüştüm; kucağında meyve dolu idi; enfes şeydi! Hakkında bir fikrim yok ama ikisi de hoş! Zerrin sarı bir şey olmalı, çiçek ya da altın. Belki de altın taç manasındadır."¹³³ "... Bir Misiya, Lidya, Likya, Pisidiya, Pamfilya, Kilikya, Frigya yolculuğu... Biliyorsunuz bunlar Batı, güney Batı ve İç Anadolu'nun eski isimlerinden bazılarıdır. Hele Pamfilya yani Alanya-Antalya havalisini hemen görmeliyiz. Bil-

¹³¹ R. H. Karay, *Ay Peşinde*, s. 59.

¹³² R. H. Karay, *Yezidin Kızı*, s. 45.

¹³³ R. H. Karay, *2000 Yılın Sevgilisi*, s. 16-17.

hassa Side, Termessus, Perge, Aspendos harabelerini.”¹³⁴ “Arap kitapları Herekleyi Han’ın kesriyle kaydediyorlar. Frenklerin hâlâ Herakli dedikleri ve Türkler’in Ereğli’ye çevirdikleri o ad hiç şüphesiz Herkül’den gelir. Zaten Yunan tarihinde Herkül’e bağlanmış daha bazı şehirler ve hatta hükümet sürmüş soylar vardı. Efsanelerinde bir güç ve kuvvet tanrısı olmayan hangi millet vardır. Oğuz Han da Türk mitolojisinde bir Herkül’dür.”¹³⁵ “... Vakti ile Anadolu’da hüküm süren padişahlardan birinin dünya güzeli bir kızı doğmuş... İpek saçları topuklarına kadar uzun imiş ve kestikçe uzar, tellerinden atlaslar dokunur, dibâlar örülür, azalıp eksilmezmiş. Güldükçe yanaklarından güller bitermiş, imbiklere dokunur, itriyatı çıkar, kopardıkça ürermiş. Ağzı bir tatlı, bal meyva imiş, insanın yedikçe canına can katar ve elini sürdüğü dal asma ve dudağının dokunduğu su şarap olur, gözünü çevirdiği topraktan feyiz, bereket fışkırır ve başının üstünden güneş çekilmezmiş...”¹³⁶

Tarihî olayları ve tarihî kişilikleri, zaman, mekân ve kahraman kurgulamalarında kullanan yazar yukarıdaki pasajlar incelendiğinde Eski Çağ dünyasında Türkiye’nin coğrafi bölgelerini, şehir isimlerini, Anadolu tanrıçalarını ve bazı efsaneleri bildiği gözlemlenmektedir. Bu açıdan bakıldığında *2000 Yılın Sevgilisi* bu alanda en başarılı yapıtıdır.

Tarihin İlk Çağlardan kurtulup Orta Çağlara girdiği dönemde dünyanın en büyük gücü konumunda olan Büyük Roma İmparatorluğu ve onun Doğu kolu olan Bizans İmparatorluğu ile de ilgilenen yazar Taranca (Fas) ve Antakya şehirlerini ana tema olarak bu devletlerle Hristiyanlık ve Müslümanlık mücadeleleri tarihini eserlerinde şu şekilde irdelenmiştir: “*Fas arazisinden koparılan şehrin iki denize hâkim önemli bir sevkulceyş noktası olduğunu*

¹³⁴ A.g.e, s. 64.

¹³⁵ R. H. Karay, *Bir İçim Su*, s. 54.

¹³⁶ R. H. Karay, *Ay Peşinde*, s. 7.

ve Belçika, İspanya, Amerika, İngiltere, Fransa konsolosları meclisi tarafından idare edildiğini bilmezler. Tanca Araplar'ın istilası sırasında Visigotlar'ın elindeydi. Daha evvel Roma ve Bizans sömürgesi olduğu bilinmektedir. Musa Bin Nasır orada on dokuz bin kişilik bir garnizon bırakarak gitti. Şehri Müslümanlar'dan alan Portekizlilerdir. İspanyollar sanulmasın. İngilizler buraya da göz koydular, şehre girdiler, fakat barınma zorluğu yüzünden Tanca'yı Fas hâkimiyetine terk ettiler..."¹³⁷

"... Fakat tarihteki Antakya bağrında milyonlarca nüfusu barındıran, bir sanat, saltanat, safa, sevda ve eski tabirle sefkidima memleketiydi. Yunanlık, Romacılık, Hristiyanlık ve Müslümanlık, her yeni mefkure ve kudret orada haşır neşir olmuştu. Eski Antakya'nın ilk temel taşı 19. Olimpiadın dördüncü senesinde ve mayıs ayının yirmi ikisinde atılmıştır. Bundan bahseden mühim bir eser şehrin ilk ahâlisi arasında Kürt göçebelelerinin de bulunduğunu kaydediyor ki bahsettiği bu milletin asıl Türk Hataylılar olması pek muhtemeldir... Hatay tarihinde efsaneye benzeyen bir kahramanlık destanı yaratan Yağı Sıyan adlı Türk Beyi Haçlıların 800 bin kişilik haçlı ordusuna karşı yalnız 17 bin askerle kaleyi yedi ay müdafaa etti; düşmana tam 600 bin telefata verdirdi. Öyle hurpaladı, ezdi, bitirdi ki kaledekiler değil, muhasara edenler maddi manasıyla birbirini yedi, insan ve kardeş etinden tadacak derecede kılğa düştü. Yazık ki firar başladığı sırada Firuz adında birinin ihanetiyle şehir elimizden gitti. Bu vaka 1079'da geçmişti. Bana öyle gelir ki Yağı Sıyan'ın da ruhu sekiz yüz seneden¹³⁸ beri, bizimle beraber ayrılık azabı, işkencesi içindeydi. 1939'da Godefroy de Bouillanların

¹³⁷ R. H. Karay, *Yüzen Bahçe*, s. 63-64.

¹³⁸ Yazar, 1079 ve 1939 tarihleri arasında geçen zamanı *Sakın Aldanma, İnanma, Kanma* adlı eserinde "On sekiz seneden beri, bizimle beraber ayrılık azabı" şeklinde belirtmekle birlikte aradan geçen sekiz yüz seneyi ifade etmeye çalışmıştır.

hafitleriyle en şanlı şekilde ve diplomatik mucizesi olarak uyuşan ve memleketi tekrar anavatana kavuşturan ebedi ve millî iki Türk şefine bizimle beraber ve bizden fazla minnet ve şükran hissi duymaktadır. Ruhların bakasına inanmasak bile tarihe mal olan kahramanların gönülden gönüle yaşadıklarına imanımız vardır.”¹³⁹ “... Karasu, yani eski isimiyle Melas ovası Doğu Roma İmparatorluğu’nun en zengin ve verimli parçası idi. Antakya’dan Nicopolis, yani İslahiye’ye ve Germanicia, yani Maraş’a yol buradan geçerdi. Bir yol da halkın İç Akdeniz dediği Amik gölünü çevirerek Halep’e, sonra Gindiris köyünden de bir başka Roma şosesi Meydan-ı Ekbez’e varırdı. Bütün bu ulaşma hatları hep askerlik bakımından çizilmiş, imparatorluğun geleceği için kurulmuştu. İşte Yagra... Yagra Suriye’ye hükmeden Roma saltanatının en görkemli kalesi idi.”¹⁴⁰

Refik Halid’in eserlerinde müracaat ettiği en önemli tarihî dönemlerden biri de Orta Çağ tarihidir. Özellikle ikinci sürgün yıllarında memleket özlemiyle âdeta kavru lan yazarın sık sık Türkiye sınırına ve Antakya’ya gittiği, Türkiye tarihiyle ilgili araştırma ve inceleme yaptığı; konusunu Orta Doğu ve Doğu Akdeniz, memleketlerinden alan yazılarında yazarın bu bölgede gezdiği; Türk tarihi üzerinde durduğu; Antakya civarında Türkiye hasretiyle dolaştığı, gurbette, Süleyman Şah’ın mezarı başında Türk tarihini düşünecek kadar milletinin geçmişine; Türkçe yer ve insan isimlerinden teselli bulacak kadar da mensup olduğu insan topluluğuna sıkıca bağlandığı görülmektedir. Yazarın bu memleket acısı içinde kendi sınırlarını aşır, *Aşık Paşa Tarihi*, *Evlîyâ Çelebi Seyhatnamesi*, İbn-i Bibi ve Yazıncızade’nin *Selçuknameleri* ile *Fûtuhu’l-Buldan* gibi birinci el kaynaklara müracaat etmiştir. Yazar bu dönemle ilgili olarak, Endülüs ve Emevi tarihi, Haçlı Seferleri, Büyük Selçuklu ve Türkiye Selçuklu Devletleri, Cengiz

¹³⁹ R. H. Karay, *Sakın Aldanma, İnanma, Kanma*, s. 88-89.

¹⁴⁰ R. H. Karay, *Çete*, s. 25.

Han ve Rus tarihini ana tema almıştır. Araplar'ın İspanya'ya çıkışını “... *İbni Ziyad kayaya 30 Nisan 711 mali yılında ayak basmıştır. Fûtuhu'l-Buldan o koca olaydan pek kısa bahseder, kendisiyle askerlerinin gemilerle Endülüs tarafına geçebilmeleri şartıyla Afrika'daki İspanyol valisine aman verdiğini ve böylece karşı sahile ayak bastığını söyler. Hicri tarih 92. Kayanın eski adı Calpe idi...*”¹⁴¹ şeklinde özetleyen yazar, Haçlı Seferleri sırasında stratejik bir öneme sahip olan Sarıseki ve Alara kalelerinin önemini bir tarihçi üslubuyla iki farklı yazısında şöyle değerlendirmiştir: “... *Kulenin birkaç yüz metre kadar kuzeyinde, bir tepe üstünde Sarıseki kalesi vardı. Bu kale, Gaston şatosu adıyla Haçlı Seferleri tarihinde sık sık anılır. Özellikle Ermeniler’le Renaud ve Chatillon arasında çarpışmalar olmuş... Bizanslılar ve sonradan Selçuklular da o yerlerde kanlarını dökmüşlerdi.*”¹⁴² “... *Daha evvel okuduğum eserlerde, mesela Evliya Çelebi Seyhatnamesi ile İbn-i Bibi ve Yazıcızade'nin Selçuknameleri'nde bazı malumâta da rastlamıştım. Gerek Bibi, gerekse Çelebi, Alara kalesinin heybetini tasvir için ne söyleyeceklerini bilememişlerdi. İranlı vakânivis Fitrî, mübalağacıhğa kapılarak diyordu ki: Bu kale sert kayalar arasında bir inci gibi idi. Yanında mavi renkli, Nil akışlı ve ahenkli bir ırmak geçiyordu. Göğe yakınlığından bekçilerin beli bükülmüş, yüksekliğinin yanında Kaf Dağı küçük bir tepe gibi kalmıştı.*”¹⁴³

Yazar, Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluşu, gelişimi, fethettiği topraklar, daha sonradan ayrıldığı kollar ve Türkler'in egemenlik kavramı hakkında şu mütalaalarda bulunmuştur: “... *Selçuk denilen milletin iki yüz sene kadar önce Horasan'a yerleştikleri söylenir. Padişahlarının adı Tuğrul imiş. Sonradan birçok kollarına ayrılmışlar ve çeşitli bölgelerde hüküm sürmüşler. Şimdi*

¹⁴¹ R. H. Karay, *Yüzen Bahçe*, s. 53.

¹⁴² R. H. Karay, *Çete*, s. 58.

¹⁴³ R. H. Karay, *2000 Yılın Sevğilisi*, s. 179.

*İkoniom'u merkez yapan Türkler de aynı soydandır. Başlarında bulunan Alaattin Keykubad devleti büyüttükçe büyülmüştür.*¹⁴⁴
“... Fakat Türk'ün en öncesiz ve sonsuz huyu olan egemenlik ve hüküm sürme tutkusu bunlarda da gelişmişti. Selçuk Türkleri harekete gelince Tuğrul Bey birdenbire, şahane bir hükümet kuruyordu. Selçuklulardan ilk defa hükümet kuran bu becerikli serdar, en büyük Türk hükümdarlarından da biridir. Sultan Mesut Gazneli'yi yenmiş, Kafkasya ve Anadolu'yu almıştı. Doğu Kayzeri'nin ordusunu esir etmiş, Bağdat'ta Albuve elinden hükümeti ve Mekke'de halifenin elinden de kızı Seyyide Hatun'u almıştı. Emeviler devrinde Konstantiniye'de yaptırılıp kapalı olan Arap Camii'ni açtırtıp Allah adına ezan ve kendi ismine hutbe okutan da Tuğrul Bey'dir.”¹⁴⁵

Türkiye Selçuklu Devleti'nin kuruluşunu, gelişimini, Süleyman Şah'ın verdiği siyasi mücadeleleri ve vefatını, Aşık Paşa tarihine dayandıran yazar bu konulara da eserlerinde şu şekilde bir bakış açısı sergilemiştir: “Aşık Paşa tarihi şöyle anlatıyor: ...Geldikleri yola gitmediler, Vilayet-i Halep'e geldiler, Caber kalesinin önüne vardılar. Ve ol arada Fırat ırmağı önlerine geldi, geçmek istediler. Süleyman Şah Gaziye ettiler. -Sultanım, biz bu suyu nice geçelim?- dediler. Süleyman Şah dahi atını suya depte, önü yarmış at sürçtü. Süleyman Şah suya düştü. Ecel mukaddermiş Allah'ın rahmetine kavuştu. Sudan çıkardılar, Caber kalesinin önüne defnettiler. Şimdiki hinde ana Mezar Türk derler... Murad Bey tarihinde diyor ki: ...Nihayet Moğol galesi bir dereceye kadar kesb-i sükunet ederek ortalığa emniyet gelince Süleyman Şah dahi elli bin kişiye baliğ olan kavim ve kabilesini alıp Irak'ta iskan edilecek bir mahal aramak niyetiyle cenuba doğru hareket etmiş, fakat Rakka civarında kain Caber kalesi önünden Fırat nehrini mürur ederken kazaen gark olmuştur. Süleyman

¹⁴⁴ A.g.e, s. 190.

¹⁴⁵ R. H. Karay, *Bir İçim Su*, s. 60.

*Şah'ın cenazesi sudan ihraç olunarak hemen orada defnedilmiştir ki makarrı hâlâ Türk Mezarı namıyla maruftur.*¹⁴⁶ “... Süleyman Şah sandukasından usulcacık çıkar, Fırat kenarına iner ve kendisini boğan, fakat soyunu kuran nehirle dertleşir. Ona belki de derki: -Bana yol vermedin, fakat boyum senden daha büyük sular üzerinden aştı, Tuna'ya atladı, Nil'den geçti. Onun Akdeniz'e hükmettiği, Karadeniz'i kucakladığı devirler bile oldu... Bütün o haşmetli günler artık tarihtir, biraz serap, biraz hayaldir. Bunlarla övünmüyorum, avunuyorum ve sana hiç küskün değilim aksine minnet doluyum zira, ey sevgili Murad çayı sen bugün benim küçülmüş fakat kuvvetleşmiş vatanımdan fıskıran ve bana soyumun selamlarını, saygılarını getiren bir kutsal ulaksın; bırak ırkımın özlemiyle susamış yanık bağırma suların, serinlik ve avuntu versin. Ve... Süleyman Şah'ın heybetli gölgesini, ay ışığı altında Fırat'a eğilip bir avuç su alarak özlemle içerken görüyorum.”¹⁴⁷

Türkiye tarihinin hemen hemen en önemli dönemlerinden biri olan Osmanlı İmparatorluğu devri Refik Halid'in üzerinde ısrarla durduğu, birçok değerlendirme ve çok önemli saptamalarda bulunduğu bir dönemdir. Çünkü yazarın bizzat kendisi de bu dönemde doğmuş, büyümüş ve yazarlığa başlamış yine bu dönemde bir büyük imparatorluğun yok oluşunu gözlemleyerek bu gözlemlerini özellikle hiciv ve mizah eserlerinde okuyucusuyla paylaşmıştır. İmparatorluğunun ilk dönemleriyle ilgili olarak Türk kültüründe çadır mevhumunu, tarihî eserlere verilmeyen önemi, 16. yüzyıl ve coğrafi keşif hareketlerinden sonra ülkeye gelen yeni mamüllerin toplumsal etkilerini irdelemiştir: “... Çadır! Dedelerimin değerli yurdu çadır, bendeki bu sevgi ırkımın mirasıdır; sen bana bir ata yadigarısın; geçmişin tarihini saklayan kutsal bir tomarsın! Kanatlarının her bükümünde Afrika'ya, Amerika'ya

¹⁴⁶ A.g.e, s. 46-47.

¹⁴⁷ A.g.e, s. 50.

dayanmış olan Türkler'den başlayarak St. Gotar'a varmış olan Osmanlı akıncılarını bilirim. Ortada saplı duran direğin bir anıt kadar gözüme çalınmış görünüyor. Toprağa çakılı her kazı-ğında tarihe yer etmiş bir olayın izini buluyorum; gergin ipleri-nin sazında ise; Doğu'dan Batı'ya kadar ulaştırmış bir zafer bestesi dinliyorum..."¹⁴⁸ "Azapkapısında, Sokullu Mehmed Paşa Camii arkasındaki çeşmenin hâlini gördünüz mü? Felaket! Felaket! On senedir başvurmadığım makam kalmadı, bir türlü tamir ettire-miyorum. Düşününüz efendim, bu bir XVI. asır şaheseridir. II. Mustafa'nın zevcesi Saliha Sultan yaptırmıştır. Filhakika ma-lum olmayan bir devirde restore edilmişse de bir daha el sürül-memiştir. Yanlarının birinde üç cepheli bir sebil de vardır. Ki-tabesinin son mısraını teşkil eden tarih ebced hesabıyla 1145'şi gösteriyor, yani 1732"¹⁴⁹ "Zihnim tarihe takıldı. Hotin seferine... Artık Hotin seferi için yapacak birşey yok... Bir zamanlar edip-ler bir münakaşaya tutuşmuşlardı. Mesele-i Mebhus-i Anbe mi demek lazımdır, yoksa Mebhus-i Anha mı..."¹⁵⁰ "Köküne kibrit suyu! Kahve yüzünden bu memlekette başka hiçbir yerde gö-rülmemiş vahşetler yapılmıştır. Osmanlı tarihinde kahvenin izi kanlıdır. IV. Murad'ın kahve içenleri hemen cellada verdiğini işitmedin mi? Kahve yalnız türlü cinayet kötülük vesilesi olma-mıştır, manen de halkı yıkmıştır. Tembelliğe uyukşukluğa, kah-vehanelerde pineklemeye alıştırmıştır. Her diyarda uyarıcı bir nesne olan kahve bizleri uyutur..."¹⁵¹ " ... Doğduğum Mostar ka-sabasında da öyle Türk biçimi ince minareleriyle epeyce cami vardı. Mostar, bilmezsin belki, Hersek'in merkezidir, Hersek ismi de bir soylu ünvanıdır. Grandük gibi bir şey. Eskiden bir dere-

¹⁴⁸ A.g.e, s. 14.

¹⁴⁹ R. H. Karay, *Bu Bizim Hayatımız*, s. 43.

¹⁵⁰ R. H. Karay, *Yüzen Bahçe*, s. 192.

¹⁵¹ R. H. Karay, *Sonuncu Kadeh*, s. 72.

beyi o ünvanla buralara hâkim olmuş, hükümdarlık da etmiş. Memleketimin tarihini çok iyi bilirim."¹⁵²

Yazar, Abdülaziz dönemini annesinden ve babasından dinleyerek öğrenmiştir. Sultan Abdülaziz dönemine, büyüklerinden öğrendiği bilgiler ve yaptığı incelemeler sonucunda olumlu bir bakış sergilememiştir. Çeşitli eserlerinde kullandığı: "*Abdülaziz denilen şimdi hiç rastlamadığımız katı, lezzetsiz bir nesne*"¹⁵³ "*Abdülhamid'in kendisi yemek meraklısı değildi. Sultan Aziz gibi bir oturuşta bir kuzuyu değil, bir piliç budunu bitiremezdi.*"¹⁵⁴ "*Aziz devrinde çocuklarda hem din, hem efsane hâkimdir; Hamid'ininde efsane kuvvetinden kaybetmiş, din kudretle hüküm sürmektedir.*"¹⁵⁵ gibi ifadeler onun Abdülaziz'in saltanatı ve idaresiyle kişiliğine olumsuz bir bakış sergilediğini göstermektedir.

Refik Halid, ailesinin velinimeti durumunda olan II. Abdülhamid'i başlangıçta hiç sevmemiş, onu memleketi otuz üç sene istibdâd altında titretmekle itham etmiştir. Bu onun otoriteye karşı olusunun bir göstergesidir. Abdülhamid'in memlekette mutedil bir hürriyet ve islahat politikası takip etmesinin tek çıkar yol olacağını düşünen muharrir, aksine II. Abdülhamid'in medeniyete sırt çevirdiğini, milleti yolsuz, şansız bıraktığını, tahttan indirilmesine vesile olur korkusuyla donanmayı Haliç'te çürüttüğünü, böyle yapmakla hem kendisine hem de devlete büyük bir kötülük yaptığını düşünmüştür.¹⁵⁶ Bu konuyla ilgili olarak bir eserinde şu değerlendirmelerde bulunmuştur: "*... Millet bahçesine gidelim! Diye lüzumlu lüzumsuz haykırırdım. Bilmem ne oldu ki bir gün dükkana iki polis girdi, beni göstererek sahibime hiddetli, şiddetli emirler verdiler. Zavallı dükkancı: Kuştur aklı ermez, ne söylerlerse*

¹⁵² R. H. Karay, *Yer Altında Dünya Var*, s. 155.

¹⁵³ R. H. Karay, *Üç Nesil Üç Hayat*, s. 14.

¹⁵⁴ R. H. Karay, *Bugünün Saraylısı*, s. 65.

¹⁵⁵ R. H. Karay, *Üç Nesil Üç Hayat*, s. 17.

¹⁵⁶ N. Karaer, 1998, s. 117-118.

*onu tekrar eder! Diye itirazlar etti ve onlar gider gitmez yanıma koştı. Allah belanı versin diye haykırdı, beni sürdüreceksin misin? Bir daha millet kelimesini ağzına alırsan dilini koparırım anladın mı? Bundan sonra başka bir şekilde haykırmam öğretildi: Padişahım çok yaşa! Tam otuz üç yıl aynı cümlemi tekrarlamak sureti ile müreffeh ve bahtiyar bir hayat sürdüm.*¹⁵⁷

Ancak II. Meşrutiyet döneminde İttihat ve Terakki siyasetiyle mücadeleye girişen ve bu yüzden iki önemli sürgün dönemi yaşayarak hayatında büyük zorluklar yaşayan Refik Halid bu dönemde, II. Abdülhamid dönemi siyasetini acımasızca eleştirdiğini düşünerek, onun döneminde uygulanan politikaların bile İttihat ve Terakki siyasi faaliyetlerinden ülke çıkarları göz önüne alındığında çok daha olumlu olduğunu düşünmüştür.¹⁵⁸ Örneğin bir yazısında II. Abdülhamid'in saltanatı ile İttihat ve Terakki idaresinin mukayesesini yaparak şu mütalaalarda bulunmuştur: “... Otuz üç yıl süren saltanatında Abdülhamid sadece, o da başlangıçta âdi katil suçundan biri kadın, öbürü zenci iki kişi astırmıştır, normal mahkemelerin verdiği hükümle... Arkasından idam kararlarını müebbete çevirmiştir; kendisine bomba atanlarına bile! Öyle olduğu hâlde yine de İttihat ve Terakki idaresinden çok fazla müddet yerinde kalmamış mıdır?”¹⁵⁹ “... Abdülhamid o hususta yani veliahtın¹⁶⁰ şeameti bahsinde sonradan hakkı çıkmamış mıydı? Rumeli'ye sefer etmiş, Balkan Harbi'nde bu ülkeler elden gitmişti; yine ziyaret ettiği Bursa bile mütareke sırası Yunan işgaline uğramıştı. Ya payitaht ne olmuştu? Yıllarca düşman askerlerinin ayakları altında ezilmişti. Nihayet hüküm sürdüğü devlet de Sevr Muahdesiyle ortadan kalkmış, ilk ku-

¹⁵⁷ R. H. Karay, *Ago Paşa'nın Hatıratı*, s. 8-10.

¹⁵⁸ E. Z. Karal, 1996, s. 537-539.

¹⁵⁹ R. H. Karay, *Bir Ömür Boyunca*, s. 131.

¹⁶⁰ Padişah V. Mehmed Reşad kastedilmektedir.

ruluşu gibi hemen hemen bir aşiretlik yerden ibaret kalmıştı. Daha ne olabilirdi?”¹⁶¹

Yazar siyasi ve tarihî konuların yanında kimi zaman kavramlar üzerinde de saptamalarda bulunmuştur. Örneğin paşalık kavramının devletin çöküş döneminde nasıl bir önem arzettiğini şu şekilde anlatmıştır. “... Bala rütbesine kadar çıkmış bir saygın kişiydi. Bu rütbe Korgeneral karşıtıdır, yani ünvanlı bir paşalıktır. Bilirsin elbette eski devirde sivil paşalar da vardı, rütbesi teşrifat bakımından binbaşılığa karşılık olurdu. Onlara mir-i ümera paşaları denilirdi... Eskiden Türkiye böyle şimdiki gibi avuç içi kadar yerden ibaret değildi; koskoca imparatorluktu. İçinde çeşit çeşit ırk ve cinsten geri kafalı insanlar yaşıyordu. İşte o gibi yerlerde sivil idarenin başındaki kişinin, yani kaymakam ve mutasarrıfın da paşa ünvanı taşıması gerekirdi. Paşa sihirli bir kelime idi. Paşa değilseniz Trablus, Yemen, Suriye, Irak çöllerindeki urban ile aşiret şeyhleri gözünde henüz kemale ermemiş padişaha yaranamamış küçük bir memur sayılırdınız. Paşalığa uygun görülmemiş bir adam kaç para ederki? İşte sivil vali, mutasarrıf ve kaymakamların daha etkili olmaları bir de asayiş koruyan yerli zorbarların hükûmete daha bağlı kalmaları için o üç derece sivil paşalık kurulması kesinlikle gerekliydi.”¹⁶²

Refik Halid, Osmanlı hanedanlığının son dönemlerindeki vaziyetine olumlu bir bakış sergilememiş, onları bozulmuş bir aile olarak telakki etmiştir. Cumhuriyet’in ilanı ve hanedan mensuplarının yurt dışına çıktıklarında düştükleri müşkül durumla ilgili olarak ise geleneklere ve tarihe bağlı bir yazar olarak üzüntü duymuştur: “...Vah vah! Osmanlı hanedanından biri, bir Sultan şu vapurun içinde bir tür hapis... İstedığı tarafa gidemiyor. Yalnızca parası olmadığı için, paralı birtakım adamların yanına

¹⁶¹ R. H. Karay, *Bir Ömür Boyunca*, s. 150.

¹⁶² R. H. Karay, *Bir İçim Su*, s. 158.

sokulabilmek hakkından yoksun durumda... Kötü yapıldı bu iş. Çoluk çocuğa ilişmemeliydiler; yahut bütün hanedan servetine el koyarak gelirini barem içinde her ay kendilerine göndermeliydiler. Çoğu yoksul, perişan oldu... Evet diye söyleniyorum perişan oldular, çil yavrusu gibi etrafa dağıldılar, yerlere serildiler, ayaklar altında çiğnenenler var. Kaç tanesini ne düşkün hâlde gördüm, ne berbat, ne üzücü durumda...”¹⁶³

Osmanlı Devleti'nin çöküşünün resmedildiği en önemli olayla yani I. Dünya Savaşı'nın başlangıcı ile ilgili olarak yapmış olduğu şu saptama da yazarın çok daha önceden harbin başlayacağını bildiğini, dolayısıyla dünya konjektürünü dikkatle takip ettiğini göstermektedir. Savaşın başlamasıyla ilgili olarak bir yazısında şu ilginç mütalaada bulunmuştur: “... I. Dünya Savaşı'na başlangıç teşkil eden Saraybosna cinayetini, hadiseden bir gece evvel, masasının üstünde bulup okuduğu bir cenaze davetnamesinden haber almamış mıydı? O hayali davetnamede Arşidük Ferdinand: -Ben ve zevcem siyasi bir suiskaste kurban olduk. Dualarınıza güveniyoruz- diye yazılıydı ve tarih de konmuştu: 28 Haziran 1914...”¹⁶⁴

¹⁶³ R. H. Karay, *Nilgün*, s. 9.

¹⁶⁴ R. H. Karay, *İki Cisimli Kadın*, s. 53.

II. Meşrutiyet, İttihat ve Terakki, Hürriyet ve İtilaf Fırkası Dönemleri ve Siyasi Olaylarına Bakışı

Refik Halid Karay, II. Meşrutiyet,¹⁶⁵ İttihat ve Terakki,¹⁶⁶ Hürriyet ve İtilaf Fırkası¹⁶⁷ dönemlerini yaşamış bir edebiyatçı olarak bu konularla en fazla meşgul olmuş ve yine bu konular üzerine en çok yazı kaleme almış muharrirlerden biridir. Yazın hayatına girdiği II. Meşrutiyet döneminde kendini kısa bir süre içerisinde siyasetin içinde bulan Karay, bir İttihat ve Terakki muhalifi olarak bu partiye kalemiyle büyük sıkıntılar yaşatmış, fırkayı Cemal Paşa'nın tabiriyle oldukça hırpalamıştır. Bu nedendir ki Sinop'a sürgüne gönderilmiştir. Zaten yazar ikinci sürgünlüğünün sebebi olarak da bu fırkayı görmektedir. Birinci sürgünden döndükten sonra da Hürriyet ve İtilaf Fırkası içinde

¹⁶⁵ S. Yerasimos, 1980, s. 571-576.

¹⁶⁶ M. Şükrü Hanioğlu, *Bir Siyasi Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*, c. 1, İstanbul, İletişim Yayınları, s. 604-613.

¹⁶⁷ Bu fırka hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ali Birinci, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası (II. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakki'ye Karşı Çıkanlar)*, İstanbul, Dergâh yayınları, 1990.

azalı bir İttihatçı düşmanı olarak aktif siyaset yapan Karay, hayatının şekillenmesinde çok önemli devre olan 1908-1922 yılları arasında meydana gelen olaylar hakkında birçok yazı kaleme almıştır. Bu nedenledir ki gerek hatıralarında gerek diğer eserlerinde İttihat ve Terakki, Hürriyet ve İtilaf Fırkaları ile ilgili yaptığı değerlendirmeleri bu dönem tarihî için büyük bir önem arz etmektedir. Yazarın *Kirpi'nin Dedikleri* müstear ismiyle çeşitli gazete ve dergilerde yazdığı, daha sonradan da kitap hâline gelen bu eseri bu dönemin anlaşılabilmesi için incelenmesi gereken mühim bir tarihî menbadır.

Refik Halid, II. Meşrutiyet'in ilan edildiği¹⁶⁸ ilk zamanlarda büyük bir coşkuyla bu yeni yönetim dönemini karşılayan “*Ya hürriyet ya ölüm; ya Girit ya harp*”¹⁶⁹ gibi bayraklarla sokakları bayram yerine çeviren halk gibi başlangıçta büyük bir sevinç ve umut içinde bulunmuştur. O da çağdaşları gibi yeni idarenin çökmekte olan ve büyük sıkıntılar yaşayan ülkenin geleceğini, yeni idarenin iyi bir yöne sevk edeceğini düşünmüştür. Ancak bu düşüncesi gelişen siyasi ve tarihî olaylar neticesinde kısa bir sürede tersine dönmüştür. Yeni idarenin Abdülhamid dönemini bile aratan politik faaliyetleri, halka zulme varan icraatları onun bu idare altında faaliyet gösteren politikacılara azalı bir muhalif olmasına neden olmuştur. II. Meşrutiyet devrinde büyük bir hürriyet ve her alanda özgürlük ortamı yakalayacağını düşünen halkın birden bire yirmi otuz çeşit yeni vergiyle tanışması, partilere bölünerek kutuplaşması ve daha önce hiç olmadığı kadar silahlanmaya başlaması yazarın üzerinde durduğu en önemli hususlardandır.¹⁷⁰

Bu devirde politikanın hayatın her alanına girmesi, günlük yaşamın artık politikasız idame edilemez hâle gelmesi, yazarı mi-

¹⁶⁸ Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki*, çev. Nuran Yavuz, Ankara, Kaynak Yayınları, 1984, s. 22-36.

¹⁶⁹ R. H. Karay, *Kirpi'nin Dedikleri*, s. 15.

¹⁷⁰ A.g.e, s. 24-37.

zah ve hiciv yazılarıyla bu olayları eleştirmeye itmiştir: “*Neredeyse çocuklar analarının kucaklarında Meme! Meme! diye ağlayacaklarına Fırka! Fırka! diye feryat edecekler; akşam babalarını görünce kabine düştü mü diye soracaklar; oyun, eğlence yerine donanma ianesi toplayacaklar.*”¹⁷¹

II. Meşrutiyet idaresinin memlekette büyük bir beklenti yarattığını düşünen yazar yeni idarenin büyük bir umut içinde her şeyin yerli yerine oturmasını bekleyen ülkede tam bir hayal kırıklığı yaratmasını şu şekilde ifade etmiştir: “*İcraat namına Anadolu’da bir kazma işlemedi, bir kürek toprak atılmadı; yeni yapılan köprülerin adedi nihayet beşe varıyor, yıkılanların ise beş yüze...*”¹⁷²

Bu dönemle birlikte Osmanlı İmparatorluğu’nun tasfiye sürecinin başlamasını ve meşrutiyet idaresinin bu süreci hızlandırmasını çağdaşlarından daha önce anlamıştır: “*Yeni devir bir imparatorluğun yavaş yavaş tasfiye başlangıcı olmuştur. Trablus ve Balkan Savaşları Rumeli’yi, Akdeniz adalarını götürdü. I. Dünya Savaşı’nda kıtlık baş gösterdi.*”¹⁷³

Bu dönemde donanımlı ve iş bilen devlet adamlarının bulunmadığını ileri süren yazar dağınık ve perişan topluluklardan oluşan hükümetlerin devlet yönetiminde bulunmalarını ve devrin politikacılarının birbirini asmak ve vurdurmak için vahşice birbirlerine saldırmalarını, Osmanlı Devleti’nin çöküşünün en önemli ayağı olarak görmüştür: “*Ne büyük harpten önce ne de sonra muhalif zümreden tek adam çıkmadı; hatta bir Mahmud Şevket Paşa bile!*”¹⁷⁴ Yazarın II. Meşrutiyet idaresiyle ilgili eleştirilerini yoğunlaştırdığı diğer önemli konular ise 31 Mart Olayı,

¹⁷¹ A.g.e, s. 51.

¹⁷² A.g.e, s. 62.

¹⁷³ R. H. Karay, *Bugünün Saraylısı*, s. 64-65.

¹⁷⁴ R. H. Karay, *Bir Ömür Boyunca*, s. 14-25.

Trablusgarp Savaşı, Balkan Savaşları,¹⁷⁵ Mahmud Şevket Paşa'nın katli, Babıâli Baskını, I. Dünya Savaşı'nın ortaya çıkardığı sosyal hayat, aile mevhumu, halkın ekonomik ve kültürel yaşamını zora sokan savaşlar ve iç kargaşalıklardır.¹⁷⁶

Yazar bir yazısında bu yıllardan yaşanan dehşet verici bir olaydan yola çıkarak, yaşanan iktisadî ve sosyal bunalımları şu şekilde irdlemiştir: “... *Mamañih I. Dünya Harbi'nde Anadolu'nun ücra köşesinde bir kasap eline geçirdiği çocukları kesmiş, etlerini müşterilerine satmış, vaka meydana çıkınca herif ve yardımcı olanlar hepsi asılmıştı; bunu gazetelerde o zaman okumuştuk, koleksiyonlar karıştırılırsa bulunur. Ne korkunç şeyler olmuştu harpte.*”¹⁷⁷

Bu olayların toplumu nasıl olumsuz yönde etkilediğini, milletin bu yeni idareyle nasıl bir boşluğa düştüğünü, ailelerin nasıl parçalandığını, toplumun büyük bir sevinçle karşıladığı hürriyet ortamının devletin ve toplumun müesseselerini bir bir nasıl çürüttüğünü, gerek şehir gerek kırsal kesim hayatında halkın içine düştüğü kültürel ve siyasi boşluğu gören Refik Halid bu konuların üzerinde ısrarla durmuştur: “*Meşrutiyetten sonra yuvaları dağıldı, sefalet, nisyan içinde birer birer ölüp gittiler.*”¹⁷⁸

I. Dünya Savaşı'nda birbirinden milyonlarca kilometre uzaklıkta ve zorluk derecesi hayli üst seviyede muharebelere girişilmesi, Arap yarımadasının, Araplar'ın hıyanetiyle birlikte elden çıkması, Rusların Sivas'a kadar gelmesi, Galiçya, Makedonya

¹⁷⁵ Balkan Savaşlarının temelinde yatan Balkan milliyetçiliğinin 19. yüzyılın ikinci yarısında gelişimi hususunda ayrıntılı bilgi için bk. Ş. Mardin, 2002, s. 24-25.

¹⁷⁶ R. H. Karay, *Sakın Aldanma, İnanma, Kanma*, s. 20.

¹⁷⁷ R. H. Karay, *Bir Ömür Boyunca*, s. 237.

¹⁷⁸ R. H. Karay, *İstanbul'un Bir Yüzü*, s. 106; *Memleket Hikâyeleri*, s. 41, 98, 99, 100, 101, 142, 143, 146, 148, 149, 150, 153, 154, 155, 156, 157.

cephelerinde boş yere Türk kamı akıtılması, Kafkasya'da askerlerin donarak can vermesi ve neticesinde nice kahramanlıklara rağmen mağlubiyetin yavaş yavaş ayak seslerini dinletmesi yazarı dehşete düşüren ve kalemiyle fırkayı yıpratmaya yönelmesine neden olan büyük hadiselerdi.¹⁷⁹

Bu devirde ortaya çıkarak bir gelenek hâline gelen Cumhuriyet rejiminde bile varlığını belli bir süre devam ettiren eşkiyalık, haydutluk faaliyetlerinin hız kazanması, rahatlıkla adam öldürülmesi, katillerin el üstünde tutulması, çetelerin ortaya çıkması; özellikle savaş yıllarında ortaya çıkan kıtlık ve ekonomik zorluklar nedeniyle milletin çektiği çileler Karay'ın, meşrutiyet idaresini beğenmemesinde ve onu eleştirmesinde önemli rol oynayan diğer etkenlerdendir.¹⁸⁰

Yazar, *Hürmet Görenler* adlı yazısında meşrutiyet idaresinde bir katilin siyaset adına rahatlıkla insan öldürmesini şu şekilde anlatmaktadır: “*Katil Kenan Beyi ben de tanırdım: Yirmi yaşında iken bir genç mektepliği, fena bir maksat uğrunda ikiye bölmüş... Fakat mahkemece kanaat hâsıl olmayarak beraat etmiş! Yirmi dördünde iken bir arkadaşını vurmuş... Fakat mesele, müdafaaayı nefis şekline dökülerek âdemi mesuliyetini intaç etmiş; otuzunda karsını öldürmüş... İntihar addolunarak yine kurtulmuş, tevkifhaneden çıktığının ertesi günü, aleyhinde şahadet eden bir ihtiyarın yüreğine hançer saplamış... Müebbet hapse mahkûm olmuş, fakat meşrutiyetteki umumi afla kurtulmuş... 31 Mart'ta yine adam vurmuş, lakin vurdukları yine mürteci ve asi oldukları cihetle yakasını yine kurtarmış... Yani altı cana kıymış, topu topu beş altı baş yemiştir!*”¹⁸¹

¹⁷⁹ R. H. Karay, *Tanrıya Şikâyet*, s. 144-149.

¹⁸⁰ R. H. Karay, *Sakın Aldanma, İnanma, Kanma*, s. 20-24.

¹⁸¹ R. H. Karay, “Hürmet Görenler”, *Peyam-ı Sabah*, Nu 11457, 14 Teşrinievvel 1921.

II. Meşrutiyet idaresinin, Türk milletinin sırtına yüklediği ve özellikle I. Dünya Savaşı'nda ortaya çıkarak ekonomik anlamda büyük bir gelişme kaydeden harp zengini bir sınıfın doğması ve bu sınıfın halkın kanını emmesi yazarın üzerinde ısrarla durduğu önemli mevzulardan biridir: “*Daha birkaç sene evvel potinsizlikten yaya yürümekte bile zorluk çeken adamlar bugün harp zengini olmuş arabayı beğenmiyorlar.*”¹⁸²

Yazar bu konu üstünde o kadar durmuştur ki *Yeni Mecmua*'da *Hafta Muhasebesi Serlevhası* altında yazdığı yazıların birinde zamanın harp zengilerinden en büyüğü olan Bayramzade'yi kasdederek mizahi ve eleştiri dolu bir yazı yazmıştır.¹⁸³ Bu yazıya çok sinirlenen harp zengini Bayramzade, konuyu Talat Paşa'ya intikal ettirmiş ve bunun üzerine de Talat Paşa, Karay'ın tekrar Bilecik'e gönderilmesini emretmişti. Ancak bu sefer de Ziya Gökalp'in araya girmesi sonucu tekrar sürgüne gitmekten kurtulmuştur.¹⁸⁴

Refik Halid *Harp Zengini* başlıklı yazısında özetle o günkü durumla ilgili gözlemlerini şu şekilde anlatmaktadır: “*Bizi daima iğrendiren, üzen, ürküten, bazen de öldüren iki mesele; harp zengini, tıfıslı bit... Harp zenginlerinin gün geçtikçe kabaran keselerine ne kadar kâr girerse bizim de her ay biraz daha sararıp solan kanımızdan o kadar kırmızı küreyvât (yuvarlak) eksiliyor...*”¹⁸⁵

II. Meşrutiyet döneminde faaliyet göstermiş en önemli siyasi organizasyon olan İttihat ve Terakki'ye karşı Refik Halid Karay, Meşrutiyet devrinden başlamak üzere hayatının sonuna kadar

¹⁸² R. H. Karay, “Sakin Aldanma İnanma Kanma”, *Zaman*, Nu 200, 26 Teşrinievvel 1918.

¹⁸³ R. H. Karay, “Harp Zengini”, *Yeni Mecmua*, Nu 42, c.2, 02 Mayıs 1918.

¹⁸⁴ M. N. Yardım, 2002, s. 15.

¹⁸⁵ R. H. Karay, “Harp Zengini”, *Yeni Mecmua*, Nu 42, c. 2, 02 Mayıs 1918.

amansız bir muhalefet sergilemiştir.¹⁸⁶ O, fırkanın ülkede korkutucu ve kan dökücü siyasetinin yanı sıra gelişen dünya şartları içerisinde imparatorluğu uçurumun kenarına getirmelerine ve Türk halkına tarif edilemez acılar yaşatmalarına karşı çıkmıştır. Bu nedenle parti ileri gelenleri Enver, Cemal, Talat Beyler ile Hareket ordusu onun şiddetli hücumlarına maruz kalmıştır. “Yaşasın Niyazi’yle Enverler/Yaşasın hamiyetli askerler”¹⁸⁷ düsturunu gülünç ve tuhaf bulan yazar, her ikisini de kahraman olarak görmek yerine; ülkeyi mahveden hainler olarak telakki etmiştir. Bu nedenle de İttihat ve Terakki’nin sıkı sıkıya sarıldığı Türkçülük-Turancılık¹⁸⁸ düşüncelerinin de karşısındadır. Bu fikir akımlarının ülkeyi bataklığa götürdüğünü düşünmüştür.¹⁸⁹

20. yüzyılda, Osmanlı Devleti’nin yönetiminde tartışmasız bir hâkimiyeti olan bu fırka ilk olarak 3 Haziran 1889 tarihinde *İttihat-ı Osmanî* adıyla İstanbul’da, Demirkapı’da Askerî Tıbbiye Mektebinde bir cemiyet olarak kuruldu.¹⁹⁰

Aynı yıl Paris’teki Jön Türkler’in lideri Ahmed Rıza Bey’le¹⁹¹ ilişki kuruldu ve cemiyet *Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti* adını aldı.¹⁹² Mekteb-i Tıbbiye-yi Şahane’deki kurucuların tümü de Osmanlı’nın çöküşünü ve II. Abdülhamid ‘istibdadını’ durdurmak isteyen gençlerdi:¹⁹³ Ohrili İbrahim Temo, Diyarbakırlı

¹⁸⁶ Bayram Arslantaş, *Refik Halid ve Millî Mücadele*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi (Yayımlanmamış Yüksek Lisan Tezi), Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2003, s. 47-54.

¹⁸⁷ R. H. Karay, *Bir Ömür Boyunca*, s. 12.

¹⁸⁸ S. J. Shaw-E. K. Shaw, 1982, s. 316-324.

¹⁸⁹ R. H. Karay, *Sakın Aldanma, İnanma, Kanma*, s. 9.

¹⁹⁰ İlhami Soysal, “Türk Siyasal Yaşamında Yer Almış Başlıca Siyasal Dernekler, Partiler ve Kurucuları”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, c. 8, İstanbul İletişim Yayınları, 1983, s. 2010.

¹⁹¹ S. J. Shaw-E. K. Shaw, 1982, s. 311-312.

¹⁹² S. Akşin, 1980, s. 16-17.

¹⁹³ S. Yerasimos, 1980, s. 567-568.

Abdullah Cevdet, Arapkırlı İshak Sükuti, Kafkasyalı Mehmed Reşid, Bakülü Hüseyinzade Ali.¹⁹⁴ Osmanlı Devleti'nin en büyük fırkası hâline gelmiş olan bu siyasi teşekkül, daha sonra memleketin mukadderatını tayin etti.¹⁹⁵

Cemiyet, Yeni Osmanlı hareketinin bir devamı niteliğindedir. 19. yüzyılın sonlarına doğru devletin, hemen hemen her alanda çok büyük bir kriz içine girmesi nedeniyle tıbbiye öğrencileri arasında başlayan bu cemiyet kurma fikri baytariye, mülkiye, bahriye, topçu ve mühendishane öğrencileri arasında da süratle yayıldı.¹⁹⁶ Devlet sınırları içinde resmî faaliyet gösterememeleri nedeniyle Fransa ve Mısır başta olmak üzere Avrupa'nın çeşitli merkezlerinde faaliyet gösterdiler.¹⁹⁷ Nitekim 20. yüzyıl başlarında padişahı 1876 Anayasası'nı geri getirmek zorunda bırakan, cemiyetten büyük bir fırka hâline gelen bu siyasi teşekkül, Jön Türk hareketinde oynadığı rol nedeniyle Osmanlı Devleti'nin siyasi hayatında hâkim bir grup olarak ön plana çıktı.¹⁹⁸ 1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilanı, 31 Mart Vakası, Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı 20. yüzyılın başlarında İttihat ve Terakki Fırkası'nın, gelişmesine sebebiyet verdiği büyük siyasi gelişmelerdi. Örgüt Osmanlı Devleti'ni içinde bulunduğu zor durumdan kurtarmak isterken devletin daha hızlı bir şekilde parçalanmasına neden olmuştu.¹⁹⁹

Kirpi'nin Dedikleri'nin yazarı, aynı adı taşıyan kitabında topladığı yazılardan dolayı hem de hiçbir partiye girmediği, aktif po-

¹⁹⁴ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler İkinci Meşrutiyet Dönemi 1908-1918*, 2. bsk. c. 1, İstanbul, Hürriyet Yayınları, 1988, s. 19.

¹⁹⁵ Kazım Karabekir, *İttihat ve Terakki Cemiyeti (Neden Kuruldu-Nasıl Kuruldu-Nasıl İdare Olundu)*, İstanbul, 1945, s. 131.

¹⁹⁶ Tevfik Çavdar, *İttihat ve Terakki*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1991, s. 15-22.

¹⁹⁷ E. Z. Karal, 1996, s. 531-523.

¹⁹⁸ F. Ahmad, 1984, s. 11.

¹⁹⁹ A.g.e, 17-18.

litika yapmadığı hâlde İttihat ve Terakki Komitesi'nin zulmüne uğramıştır. Refik Halid'e göre bu parti: “*Yurtta, ittihat sağlamak şöyle dursun, bütün imparatorluk ahalisini birbiriyle kanlı bıçaklı etmiş, terakki yerine taş üstünde taş, omuz üstünde baş bırakmadıktan başka, memleketi dünya haritasından silinmiş hâlde sokarak tarihimizin en büyük felaketine uğratmıştır.*”²⁰⁰

Onların daima Almanya'nın emrine boyun eğip, çöllerden Karpatlara kadar su gibi kan akıttıklarını ifadeyle İttihat ve Terakki idaresini kısaca “... *Milletin kanını akıtma ve kanını kurutma idaresi*”²⁰¹ olarak tanımlamaktadır. Fırkanın memleketi yaşattığı bunalımlar ve 1918 yılından sonra devletin korkunç bir karanlığa sürüklenmesini fırkanın yanlış politikalarına bağlayan Karay, şu değerlendirmelerde bulunmuştur: “*Hürriyete eremedikten başka üç haddini bilmezsin başına geçtiği bir komite yüzünden üstelik imparatorluk elden gitmiş. Anayurdumuz bile sadece İngiliz, Fransız, İtalyan değil, Ermeniler ve Rumlar arasında taksime uğramıştı; böyle utanırdırıcı bir akıbet de yenilen, devletlerden hiçbirinin başına gelmemiştir. Her hâlt ettikçe bunu düzeltecek bir Atatürk çıkmaz. Nerede o bolluk!*”²⁰²

İttihat ve Terakki Fırkası, meşhur fedailerini aracılığıyla cemiyetin, başında bulunduğu hükûmetin icraatını, tutumunu tenkit eden yazarları, aydınları tehdit etmiş ve hatta bazıları öldürtmüştür. Refik Halid Karay'a göre İttihat ve Terakki merkezinde bulunan yöneticiler, devletin geleceği ve meşrutiyetin müdafaası adına etrafa dehşet saçarak şahsi menfaatlerini temin için çabalamışlardır. Bunu da şu şekilde ifade etmiştir: “*Kaç vatansever gence ne çileler çektirdiler! Zindanlara soktular, mahkemeler kaşısına çıkarıp idam kararı vereceğiz diye korkuttular; sonra kalebent cezasına çarptırarak diyar diyar Orta Çağ kalelerinde*

²⁰⁰ R. H. Karay, *Bir Ömür Boyunca*, s. 12.

²⁰¹ A.g.e, s. 154.

²⁰² A.g.e, s. 138.

süründürdüler. Gıyabi idam hükümleri alan hürriyet âşıkları da kaçabildiklerinden I. Dünya Savaşı devrini, yâd ellerde ıstırap ve para kaygısı çekerek geçirdiler.”²⁰³

İttihat ve Terakki Fırkası'nın 1913 yılında Mahmud Şevket Paşa'nın katlini muhalefeti ezmek için cana nimet bir vesile olarak kullanarak, bir taraftan suçlu bulduklarını asmak üzere Divan-ı Harp kurması öte yandan İstanbul'u arayıp tarayarak yakaladığı muhalifleri Bekirağa Bölüğü'ne yani askerî tevkifhaneye doldurarak Bahr-i Cedit vapuruyla sürgüne göndermesi onun, partiye karşı muhalefetini, kinini ve nefretini had safhaya taşımıştır:²⁰⁴ “... Zannediyorum ki ruhum beni seçmeden, bende yerleşmeden evvel Âlemdar Paşa ile beraber bir yeniçeri düşmanıydı. Ya III. Selim'in şahadeti yahut da Âlemdar'ın vefatı hengâmında üzerine kılıç üşüştürülüp cisminden ayrıldı ve bu defa da benim başıma bela oldu, beni İttihat ve Terakki'ye muhalif etti! Bu yüzden azil, hapis, nefy çekmediğim kalmadı...”²⁰⁵

Daha önce de ayrıntılı olarak incelediğimiz üzere bu muhalefeti onun ömrünün azımsanamayacak bir bölümünü sürgünde geçirmesine neden olmuştur. Bu fırkaya çok ağır ve yerinde yaptığı eleştirilerde o dönemde slogan olarak söylenen sözlerden de faydalanan yazar partinin yaptığı bütün yanlışlık ve eksiklikleri tespit etmiştir: “Masa üstünde sandık/Bütün milletçe yandık/Meğerse postal imiş/Biz onu adam sandık!”²⁰⁶

İttihat ve Terakki Fırkası'nın²⁰⁷ yönetimi ele geçirdiği ve otoritesini iyice belli ettiği dönemde kendisine muhalif matbuat âleminde üç önemli gazeteci olan Hasan Fehmi, Ahmed Samim

²⁰³ A.g.e, s. 132.

²⁰⁴ A.g.e, s. 66.

²⁰⁵ R. H. Karay, *Ay Peşinde*, s. 62.

²⁰⁶ R. H. Karay, *Sürgün*, s. 72.

²⁰⁷ İttihat ve Terakki Fırkası'nın ortaya çıkışı, gelişimi ve Türkiye tarihindeki önemi için bk. S. Akşin, 1987, s. 21-54.

ve Zeki Bey'in vahşice öldürülmelerini şiddetle tenkit eden yazar, Ahmed Samim'in öldürülmesi üzerine fırkaya hiçbir tepkinin gösterilmemesi üzerine bizzat kendisi Sosyalist Hilmi Bey'in gazetesi *İştirak*'ta olayın vahametini ve fırkanın diktatörlüğünü tenkit edici bir yazı yazmış ve bu nüsha o dönemde satış rekorları kırmıştır. Bu olaydan kısa bir süre sonra da Hilmi Bey tutuklanarak cezaevine konulmuştur.²⁰⁸

Yine bu dönemde Abdülhamid devri ricalinin Fransa ve İsviçre başta olmak üzere çeşitli Avrupa'ya, fırkadan korkmalarından dolayı kaçarak bütün servetlerini bu ülkelerde tüketmeleri, vatana herhangi bir katkı sağlayamamaları yazarın üzerinde durduğu ve rahatsız olduğu bir diğer konudur.²⁰⁹

Savaş sonunda, 1918 yılında yazar fırkaya olan eleştirilerinde haklı çıktığını düşünerek tenkitlerini iyice arttırmıştır. İttihat ve Terakki ileri gelenlerinin yurt dışına kaçmasını müteakip, *Zaman* gazetesinde birbiri ardına bir nevi, İttihat ve Terakki Partisi'yle hesaplaşma niteliğinde olan *Sakin Aldanma, İnanma, Kanma*,²¹⁰ *Ortada Kabahatli Yok*²¹¹ ve *Efendiler Nereye*²¹² başlıklı üç makale yayımlamıştır.²¹³ Yazar bu yazılarında İttihat ve Terakki ileri gelenlerinin ülkeyi âdeta batırıp ateşe attıktan sonra yurt dışına kaçmalarını mizahi bir şekilde eleştirmiştir.²¹⁴ Konuya İttihatçılar açısından da bakıldığında, fırka ileri gelenleri Karay'ın kendilerine şiddetle saldırmasını, yaptıkları hemen hemen bütün

²⁰⁸ R. H. Karay, *Bir Ömür Boyunca*, s. 58-61.

²⁰⁹ R. H. Karay, *Bu Bizim Hayatımız*, s. 20.

²¹⁰ R. H. Karay, "Sakin Aldanma İnanma Kanma", *Zaman*, Nu 200, 26 Teşrinievvel 1918.

²¹¹ R. H. Karay, "Ortada Kabahatli Yok", *Zaman*, Nu 195, 21 Teşrinievvel 1918.

²¹² R. H. Karay, "Efendiler Nereye", *Zaman*, Nu 211, 6 Teşrinisani 1918.

²¹³ Ş. Aktaş, 2004, s. 43-44.

²¹⁴ R. H. Karay, *Sakin Aldanma, İnanma, Kanma*, s. 56-66.

icraatları insafsızca tenkit etmesini onun -ailesinin eski devirde pek müreffeh, pek mesut olması, meşrutiyetle o eski debdebeyi hasretle yâd etmesine- sebep göstermişlerdir.²¹⁵ Ancak yazar bu eleştiriyi kesinlikle kabul etmemektedir. O bir aydın olarak münekkik zekâsıyla İttihat ve Terakki Fırkası'nın tecrübesizlikten doğan hatalarını gördüğünü, cesaret ve samimiyetle onu açıkça tenkit ettiğini bildirmektedir.

Refik Halid, İttihat ve Terakki Cemiyeti aleyhine çalاکalem sütunlar doldururken, birçok hatalar işlemiş, münasebetsizlikler yapmış, memlekette hiç de iyi bir isim bırakmamış, kendisinin de mensubu olduğu²¹⁶ Hürriyet ve İtilaf Fırkası ve bu fırkaya mensup olanların acayipliklerini *Minelbab İlelmihrab* adlı eserinde epeyce tenkit etmiştir.²¹⁷

4 Mart 1919 tarihinde ilk Damad Ferid Paşa kabinesinin teşkil edilmesinden sonra Refik Halid de Hürriyet ve İtilaf Fırkası umumi merkezine aza olarak girmişti. Yeni hükûmette Maarif Nazırlığını uhdesine alan *Sabah* gazetesi başyazarı Ali Kemal'den boşalan başmuharrirlik görevi Refik Halid'e verilmişti.²¹⁸

Karay bu olayla ilgili olarak şu bilgileri nakletmiştir: “*Ben o zaman bazı fikirler koydum. Gazeteyi yarı resmî bir hâle sokmak emelinde idim. Öyle kavgalı makaleler, şahsi hücumlar yapmayacaktım... Sabah ciddi bir hükûmet gazetesi olacaktı.*”²¹⁹ Refik Halid bu gazetede kabinede bulunan arkadaşlarını ve genel olarak hükûmetin yaptığı faaliyetleri açıkça desteklemek amacıyla edebî kudretinin dışında kuru bir üslupla kısa ve kasten heyecansız yazılar kaleme almıştır.²²⁰ Çünkü bu gazetedeki görevi,

²¹⁵ R. H. Karay, *Minelbab İlelmihrab*, s. 39.

²¹⁶ R. H. Karay, *Ago Paşa'nın Hatıratı*, s. 17.

²¹⁷ R. H. Karay, *Minelbab İlelmihrab*, s. 70-74.

²¹⁸ H. M. Ebcioğlu, 1943, s. 52.

²¹⁹ R. H. Karay, *Minelbab İlelmihrab*, s. 94.

²²⁰ A.g.e, s. 102-116.

gerçekleri aksettirmekten çok, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nı ve Damad Ferid Paşa Hükûmeti'ni savunmaktadır.²²¹ Ancak daha sonradan kendisinin de dâhil hiçbir Hürriyet ve İtilaf Fırkası politikacısının başarılı olmadığını belirtmiştir.²²²

Ona göre üyeleri hayatları müddetince cefa çekmiş, çoğu sürgünlerde ve sehpalarda ölmüş olan bu parti idarecileri iktidarı elde etmeyi bir türlü beceremediklerinden tam kudret ve selâhiyetle iş başına gelememişlerdir. Halaskar vakasından sonra büyük kabinenin ağırlığı altında ezilmişler, borularını öttürmek fırsatını bulamamışlar, Kamil Paşa'ya da söz dinletemeyerek, daima itilip kakılmışlardır.

Hürriyet ve İtilaf Fırkası, mütareke döneminde ise Damad Ferid'in izansız hareketlerine boyun eğmekten başka bir şey yapamamış, onun arzusuna göre hareket etmiştir.²²³ Hiçbir devirde kısa bir müddet bile olsa bir Hürriyet ve İtilaf iktidarı olmamıştır.²²⁴ Refik Halid bunun nedenini de başsız olmalarına ve sadece İttihat ve Terakki'ye muhalif, her biri bir telden çalan bir topluluk olmalarına bağlamaktadır.²²⁵ Bunu da; “... *Ne parti idi, ne komite, içindeki münevver veya zeki insanlar da birbirleri ile geçinemezler; çekişip dururlardı, hem de kıyasıyla...*” diye ifade etmektedir.²²⁶

²²¹ Ş. Aktaş, 2004, s. 46.

²²² R. H. Karay, *Minelbab İlelmihrab*, s. 94.

²²³ B. Arslantaş, 2003, s. 54-58.

²²⁴ R. H. Karay, *Minelbab İlelmihrab*, s. 99.

²²⁵ R. H. Karay, *Bir Ömür Boyunca*, s. 217-218.

²²⁶ Refik Halid, hatıratında, İttihat ve Terakki'nin medeni bir şekilde radikallik yapmadığını, işi ceberrutluğa vurduğunu, Hürriyet ve İtilafın da muhafazakârlığı beceremeyerek, gerici ve yobaz kaldığını ifade etmiştir. Ölümünden önceki dönemin siyasi gidişatında hâlâ bu iki partinin de izlerinin görüldüğünü belirtmiştir: “*Zamanla yine ikisinin de keskin kaba, dikenli taraflarını törpüleyip temizleyerek garplı görüş ve düşünüşe katılmalarını ve asıl o zaman -İşçi Partisi de düzene sokularak-*

Yine ona göre, Hürriyet ve İtilaf Fırkası hiçbir zaman temeli olmayan derme çatma bir teşkilattı. Gelip geçici bir rüzgârdı. Refik Halid'in, Hürriyet ve İtilaf'a taraftarlığı onun dindar veya tutucu olmasından değil; İttihat ve Terakki'ye muhalefetinden dolayıdır.²²⁷ Fakat bu partiden hiç memnun değildir.²²⁸ Yazarın bu partiyle ilgili en büyük şikâyetlerinden biri hükûmete gelmiş, geçmiş eşhasın beceriksiz, perişan, zavallı, bazen de hiçten adamlar olmasıdır. Onları daima gülünç ve beceriksiz adamlar olarak görmüştür.²²⁹

siyasi partilerin kurulmasını bekleyebiliriz.” Bk. R. H. Karay, *Bir Ömür Boyunca*, s. 217-218.

²²⁷ R. H. Karay, *Tanıdıklarım*, s. 17-21.

²²⁸ Refik Halid'in oğlu Ender Bey'den nakledilmiştir. Bk. N. Karaer, 1998, s. 112.

²²⁹ R. H. Karay, *Bir Ömür Boyunca*, s. 14-15.

Millî Mücadele ve Cumhuriyet Dönemi Olaylarına Bakışı

Türkiye Cumhuriyeti Devleti, çözülmüş ve ayrılmış bir yapının yeniden kuruluşunu simgeleyen siyasi bir modeldir. I. Dünya Savaşı'ndan sonra hükûmet merkezinin galipler tarafından askerî işgal altına alınması üzerine hükûmetin fiilen bağımsızlığını ve egemenliğini kaybetmesi siyasi ve sosyal alanda yaşanan çözümlüşün sonuçlandığını göstermektedir. Anadolu'da başlatılan siyasi eylem hükûmet merkezini değiştirip fiili bir hükûmet kurma girişimiyle hem yeni bir söylemle hem de yeni semboller ve mitlerle siyaset düşüncesini şekillendirmeye yönelmiştir. Bu yönelişin en büyük amacı; millî devleti kurmaktır. Millî devleti kurma amacı ve kararlığı uzun bir tecrübenin sonucu olarak ortaya çıkmıştır.²³⁰

Bu gerçeği Tarık Zafer Tunaya şöyle anlatmaktadır: “*İnkılap ve aksiyon adamları ideallerine ve zihniyetlerine, geleceğe ait projelerine temel olacak fikri malzemesini inkılap hadisesine mukaddem dönemden, bir fikir ve ihtiyaç hazinesi olan yakın tarihin fikri bekleme ve davranışından alırlar. Bu devredeki muharrik fikirler inkılap hareketinin infilak anlarını, şiddetini, ilerideki yönelme ve başarısını tayin bakımından birinci planda bir kuvvettirler.*”²³¹

²³⁰ Nadim Macit, *İmparatorluk Politikalarında Teo-Stratejiler ve Türkiye*, 3. bsk. Ankara, Fark Yayınları, 2008, s. 221.

²³¹ Tarık Zafer Tunaya, “Türkiye'nin Siyasi Gelişme Seyri İçinde İkinci Jön-Türk Hareketinin Fikri Esasları”, *Tahir Taner Armağanı*, İstanbul,

Osmanlı İmparatorluğu'nun çöktüğü ve millî devlete geçiş sürecinin yaşandığı 20. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşanan olayların içinde olan Refik Halid Karay'ın, 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra Türkiye tarihi için çok önemli bir süreç olan mütareke dönemi ile Millî Mücadele dönemi sırasında yaptığı siyasi ve tarihî faaliyetlerini incelememizin birinci bölümünde *Mütareke Dönemi Siyasi ve Matbuat Faaliyetleri* alt başlığı ile birçok kaynaktan istifade ederek ayrıntılı olarak değerlendirmiştik. Karay'ın hayatında çok önemli gelişmelere neden olan süreç hakkında özellikle *Minelbab İlelmihrab* adlı hatıratının çok büyük bir ehemmiyeti vardır. Keza yazar bu eserinde hiçbir politik kaygı gütmekten olabildiğince objektif davranarak, çok önemli bilgiler vermeye çalıştığını belirtmektedir.

Millî Mücadele önderlerini, İstanbul'dan Anadolu'ya geçmiş eski İttihatçı kalıntıları olarak gören Karay, Posta Telgraf Umum Müdürlüğü sırasında geçmişe dönük İttihat ve Terakki düşmanlığının da verdiği etkiyle Anadolu hareketinin gelişmesini istememiştir. Ancak resmî görevi gereği de Mustafa Kemal Paşa ile eninde sonunda karşı karşıya geleceğini sezmiştir. Anadolu ve İstanbul arasında haberleşme konusu yüzünden çıkan tartışmaya görevi gereği katılmak zorunda kalan yazar, Anadolu ile kendisi arasında ortaya çıkan ilk sertleşmeyi şu şekilde belirtmiştir: “*Posta memurlarını koruma merakına düşmüştüm ve işte o merak yüzündendir ki, sonradan Anadolu millî hareketi ile aramda zıddiyet ilk önce bundan peyda olmuştu.*”²³²

İlk başlarda Millî Mücadele'ye inanmayan yazar *Sabah, Âlemdar, Peyam-ı Sabah, Aydede* gibi gazete ve dergide birçok muhalif yazı kaleme almıştır. Bu yazılardan birinde “... *Biri yanımda gazete okurken göz gezdirdim. Mustafa Kemal Paşa -Gazi- olmuş. Layıktır, onun öyle olacağı belliydi, şehit olacak değildi ya.*”²³³ ifadesi kullanarak dolaylı yünden hareketin önderlerini hicvetmiştir. Zaten onun

İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1956, s. 167.

²³² R. H. Karay, *Minelbab İlelmihrab*, s. 130.

²³³ R. H. Karay, *Guguklu Saat*, s. 13.

ikinci sürgüne gitmesi ve daha sonra yüzellilikler²³⁴ listesine dâhil edilmesi, birinci defa Posta Telgraf Umum Müdürü iken Anadolu Harekat-1 Milliyesi karşısında yer alması sebebindendir.²³⁵

Ancak yazar hiçbir zaman düşmanla iş birliği içerisinde bulunmamıştır. Hürriyet ve İtilaf Fırkası elebaşlarıyla²³⁶ çok samimi ülfeti de olmamıştır. Hatta bunların birçoğundan iğrenmekte ve iletişimini en alt düzeye çekmekteydi. Bu tepkiler onda millî gururun varlığının ispatıdır. Ancak onun kanaatine göre Millî Mücadele savaşı gerçek bir kurtuluş savaşı değildi. Memleketi kan gölüne çeviren İttihatçıların tekrar iktidara gelmek için yaptıkları bir kardeş kavgası bir kardeş boğazlaşması idi. O, I. Dünya Savaşı'nda büyük acılar yaşayan Türk milletinin daha fazla felaketle karşı karşıya kalmaması için savaş yerine derhâl barış yapılmasını istiyordu.

Yazarın gayesi ülkenin çok daha kötü bir duruma düşmemesini istemesiydi. Refik Halid bu iyi niyetlerine rağmen mütareke döneminde Millî Mücadele'ye muhalif hareket etmesinden ve bu amaç doğrultusunda basın yayın faaliyetlerinde bulunmasından daha sonra büyük bir pişmanlık duymuş ve bunu samimi bir şekilde itiraf etmiştir: “... *Bana kalırsa, Millî Mücadele’de, bir aralık, seciyesiz addolunarak Anadolu’dan kapı dışarı edilmesine rağmen yabana atılamaz ve herhâlde bir listeye sokulup da millî hudut haricine çkarılacak hainlerden sayılamaz. Fikrimce yapılacak şey sadece onu devlet hizmetinde kullanmamaktır ve zannedirim ki şimdi yapılan da budur. Ona bu ceza, bize şu mükâfat yetiştir!*”²³⁷

Daha sonradan yayımlanan eserlerinde de, bu dönemde kazanılan başarılarından övgüyle bahseden yazar millî bir gurur ve hisle şu

²³⁴ Yüzellilikler hakkında ilginç bir değerlendirme için bk. Çetin Altan, “Çekmek, Çektirmek, Çekişmek Üstüne...” *Milliyet*, 23.08.2007.

²³⁵ Vehbi Vakkasoğlu, *Bazen Hazin, Bazen Rezil, Bu Vatamı Terk Edenler*, İstanbul, Divan Matbaası, 1977, s. 116.

²³⁶ İlhami Soysal, “Türk Siyasal Yaşamında Yer Almış Başlıca Siyasal Dernekler, Partiler ve Kurucuları”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, c. 8, İstanbul İletişim Yayınları, 1983, s. 2011.

²³⁷ R. H. Karay, *Deli*, s. 164.

değerlendirmelerde bulunmuştur: “... İnşallah azgın Sakarya'nın korkunç kenarlarında Yunan taarruzu da kırılır ve hasret ile bağrımızın yandığı bir sulh, büyük nehirler ve büyük dağlarla şerefelenmiş olan vatanımızın bakiyesini de istila ve tahriplerden ar-tık büsbütün kurtarır!”²³⁸

“Lozan barışı, dışarıda kalanları (Yüzellilikler listesiyle yurt dışına sürülenleri kastediyor.) bile dik adımlarla yürümesini sağ-ladı. Böyle olduğu içindir ki çekinmeden Musavva'ya indik. Haş-metine rağmen İtalya'yı hiçe sayıyoruz!”²³⁹ Sürgün yıllarında da Atatürk'ün kendinden “Refik Halid orada daima Türk kültürüne hizmet etti.”²⁴⁰ şeklindeki mütalaasından ayrıca memnuniyet duy-muştur.

Refik Halid'e göre, yeni nesiller gerçekten ve canı yürekte Kemalist olacaklardır. Bunun için Mustafa Kemal'i en lüzumlu zamanında öldürmeye kalkışan o tayfayı, (İttihatçılarını kastetmektedir) tarihin hükmü hilafına safsatılara kapılıp vatanperver, kahra-man ve hüsnü niyet erbabı diye kabule katıyen yanaşmayacaklardır. Onların hüsnü niyet dedikleri mefhum, bunca hata, cinayet ve he-zimetlerle kıtallerden ve hele kimseyi dinlemeyip koca vatani bir değirmi toprak boyuna getirip defolup gittikten sonra, artık müda-faalarında kullanılacak tabiyelerden değildir. Ona göre Kemalizm'in bir büyük faydası da kafalardaki İttihatçılığı kazımasıdır. Kafaları kazılamayanlar ise ya öldürülerek ya asılarak veyahut da ömürle-rini bitirerek hayat sahasından çekilmişlerdir:²⁴¹ “... Daima iddia ederim ki memleketi batıran İttihat ve Terakki ruhu, memleketi kurtaran Atatürk'le hiçbir zaman bağdaşamamıştır. Hele o ce-miyetin bir zamanlar mevki ve servet sahibi ettiği, buna karşılık yazı, söz ve propaganda yoluyla davulunu çaldırıtığı şahıslardan

²³⁸ R. H. Karay, *Ay Peşinde*, s. 33-34.

²³⁹ R. H. Karay, *Nilgün*, s. 65.

²⁴⁰ R. H. Karay, *Minelbab İlelmihrab*, s. 33.

²⁴¹ N. Karaer, 1998, s. 120.

o haslet beklenemezdi. Ve o şahıslar Atatürk'ü şiddetle kışkırdılar, yerini alamadıklarına üzülererek öldüler.”²⁴²

“Kara Kemal Bey ile onun bankacılık ve iâşecilik grubuna sokulan kardeşi Abdi Rıza devir değişince birçoğu gibi Cumhuriyet rejimine yamandı. Bu zümreden bazıları yeni idareyi büsbütün ellerine almak ihtirasını yenemediler. Daraçaçlarında can verdiler.”²⁴³

Yine bir başka değerlendirmesinde bir zamanlar aleyhine yazılar yazarak baltalamaya çalıştığı ve başarıya ulaşmasından sonra memleketi terk etmek zorunda kaldığı, Atatürk ve Millî Mücadele hareketi için hatıratında şunları yazmaktadır: “Acaba bir Mustafa Kemal zuhur edip de millî şuur ve şerefimizi tazelemese idi, bugün bu satırları yazarken görüldüğüm kadar işi mühimsemez, yarın alaycı bir lisan kullanabilir miydim? Atatürk ömrümüz boyunca bizleri kan ağlamaktan kurtarmıştır. Kısacası bu! De Gaulle de sonradan Fransa’da ona az çok benzer bir başarıya erişmiştir, ama tek başına değil; başka milletlerin ordusuna katılarak. Biz ise sadece kendi eserimiz, kendi gücümüzle... Asıl Türk malı odur, Millî Mücadele!”²⁴⁴

Yazar ikinci sürgün yıllarında Türkiye’de meydana gelen iç meseleleri de dikkatle takip etmiştir. Örneğin İngilizler’in, Musul meselesinde Türkiye’nin elinin zayıflaması için kullandıkları Şeyh Said ve avenesinin başlattığı isyan ve II. Dünya Savaşı’nın kendini yavaş yavaş belli ettiği dönemde emperyalist bir siyasetle Türkiye topraklarında hak iddia eden İtalya’nın faşist siyasetini yazı ve makalelerine malzeme yapmıştır: “... Bu rolün memleketimle ilişkili olması kuşkusuyula birden kan başıma çıktı. İngiliz yüzbaşısı Mod-Fold’un, yedi sene evvel Bağdat’ta Kürt ve Ermeniler’den bazılarını toplayarak Hoybun isminde bir cemiyet kurduğunu,

²⁴² R. H. Karay, *Bir Ömür Boyunca*, s. 291-292.

²⁴³ R. H. Karay, *Kadınlar Tekkesi*, s. 354.

²⁴⁴ R. H. Karay, *Bir Ömür Boyunca*, s. 241-242.

bu komitenin Şeyh Said ve Ağrı Dağı isyanlarıyla bizi yordunu hâlâ da emniyet teşkilatımızı meşgul ettiğini öğrenmiştim."²⁴⁵

*"... İtalyan kaptan yeni Türk rejiminin memleketten çıkarıldığı hanedana saygı göstermek suretiyle Atatürk'ten huncnu almak niyetinde!"*²⁴⁶

Türkiye'de ihdas edilen yeni rejime daha önce ihtiyatlı yaklaşarak daha sonradan Mustafa Kemal ve Cumhuriyet rejimi için oldukça olumlu değerlendirmelerde bulunan yazarın "*Ben hayatta her şeye muhalifim*" düsturundan hareketle bu dönemde meydana gelen eksiklikleri ve hataları da eleştirmekten geri kalmamıştır. Bir mizah ve hiciv yazarı olan Karay'ın bu tenkitlerinin vefatına kadar da devam ettiği daha önce belirtilmişti. Örneğin bir eleştirisinde şu ifadelere yer vermiştir: "Doğrusunu isterseniz sonradan ben Atatürk'ü tuttum da yine hükûmetlerini ve arkadan gelenleri tam randımanla bir türlü tutamadım."²⁴⁷

Cumhuriyet döneminde askerlerin, edebiyatçıların ve politikacıların konsolos, büyükelçi ve bürokrat olarak atanması yazarın ilgisini çekmiştir. Hatta bu durumu kendi hayat serüveni ile karşılaştırmıştır: "... *Ankara Hükûmeti ilk kuruluşu sıralarında istihbarat ve millî emniyet bakımlarından mühim gördüğü yerlere bu gibi işlerde bulunmuş askerleri yollamak usulünü tutmuş olduğundan onu da konsolos yapmıştı.*"²⁴⁸

"Peki ben ne oldum? Dokuz köyden kovuldum, yani çeşitli maceralar geçirip epeyce hırpalandığım hâlde, nasılsa -dört diyemezsek de- üç buçuk ayağımın üstüne düşebildim. Şu satırları yazdığım 1964 yılı başlarında; başımızı soktuğumuz bir evimiz, misafirlerimize açık, tadı tuzu yerinde yemekler çıkararak bir soframız, kıymetli dostlarımız, baskıları tekrarlanan kitaplarımla, hatırat ve romanlarımla sağladığı, şöyle böyle bizi kimseye min-

²⁴⁵ R. H. Karay, *Yezidin Kızı*, s. 12.

²⁴⁶ R. H. Karay, *Nilgün*, s. 25.

²⁴⁷ R. H. Karay, *Bir Ömür Boyunca*, s. 285.

²⁴⁸ R. H. Karay, *Dişi Örümecek*, s. 6.

net ettirmeyen bir geçim kaynağımız yok mu? Bu kadarcığı belki çok kimseye yetmez, ama yaşadığım vartalardan sonra bana yeder de artar bile!”²⁴⁹

Yazar Millî Mücadele’de görev almış bazı kimselerin daha sonradan hak etmedikleri görevlere gelmelerini ve servet sahibi olmalarını “... *Ben ki inkılap elebaşlarına serveti yaraştıramıyordum?...*”²⁵⁰ şeklinde eleştirdiği gibi yine askerlerin devlet kademesinde -günü-müze değin süren bir gelenekle- birçok mevkiyi kolayca elde etmeleri ve bu mevkiileri çıkarları doğrultusunda kullanmalarını olumlu karşılamamıştır: “*Politikayı ordunun ve askerinin yaptığı henüz iptidai devletlerde, hiçbir grup başına kuvvetli bir askerî şahsiyet almaksızın hükûmette duramaz.*”²⁵¹

Refik Halid Karay, Mustafa Kemal Paşa’yı hariç tutarak Cumhuriyet Halk Partisi ve ileri gelenlerine pozitif bir yaklaşım sergilememiştir. Tek parti iktidarının ülkeyi müreffeh bir seviyeye taşıyamadığını düşünen yazar, bu partinin ülkede gerektiği gibi yatırım faaliyetlerine ağırlık vermediğini belirtmiştir: “... *Eski vilayetlerinizin küçültülerek artan sayılarını mı vereyim? Altmış üç! Cumhuriyet Halk Partisi’nin bayrağındaki altı okun neye işaret ettiklerini mi anlatayım? Cumhuriyetçiyiz, milliyetçiyiz, halkçiyiz, laikiz, devletçiyiz, inkılapçiyiz. Yoksa Sümerlere, Etilere dayanan yeni ırk nazariyenizi mi izah edeyim?*”²⁵²

“*Şimdiye kadar (Atatürk’ten sonraki dönem kastediliyor) şu koca şehirde Amerika’nın küçük kasaba otellerinden birini bile kuramadık. Kıt kanaat geçinen bir ulusuz. Bizi kendi yağıyla kavrulmak prensibinden kurtarıp içeriye yabancı sermayeyi iyi şartlarla sokacak, hükûmetin ekonomik siyasetini cesaretle yürütecek, bütün sosyal hayatın gidişini değiştirecek bir devlet adamı lazım...*”²⁵³

²⁴⁹ R. H. Karay, *Bir Ömür Boyunca*, s. 328.

²⁵⁰ R. H. Karay, *Yezidin Kızı*, s. 139.

²⁵¹ R. H. Karay, *Minelbab İlelmihrab*, s. 203.

²⁵² R. H. Karay, *Yezidin Kızı*, s. 11.

²⁵³ R. H. Karay, *Yerini Seven Fidan*, s. 140.

Özellikle İsmet İnönü'nün yönetiminden ve tek parti iktidarından memnun olmayan yazar, “Gerçekten ne idi o bir zamanlar, tek parti zamanları, hele tek parti bakanları?”²⁵⁴ diye başlayan yazısında tek partide milletvekilliği, amirlik, memurluk yapanların hatta tek partiye mensup olanların nasıl hesapsız, kitapsız davranışlarını hicvetmektedir. Ona göre, tek parti bakanları korku bilmez, korkuturlardı. Gazeteciler fazla soru sorduklarında surat asar, hepsini başlarından savarlardı. Hükûmet icraatı aleyhinde yazı yazan gazete derhâl kapatılırdı. “Bunu kimseler yapmamıştı ki? İsmet Paşa Kabinesi, Paşanın seçtiği başbakanları, arkasından gelenler, Saydam’ından Saraç’ına, Saka’sından Serçe’sine kadar hepsi. Ah ne hoştu böyle başbakanlığa, bakanlığa erişmek!”²⁵⁵ diye devam eden aynı yazısında, bir tek kişinin çıkıp da nedir bu yapılan diye sormadığını, öylelerinin derhâl mimlendiğini, alkışlanmaktan başka bir tek sözün dahi işitilmediğini ifade etmektedir. Ona göre tek partili dönemde mecliste ittifakla karar alındığından, sağ solu kollamak lüzumsuz sayılıyor, demokrasi, sosyal adalet, kalkınma veya reform kelimeleri siyasi lehçede yer almıyordu: “Tek parti ile Cumhuriyet bayramları kutlar; kurulur, kurumlanırdık; rahat eder, böyle gider sanırdık... Böylece harpler geçer, sulhler gelir, dünya değişir, biz bağlandığımız yerde otlar, gelişeceğimize gerilerdik.”²⁵⁶ diyerek tek parti ile ilgili düşüncelerini özetle; “İşte bugün duyduğumuz o günlerin acısı, çektiğimiz o günlerde yediğimiz hurmaların sancısıdır” şeklinde ifade etmektedir.²⁵⁷

Refik Halid, çok partili hayatı ise fevkalade iyi karşılamıştır. Ona göre, devlet işlerinin gizli kapaklı görülmesine, saman altından su yürütülmesine devam edilseydi, şimdi açığa vurulan aksaklıklarla, uygunsuzluklar, kısa süre zarfında birkaç misli artmış, hiç düzelemez, temizlenemez hâle gelmiş olacaktı. Zira yine ekseriyet partisine dayanan idare kuvveti bir zamanki ne istersem,

²⁵⁴ R. H. Karay, *Bir Ömür Boyunca*, s. 293.

²⁵⁵ A.g.e, s. 294.

²⁵⁶ A.g.e, s. 295.

²⁵⁷ A.g.e, s. 295.

nasil istersem, hangisi hoşuma giderse öyle yapar, onu yaparım başıbozukluğundan çok partili hayata geçilmekle uzaklaşmıştır. Çünkü iktidar partisi “*Ne derler? Ne tesir hâsil eder? Fena mı karşılanır?*” diye düşünme mecburiyetine sokulmuştur. Böylelikle umumi efkâr hesaba katılmaya, kendi partisinden gayrı ikinci bir otorite kabul edilmeye başlanmıştır. Ona göre, çok partili sistemle demokrasiye doğru gidişin bir faydası da şu olmuştur, yıllardan beri devam eden ve kötü mübayaalar, kötü ithal ve ihraçlar, kötü hatır saymalarla çığ gibi büyüyüp ezici bir mahiyet alan iktisadî, aynı zamanda ahlaki bir buhranın meydana çıkmasına, daha doğrusu açıklanmasına imkân vermesidir.²⁵⁸

Refik Halid, demokrasinin daha doğrusu hürriyetin topluma yaptığı en büyük iyiliğin, laçka ve yalama olmuş bir makinanın sesini işitme imkânını vermemesi olduğunu düşünmüştür. Ona göre tek parti sistemi bu sesi boğar duyurmazdı. Fakat ne yazık ki yine o demokrasi vidaları sıkıştırıp civataları değiştirecek bütün lüzumlu aksamı yağlayacak makina ustalarını bulamadı, iş başına getiremedi. Türkiye’de iyi siyasetçi ve devlet adamı yetişmediğini düşünen yazar, bunlara ilave olarak: “*Şef ve tek parti sistemi zayıfladıktan, bu sistem eski otoritesinden fedakârlık ettikten sonra artık her şeyi, iyiliği ve fenahlığı esasta biricik kuvvet olan Büyük Millet Meclisi’nden bekliyoruz. Ayrıca behemehal ıslahı icab eden iktisadî gidişimizi en doğru yola sokmak o Meclisten beklenen başlıca iştir, bir iş ki her düşünce ve endişenin üstündedir.*”²⁵⁹ değerlendirmesinde bulunmuştur.

14 Mayıs 1950 seçimlerini büyük bir memnuniyetle karşılan yazar, Türkiye’de artık bir iktidar değişikliğiyle Cumhuriyet Halk Partisi’nin kasvetli ve çözümsüzlük üzerine kurulu politikalarının sona ermesi, bürokrasi başta olmak üzere birçok alanda değişikliklerin yapılması gerektiğini düşünmüştür. Uzaktan uzağa Demokrat Parti’yi destekleyen yazar, tek partiye yeniden eski tek

²⁵⁸ N. Karaer, 1998, s. 113-114.

²⁵⁹ Refik Halid Karay, “İktisadî Tehlike Önünde”, *Aydede*, Nu 91-55, 13 Kasım 1948.

parti rahathğının verilmemesi ve ülkenin tam anlamıyla demokrasiye geçebilmesi için 14 Mayıs 1950 seçimlerinin önemini vurgulamıştır: “14 Mayıs'ta yapılan seçimlerin neticesi bir partinin gidip, yerini rakibine bırakmasıydı. Bu vaka ancak bir haftalık; politikacı tiplerinin çoğu rüzgâr vurmuş fenersiz mumlar gibi sönmüvermişlerdi; yüksek memurların da birer ayağı çukura girmişti.”²⁶⁰

Hayatında iki defa büyük sürgün görmüş, 1927'lerden itibaren politikadan tamamen uzaklaşmış olan yazar 27 Mayıs 1960 darbesinde kendisinin siyaseti daha önce bırakması,²⁶¹ sadece edebî yazılarıyla meşgul olması nedeniyle hiçbir zarar görmediğini belirtmiştir. Bununla birlikte bu darbeye olumsuz bir bakış açısı çizdiğini belirtmekten de geri kalmamıştır: “... 27 Mayıs curnatasında (Bildircin akını) Allah'a şükür, beni arayan soran olmadığı gibi makam-ı âliye yazılmış naz ü niyaz namelerim de çıkmadı. Yoktu ki çıksın, bir şeye karışmamıştım ki -Gel buraya- denilsin. Hele son zamanlarda nam u nişanımı bile kaybettirmiştim, memleketin ab-u havası bana yetiyordu. Hükûmete değil, hürriyete bile ihtiyacım yoktu! Mevcut hürriyetle yetinebiliyordum. Fî tarihinde fazlasını istemiştik de evdeki bulgurdan da olmamış mıydık?”²⁶²

²⁶⁰ R. H. Karay, *2000 Yılın Sevgilisi*, s. 71.

²⁶¹ R. H. Karay, *Bir Ömür Boyunca*, s. 211.

²⁶² A.g.e, s. 138.

Dünya Tarihine, Türkiye'den Ayrıldıktan Sonra Arap Yarımadasına ve Arap Topluluklarına Bakışı

Refik Halid Karay, eserlerinde Türkiye dışında meydana gelen tarihî ve siyasi konulara ilgi duyan ve bu konular üzerinde değerlendirmelerde bulunan yazarlardan biridir. Hemen hemen bütün eserlerinde daha önceden yapmış olduğu tarihî araştırmalardan ve yaşadığı dönemle ilgili gözlemlerden istifade etmiştir. Yazarın dünya tarihi ile ilgili olarak üzerinde durduğu konuları genel itibarıyla Amerika tarihi, Güney Amerika tarihi, Avrupa tarihi, Asur, Çerkez, Dürzî²⁶³ ve Yezidî tarihi, Doğulu ve Batılı mütefekkirler, I. ve II. Dünya Savaşları, tarihî açıdan mimari yapılar gibi başlıklar altında toplamak mümkündür.

Özellikle ikinci sürgün yıllarında yaşamını sürdürdüğü Lübnan ve Suriye'de yaptığı gözlemlerde Arap yarımadasından Arjantin'e yapılan göçler, Osmanlı Devleti'nden ayrıldıktan sonra Arap Devletleri ve bu devletlerin Türkiye'ye bakışları ile ilgili olarak birçok saptamada bulunmuştur.

²⁶³ Refik Halid Karay'ın eserlerinde Dürzîler ile ilgili değindiği mevzular için bk. *Çete*, s. 76; *Yezidin Kızı*, s. 9; *Yer Altında Dünya Var*, s. 163.

Yazarın, tarihin çeşitli dönemlerinde, dünyanın farklı coğrafyalarında meydana gelen önemli vakaları eserlerinde ustaca kullandığını daha önce belirtmiştik. Bir değerlendirmesinde: “... *Değil bir hüsin ilahesinin Nemrut veya Haccac’ın bile ismi her gazetede onunki kadar yer tutsa, duvar ilanlarına geçse aylarca süren atışma ve duruşma vesilesi olsaydı uyku da pek tabidir ki, efsane ve tarihin bu sevimsiz ve zalim simaları ile de karşılaşabilirdim. İyi ki müstehcen davasına Afrodit sebep oldu. Yoksa hayalime güzellik perisinin zambak ve limon çiçeği neşreden rayihali vücudu yerine Nemrut’un av eti ve fena tabaklanmış deri, Haccac’ın hacıyağı ve deve kılı kokan vücutları girecek, fikrime ve yatağıma kümes ve ahır havası sinecekti...*”²⁶⁴ ifadelerini kullanan yazarın, tarihin önemli simalarından Nemrut, Haccac, Afrodit gibi kişilikleri oldukça iyi tanıdığı ve bunların üzerine değerlendirme yapabildiğini görmekteyiz.

Coğrafi keşif hareketlerinde oldukça mühim bir yere sahip Amerika Kıtası’nın keşfi, Avrupalıların bu kıtaya yerleşmesi, yerlilerle aralarında yaşanan çatışmalar, bu kıtadan dünyaya yayılan bitki ve meyveleri de eserlerinde malzeme yapan Karay, bu konularla ilgili olarak şu açıklamalarda bulunmuştur: “... *Zavalh talihsiz Kristof Kolomb, keşfettiği yenedünyaya kendi adının verilmesi saadetinden mahrum kalmıştı. Hâlbuki senin kültürleştirip istifaya mazhar kıldığın tatl, tombul, lezzetli fasulyenin ismini taşıyor, onu da, adını da ebediyete erdirdin. Bilhassa ot ve zerzevat yemenin sıhhat kaideleri sırasına girdiği bu asırda bu ne talihtir.*”²⁶⁵ Zira Kolomb’un keşfettiği yer de Asya’nın devamından başka nedir? Halk, sosyal durumu gerilemiş olmasından dolayı gelenlere karşı koyamadı. 1700 senesinde bütün Arjantin’de altı yüz bin kişi vardı ve bunun yalnız yetmiş bini

²⁶⁴ R. H. Karay, *Makyajlı Kadın*, s. 10.

²⁶⁵ A.g.e, s. 42.

*Avrupalıydı. Bugün on üç milyon arasında ancak yirmi bin yerli kalmıştır.*²⁶⁶

Slav, Frank, Anglo-Sakson ve Asur tarihi gibi pek çok edebiyatçının ilgisini çekmeyecek konularda da mütalaalarda bulunan yazar, bu milletlerin tarihî serüveni ve Türkler'le olan ilişkilerini bir tarihçi üslubuyla okuyucusuna aktarmıştır: “*Slavlar daha kendi varlığını bulalı kaç yüzyıl oldu. Anglo-Saksonlar ve Franklar çünkü vahşilerdir. Dünya uygarlığına çok sonradan kavuşmuşlardır.*”²⁶⁷

“*İngiltere'nin büyük savaşta (I. Dünya Savaşı) üzerimize saldırttığı Asurlular ne oldu? Irak bu azınlığın idari bağımsızlığını bile tanımadı. Bir süre Mezopotamya'da başka azınlıklara karşı silah sallattıktan sonra kapı dışarı etti. Bence bu küçük varlıklar yaşadıkları ve barındıkları topraklarda, daha büyük felaketlere uğramamak için çoğunluğa uymak yolunu tutmalıydılar.*”²⁶⁸

Yazarın üstünde ısrarla durduğu önemli konulardan biri de I. ve II. Dünya Savaşları'dır. *Gurbet Hikâyeleri*'nde I. Dünya Savaşı sırasında yaşanan önemli tarihî olaylar üzerine hikâye kurgulamalarını yapan yazar, *Tanrıya Şikâyet* adlı eserinde ise II. Dünya Savaşı konusuyla uzun uzadıya meşgul olmuştur. Yazar bu yılları yaşayan bir edebiyatçı olarak diğer eserlerinde çok az rastlanır biçimde karamsar bir tablo çizmiştir. II. Dünya Savaşı'na dair yazdığı, *Dönün Kuşlar, Dönün Geldiğiniz Yere*,²⁶⁹ *Harp İlahi ile Su Perisi, Eski Zaman Masalı*,²⁷⁰ *Tehlikeli Bir Mesele* isimli yazılarında eleştirel ve karamsar bir gözlemlerle dünyada meydana gelen ve vahşet olarak yorumladığı vakalar hakkındaki düşüncelerini aktarmıştır.

²⁶⁶ R. H. Karay, *Yezidin Kızı*, s. 21.

²⁶⁷ R. H. Karay, *Çete*, s. 107.

²⁶⁸ R. H. Karay, *Yezidin Kızı*, s. 22.

²⁶⁹ Bk. “Dönün Kuşlar Dönün Geldiğiniz Yere”, *Tan*, 17.03.1940.

²⁷⁰ Bk. “Eski Zaman Masalı”, *Tan*, 03.12.1939.

I. Dünya Savaşı yıllarında Arap topraklarında yaptığı misyoner faaliyetleri ile tanınan ve Araplar'ın Türk hâkimiyetinden çıkararak, bağımsızlıklarını elde etmeleri gerektiği yalanıyla bu ülkeleri İngiltere'nin boyunduruğu altına almak için her türlü tezgâhı düzenleyen Lavrens üzerine başlı başına bir hikâye yazan yazar, bu ajanla ilgili olarak şu bilgileri vermektedir: “... *Lavrens de bu kahveden severdi. Genel Savaştan önce Karkamış'a bir İngiliz Kurulu gelmişti, harabeleri kazmak, antika aramak için... Ben o kurulum kılavuzu, el ulaşı, kâhyası idim. İşte Lavrens de kurulun içinde idi, arkadaşı Vood'la beraber... Daha o zaman Lavrens, Londra yöresinde bir çocuğu ezmek için motosikletini ağaca çarpıp kafatası yaralarak ölmemişti. Dediğim 1929 yılı...*”²⁷¹

II. Dünya Savaşı'nın bütün dehşetiyle patlak vermesi, bir anda dünyanın tamamını etkisi altına alması, büyük güçlerin dışında, savaşla hiçbir alakası olmayan milletlerin de bütün güçleriyle sırf büyük devletlere yaranabilmek için savaşa girmeleri konularını da inceleyen yazar, bu hususlarla ilgili olarak da şu saptamalarda bulunmuştur: “*Büyük devletler, küçük milletleri politikalarına bir alet olarak kullanırlar, aldatarak harekete getirirler ve bu aldatma işi için de milyonlar sarf ederek becerikli ajanlar kullanırlar.*”²⁷²

“... Tarih zannedirim, hiçbir asırda beş kıtayı, birden kaplamış böyle bir felaket serisi kaydetmiyor. Yalnız bir tanesi, bir tek insan ömrünün tamamına kâfi ve vafi gelebilirdi. Onun sillesi içine düştüm diye böbürlenmek yalnız insan denilen manasızca, mantıksızca, mecnunca mağrur bir münasebetsiz mahlukun kârı olabilir... Milyonlarca insan iki taraf olup birbirinin boğazına sarılacak. Mihver devletleri arzın mihverine doğru bir bomba sokuyorlar, fitilini ateşlemek üzeredirler. Demokrat dev-

²⁷¹ R. H. Karay, *Gurbet Hikâyeleri*, s. 52-53.

²⁷² R. H. Karay, *Yezidin Kızı*, s. 22.

letler de tul ve arz daireleri boyunca ateşten çemberler getir-
diler, alevden tekerlekler etrafa yürümeye hazır. Öyle bildiğin
Atilla, Cengiz, Hülagü, Şarlıman, Şarlıken, Napolyon ve Umumi
Harp Muharebeleri bu yenisinin yanında şenlik gecesi gibi ka-
lacak... İçinde bulunduğumuz dünya harbi şüphesiz ki eskisin-
den yakıcı, yıkıcı, altüst edici, kanlı ve korkunçtur. Fakat ola-
cağı sanılandan çok daha hafif, daha az zararlı geçmektedir.
Zira fen ve teknik Tanrıya bin şükür ilim adamlarının kafala-
rında hayalini kurdukları dereceye henüz ulaşamamıştır. Ula-
şamaz olsun!.. “²⁷³

Refik Halid Karay, 1939 yılından 1945 yılına kadar bütün
insanlığı meşgul eden ve tarihin o döneme kadar kaydettiği en
büyük savaş olan II. Dünya Savaşı'nın hiçbir ülkeye yarar sağla-
mayacağını, hiç kimsenin çok büyük kazanımlar elde edemeye-
ceğini, bu vahşetin insanlığın mahvına neden olacağını düşün-
müş ve eserlerine yansıyan düşüncelerinden anlaşıldığı kadarıyla
büyük bir endişeye kapılmıştır: “... Biz insanları el ele, kol kola,
çiftede sandık, kırmızı fındık gibi tatlı, eğlenceli dost ve ma-
sum oyunlarla sarmaş dolaş vakit geçirirken görmek isteriz:
alt alta, üst üste boğuşurken ve dalaşırken değil... Harp za-
ten, Nasrettin Hoca'nın at üstünde kavut denilen şekerli unu
yemesi gibi bir şeydir, ağzına atmadan çoğunu yel alır, götü-
rür. Hoca'yı bu hâlde görenler sormuşlar: Ne yiyorsun? Bu gi-
dişle hiç demiş. Hangi Fatih'in elinde istila ettiği ülkeler tapulu
kaldı? Hangi cihangirin imparatorluğu ayaküstünde durabildi.
Hangi zafer tam ve edebî oldu? Buna rağmen hâlâ içinizde bü-
tün eski ve yeni tarihin hatalarını tekrarlamak isteyenler, kan
dökmeye can atanlar var. Bunlardan birine demelisiniz ki: Eski
Roma İmparatorluğu'nu kurmak istiyormuşsun; haritası hazır-
mış; âlâ fakat kurulmuş olanlardan elinde artakalan biçimsiz

²⁷³ R. H. Karay, *Tanrıya Şikâyet*, s. 9-154-166.

parçanın haritasına bak. Yolunmuş koçandan farkı yok... Bunu ibret gözü ile gör de aynı akibete uğrayacak olan yenisini kurmak zahmetine bari katlanma!..."²⁷⁴

Refik Halid Karay'ın eserlerinde dikkati çeken bir diğer önemli husus da Türkiye'de ayrıldıktan sonra Arap ülkeleri ve Arap halklarının vaziyetidir. İkinci sürgün hayatının tamamını Lübnan ve Suriye'nin çeşitli şehirlerinde geçiren yazar, bu ülkelerin durumlarıyla ilgili birçok tespitte bulunmuştur. Çocuklarının ifadelerine göre, Araplar'dan hiçbir zaman hazzetmeyen Karay, 16 yıl sürgünde Araplar'la birlikte kaldığı hâlde Arapça'yı derinlemesine öğrenmek istememiş, bu dili konuşmamış ve yazmamıştır. Üstelik oğullarının Arapça öğrenmelerini de istememiştir.²⁷⁵

Arap topraklarında yaşadığı dönemde elde ettiği bilgi ve gözlemlerden yola çıkarak, örneğin bu coğrafyada varlığını sürdüren ve uğradıkları baskıdan dolayı Güney Amerika'ya göç eden Yezidiler'le İslam ve Hristiyanlık dışı bir inanışa sahip Dürzî halkları üzerine şu değerlendirmelerde bulunmuştur: "... Lübnan ve Suriye'den binlerce göçmen Güney Amerika'ya, özellikle Arjantin'e yerleşmişler, zengin olmuşlardı; Arapça gazeteler ve kitaplar çıkarıyorlardı."²⁷⁶

"Dürzîler hakkında bilgimiz, o kadar zaman idaremiz altında yaşadıkları ve bize çoğa mal oldukları hâlde, ne kadar yetersizdir. Onlara Müslümanlar'a, hatır için Müslüman imişler gibi davranırlar ama aslında Müslüman sayılmazlar. Hristiyanlar da çok az benimsemişlerdir. Kendileri ise her iki ta-

²⁷⁴ A.g.e, s. 14-15.

²⁷⁵ Refik Halid'in oğullarından nakledilmiştir. Bk. N. Karaer, 1998, s. 119.

²⁷⁶ R. H. Karay, *Yezidin Kızı*, s. 8.

rafa da görünüşte uysal davranarak gizli dinlerinden kimseye sır vermezler.”²⁷⁷

Osmanlı bürokrasında yetişmiş ve I. Dünya Savaşı’ndan sonra mensubu buldukları ülkelere giderek buralarda çok önemli siyasi görevler üstlenen devlet adamlarının yaptığı faaliyetleri de inceleyen muharrir, bu hususlarda şu çok önemli bilgileri vermiştir: “Böyle söyleyen zat Irak ayan azasından ve sabık vezirlerinden Faiz Taib Bey’dir; Osmanlı ayanından, evvelce Kassam-ı Askerî Hoca Erbilli Abdülatif Taib Efendi’nin torunu.”²⁷⁸

“Ebu Ali henüz çıkmıştı ki odaya Zahir Bey Elabuci girdi. Memleketin esrafından, vaktiyle Birinci Osmanlı Mebusan meclisinde bulunmuş, oğullarını mülkiye mektebinde okutarak vilayet maiyet memurluklarına tayin ettirmiş bir zatın torunu idi.”²⁷⁹

Refik Halid’e göre Araplar’ın Türkler’e bakışının kimi zaman eskiye dönük geleneklerin de verdiği tesirle bir hayranlık hâlini almış; ancak çoğu zaman yaşanan çeşitli siyasi olaylar nedeniyle düşmanlık ve kıskançlık raddesine varmıştır. Özellikle Hatay meselesi sebebiyle Suriyeliler’in Türkiye’ye büyük bir husumet beslediğini bildiren yazar İngiliz politikaları sonucu Osmanlı Devleti’ne büyük bir ihanet girişimi içinde yer alan Arap liderlerinin, savaşın sonra da Türkiye ve Türkler’in ilerde kurulacak olası bir Arap Birliği’ne en büyük düşman olacağını düşünmüşlerdir. Yazar Araplar’ın Türk hayranlığı ve düşmanlığı konularında şu iki farklı değerlendirmede bulunmuştur: “Paşa dediği benim... Daha o zaman teğmendim. Fakat bedevinin gözünde bir Türk subayı her zaman paşadır!”²⁸⁰

²⁷⁷ R. H. Karay, *Yeraltında Dünya Var*, s. 163.

²⁷⁸ R. H. Karay, *Dört Yapraklı Yonca*, s. 127.

²⁷⁹ R. H. Karay, *Dişi Örümcek*, s. 43.

²⁸⁰ R. H. Karay, *Gurbet Hikâyeleri*, s. 9.

“Suriye’de gene bilmiyorum ki, yeni Türk rejimine muhalif ve onun devrilmesini isteyen şekil şekil gruplar vardı. Bunlardan bir kısmı yabancıydı. Kilikya’dan çekilmelerini unutmayan bir kısım subaylar ve onların elemanları... Sonra kuvvetli bir Türkiye’yi Arap birliği için tehlikeli gören nasyonalistler... Daha sonra, ancak Cumhuriyet’in yıkılmasıyla vatanlarına dönebileceklerini sanan Osmanlı hanedanı üyeleri ve yüzellilikler... Ermeni ve Kürd bağımsızlığını tasarlayan komiteleri de bunlara eklersek Suriye, her türlü düşmanlık hareketine uygun bir geniş meydandı.”²⁸¹

²⁸¹ R. H. Karay, *Yezidin Kızı*, s. 13-14.

Sosyal ve Ekonomik Konulardaki Düşünceleri

Refik Halid Karay'ın üzerinde durduğu siyasi ve tarihî konuları daha önceki kısımlarda belirtmiştik. Karay, bu konuları eserlerinde incelerken siyasi ve tarihî büyük gelişmelerin temelinde yatan ekonomik, sosyal, geleneksel, dinî, coğrafi, kültürel birçok etkeni de eserlerinde incelemiştir. Yazarın sosyal, ekonomik, dinî ve kültürel alanlarda üzerinde durduğu konuları en genel hatlarıyla şu başlıklar altında toplamak mümkündür: Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde sosyal hayat, halkevleri, köy hayatı ve köyden kente göç, toprak sahibi çiftçiler ve vergi, yolsuzluk, Türk kadını ve yüksek kademe erkek tipi, evlilik, Türkiye'de hizmetçi geleneğinin ortadan kalkması, Avrupa modasının Türkiye'ye girişi, demiryollarının kuruluşu, eski bayramlar, dinler, inaçlar, gelenekler, âdetler, dil, edebiyat, mizah, hiciv, gazetecilik ve Türk matbuatı, şehirler, tarihî önemi olan nehirler, mevsimler, bitkiler, iklimler, rüzgârlar, müzik, icatlar ve sinema.

Üzerinde tarihî ve siyasi mevzular kadar uzun uzadıya durmamakla birlikte Refik Halid sosyal ve ekonomik konularda da önemli tespitlerde bulunmuştur. Yaptığımız tetkik sonucunda yazarın bu hususlarda da bizzat alıntı yaptığı, çok çeşitli bilgiler verdiği, sosyo-ekonomik tarihî yorumlamalarda bulunduğu ve önemli kişilerden faydalanarak verdiği bilgilere gerçeklik unsuru kattığı görülmektedir.

Refik Halid, Türk toplumunun sosyal açıdan 20. yüzyılında başlarında büyük bir tembellik ve uyuşukluk devresi içinde olduğunu belirtmektedir. O, Türk halkının günlük yaşantı içerisinde hiçbir gelecek kaygısı duymadan, mevcut sistemi olduğu gibi benimseyip otorite karşısında bir varlık gösterememesinden şikâyetçidir. Yazar bu tembelliğin köyden, şehre; bürokrasiden, askerîyeye devletin her kademesinde yaşandığını bildirmektedir: “*Memleketi kaplayan tembelliği, durgunluğu kafası almıyordu. Bu uyuşukluk bu kayıtsızlık ne? diye kendi kendine soruyor, cevabını bulamıyordu.*”²⁸²

Refik Halid’in sosyal meseleler adına üzerinde en çok durduğu konulardan biri savaşların getirdiği hayat pahalılığı, göç ve ailelerin parçalanması hususudur. Savaşların getirdiği olağanüstü hayat şartları içerisinde ekonominin tepe taklak olması, kara borstanın ortaya çıkması, bu durumdan faydalanarak zenginliklerini iyice arttıran harp zenginlerinin halkı sömürmesi ve siyasilerin de bu durumu düzeltecek en ufak bir teşebbüste bulunmaması yazarı endişelendirerek bu hususlarda görüş bildirmeye iten önemli etkenlerdendir. Harpler, beraberinde getirdiği iktisadî zorluklar ve bu zorlukları görmezden gelerek halkın parasına göz dikerek yolsuzluk yapan kişiler hakkında şu değerlendirmelerde bulunmuştur: “*Harpten bahsedilince gözümün önüne gelen o kanlı, korkunç siper ve süngü süngüye boğuşma manzaraları kadar arka sıradaki faciaları da düşünmekteyim. Cephenin bir hızı, bir sırayet edici, unutturucu, hatta dimağı büsbütün yok edip insanı makine hâline sokan bir tesiri vardır.*”²⁸³

“*Umumi Harp ilan edilince işler değişti. Pahalılık, kıtlık baş gösterdi, şeker, on, yirmi, yüz derken üç yüzü geçti.*”²⁸⁴

²⁸² R. H. Karay, *Memleket Hikâyeleri*, s. 41.

²⁸³ R. H. Karay, *Tanıdıklarım*, s. 148.

²⁸⁴ R. H. Karay, *İstanbul’un Bir Yüzü*, s. 116.

“Bizi hamallar kadar yoran, harp meydanlarındaki kadar tehlikelere maruz bulunduran, hayattan usandıran, bedbaht ve illetli eden nedir bilir misiniz? Yolsuzluk; evet yolsuzluk... Bu muhakkak! Fazla koşuyoruz, fazla kuvvet sarf ediyoruz ve bütün bunlara mukabil az eğleniyoruz, az kazanıyoruz, buna sebep yolsuzluk, evet yolsuzluk... Her cins insandan, hatta mercan renkli Amerika vahşisinden, fil derili Polenezyalı’dan, boyunları tasmalı Hotantolardan daha sefil, daha esir, daha yorgun... Yine yolsuzluk daima yolsuzluk...”²⁸⁵

Yine özellikle I. Dünya Savaşı münasebetiyle evinden ayrılan ve bir daha geri dönmeyen yüz binlerce askerin cephelerde eriyip gitmeleri, geride bıraktıkları ailelerinin içine düştükleri zor durumlar ve bu ailelerin ayakta kalabilmek amacıyla verdiği mücadeleler yazarın eserlerinde işlediği konulardandır. Ona göre savaşlar nedeniyle ekonomik alanda olduğu gibi sosyal alanlarda da felaketler yaşanmış, Türk aile yapısı büyük ölçüde zedelenmiş, ahlaksızlık ortamı doğmuş, göçler yaşanmış, şehirler yaşanamaz hâle gelmiştir: “Meğerse o genç kız, kızı değil; gelini imiş... Samsun’daki oğlunda misafirken harp patlamış, delikanlı işini bırakıp askere gitmiş ve kaybolmuş... Bir buçuk senedir haber almıyorlarmış? Nihayet Samsun’u bu yabancı memleketi terk edip İstanbul’a dönmeye karar vermişler, parası da yokmuş, arabanın yarı ücretini belediye tesviye etmiş...”²⁸⁶

“Mütareke yıllarında bulunuyorlardı; cepheden veya esaretten sıskası çıkmış dönen, hastaneden tedavisi bitmeden sakat ve illetli olarak kapı dışarı edilen nice yedek subaylar vardı ki, ne maaş alabiliyorlar, ne iş bulabiliyorlardı. Yıllarca özlemini çekerek, yaşadıkları hudutlardan, evlerine dönünce açlıktan ve yoksulluktan bir tutam mutluluk ve rahata kavuşama-

²⁸⁵ R. H. Karay, *Kirpi’nin Dedikleri*, s. 56.

²⁸⁶ R. H. Karay, *Ay Peşinde*, s. 25.

*mışlardı. Bu öyle bir devir idi ki, yalnız askerî bir felakete bağlı kalmıyordu; sosyal bakımdan da dünyanın en korkunç, usandırıcı ve kemirici bir devresi idi; koca bir insan soyu, dermansız babalar, bezgin analar, gıdasız çocuklarla, özellikle bozulan bir ahlak ile kavruk, yatkın çürük kalmıştı.*²⁸⁷

İttihat ve Terakki Fırkası'na muhalefetinden dolayı sürgüne gönderilen yazar savaş yıllarında Anadolu şehir, kasaba ve köylerinde yaşanan büyük sıkıntıları, halkın var olan sosyal yaşamının trajik-komik taraflarını, din ve örfün arkasına sığınmış bireylerin gerçek kişiliklerini ve sahtekârlıklarını mükemmel bir tasvir yeteneğiyle *Memleket Hikâyeleri* isimli eserinde irdelemiştir. Örneğin küçük bir Anadolu kasabasına düşen bir hayat kadınına Türk toplumunun, kendisiyle çelişen iki farklı açıdan yaklaşımı *Yatık Emine* adlı hikâyede işlenmiştir.²⁸⁸

Kasabaya kötülük ve ahlaksızlık getireceğini düşündükleri Yatık Emine adlı bayanının beldelerine gelmemesi için bazı teşebbüslerde bulunan köylüler, kadın kasabaya geldikten sonra da onu her bakımdan dışlayarak âdeta yok etmeye çalışmışlardır. Nitekim Yatık Emine soğuk bir kış günü açlıktan dolayı derme çatma ve sobasız bir evde hayata gözlerini yummuştur. Ancak ahlak ve şeref teranesiyle o dönem bürokrasisine diklenen yöre halkının erkekleri, gizliden gizliye Yatık Emine'ye cinsel bir arzu, şevk ve istek duymuştur. Nitekim bir gece içlerinde besledikleri arzunun ıstıraba dönüşmesi ve isteklerinin önünde daha fazla duramayacaklarını anladıklarında evine gitmişler fakat kadının cansız vücudu ile karşılaşmışlardır. Yazarın 1910'larda yaptığı bu tespit aslında Türk toplumunun, bugün de devam eden birçok sıkıntılarını aksettirmektedir. Geleneklerin arkasına sığınarak başkalarını ahlaksızlıkla damgalamak ancak ilk fırsatta yaptıkları eleş-

²⁸⁷ R. H. Karay, *Memleket Hikâyeleri*, s. 169-170.

²⁸⁸ A.g.e, s. 11-38.

tiriyi unutarak aynı şeyi büyük bir istek ve dayanılması güç bir arzuya yapmak. Yazarın eleştirdiği en can alıcı noktalardan birisidir. Bu köylerde halkın din adamlarına, dinî sembollere aşırı bir saygı duyduklarını ve aynı zamanda onlardan korktukları tespiti de bulunan yazar halkı istediği gibi kandıran sahtekâr din adamlarının, kendi çıkarları doğrultusunda bu insanları nasıl sömürdüklerini hicvetmiştir.²⁸⁹

Refik Halid Karay, Osmanlı devrinden itibaren Türk toplumunda sosyal mevki değiştirmenin mümkün olduğunu, Avrupa'da olduğu gibi sınıfların birbirinden keskin çizgilerle ayrılmadığını işaret etmiştir. Türk toplumunda sosyal değişiklikler sonucu ayrı sınıflara mensup insanların evlenmek yolu ile rahatlıkla kaynaştığını bu yüzden de bazı insanların istedikleri bütün sınıflara kolaylıkla geçtiklerini ifade etmiştir.

Karay'ın bütün eserlerinde üzerinde sıkça durduğu en önemli sosyal meselelerden biri de kadınlar ve sosyal yaşam içindeki rolleridir. Tarihi süreç içerisinde Türk kadınının yaşadığı gelişim ve topluma intibaki konuları üzerinde çok çeşitli görüşler bildiren yazar, kadının anlam ve önemini şu şekilde değerlendirmiştir: “*Kadında sevinç ve yas, varlık ve yokluk, yeni evlilik ve dulluk, beşik ve tabut, bütün dünya mukadderatı daha fazla yakıştığı, onun girdiği tablo daha tesirli ve manalı olduğu içindir ki, korkunç harp levhalarına, matem abidelerine, kahramanlık heykellerine çoğu defa bir kadın ekleriz. Kadın timsal olmak noktasından en fazla sezdiriş kudretini sonsuz ve hudutsuz bir düşündürücülük hassasını haizdir. Bir tabloda ne tavır alırsa alsın, ne şekilde bulunursa bulunsun, ne ile meşgul olursa olsun, serviye yaslansın veya pınara eğilsin, kucağında kedi veya omuzda şal, bir sedire veya çayırklar üstünde tuvaletli ve çıplak verilmek istenen manayı ve uyandırılmak istenen heyecanı büyük bir kolaylık ve belagatle*

²⁸⁹ A.g.e, s. 95-110.

ifade vasıtasıdır; ifade vasıtalarının en zarafetlisi, en çabuk anlaşılamdır. Kadın hem çok dekoratif ve plastiktir, hem de o nispette fikir işletici ve ruha işleyicidir. Resimde ve heykelde mevsimleri ve iklimleri, manzaraları ve dekorları bir kadın ilavesi ile daha canlı ve süslü gösterebiliriz; erkek yalnız başına aynı tesiri yapamaz; bedii zevkten anlayış kabiliyetimizden mühim bir hissemizi eksiltir. Bir odanın mahrem ruhunu daha ziyade, mesela pencere önünde yününü ören veya kanepesine uzanıp kitabını okuyan bir kadın silueti ile ifade mümkündür. Mesela, İstanbul'un bir ücra, harap, loş, çökmüş sokağını çizerken bir kenarına saç örgülü, ayağı takunyalı bir küçük kız şekli ilave ettiğimiz zaman garipliğini daha kolaylıkla duyabiliriz; hayatın o köşesindeki mealini daha yakından anlarız.”²⁹⁰

Üç Nesil Üç Hayat adlı eserinde Abdülaziz, II. Abdülhamid ve Cumhuriyet dönemlerinde Türk kadının geçirdiği evrime dikkat çeken muharrir, eskiden yeniye doğru kadının toplum içerisindeki konumunun giderek arttığını ve gelişen özgürlük ortamı içerisinde kendisini daha iyi ifade ettiğini belirtmektedir: “Aziz devrinde ikindi ezanı kadının ve akşam ezanı erkeğin evine döneceği saatin son haddidir. Aman çocuklar ikindiler okunuyor, geç kaldık, acele yürüyelim, bizi sokakta görenler sonra ne der? Vallahi, efendi duyarsa kıyametler koparır. Terlikçi Ahmed, karısını ikindi vakti hâlâ sokaklarda sürtüyor diye boşamamış mıydı? Üstelik kadının adı da çıktı, bir daha koca bulamadı.”²⁹¹

“Aziz devrinde kadın hakkında sokakta bulunmak haddi ikindi ezanı iken Hamid devri iptidasında yayanlara akşam ve arabadakilere yatsı ezanına kadar mesai verilmeye başlanmıştı. Diğer taraftan erkekler için de şehrin gece hudutları genişlemiş, dönüş saatleri uzamıştır. Artık Beyoğlu'na geçenler,

²⁹⁰ R. H. Karay, *Tanıdıklarım*, s. 147.

²⁹¹ R. H. Karay, *Üç Nesil Üç Hayat*, s. 112.

*yalnız Aziz devrindeki gibi alafrangalığa özenen beyzadeler ve eğlence peşinde koşan mirasyediler değil, orta tabakaya mensup olanlar da...”*²⁹²

*“Gece yarısına doğru, Taksim meydanı, yani elli sene evvel ecinnilerin karanlıkta top oynadıkları ıssız bir yer ve korkunç bir saat... Cumhuriyet devrinde sinemalarla tiyatrolardan boşanan halk keskin bir ışık altında, tramvaylara, otomobillere koşuyor. Bir kısmı pastacı, mahallebeci dükkânlarına bir kısmı da heveslerini alamadıkları veya yeni heveslere kapıldıkları için gazinolara...”*²⁹³

Karay, Türkiye’de yaklaşık elli yıllık bir süreç içerisinde yaşanan sosyal değişimlere, eskiyi tamamen ret noktasına bazı tenkitler yöneltilmekle birlikte özellikle kadının toplumsal gelişimini ve 20. yüzyılın ilk çeyreğinde oldukça büyük acılar yaşanmasına neden olan savaşlar ve bu savaşların getirdiği sosyal yıkıma nazaran Cumhuriyet döneminde bir sükûnet ve huzur ortamının oluşmasına olumlu bir bakış açısı sergilemiştir. Keza Osmanlı devrinde hemen hemen hiçbir toplumsal konumu olmayan, sosyal ve ekonomik hayattan soyutlanan, Batılı ülkelerde olduğu gibi üretime ve kalkınmaya katkısı olmayan Türk kadınının, Cumhuriyet’le birlikte rolünün değiştiğini düşünen yazar bu dönemle birlikte erkekle eşit seviyeye gelemese bile kadının topluma uyum sağlamasını ve sosyal alanın her kademesinde yer almaya başlamasını bir kazanım olarak görmektedir. Yazar bu konuyla ilgili olarak şu görüşleri ileri sürmüştür: *“O zaman bizim kadınıımız sokakta giderken başı bile örtülü bir nevi ipek kabuklu kaplumbağalardan başka ne idi ki? Biraz fazla baktın mı seyyar muhafazasının içine gömülür, büsbütün görünmez olurdu. Yaz münasebetiyle şehrin her bucağını dolaşırken rastladığım yerlere bakarak*

²⁹² A.g.e, s. 115.

²⁹³ A.g.e, s. 118.

düşünüyorum: Artık onlar inanılmaz, akıl almaz, zihin kavramaz birer hatıradır; tuhaf, acı, çirkin, utandırıcı hatıralar ve ne kadar uzakta tarihin âdeta mezarında... Şimdi plajdayım, on kişilik kadınlı erkekli bir grubun arasındayım; hepimiz mayoluyuz, kumlara uzanmışız, ne hayrete, ne hayranlığa düşmeden havadan, sudan, dereden, tepeden konuşuyoruz. Ne kadar tabi hâldeyiz ve yeni vaziyetimizi nasıl da benimsemişiz. Hoşlanıyorum, gülümsüyorum ve tazyik, cebir, cendere, yasak hengâmesinde ömür tüketip de bu tabiata dönüş devrine kavuşmadan peçeli kadın karşısında kafesli ev içinde ahirete göçmüş olanları hatırlıyor, talihsizliklerine acıyorum. Keşke yaşasalardı diyorum, bizim gibi gözleri doysaydı da arzuları içlerinde kalmasaydı! Ve zihnimden izbe sokaklar, sopalı bekçiler, yanı kılıçlı komiserler, müzevir mahalle imamları geçiyor; köpek havlamaları, korkutucu öksürükler, hatta silah sesleri işitiyorum; kendimi Bozdoğan kemerinden kaçarken açık bostan kuyusuna düşmüş, boğulur hâlde görüyor, sonra aklımı başıma toplayıp plajda olduğumu anlıyor ve şöyle mırıldanıyorum: Ne huzur, ne bolluk, ne tokluk bu...²⁹⁴

Genel manada değerlendirdiğimizde Türk kadınına olumlu bir bakış açısı çizip, onun toplumsal gelişiminin daha üst noktalara ulaşmasını arzulayan yazar; Türk erkeğine olumlu bir bakış sergilememiştir: “Şu var ki kadınlarımız çokluk olarak güzel ve biçimli değiller ama hayret verecek derecede sevimlidirler. Hiçbir yabancı toplumunda sevimlilik, cana yakınlık, başkalarına derhâl geçici ruh kadınlarımız sayesinde buradaki kadar kuvvetli olamaz. Aksine erkeklerimizde ve gençlerde sevimlilik kıt... Nazik olamadıkları gibi ruhları da bir türlü nasıl diyeyim seyyal, uçucu, bulaşıcı bir hafiflik alamıyor... Çoğumuzun ruhu tortulu, telveli.”²⁹⁵

²⁹⁴ R. H. Karay, *Üç Nesil Üç Hayat*, s. 194-195.

²⁹⁵ R. H. Karay, *Anahtar*, s. 90.

Dinler, İnançlar, Gelenekler ve Âdetler Hakkındaki Görüşleri

Refik Halid Karay, Türk toplumunun karakterini oluşturan en temel değerler olan inanç, gelenek, örf ve âdet konularının üzerinde durmuş, bu hususları eserlerinde işlemiş yazarlardan biridir. Özellikle keskin ve acı gelişmelerin yaşandığı 20. yüzyılın ilk yarısında Türk toplumunun yaşadığı değişimleri, nesiller arası farklılaşmaları, eski ile yeninin karşılaştırmasını, savaşların getirdiği bunalımların halka etkilerini, ekonomik ve siyasi sıkıntıların sosyal yapıda oluşturduğu tahribatı, toplumun en temel birimi olan aile mevhumunda yaşanan çok önemli kırılmaların sosyal hayatı nasıl etkilediğini eserlerinde irdeleyen yazar, sosyal tarih adına önemli tespitlerde bulunmuştur. Karay'ın din ve inançlarla alakalı olarak ilgilendiği konular arasında Bektaşilik, Mevlevilik, Alevilik, Yezidilik, Dürzilik, Hristiyanlık, Müslümanlık, eski bayramlar ve ramazanlar yer almaktadır.

Yazarın kaleme aldığı eserlerden özellikle *İstanbul'un Bir Yüzü*, *Nilgün*,²⁹⁶ *Bugünün Saraylısı*, *Kadınlar Tekkesi*, *Ekmek Elden Su Gölden*, *Guguklu Saat*, *Bir Avuç Saçma*, *İlk Adım*, *Makyajlı Kadın*, *Üç Nesil-Üç Hayat*, *Tanrıya Şikâyet*'te ele alınan konular arasında inançlar ve gelenekler mühim bir yer tut-

²⁹⁶ Günümüz Türk edebiyatının en önemli temsilcilerinden biri olan Selim İleri, Refik Halid'in, *Nilgün* adlı eserinden ve bu eserde kullanılan dilden etkilenerek edebiyat hayatına başlamıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. Alaattin Karaca, "Refik Halid Hâlâ Aramızda", *Kitap Zamanı*, 2 Kasım 2009.

maktadır. Yazarın bu hususlar üzerinde yaptığı değerlendirmelerindeki ana tema yakın dönemde Türkiye’de yaşanan siyasi ve askerî gelişmeler nedeniyle düzenli olarak birbirini takip edemeyen, üst üste gelen yeniliklerin eskiyi yok sayması; eskiyle yenin birbirini tamamlayamaması ve bu nedenle ortaya çıkan toplumsal sıkıntılarının bireyleri olumsuz yönde etkilemesidir.

Refik Halid dışı açık, devrine göre zengin, geleneklerine bağlı olmakla birlikte modern sayılabilecek bir ailede büyümüştür. Dindar bir kişiliğe ve dinî bir hayata sahip olmayan yazar, Batı bilimini, teknolojisini, sanatını ve medeniyetini beğenmekle birlikte fiili manada olmasa bile manevi anlamda mensubu olduğu Türk milletinin dinî itikatlarına ve inançlarına sıkı sıkıya bağlı bir muharrirdir. Yaşadığı hayat tecrübeleri ve Osmanlı Devleti’nin çöküş devrinde, dünyanın o dönem için en medeni ülkeleri sayılan Avrupalı güçlerin, Türkiye’de yaptıkları siyasi ve askerî faaliyetler nedeniyle bu ülkelere ve mensubu oldukları medeniyete bir kin duyan yazar, kendi kültürüne sıkı sıkıya bağlıdır. Karay, yaşadığı hayat dikkate alındığında modern ve çağdaş bir sanatkâr olarak sıfatlandırılabilir. Ancak eserleri dikkatle incelendiğinde yazara kültürel bir muhafazakâr denilebilir. Yazar dine bakışını şu şekilde mütalaa etmiştir: *“Hatıralarımı yokladığım zaman şimdi daha berrak ve belirgin olarak görüyorum, anlıyorum ki en küçük yaşımdan beri ilericiliği benimsediğim hâlde Batılıya, ecnebiye ısınmamışım, ısınmayıp da çok soğuk, uzak, somurtkan mı durmuştum? Nefret etmiş, ırkçı kını mi gütmüşüm? Hayır! Kıymetli taraflarını beğenmişim; birçok noktalarda onlara benzemeye de yeltenmişim; sanat metotlarına iyice uymuşum; içlerinden az çok hazzettiklerim de olmuş. Lakin yaşadığım muhitler ve gezip dolaştığım memleketler icabı, kendileriyle düşüp kalkmak vesileleri çıkmasına rağmen ekseriya yan çizmişim ve tanıdıklarımdan hiçbirisiyle de tam manasıyla kaynaşmamışım. Bu bakımdan ben dindar ve dilciyim. Sadece dostluk hislerim üzerinde değil, cinsi temayüllerim hususunda da din ve dil en*

*müsaait saha teşkil ediyor. Yabancıyı yadırgamaktan bir an, bir türlü ve hâlâ kurtulamadım; artık kurtulamam da...*²⁹⁷

Yazar, dine bakışını kısaca bu şekilde özetlemekle birlikte içki seven, yazılarından anlaşıldığına göre ramazanda oruç tutmayan bir kişidir. Yobazlığa muhaliftir. Bunu *Memleket Hikâyeleri* adlı eserinde, yobaz hocalarla alay etmesinde görmekteyiz. Bu tip hocaların, halkın inancını kendi şahsi çıkarları için nasıl istismar ettiklerini alaycı bir üslupla dile getirmektedir.²⁹⁸

Dinin sömürülmesine ve çağdaşlaşmanın önünde engel olarak kullanılmasına karşıdır. Dünyada ve ahirette rahat edebilmek için dinî kullanan kişileri eleştirmektedir. *Tanrı'ya Şikâyet* adlı eserinde bunu: “... *Bilirim, bazı kulların seni fazla rahatsız ederler. Fazla rahatsız etmek için de camiler, kiliseler, havralar, tekke-ler, türbeler kurmuşlar, akıllarınca isteklerini kulağına duyurmak için minareler ve çan kuleleri, kürsüler ve minberler dikmişlerdir. Bütün bunlar seni biteviye durup dinlenmeden taciz için tek başlarına o yerlere kapanmalar, ayağa kalkmalar, ilahi okuyup çalgı çalmalar, acayip kıyafetlere bürünmeler, yabancı dilden anlaşılmasız sözlerle murıldanmalar, bin türlü şekiller, sesler, hepsi bir kapıya çıkar: Gözüne girip dünyayı yalancı cennete çevirmek, şayet ahirette de varsa ona ulaşmak; kısacası iki cihanda da aziz olmak... Ben seni şimdiye kadar hiç taciz etmemiş ender kullarındanım*”²⁹⁹ şeklinde ifade etmiştir.

Yine şeyhlik, dervişlik ve evliyalık adı altında masum ve saf insanları maddi ve manevi çıkar amaçlı kullanılmasını da ağır bir şekilde tenkit etmektedir. Bu konudaki düşüncesini en iyi aksettiren *Kadınlar Tekkesi* isimli eserinde konuyu etraflı bir biçimde

²⁹⁷ R. H. Karay, *Bir Ömür Boyunca*, s. 85-86.

²⁹⁸ Refik Halid, nüfuzlarını maddi çıkarları için kullanan hocaları da alaycı bir üslupla hicvetmektedir. Bk. R. H. Karay, *Memleket Hikâyeleri*, s. 95-110.

²⁹⁹ R. H. Karay, *Tanrıya Şikâyet*, s. 5-10.

irdelemiştir: “Böyle şeyhlikten, evliyalıktan, karmakarışık divanece lakırtılardan anlamıyorum; öyle şeylere inanmıyorum. Siz ne yaparsanız yapınız, sivri sakala kul köle olunuz, kapısının eşliğini aşındırınız, karışmam. Fakat ben evine ayak basmam.”³⁰⁰

Çocukluğundan vefatına kadar olan dönemde Türk toplumunun ananelerini, âdetlerini ve yaşadıkları evrimi dikkatli bir biçimde gözlemleyen yazar, dinî bayramlar ve bu bayramların yaşadığı değişimler hakkında da şu değerlendirmelerde bulunmuştur: “Küçük yaşımdan beri kurban bayramı ile başım hoş değildi. Ben şeker bayramını tercih ederdim. Şeker bayramının ismi de, şekli de neşesi de bana daha tatlı, daha zarif gelirdi. Kan manzarası ile et kokusundan hazzetmezdim. Nerede elmastraşı gümüş bir tepsiye konmuş latilokumlarla badem şekerleri, nerede bakır leğenlere doldurulmuş kanlı pıhtılı koyun butları... Bilhassa derilerle başlardan pek iğrenirdim. Gözlerinin ferî kaşmış, dilleri dişlerine sıkışmış, gerdanları bıçak yerinin kızıl zileri, o korkunç kelleler bayram neşeme yas bular, yüreğimin mesut atışlarına felaket titremeleri katardı. İşte bu sebeplerden, çirkin manzara ve acıklı sahnelerden dolayı kurban bayramlarından hazzetmezdim. Hâlbuki şeker bayramlarına bayılırdım!.. Derken... Derken dünya değişti. Artık bayramda kurban az kesiliyor, kurban keseni parmakla gösteriyoruz. Onun yerine Allah saklasın insanlar kurbanlık koyun oldu. Evet artık dünya değişti ki değil koyun melemesi, adam feryadı bile şimdi taş kalbimize tesir etmemeye başladı. Sürü sürü kurban değil a, insanı boğazlasalar umurumuzda olmuyor. Beş kişi, beş yüz kişi, beş bin kişi, kesilmiş, batmış veya boğulmuş... Olur a, diyoruz ve sigaramızı tütürüp keyfimize ve işimize bakıyoruz.”³⁰¹

³⁰⁰ R. H. Karay, *Kadınlar Tekkesi*, s. 48.

³⁰¹ R. H. Karay, *Bir Avuç Saçma*, s. 10-12.

Dil ve Edebiyat Konularındaki Düşünceleri

Refik Halid Karay, tekniği, dilinin güzelliği, taşlamalarının inceliği ve tasvirlerinin mükemmelliğiyle ün yapmış, modern Türk edebiyatının en temel taşlarından biridir.³⁰² Elli yılı aşkın bir dönemde matbuat ve edebiyat alanında birçok eser vücuda getirmiş olan yazar hikâyeciliği, mizahçılığı, romancılığı ve gazeteciliğiyle³⁰³ Türk literatürüne çok büyük bir katkı sağlamıştır.³⁰⁴ Özellikle hikâyeleri ve mizah eserlerinin bugün dahi öneminden hiçbir şey kaybetmemiş olması³⁰⁵ onun Türk edebiyatındaki konumunu tam anlamıyla belirtmektedir.³⁰⁶

³⁰² Ahmet Kabaklı, *Türk Edebiyatı III*, 11. bsk. İstanbul, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, 2002, s. 783.

³⁰³ Orhan Taşan, “Bu Şehrin İnsanları, Bu da Bizim Babiâli'nin En Yaşlısı: Refik Halid Karay”, *Tercüman*, İstanbul, 18 Kasım 1961.

³⁰⁴ İsmail Habib Sevük, *Tanzimat'tan Beri Edebiyat Tarihi I*, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1942, s. 376-377.

³⁰⁵ Ahmed Hamdi Tanpınar, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, haz. Zeynep Keriman, İstanbul, Dergâh Yayınları, s. 120.

³⁰⁶ Edebiyat hayatına girişi ve yazarlığı hakkında şu bilgileri vermiştir: “*Ben edebiyata 55 yıl önce nesirle başladım. Şiir yazmayı düşünmedim hiç. İlhama inanıyorum ve ilhamla yazıyorum. Kendimi hiç sıkımadım,*

Ömer Seyfettin gibi büyük bir edebiyatçının onunla ilgili olarak yaptığı “*Nesir yazarları içinde dilini en güzel bulduğum yazar Refik Halid’dir. İşte tam İstanbul Türkçesi... Yakup Kadri temiz, seçkin ve derin bir yazardır. Ama ben yine onu Refik Halid’den üstün bulamam. Çünkü Refik Halid’den daha kolay lezzet alırım, hayalim yorulmaz.*”³⁰⁷ değerlendirmesi bile Karay’ın ne kadar önemli bir yazar olduğunu göstermeye yetmektedir. Bununla birlikte Prens Sabahaddin’in, onun hakkında sarf ettiği “*Meşrutiyetin bize getirdiği yegâne Avrupaî yenilik Refik Halid’dir.*” sözü ve Ziya Gökalp’in “*Refik Halid Türkçe’yi en iyi yazan muharrirdir.*” tespiti yazarın Türk edebiyatı için önemini belirtmektedir.³⁰⁸

Eserlerinde önceki kısımlarda ayrıntılı olarak değinildiği üzere onlarca konuyu işleyen yazar edebiyat alanında da çok önemli değerlendirmelerde bulunmuştur. Yazarın edebiyat hususunda değindiği konuları, Divan edebiyatı, Halk edebiyatı, Tanzimat edebiyatı, Servet-i Fünûn edebiyatı, Fecr-i Âti edebiyatı, Cumhuriyet dönemi Türk edebiyatı, Fransız edebiyatı, divan musiki, Jack London, Karcaoğlan gibi genel başlıklar altında toplamak mümkündür.

Önemli bir edebiyatçı olan Refik Halid’in eserleri incelendiğinde betimleme ve tasvir konusunda olağanüstü bir başarı sağladığı, psikolojik tahlil yeteneği olduğu, hemen hemen bütün eserlerinde deyimlere, beyitlere, özdeyişlere yer verdiği ve oldukça sade bir lisan kullandığı görülmektedir. Refik Halid’in de edebiyata

zorlamam. İlhamlı iken kolay ve rahat yazarım. Müsvedde yaptığımı hatırlamıyorum. Yazacaklarım en çok yürürken aklıma gelir. Bilhassa yaya yürüyüşlere bayılırım. Bu yaşımda bile (74) her gün yürümek en büyük zevklerimdenidir. İçkinin ilhama bir faydası olduğunu sanmıyorum.” Bk. Ümit Yaşar, “Sevilen Sanatçılarla Konuşmalar: Refik Halid Karay”, *Yelpaze*, İstanbul, 23 Ocak 1963.

³⁰⁷ B. Ercilasun, 1995, s. 149.

³⁰⁸ H. M. Ebcioğlu, 1943, s. 82-83.

girdiği ve büyük başarılar kazandığı 1908-1922 yılları arasında Türk insanı, birçok hadise nedeniyle siyasi ve sosyal bunalım içerisindeydi. Bu sosyal hadise edebiyatta da kendini arama hareketi olarak görüldü. Bu devre kabul edilmiş adıyla Millî edebiyat devri denilmektedir. Tanzimat'tan sonra tanıdığımız edebî türlerde sade lisan ile örnekler verilirken yeni şekil denemeleri de yapılmakta ve alışılmışın dışında daha çok yerli ve millî olmak kaydıyla yeni konular aranmaktaydı. Ömer Seyfettin'in *Efruz Bey*'i ve Refik Halid'in *İstanbul'un Bir Yüzü* böyle bir düşüncenin eseridir. Bu yeni edebiyat akımı içerisinde ilk eserlerini vermeye başlayan Refik Halid'in yapıtlarının en kuvvetli taraflardan biri tasvirlerde ulaştığı mükemmeliyettir. Tasvirler kahramanların ruh hâllerini açıklayacak şekilde yapılmıştır. Refik Halid Karay, edebiyat hayatına "*Sanat için sanat*" ilkesine dayanan Fecri Âti edebî topluluğu içinde başladı. Mizahi yazıları, roman ve hikâyeleriyle Türk edebiyatında kendi yerini alan yazar Fecri Âti akımına katıldığı hâlde eserlerini sade dille yazmış ve dilde sadeleşme ilkesini benimsemiştir.³⁰⁹

Nihat Sami Banarlı, Refik Halid'in Türkçesi'nin kaynağının halk hikâyeleri olduğunu söyleyerek, onun dili hakkında şu tespiti yapmıştır: "*Refik Halid, her şeyden önce, Türkiye Türkçesi'nin edebiyat dilimizde yerli, millî ve zevkli bir kıvam kazanması yolunda gerçek hizmeti dokunmuş bir nesir ve hikâye sanatkârdır. Onun zeki ve usta kaleminden ışıklı bir hareket güzelliği ile raks eder gibi dökülen, duru ve şeffaf nesir dili yirminci asır Türkçesi'nin örnek dili olabilecek derecede güzel ve sağlam bir mimariye sahiptir.*"³¹⁰

³⁰⁹ Kanat Rysbay, *Refik Halid Karay'ın Eserlerinde Mizah ve Hiciv*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2007, s. 68.

³¹⁰ Nihat Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, 2. c. Ankara, Millî Eğitim Bakanlığı, 1984, s. 1206.

Yazar, dilde sadeleşme hareketini destekleyerek³¹¹ çağdaşlarına örnek teşkil etmiştir.³¹² Refik Halid, dilde güzeli çirkinden, uygunu uygunsuzdan, sağlamı çürükten ayırmak gerektiğini ileri sürmüştür.³¹³ Ne ağdalı eski kelimeler ve deyimlerin kullanılmasından yanadır ne de dilin zorlanmasına taraftardır.³¹⁴

Yazar *İlkokul Çocuklarına* adlı yazısında öz Türkçe kelimelerin kullanılmasına taraftar olduğunu bildirmiştir:³¹⁵ “*Biz de öbür taraftan öz Türkçe kelimeleri bile Araplaştırırız, mesela, hiç olmazsa “ücrayı”, basına çifte gözlü bir -h- koyarak hücre yapardık. Ekmeğin adı “Nan-ı aziz”, etin “Lahm-ı ganem”, yağın “Rügan-i sade” idi. Ben birincisini adam ismi, ikincisini musiki fash, üçüncüsünü de parlak kundura derisi sanırdım.*”³¹⁶

Ona göre kelimeler telaffuz edilirken gereksiz inceliklerden kaçınılmalıdır. Fazla incelik kelimelere zarafet vermeyeceği gibi kelimeleri çirkinleştirir. Türkiye Türkçesi lehçeleri arasında İstanbul lehçesinin en yüksek mertebeye vardığını, bunun sebebinin halkın asırlardan beri eriştiği gelişme olduğunu düşünmektedir. Bu hususta fikrini şu şekilde açıklamıştır:³¹⁷ “*Anahtara*” “*İnehter*”

³¹¹ O. N. Ekiz, 1984, s. 51-54.

³¹² Kenan Akyüz, *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri (1860-1923)*, 3. bsk. c. 1, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, s. 162.

³¹³ Ağâh Sırrı Levend, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, 3. bsk. Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1972, s. 352.

³¹⁴ Yazar, dil hususunda şu görüşleri beyan etmiştir: “*Ben İstanbul Türkçesiyle ilk yazanlardan biriyim. 55 yıldır da bu yaşayan Türkçe’yle yazıyorum. Dilin sıkıştırılmasına, zorlanmasına taraftar değilim. Dil bence kendi kendini taşıyıp eder. Yeni kelimelerden kazancımız vardır, fakat bıraktıklarımızdan da çok şey kaybettik.*” Bk. Ümit Yaşar, “Sevilen Sanatçılarla Konuşmalar: Refik Halid Karay”, *Yelpaze*, İstanbul, 23 Ocak 1963.

³¹⁵ K. Rysbay, 2007, s. 68.

³¹⁶ R. H. Karay, *İlk Adım*, s. 73.

³¹⁷ K. Rysbay, 2007, s. 69.

demek... Ne münasebetsizlik! Bu kelimede bir sağlamlık hissi vardır ki ancak kalın hecelerle okununca duyurulur. “İnehter” denileni kilide sokunca, eskiden İstanbul’da gece yarısı satılan beş paralık simitler gibi, hemen kırılverecek sanıyorum. “Pelamit” ise, dense dense dipdiri taze palamudun ancak kokmuşuna denilebilir. Fazla nezaket kabalıktan fazla çirkindir. “Galebelik”deki eziliş büzüülüş, naziklik ne soğuk! Hâlbuki “Kalabalık” kelimesinde, çokluğu, gürültüyü de ifade eden bir telaffuz var.”³¹⁸

Refik Halid, *Lisana Hürmet*³¹⁹ adlı yazısında bazı yazarların dili kendi keyiflerine alet ettiklerini yazarak onları tenkit etmiştir. Onların dili kendi zevkleri doğrultusunda istedikleri gibi kullanmalarını, yeni ve anlamsız kurgulamalar yapmalarını sade, temiz, kolay bir dil hazırlamaya çalışan yeni nesle yapılan haksızlık olarak görmüştür. Ona göre dil sadece belli bir tabakanın malı değildir, o bütün bir milletin malı olduğu için ve bir kültür meselesi arz ettiği için onu keyfe göre kullanmak yanlıştır:³²⁰ “Bugün bazı kalemler lisanı keyiflerine alet ediyorlar. Mesela -Kulağa küpe etmek- Türkçe bir tabirdir. Ne kadar kudemaperest olsanız bunu gene öyle, olduğu gibi kullanmağa mecbursunuz. Bu kaideye uyacaksınız. Niçin? Çünkü mal sizin değildir. Bir milletin, bir devrin, bir neslindir. Siz “Azane küpe” diyorsunuz. Bunu neden lüzum görüyorsunuz? Kulağa küpe, manayı ifade ediyor mu? Şeklen mi çirkin? “Azane küpe” daha munis geliyor? Bittabi hiçbirisi değil. Öyle, keyif bu ya, canımın istediği gibi... Karadağ yerine Cebel-i Esvet... Karadağ tercüme edilirse Cebel-i Esvet hâline geleceğini iptidai talebesi de bilir, fakat yapmaz... Derhâl yerine “Der’an” neden? Lisanımız bu gayri menus acem kelimeleri ile zenginleşmiş mi oluyor? Lisanın bir zabıtâî mâniyası yoktur; maalesef Türkçemizi tasarruf hususunda kanunen hürüz, lakin

³¹⁸ R. H. Karay, *Bir Avuç Saçma*, s. 17-18.

³¹⁹ Bk. “Lisana Hürmet”, *Yeni Mecmua*, Nu 38, c. 2, 04.04.1918.

³²⁰ K. Rysbay, 2007, s. 69.

bu hürriyet lisanımıza alışılmamış lüzumsuz tabirler, soğuk terkipler, tatsız acemilikler sokmak için kullanılmamalıdır.”³²¹

Refik Halid, Arap harflerine karşı bir muharrirdir. Bir yazısında Arap harflerine aleyhtarlığını da açıkça ifade etmiştir. Ona göre eski harf Türk çocuğunun zekâsına mani olarak okuma isteğini kaybettirmektedir. Eski harf yüzünden halkın bir kısmı okuma yazma yeteneğine sahip olamıyordu. Bu sebepten Türk halkı medeniyete yakın bir yerde her şeyden mahrum, her şeyin cahili kalıyordu.³²² *“Bir ‘Mim’i düşünelim: Bu mübarek harf başta gelirse vücudundan ayrılmış bir kelle gibi ancak varlığının üçte birisidir... Gerdanından ötesini ara da bul! Ortada ise başsızdır, hem de ayaksız... Harf değil, durmadan kıyafet değiştiren bir melodram canisi! Ya ‘Ayn’a ne buyrulur? ‘Mim’, kelime sonunda ne kadar ince uzun ise bu, aksine hantaldır; sanki Arap harflerinin ‘Mim’ Don Kişot’u, ‘Ayn’ Sanço Paşası’dır.”³²³*

Yazar bu nedenle harf inkılabını sevinçle karşılamıştır. Ona göre eski alfabeden kurtulan Türk genci medeniyet şifresini eline geçirmiştir. Artık medeniyet açılmaz bir kapı, aşılmaz bir uçurum değildir: *“Bir inkılap şimşeğinin keskin ışığı altında Anadolu Türkü nihayet medeniyet şifresinin miftahını ele geçirdi; şimdiye kadar bön bön uzaktan bakıp şaştığı, zihnine sığdıramadığı ve künhüne varamadığı irfan muamması artık bir tılsımlı anahtar sayesinde bütün çetinliğini kaybetmiştir. Medeniyet şimdi açılmaz bir kapı, aşılmaz bir uçurum, uçulmaz bir tepe, varılmaz bir ülke değildir. Eski elifbanın bukağularından kurtulan ayaklarına taktığı bu kanath esatir çarçıklarıyla irfan âlemini, içinden ve üstünden seyretmek, bilip öğrenmek imkânını bulmuştur. Bir tılsımlı muskadır. Gençlik onu zihnine soktu. Artık hayat mücadelesine çıkan gencin elinde Gordiyon düğümünü*

³²¹ R. H. Karay, *Tanıdıklarım*, s. 100-104.

³²² K. Rysbay, 2007, s. 70.

³²³ R. H. Karay, *Deli*, s. 36-37.

ikiye biçen İskender'in kılıcı, insan ve hayvanlara aynı zamanda hükmeden Süleyman'ın mührü ve duvarların arkasını, dağların ardını gösteren Alaattin'in feneri vardır. Henüz manasını, kıymetini anlamayarak hayran hayran baktığı bu acayip cifer, ona istikbalde bir hazine vaat ediyor. Göklerin yıldızlarıyla denizlerin incileri arasında güzel ve kıymetli ne varsa hepsi bu hazinenin içinde ve anahtarı da artık gençliğin, milletin elindedir. Yeni Türk alfabesi, bu millet ile Avrupa milletleri arasında mevcut üç yüz senelik farkı bir nesillik hamlede ortadan kaldıracak mahiyettedir. Yeni harflerle başlayan yeni tarih, ilim ve irfan tarihi, Anadolu'nun en seçme menakıbını edebiyata kaydedecektir. Zira ilk defa olarak oraya ilim yani medeniyet girecek, küçücük bir zümrenin inhisarına geçmiş olan bilgi, artık herkesin malı olacak, o topraktan beklenen zekâ bereketi ve irfan bolluğu medeniyete feyiz verecektir..."³²⁴

Refik Halid, divan edebiyatına olumlu bir bakış açısına sahip değildir.³²⁵ Bazı yazılarında divan şiiri ve musikisine yaptığı eleştirilerinin yanı sıra yeni edebiyat³²⁶ hakkında da mizahi

³²⁴ R. H. Karay, *Deli*, s. 38-39.

³²⁵ Bir röportajında divan edebiyatı hakkında şu mütalaalarda bulunmuştur: "*Divan edebiyatını okumakla beraber değerli bulmam. 7/8 şiir okumak için koca Fuzuli divanını karıştıracaksın. Şahsen divan edebiyatının liselerde okunmasına da taraftar değilim. Bu gençlere zulümdür bence.*" Bk. Ümit Yaşar, "Sevilen Sanatçılarla Konuşmalar: Refik Halid Karay", *Yelpaze*, İstanbul, 23 Ocak 1963.

³²⁶ Yazar, Türk edebiyatında en çok beğendiğiniz yazar ve şairler kimlerdir sorusuna şu şekilde bir yanıt vermiştir: "*Kıymetini bilemediğimiz Abdülhak Hamid, romanda Halid Ziya, Ahmed Rasim, Hüseyin Rahmi, Ahmed Midhat, Mehmed Rauf, Hüseyin Cahid. Yenilerden şiirde Orhan Veli ile Ümit Yaşar Oğuzcan; romanda Yaşar Kemal ve Orhan Kemal. Yahya Kemal'in, Eski Şiirin Rüzgârıyla adli eseri büyük hayatiyetleri olmamakla beraber divan tarzının ayıklanmış, temizlenmiş en iyi örnekleridir. Fakat Yahya Kemal'in bu tarz şiirleriyle yarına kalacağını*

yazılar yazarak bu dönem edebiyatının kusurlu yönlerini göstermek istemiştir.³²⁷

Mesela *Bizim Edebiyatımızda Kar ve Kış* adlı yazısında divan edebiyatındaki kar ve kış tasvir etme tarzını tenkit etmiştir. Divan edebiyatında mısraların iğreti, teşbih dolu olduğunu, konunun ağırlığının hayat üzerindeki tesiriyle ilişkisiz olduğunu öne sürmüştür.³²⁸ Örneğin Baki'nin kış tasvirini şu şekilde eleştirmektedir:³²⁹ “*Mesela Baki şöyle der: -Zeminde badi havadan çok akçe düştü yine/Pür etti dameni sahrayı doldu tipi cibal- Buradaki marifet -eski edebiyatçılara göre- “Badihava” ile “Bedava”daki çifte manadır; kış ile rüzgârın, beyaz kar ile “Akçe” kelimesinin münasebetleridir. Bence beytin kıymeti orarlardan değil, kış kadar soğuk oluşundadır!*”³³⁰

Tanzimat edebiyatının önemli temsilcisi Ziya Paşa'nın kışı anlatırken eskilere rahmet okuttuğunu söyleyen yazar, şairin yere düşen kar parçalarını meleklerin kanadına benzetmesini; melek ve kanat kelimelerini fazla kullanmasını tenkit etmiştir:³³¹ “*Tazminat edebiyatında Ziya Paşa dahi kışı anlatırken soğuklukta eskilere rahmet okutturur: -Düşen sanma zemine berpare; fartı serdiden/Döker bal ü perin sınıfı melaik-i hakiden üzre- Mana Murad edildikte yere düşenleri sakın kar parçaları sanma, soğüğün şiddetinden melekler toprak üzerine kanatlarını döküyorlar demektir. Melek ve kanat. Kar gördüler mi, şairlerin akıllarından*

sanmam.” Bk. Ümit Yaşar, “Sevilen Sanatçılarla Konuşmalar: Refik Halid Karay”, *Yelpaze*, İstanbul, 23 Ocak 1963.

³²⁷ Bilge Ercilasun, *İkinci Meşrutiyet Devrinde Tenkit (I Türkçü Tenkit)*, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1995, s. 144.

³²⁸ Ruşen Eşref Ünaydın, *Diyorlar Ki*, İstanbul, Millî Eğitim Bakanlığı, 1972, s. 229.

³²⁹ K. Rysbay, 2007, s. 70.

³³⁰ R. H. Karay, *Makyajlı Kadın*, s. 129.

³³¹ K. Rysbay, 2007, s. 71.

bunlar otomatik olarak fırlayıveriyorlar! Amma kelimenin hep Arapça veya İrancası kullanılır: Per ve cenah olarak... Nedense, geçmiş günlerin şairleri Türkçe “Kanat”ı zevklerine göre uygun bulmazlarmış, kaba sayarlar yahut vezne sokamazlarmış. Bu kuş beyinli şairlerin kanatlı yaratılmış olmamaktan derin derin sızlandıkları hissedilir.”³³²

Yazar *Gül ve Bülbül* adlı diğer bir yazısında, yine divan edebiyatında gül ve bülbül bahsinin fazla yer tuttuğunu söylemiştir. Ona göre bunun sebebi gülün güzel kokusu, bülbülün hoş sesi değil o kelimelerin kafiye teşkil etmesidir. Fikrini şu şekilde açıklamıştır:³³³ “*Fakat o derecede doludur ki, taze gül gibi kokmaz; gül yağı kokusu kadar baş ağrısı verir ve tatlı bülbül melodisini hatırlatmaz; darbuka dinliyor musunuz gibi şakaklarınızı zonklatır.*”³³⁴

Divan edebiyatının yanında divan musikisine de aleyhtar olan Karay’a göre divan musikisinin kusuru beste ile söz arasında uyumun olmamasıdır. Bazen beste neşeliyken, söz ciddi ve ağır; beste ciddiye söz oynaktır ki bu bir kusurdur.

Refik Halid, eski edebiyatı tenkit ettiği gibi yeni edebiyattaki şairleri de mizahi yazılarına konu etmiştir. Genç şairleri kötü kötü öksüren, boyun bağları lekeli, saçları uzun, giysileri kırışık, sigara kokan şair taslakları olarak tasvir etmiştir. Yazar onların eserlerinde yeni bir buluşun olmadığını, hususi bir ifade şekline rastlanmadığını söylemiştir. *Yeni Şairlere Dair*³³⁵ adlı yazısında eski edebiyattaki bülbül konusunu tekrarlayan yeni şaire: “*Ben öldüğüm zaman unvanlı şiir de pek yeni, pek hususi fikirlerle doymuş: -Eşsiz kalan bülbüller ağlasın mezarımda!- diyor. A şair,*

³³² R. H. Karay, *Makyajlı Kadın*, s. 131-132.

³³³ K. Rysbay, 2007, s. 71.

³³⁴ R. H. Karay, *Makyajlı Kadın*, s. 135.

³³⁵ Bk. “Yeni Şairlere Dair”, *Peyam-ı Sabah*, Nu 11249, 15 Mart 1921.

bu fikir şimdiki kadar Batı'da ve Doğu'da, acaba kaç bininci defa söylenmiştir; sizin aklınıza hoş ve zarif hiçbir fikir gelmez, yanınızda hiçbir özellik görülmez mi? Bülbüllü mezardan artık gına geldi, hem böyle bir şey, başında bülbüller öten mezar hemen hemen hiç de görülüş şey değildir. Mezarlarda kargalar öter, baykuşlar öter, daha başka mahlukat öter, fakat bülbül ötmeyen gülzarı bırakıp servistanda öten bülbülün türünden şüphe etmeli, baykuş ve karga kırmaması olsa gerek.”³³⁶

Yazar Çorap Söküğü Diken Kadın adlı yazısında yeni bir şairin aynı ad altında yazılan şiirini tenkit etmiştir. Bu tip şiirleri evlenmeye karşı yapılan propaganda olarak gören Karay'a göre böyle şiirler sadece evlenmeyi kötülemediği aynı anda genç kızları evlenmekten tiksindirmiş ve onları oynaklığa, sürtüklüğe heveslendirmiştir. “-Sen şimdi kocanın evinde oturursun/Ve saçların artık eskisi gibi değil/Geceleri yemekten sonra/Çorap sökücü dikiyorsun/Ve ihtimal ellerin de soğan kokar/Senin kocan bir suratı çirkin adam/Ağzı açık uyur/Ve senin vücudun bozulur, çocuk doğurduğunca- Görülüyor ki, bu kızcağız evlenmekle gençliğine, güzelliğine, hürriyetine kıymış... Demek ki, kızlar, hele güzelleri evlenmemelidirler. O hâlde ne yapmalıdırlar? Şair bunu söylemiyor ama anlıyoruz; istediği şey budur: Dörder, beşer, salına sallana kırıla kırıtı, gülüşe şakalaşa sokaklarda biteviye dolaşmalıdırlar. Saçlar berber elinden çıkmış, bukle bukle olmalıdır; ne yemeğe, ne dikişe sürülmeyen manikürlü eller çiçek kokmalıdır. Bizim şair de gözüne kestirdiğini koluna takmalı, sinemaların loşluğunda el ve söz şakaları etmelidir.”³³⁷

Şiirler ve Şairler adlı yazısında ise yeni şairlerin kusurları bütün çıplaklığıyla sergilenmiştir. Yazar yeni şairlerin, kendilerinden önce bu alanda eser vermiş eski şairlerle bunaklar, cahiller

³³⁶ R. H. Karay, *Guguklu Saat*, s. 112-117.

³³⁷ R. H. Karay, *Makyajlı Kadın*, s. 17-18.

diye alay etmelerini ve gazetelerdeki başköşelerin onların hakkı olduğunu savunmalarını komik bulmuştur.³³⁸

Bu yeni şairlerin yazdıkları şiirlerin başı ve sonu olmadığını savunan Karay'a göre okuyucunun yeni şairlerin yazdıkları şiirleri okuyup bitirdikten sonra sanki bir şey okumamış gibi zihinlerinin boş kaldığını belirtmiştir. Yeni şairleri tenkit için adı geçen yazısında bir şaheser yazdığını zanneden şairle onu destekleyen ikinci bir yeni şairin diyaloguna yer vermiştir: “*Birincisi size, şimdiye kadar yapılanlarla kıyas etmeyecek derecede nefis, iki mısra da bütün yeni edebiyatı, vücuda getirdiğimiz sanat inkılabının tam ruhunu meydana koyacak bir manzume okuyacağım. Bu, bir şaheserdir ve tabiidir ki benimdir: -Döner kebab! Artık dönmeyeceksin- İkincisi bunu tek başına mı yazdın? Tek imza ile mi neşredeceksin? Birincisi hayır, o şeref bana fazladır; zaten ilham eden de sensin. Çift imza ile ikimizin imzalarıyla basarsız. İkincisi ne saadet! Sevincimden çıldıracağım.*”³³⁹

Refik Halid, netice itibarıyla eski ve yeni edebiyat hakkında şu kanaate varmıştır: “*Eski edebiyatımız bir “Hamire” idi; “Paluze” gibi şekerli şerbetli, renkli ve cilalı, ahenk ve boydan ibaret, gösterişli bir şeydi; durduğu yerde tir tir titrerdi; ama vitamin ve kalori itibarıyla bir zeytin tanesine değmezdi: Bugünkü edebiyatımız ise muhakkak ki “Hamire” değildir; ama tam “Hamur” da olmamıştır; henüz başlangıcındadır: “Ham” şeklinde duruyor!*”³⁴⁰

³³⁸ Bk. Selma Yazoğlu, “Ediplerimizle Konuşmalar: Refik Halid”, 20. Asır, İstanbul, 10.11.1955.

³³⁹ R. H. Karay, *Üç Nesil Üç Hayat*, s. 143.

³⁴⁰ R. H. Karay, *Tanıdıklarım*, s. 121.

Türk Matbuatı Hakkındaki Fikirleri

Refik Halid Karay, eserlerinde Türk dili ve Türk edebiyatının yanı sıra Türk matbuatı hususunda da değerlendirmelerde bulunmuştur. 1908 yılında Meşrutiyet ilan edildiğinde hem hukuk mektebini hem de Maliyedeki işini bırakarak gazetecilik hayatına başlayan yazar³⁴¹ 1909 yılında başmakale yazabilecek dereceye gelmiştir. Meşrutiyet devrinde yazın hayatına gazetecilikle başlayan Refik Halid Karay, kendi imzasıyla ilk makalelerini *Servet-i Fünûn* dergisinde neşretmiştir.³⁴²

Özellikle Kirpi adıyla yazdığı mizahi yazıları ile kısa sürede kendini matbuat ve edebiyat dünyasına kabul ettiren³⁴³ iktidarı kızdıran, hatta bu yüzden sürgün edilen yazar o devirde pek çok meslektaşının yazın faaliyetinden memnun değildi. II. Meşrutiyet devrinde³⁴⁴ iktidarda bulunan İttihat ve Terakki Fırkası ileri

³⁴¹ Mustafa Baydar, "Refik Halid Anlatıyor", *Varlık*, 15.01.1959.

³⁴² *Neval-i Milli*, "Refik Halid Bey", *Dersaadet*, R. 1330 (Miladi 1914), s. 109.

³⁴³ Meral Çelen, "Refik Halid Karay'la Bir Konuşma", *Zübük*, İstanbul, 16 Nisan 1962; Ümit Yaşar, *Yelpaze*, 23 Ocak 1963.

³⁴⁴ II. Meşrutiyet'in ortaya çıkışı hakkında bazı önemli tahliller için bk. Ernest Edmondson Ramsaur, *Jön Türkler ve 1908 İhtilali*, çev. Nuran Ülken, İstanbul, Sander Yayınları, 1972, s. 19-29.

gelenleri, kendi kusurlarını yazmaktan çekinmeyen gazetecileri tehdit ediyor ve kimi zaman da öldürtüyordu. Nitekim o devirde Hasan Fehmi, Zeki Bey ve Ahmed Samim muhalifliklerinden dolayı katledilmişti. Bu hadiselerden sonra dönemin çoğu gazetecisi iktidar aleyhinde yazı yazmaktan çekinmeye başlamıştır. Refik Halid ise birçok kez çeşitli şekillerde tehdit edildiği hâlde tenkit yazılarından vazgeçmiyordu. Yakın arkadaşı Ahmed Samim'in vurulması üzerine yaptığı faaliyetler ve siyasi şartlar çerçevesinde bu dönemde matbuat âleminin genel ahvalini şu şekilde değerlendirmiştir: “*Meşrutiyet devrinde iktidarda bulunan hükûmetin -yahut bunu destekleyen komitenin- kararıyla vurdurulan üç gazeteciden birincisini yani köprü üzerinde katledilen Hasan Fehmi’yi şahsen tanımamıştım. İkincisi çok yakın dostumdu: Ahmed Samim. Üçüncüsünü de sonradan -Kırpi Diyor Ki- başlığıyla makalelerimin çıktığı Sada-yı Millet gazetesi idarehanesinde birkaç defa görmüştüm: Zeki Bey. Zeki Bey yazılarında Maliye Nazırı Cavid Bey’in siyasetini hırpalayan bir Düyun-ı Umumiye memuru idi. Zeki Bey öldürüldüğü zaman biz gençler Fecr-i Âti Cemiyeti namına -onun muharriri bulunduğu Serbesti gazetesine, neşriyatını beğenmemekle beraber matbuat hürriyetini benimsediğimizden dolayı bir teessür mektubu göndermiştik. Azamız bu sırada iktidar partisine henüz tam manasıyla yamanmamış, müstakil fikirlere mütemayil, daha doğrusu kararsızdı. Sonraları -benden başka hemen hemen hepsi- birer hükûmetçi kesildi: Öbür gazeteciler öldürüldüğü zaman topluluğumuz ses çıkarmaya yanaşmadı. Hem de Ahmed Samim azamızdan olduğu hâlde! Zaten bir tek gazete protestoda bulunmak cesaretini göstermişti: İştirak! Onu da ben doldurmuştum. Hikâyesini anlatayım: Ahmed Samim vurulunca kendisini muhalefete teşvik edenler -Sabah ola hayır ola- diyerek hepsi bir tarafa sindi. Arkadaşlarından dört tanesi bu haysiyetsizlik derecesindeki medeni cesareten iğrendiler, harekete geçtiler. Kıbrıslı Şevket ile*

Avukat Celal Sofu merhumlar, Halid Göksu ve ben. Bir şeyler yazacak, bilhassa Samim'in öldürülmeden önce komite tarafından nasıl tehdit edildiğini bildiren mektubunu neşredecek, failin hükûmet olduğunu ispata çalışacaktık. İstanbul'da örfî idarenin, divanı harplerin, kısacası hem askerî, hem de sivil iki başlı bir Makedonya diktatörlüğünün hüküm sürdüğü sırada! Şu var ki, beyanname basmak bizi idama götürebilirdi; fakat neşriyatımızı gazete ile yapabilirsek nihayet müebbet kürekle kurtulabilirdik. Peki, öyle bir gazete nerede? En aşağı bizler kadar deli birini bulmamız, bu delinin de bir gazetesi olması icap ediyordu. Bulduk: Türkiye'nin ilk sosyalisti Hilmi. Gazetesinin ismi İştirak. Başlığının altında iki yazı: -Biri yer biri bakar; kıyamet bundan kopar- -Sosyalizm efkârının mürevvicidir- Yolda sahibine rastladım dedim ki: Hilmi dinle beni: Samim hakkında bir şeyler neşredeceğiz; bize bir defaya mahsus olmak üzere gazete lazım. Bu nüsha çok satılır, kapışılır, müthiş para getirir. Ne getirirse hepsi senin olsun. Tab ücreti, bütün masraf da bizden. Ama ötesinde Bekirağa Bölüğü var. Gözün kesiyor mu? Kabul! Gazeteyi ben doldurdum. Baş tarafa şehit dostumuzun fotoğrafı ile mektup şeklindeki vasiyetnamesini, Şevket'in beyanname mahiyetindeki mektubunu koydum; üst tarafını şiddetli ve acıklı yazılarla tamamladım. Katil karşısında susan mebuslara, Türkçe gazetelere atıp tutmuştum... Ertesi sabah en çok satılan, kapışılan, satış rekoru kıran bir gazete oldu. Hilmi paraları cebine atmıştı ki zindanı boyladı... Komite makalelerin tarafımdan yazıldığını tabiatıyla öğrenmiş ve bana bir mim daha koymuştu. Bu mimledir ki sonradan beş yıl menfalarda melul melul melettiler. Mahmud Şevket Paşa'nın katli vesile olmuştu da sürülmekle kurtulmuşum. Yoksa beynime bir kurşun sıkılarak vücuda da, kalemi de izale edilecek dördüncü gazeteci ben olacaktım."³⁴⁵

³⁴⁵ R. H. Karay, *Bir Ömür Boyunca*, s. 58-60.

Açıkça görüldüğü üzere Karay, dönemin baskıcı havası içinde hür bir basın ortamının olmaması ve meslektaşlarının yaşadığı olaylara seyirci kalmalarını eleştirmektedir. İttihat ve Terakki Fırkası'nın ülkede her alanda kurduğu hegemonyadan, ulu orta gazetecilerin sırf fikirlerinden dolayı katledilmelerinden, özgürlük vaadiyle iktidara gelen gücün, II. Abdülhamid dönemini araştır politikalar izlemesinden rahatsız olan yazar, köşeye sindirilen matbuat âleminin bu baskıya karşı gelmemesine tepkilidir.

Bu dönemden sonra da uzun yıllar basın hayatının içerisinde bulunan yazar, Türk basınının geçirdiği aşamalar, kaydettiği yenilikler ve yaşadığı bazı gerilemeler hakkında da değerlendirmelerde bulunmuştur. Örneğin *Kendime Dair*³⁴⁶ adlı yazısında gazetecilerin bilgisizliğinden şikâyet etmiştir. Ona göre gazeteciler basit sorulara bile cevap veremezken, kendilerini bilgi sahibi arz ederek türlü konularda makaleler yazmaktadırlar. Yazdıkları makale üzerinde araştırma da yapmayan ve hakiki bilgi veremeyen yeni gazeteciler hakkında şu mütalaa-larda bulunmuştur:³⁴⁷ *“Evet, böyle en iptidaî tahsilden mahrum ne güzide gençler tanırız ki kalemlerinden ilim ve fen oluktan yağmur boşanır gibi taşa taşa, köpüre köpüre kâğıtlara dökülür, yeni yeni fen ve ilim nazariyeleri bile vazederler, kürsülere geçer, üstat bile olurlar. Meksika idare usulü hakkında siyasi bir başmakale yazan muharrire birden: -Meksika'nın payitahtı nedir? Diyiversen şaşar, kalır.”*³⁴⁸

Refik Halid, yeni çıkan dergilerden de memnun değildir. *Servet-i Fünûn*, *Yeni Mecmua* gibi dergilere hasret çekmiştir. Çünkü o dergiler ustaların elinden çıkmış, kaliteli eserlerdir. Ona göre bu dergilerde yazı kalitesi birinci sıradaydı. Muharrirler

³⁴⁶ Bk. “Kendime Dair”, *Peyam-ı Sabah*, Nu 11242, 08.03.1921.

³⁴⁷ K. Rysbay, 2007, s. 75.

³⁴⁸ R. H. Karay, *Ay Peşinde*, s. 80.

yazılarına özen göstererek emek verirlerdi. Süs, boya eski dergilerde önem taşımazken yeni tarz dergilerde ise durum tam tersi hâle gelmiştir. Muharrirler artık yazıya değil süse önem vermiş, yazılarını ihmal etmişler, yazıları ikinci sıraya indirmişlerdir. Bu dergilerde kapak hepsinden önemlidir. Sinema sanatçısı veya güzel bir kızın resmi bulundu mu iş tamamdır. Yazılar ise ilmi değer taşımayan yazılardan ibarettir. Boş, önemsiz yazılar resimlerle zenginleştirilerek dergileri doldurmuştur. Yazar bu yazıları süslü kâğıda serilmiş şekerlere benzetmiştir: “Eski tabirle “mazruf”tan fazla “zarf”a ehemmiyet veriyoruz: Bol resim, çok tezyinat, gösterişli başlık, boyalar, çerçeveler, neler de neler! Yemeğin esasını şimdi garnitür ve tabak teşkil etmektedir. Birer miktar yeşil zeytin, Rus hıyarı turşusu, kıvrıkcık salata, pancar haşlaması, löp yumurta parçaları ve arasında iki ince dilim, suyu çorbaya kullanılmış dana söğüşü... İşte neşriyat masamızın yemeği!” Yazara göre dergilerin bu dereceye düşüşünün sebebi neşriyatın aldığı modern şekildir. Dergiler modaya uyarak bir ticaret kuralına dönüşmüştür.³⁴⁹

Refik Halid, kendi devrinden önceki dönemlerde meydana gelen siyasi hadiseleri, basında yaşanan gelişmeleri anlatan ve sağlıklı haberleri ihtiva eden bilgi menbaları olmamasından şikâyetçi bir yazardır. Asıl ve ana mesleği olan gazetecilikle ilgili olarak yaptığı “Bir matbuat ve matbaacılık tarihimiz yok ki, aslını öğrenelim”³⁵⁰ değerlendirmesiyle bir serzenişte bulunan yazar, Türk basını ve matbaacılığının geçmişinin merak edilmesini tenkit etmektedir.

Bunların yanı sıra gazeteciliğin oldukça zor ve meşakkatli bir meslek olduğunu belirten yazar, sıradan insanların gazeteciliği

³⁴⁹ K. Rysbay, 2007, s. 75.

³⁵⁰ R. H. Karay, *Bir Ömür Boyunca*, s. 277.

basit bir iş gibi algılamasına ve gazetecilik mesleğinin zorluğuna da değinmiştir: “Gazetecilik sanatındaki müşkülât ve muhataraları bilmeyen bilumum karilere izahat vermek faydalı olacak. Acaba o sarf edilen himmet, dökülen göz nuru, çekilen eziyet, çürütülen dimağ mukabilinde alınan yüz para zahmetin kaçta birine tekabül ederdi? Bir gazete nasıl, ne zorlukla, ne fedakârlıklara mukabil, ne elim şerait ve tehlikeli kuyudak tahtında neşrolunurdu? Muharrirler, bu amale-yi tahrir gazete denen her gün yapıлып her gün bozulan bu fikir binasını ne rençperce say içinde vücuda getirirlerdi? Bunu müşterilerimizden kaçta kaç bilebilirdi... Dediğim gibi gazete her gün başlanıp ikmal edilen ve ertesi günü yıkılıp dağıtılan bir fikir binasıdır. Bir günde vücut bulup, bir günceğiz yaşadktan sonra aynı günde ikmalî hayat eden böcekler gibi gazeteler de sabahleyin doğar. Günün ilk şâşâ ve gündeliği içinde uçuşup ellerde dolaştktan öğleye doğru tedricen azalrlar, akşama doğru da hayatlarını ikmal edip yerlerini ertesi gün başkalarına, yenilerine terk ederler. Bu kısacık müddete rağmen bir gazeteyi yüz el, yüz kafa arılar ve karıncalar gibi mütemadiyen uğraşarak ancak, vücuda daradar vücuda getirir. Evvela sermuharrir vardır; sermuharrir bize her gün bir siyasi makale yazmak mecburiyetinde olduğu için hayatı azap içinde geçer... Sabahleyin gözünü açınca -Bugün ne yazacağım? diye kendi kendisine sorar... Heyet-i tahririye müdürü yapılardaki ırgat başı gibidir; zihni mimar vazifesini gören sermuharririnki gibi fazla himmet sarf etmez ama amelenin ve işin intizamından o mesuldür... Muhabirler yapıya levazım-ı inşaiye, kireç, kiremit, çimento, çivi alan vekilharçlar gibidir... Musahhih ise herkesin işi biterken işe başlar ve giden muharrirlerin, mütercimlerin, muhabirlerin arkasından hep hüüzün ve melal ile bakar... Sahibi imtiyaza gelince her gün endişeli bir hâldedir. Satış çıkar, iner.

Kâğıt piyasası mütebeddildir. Diğer gazetelerle rekabet bir türlü tükenmez! Bakar ki en mühim havadisi atlamışlar; kan başına çıkar. Yahut en güvendiği bir muharririni celp etmişler; yüreğine bir sızı girer. İdare memurundan her sabah satış adedini sorarken eli ile kalbine bastırır: Bin kadar arttı dedi mi? Oh der! Fakat yarın, öbür gün ne olacağı nereden belli a imtiyaz sahibi bey? Bunlardan başka gazeteciler şu tehlikelere maruzdurlar: Zemmü kadih, tazminat davaları, hapse mahkûmiyet, siyasi sebeplerle her devir tebeddülünde Bekirağa Bölüğünü, menfayı veya firarı boylamak! Sonra gazeteciliğin ne mazuliyet maaşı vardır, ne tekaüdiyesi, ne de terfii...”³⁵¹

Karay, Cumhuriyet döneminde özellikle İsmet İnönü iktidarında ve sonraki devirlerde matbuat üzerindeki baskının devam ettiğini, II. Dünya Savaşı yıllarında kabinelerin yapmış oldukları büyük hataların, halk tarafından öğrenilmemesi için gazete ve gazetecileri tehdit ettiklerini, bunun da hür bir basın ortamının doğmasını engellediğini düşünmüştür. Yazar, İsmet Paşa, Refik Saydam, Şükrü Saracoğlu, Hasan Saka gibi hükûmetlerin, icraatları aleyhinde yazı yazan gazeteleri derhâl kapattırdıklarını³⁵² ve kimsenin de buna itiraz edemediğini belirtmiştir. Hatta bu durumu “*Benim yazı yazdığım dönemde basın hürriyeti daha genişti. Bunu incelemek gerekir.*”³⁵³ şeklinde ifade etmiştir.

Genel anlamda değerlendirildiğinde ana mesleği gazetecilik olan ve yazın hayatına da matbuat âleminde başlayan yazar, gazeteciliğin hiçbir zaman edebiyatçılığının önünde bir engel oluşturmadığını tam aksine kendisine eserlerinde işlenmek üzere

³⁵¹ R. H. Karay, *Tanıdıklarım*, s. 86-90.

³⁵² R. H. Karay, *Bir Ömür Boyunca*, s. 294.

³⁵³ Meral Çelen, “Refik Halid Karay’la Bir Konuşma”, *Zübük*, İstanbul, 16.04.1962.

malzeme sağladığını belirtmiştir.³⁵⁴ Bununla birlikte matbuat ve matbaanın önemini vurgulayan yazar Türk basınının sağlıklı bir geçmişi olmamasından ve hemen her devirde hükûmetler tarafından baskı altına alınmasından dolayı bu önemli kültür sahasının Türkiye’de büyük bir gelişme içerisinde olmadığını kimi zaman da geriye gidişler yaşadığını düşünmüştür.

³⁵⁴ M. Baydar, 1960, s. 110.

Coğrafya, Mevsim ve Şehirler Hakkındaki Görüşleri

Yaşadığı hayat tecrübeleri ile tarihî ve siyasi merakını edebî kudretiyle birleştirerek birçok hususta önemli değerlendirmelerde bulunan Refik Halid Karay, sürgünler nedeniyle gerek Anadolu'da gerek Arap coğrafyasında birçok şehir görmüştür. Gördüğünü, sezdiğini, duyduğunu ve okuduğunu okuyucusuna oldukça etkin bir tasvirle aktarmasını bilen yazar³⁵⁵ yaşadığı, gezdiği ve inceleme fırsatı bulduğu beldelerin özelliklerini, geçmişini, iklimini, tabiatını, coğrafi özelliklerini, mevsimlerini; edebiyat, tarih, politika, kültür, sanat, gelenek gibi mevhumlar ışığında değerlendirmiştir.

Yazarın bu konu başlığı altında eserlerinde üzerinde durduğu hususları genel hatlarıyla şu şekilde sıralayabiliriz: Ankara ve Ankara yangını, Hatay tarihi, iklimi ve edebiyatı, Beyrut, Düzce, Eskişehir, Bursa, İstanbul, Halep, Şam, Tarsus, Kızılırmak, Murad Çayı, Tuna, Ren, Sakarya, Menderes, Fırat, Dicle nehirleri, yaz, kış, ilkbahar, sonbahar mevsimi ve Türk kültüründe önemli bir yer tutan bazı bitkiler. Birçok röportajında ve eserlerinde gezmeye, yeni yerler görmeye, tarihî ve estetik değeri bulunan şehirlere meraklı

³⁵⁵ A. H. Tanpınar, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, s. 121.

olduğunu söyleyen Karay, bu gezi ve gözlemlerinin sonucunda eserlerinde birçok saptamada bulunmuştur. Yazarın tarih ve gezi merakının en iyi anlatıldığı eseri *2000 Yılın Sevgilisi* hatıraların romanlaştırıldığı, sosyal yapının bazı olaylar etrafında işlendiği, gezilip görülen bölgelerin seyahat zevkinden faydalanılarak anlatıldığı tarihî bir romandır. Eserde bahsi geçen tarihî olaylar ve bilgiler yazar tarafından daha önce araştırılmış, gezi ve gözlem çalışmalarıyla birleştirilerek roman hâline getirilmiştir. Bu da Karay'ın eserlerini vücuda getirirken birçok etkeni göz önüne aldığı göstermektedir. Gerek hikâye ve romanlarında gerek diğer türlerdeki eserlerinde zaman, mekân, çevre ve karakter gibi unsurları çok iyi kaynaştıran Karay, bu kaynaşmayı sağlarken özellikle yaşanan mevsimlerden ve bu mevsimlerin sonucu ortaya çıkan kar, yağmur, bulut, rüzgâr, sel gibi etmenlerden faydalanmıştır. Mevsimleri olayların döngüsü içerisinde oldukça ustaca kullanan yazar, mevsimleri şu şekilde anlamlandırmıştır: *“Sonbahar mevsiminde ilkbahardaki çiçeklerden daha kibar ve sanatkâr bir renk parıltısı başlar; yapraklar sararır ve kızarır. Baharda çiy bir mezarlık yahut düzgünlü bir pembelik sunan, sonra başlarından zevksiz bir yeşillik cübbesi geçirip karşımıza dizilen ağaçlar, şimdi tarihî renkler ve anlamlar almıştır. Kimisi defineler içinden çıkmış bakar sikkeler, kimisi yeraltında elde edilmiş tunç şamdanlar, kimisi rutubetli duvarlarda asılı kalmış levhalar gibi yarı yosun, yarı pas, yarı leke, yarı yas, göz yormaz ve rengi tayin edilmez bir güzelliktedir. Bunlar eski türbe kandilleri, kilise çamları, fağfur kâseler ve mineli kutular gibi ışığı içinde gömülüp kalmış, renk midir, ışık mıdır, boya veya kan mıdır, anlaşılamayan birer sanat eseridir. Her yaprak sanki az bulunur madalyondur ve her dal bir antika vitrinidir. Sonbaharda denizler düz, ağaçlar dik, tenteler ve peçeler rahat, ipteki çamaşırlar hayata dönme heyecanına uzaktır. Suların dibi görünür, sessiz, kuytu ve güvenlidir. Göğün rengi yerine gelir; saydam ve durgundur. Tuzlu ve*

titrek bir gözlük ardından bakıyormuş gibi gördüğünüz manzara artık yıkanmış ve sedirine uzanmıştır... Yaz fazla hareket, şamata ve titizlik mevsimidir. Denizin üstü kavgacı beyaz kedi sırtları gibi daima sinirli ve kabardır. Dalgalar milyonlarca koyundan oluşan bir sürünün, efsane âleminde, başı yerde, ensesi çıkık ve yelesi dağınık ufuklara hücumunu resimler; bu çılğın görünüşü ürkütücüdür... İlbahar giyinmesini bilmez taze, savurgan ve şımarık bir eğlence kızıdır; boya ve koku demeti, kahkaha ve fıkrı kadehi... Yazın o, bir isteri nöbeti geçirir, hırçın ve ateşlidir. Fakat sonbahar şekline girince hursunu tüketmiş ve zevki olgunluğa ermiş bir yaşlı sultan kibarlığı alır...³⁵⁶ Kış... Derin bir boşluk, sessizlik, uyusukluk, donukluk içinde ara sıra gülmeyen ve bronşite tutulmuş beygirlerinkini hatırlatan hırıltılı öksürükler mevsimidir!³⁵⁷

Farklı yerleri ziyaret etmekten zevk duyan Refik Halid'in eserlerinde üzerinde durduğu şehirlerin başında Sinop, Bilecik, Çorum, Düzce, Eskişehir, Bursa, Halep, Şam, Tarsus, Ankara, Antakya, İstanbul, Beyrut gibi sürgünler nedeniyle uğradığı ya da yaşamını uzun yıllarda sürdürdüğü kentler gelmektedir. Yazar, bu önemli şehirlerden biri olan Ankara'ya yine önemli bir gün olan Meşrutiyetin ilanının 8. yıl dönümünde 10 Temmuz 1916 tarihinde gelmiş ve 3 ay kalmıştır. Birinci sürgünlüğü döneminde Sinop ve Çorum'dan sonra bu şehirde de kısa bir süre yaşayan Karay, Ankara ile ilgili olumlu intibalar edinmemiştir. Bir intibasını da şu şekilde dile getirmiştir: "Üç ay kaldığım Ankara, tanıdığım Anadolu kasabalarının en kurusu, en karası, en darı ve en durgunuydu."³⁵⁸ Ankara'nın gerek coğrafyasını, gerek mimari özelliğini ve o dönem için Orta Anadolu'da ıssız bir kasaba oluşunu beğenmeyen yazar bu şehri cazip bulamamıştır. Bunda

³⁵⁶ R. H. Karay, *Bir İçim Su*, s. 139-140.

³⁵⁷ R. H. Karay, *İlk Adım*, s. 134.

³⁵⁸ R. H. Karay, *Deli*, s. 32-43.

da en önemli faktörlerden biri 1916 yılında Ankara’da yaşanan ve şehri kül hâline getiren büyük yangındır.³⁵⁹ Millî Mücadele’nin ana merkezi olan Ankara ile daha sonraki yıllarda da barışamayan yazar bu harekete muhalifliğinden dolayı Ankara adını makalelerine başlık olarak alarak bazı tenkit yazıları kaleme almıştır.³⁶⁰ Yazar Ankara’ya ikinci defa 1938 yılı yazında gitmiştir.³⁶¹

Refik Halid’in eserlerinde, ısrarla üzerinde durduğu konulardan biri de Antakya şehridir. İkinci sürgünlüğü sırasında memleket aşkıyla yanan yazar on altı yıl süren sürgünlüğü boyunca o dönem için Türkiye’den ayrı Hatay topraklarını sık sık ziyaret etmiş, bu toprakların yeniden Türkiye’ye bağlanması için gerek fiili gerek yazı çalışmalarıyla elinden gelen gayreti göstermiş ve Antakya gençliğinin bu amaç doğrultusunda örgütlenmesi amacıyla çaba harcamıştır. Nitekim Kuzey Suriye ve Hatay’ın o dönemde Türkiye’ye bağlanmasıyla ilgili olarak şu değerlendirmeyi yapmıştır: “Atatürk ilk tasarladığı -Büyük Hatay da engel olanlar çıkmasaydı- belki hakikat olabilirdi. Zira Halep’in şimali Türkler’le meskundu ve Halep coğrafi ve iktisadî vaziyeti icabı Türkiye’ye bağlıydı. Halkın çoğunluğu bu şehirde gizlice Türk bayraklarını hazırlamış, hudutlardan Türk ordusunun girişini bekliyordu, hepsinin şahidiyim.”³⁶² Uzun yıllar süren siyasi mücadeleler sonucu bu toprakların Türkiye’ye yeniden bağlanması sonucu yazar büyük bir sevinç yaşamıştır. Bu hususta da duygularını şöyle ifade etmiştir: “1938 Temmuz ayının beşinci günü

³⁵⁹ R. H. Karay, 1996, s. 32.

³⁶⁰ Bk. *Peyam-ı Sabah*, “Selanik Ankara”, Nu 11213, 07 Şubat 1921; “Ankara Murahhasları”, Nu 11218, 12 Şubat 1921; “Ankaracılar”, Nu 11219, 13 Şubat 1921; “Ankara Murahhasları”, Nu 11397, 12 Ağustos 1921; “Ankara Yangını”, Nu 11408, 26 Ağustos 1921; Aydede, “Ankara Nezlesi”, Nu 7, 23 Kânunusani 1922.

³⁶¹ R. H. Karay, *Delî*, s. 63.

³⁶² R. H. Karay, *Bir Ömür Boyunca*, s. 298.

Türk askerî Hatay'a girdi; Amanos eteklerine çadırlarını kurdu. O yörede on altı yıl gezip dolaşmış bir yazar yolcu da bayrağının tekrar dikildiği yerlerden sevinçle gözü arkada kalmadan ayrılarak memleketine dönüyordu. Tren seyahatini kısa buldu; deniz yolundan gidiyordu, her vapur uğrağında iskeleye iniyor, kasabaları geziyor, eski eserleri seyrediyordu.”³⁶³

Yazar, oldukça eski bir geçmişe sahip olan Hatay'ın tarihi, iklimi, coğrafi özellikleri ve diğer güzelliklerini; vatanına hasret bir yazar olarak bütün samimiyetiyle şu şekilde mütalaa etmiştir: “Gönlümü dinlendiren çınarlar beldesi, içinde kendi dilimin öttüğü yeşil yuva, gördüğüm dakikada kanımla kaynaşan canımla birleşen dostlar yurdu!.. Tarihin ne kadar haşmetli, gösterişli olursa olsun, bana onu düşündürmeye vakit bırakmadın. Biz zamanlar mücevherler bezenmiş bağrında milyonlarca insan kaynarmış... Somakiden saraylar, mozaikten tapınaklar yapar, tunçtan kaleler, fildişinden tahtlar kurarmışsın. Kandan dereler akıtmış, ateşten bulutlar uçurmuş, boğaz boğaza dövüşenlerin bağırtılarından göğü titretmiş, sarmaş dolaş sevişenlerin sesleriyle yeri inletmiş! Bir vakit Doğu'nun taht merkezi idin. Yollarından kâh mücevher yüklü kervanlar, kâh yalınkılıç ordular geçer; bahçelerinde kâh gümüş bedenli gönül eğlendiriciler şehvetle uzanır, kâh yaralarından zehirli köpükler fıkrdayan askerler özlemle serilir; sedirlerinde kâh üç tuğlu Müslüman vezirler bağdaş kurar, kâh çelik miğferli Hristiyan kumandanlar ayak uzatırdı. Sana varmak için Batı'dan yedi millet harekete gelir, seni almak için Doğu'dan yetmiş kabile yola düzülür, ne onlara azgın denizler engel olabilir, ne bunlara engin sahralar set çekebilirdi... Benim gördüğüm ve sevdiğim Antakya budur: Yeşil bir ova kenarında, sırtını rahat bir dağa vermiş, ayaklarını coş-

³⁶³ R. H. Karay, Çete, s. 156.

kun bir nehre uzatmış, bacalarının dumanını tütürerek çınar gölgesinde dinlenen, keyif süren, köşeye çekili, hoş bir belde!”³⁶⁴

Edebiyat çevrelerince betimleme ve tasvir kabiliyeti açısından³⁶⁵ Türk edebiyatının tüm zamanlarda en kudretli muharrirlerinden biri olarak kabul edilen Refik Halid’in³⁶⁶ eserlerinin başarısında sahip olduğu bu yeteneğinin etkisinin büyük rol oynadığı söylenebilir. İkinci sürgünlüğü sırasında Hatay’a yaptığı gezilerde edindiği gözlemlerden yola çıkarak oluşturduğu yazılarda, bu edebî kudreti hemen hemen en üst seviyeye çıkmıştır: “Çam ağaçlarının sesi nasıl tarif edilmelidir? Hem buna ses demek doğru mudur? Ne fısıltıya benzer; ne de bir din nağmesi, ne bir seveda sözleşmesidir. Çamların sesi değil, nefesi vardır. Bana, kendi sağlıklı rayihalarını koklayarak derin, uzun, devamlı olarak soluk alıp veriyor gibi bir tesir yaparlar. Bakarsanız bir şey işitmezsiniz; o zaman sanırım havayı içlerine çekerler. Sonra hep birden nefes almaya başlarlar, çam korusunu fıstık, reçine, sakız ve arıdık kokan derin soluklanma kaplar.”³⁶⁷

Karay, ikinci sürgün için Türkiye’den ayrıldıktan sonra gittiği ve uzun yıllar yaşamını sürdürdüğü Beyrut şehriyle ilgili olarak da birçok eserinde değerlendirmelerde bulunmuştur. Beyrut ve özellikle bu şehrin bir kasabası konumunda olan Cünye beldesinin tarihî ve coğrafi güzelliklerini, bu şehirlerin kendi yaşamında sahip olduğu anlam ve öneme değinen yazar, örneğin Millî Mücadele tarihinde eskimeyen bir hatırat konumunda olan *Minelbab İlelmihrab* adlı eserini 1923 yılında Cünye kasabasında yazmaya başlamıştır. Uzun yıllar Türk idaresinde kalan bu topraklarla ilgili

³⁶⁴ R. H. Karay, *Bir İçim Su*, s. 21-22.

³⁶⁵ Nurdan Tüzüner, *Türk ve Dünya Edebiyatında Şairler-Yazarlar*, 3. bsk. İstanbul, Nurdan Yayınları, 1993, s. 121.

³⁶⁶ Alaattin Karaca, “Refik Halid Hâlâ Aramızda”, *Kitap Zamanı*, 2 Kasım 2009.

³⁶⁷ R. H. Karay, *Bir İçim Su*, s. 9.

olarak bir eserinde Şu betimlemelerde bulunmuştur: “Açıklara, deniz üstündeki yelkenlere güneş vurduğu hâlde Şehir, hâlâ tepeleri belli belirsiz ışıklı, loş, yüksek dağların gölgesinde, alacakaranlıktaki idi. Fakat bir aralık, yamaçların arasına, kuytu bir yere, sivri bir ışık oku saplandı; sonra dağın yosun bedenine som gümüŐten açılan parlak yara içinde güneŐin keskin sırtı, zađlı³⁶⁸ bir bıçak gibi sessizce, kolayca yol açarak genişledi, ferahladı; bir nur pınarı, önce göğe doğru kaynadıktan sonra, kendisini tutamayarak, Beyrut’un tepesine bir cıva sağanağı gibi döküldü; her taraf bir anda ışık içinde kaldı; bir anda memleketin çıplak teni bu nurdan köpükle yıkandı, denizin yansımasıyla cilalandı ve çamların parlaltısı ile süslendi; bambaşka, taptaze bir görünüm aldı... Doğu tarafında bulunan bir bulut, nereden geldiği seçilemeyen bir aydınlıkla önce vapurdumanı rengini aldı ve bir duman gibi gittikçe genişleyerek inceldi, seyrekleŐti, tül gibi, krep gibi nazik bir Şey, sonunda bir ıŐıktan gölge oldu. Sanki gök aŐađıya çevrilmiş ve Cünye’nin süt mavisinde, serin ve uslu körfezi, göğün denize benzeyen boŐluđuna, nazlı bir yaz bulutu gibi yukarıdan gölge salmıŐtı. Gök deniz gibi yüzülecek ve deniz, gökyüzü gibi uçulacak bir yer olmuştu.”³⁶⁹

Eserlerinden anlaşıldığı üzere Refik Halid Karay, doğup büyüdüğu, uzun yıllar uzak kaldığı ve yine hayatının uzun bir kısmını yaşadığı İstanbul Őehrini âşık bir yazardır. İstanbul sevgisi ve merakını bütün eserlerinde dile getiren yazarın, bu hususta birçok yorumda bulunduğunu, araştırma ve inceleme yaptığını görmekteyiz. İstanbul’la ilgili olarak kaleme aldığı yazılarda bu Şehrin kültürel yapısını, mazisi olan mekânlarını ve mağazalarını, eskiden oynanan oyunlarını, iklim özelliklerini, Şehre elektriğin ve tramvayların gelişini, tarihî yapı ve mimari örneklerini, eski geleneklerin yavaş yavaş ortadan kalkıŐını, mütareke dönemindeki siyasi

³⁶⁸ Taş üzerinde bileyip özel bir yöntemle keskinleŐtirme iŐlemi.

³⁶⁹ R. H. Karay, *Bir İçim Su*, s. 85-86.

ve sosyal hâlini ayrıntılı bir şekilde incelemiştir. Yazar, eski İstanbul olarak tanımladığı Meşrutiyet öncesi İstanbul’unda yaşanan hayatı ve gelenekleri dikkatli bir biçimde annesinden dinlemiş ve kendi döneminin İstanbul’uyla karşılaştırma imkânı bulmuştur. Eski İstanbul’un özellikle aile hayatı hakkında, çalışmalarında birçok saptamada bulunan yazar, eski aile gelenekleri ve bunların zaman içinde değişimleri hususunda şu iki farklı mütalaada bulunmuştur: “Eski İstanbul’un dört başı mamur olan bahtiyar bağrında esrarengiz, acayip sanatlarla geçinen çeşit çeşit insanlar yaşardı. Tanınmış ailelere bu arada birçok kişiler gelir giderdi. Bizim evin de bir Hafız efendisi, bir İsa efendisi, bir Hoca hanımı, bir mevlutçu hanımı, bir kurşuncusu vardı.”³⁷⁰

“Şurada Enver Paşa’nın sarayı vardı diyor, burada Şeyhülislam’ın yalısı... Prens Sabahaddin sarayını geçtik, Lido’nun yanındaki arsa üstünde idi galiba. Bizde ayakta kalan bina yoktur ki... Ne bina, ne de aile! Aileler de sanki ahşaptan kurulmuştur...”³⁷¹

Özellikle ikinci sürgünlüğü sırasında İstanbul’a çok yoğun bir özlem duyan Karay, bu şehre olan hasretini ve samimi duygularını oldukça üstün bir tasvirle şöyle bildirmiştir: “Gurbette, yabancı diyarlarda kalmış gibiyim; yerime, evime, menbaıma dönmek arzusunun bir açlık gibi içimi bayılttığını duyuyorum. Aynı İstanbul’un içinde İstanbul’u arayarak ve artık bulamayacağımı pek iyi anlayarak ve hiçkır a hiçkır a ağlamak istiyorum. Ben İstanbul’un, eski İstanbul’un o şahsiyetli ve güzel İstanbul’un içyüzünü afacancasına tanıyan bir evladım; onu ben ne iyi anlardım... Sanki o da bana ayrıca, herkese yaptığın dan fazla yüreğini açardı. İşte ben, bu pek iyi tanıdığım ve pek çok sevdiğim vücudu kaybettim. Ona yanıyorum, onun hasretini çekiyorum!”³⁷²

³⁷⁰ R. H. Karay, *Bir Avuç Saçma*, s. 7.

³⁷¹ R. H. Karay, *Somuncu Kadeh*, s. 8.

³⁷² R. H. Karay, *İstanbul’un Bir Yüzü*, s. 184.

Bir diğerk yazısında ise İstanbul'un betimlemesini yapan yazar, şehrin sahip olduğu iklimin, gündelik yaşamla birleşimini de şu şekilde açıklamıştır: “Şu dakikada yağmurlu hiçbir yer istemiyorum. Bilirim, İstanbul yağmuru da uzun sürünce iç karartıcı olur. Islaklık iliklerine işler; damı akmaz bir ev içinde bile damlalar sırtımızın ortasına düşüyormuşçasına insana ürpertiler verir. Hele bu sırada kulağımıza sis ve pus tabakalarını ıslak tülbent gibi yırtarak gelen yakınlı uzaklı satıcı sesleri... Vapur, tren düdükleri! İçinizi eriten bir üzüntü bestesidir, onlar! Başka bir derdiniz olmasa da yaşamaktan usanç duyurmaya yeter.”³⁷³

Gezgin bir yazar olan Refik Halid Karay, Kızılırmak, Murad Çayı, Tuna, Ren, Sakarya, Menderes, Fırat ve Dicle nehirlerine seyahatler düzenlemiştir. Bu nehirlerin geniş bir tarihçesini, sahip oldukları güzellikleri, geçmiş her dönemde oynadıkları rolleri, Anadolu ve Arap coğrafyasına kattıkları anlam ve önemi eserlerinde malzeme yapmıştır. Bu akarsuların hepsine büyük bir hayranlık duyan ve tabiat sever yazar elde ettiği gözlemleri bir taraftan eserlerine aktarıırken diğerk taraftan da Türk edebiyatının en güzel ve nadide nesirlerini okuyucusuna sunmuştur. Betimleme ve tasvir ağırlıklı kalem tecrübelerinin en üst seviyeye çıktığı bir yazısında yazar, Fırat ve Dicle nehirlerini şu şekilde betimlemiştir: “Fırat gerçekten bitmez tükenmez, ardı arası kesilmez, rengi durulaşıp çamuru eksilmez korkunç bir seldir. İnsana kaynaktan çıktığı hissini vermiyor; onda bir boşanıp taşmış ve önüne gelen kiri, pası toparlayıp delicesine, rasgele mesafeler aşmış gibi bir hâl var... Akışını seyrederken öyle sanıyorum ki, bu kaynaksız su, gitgide bir sel gibi; bütün çalmına rağmen tükenip kuruyacak! Bu sel Anadolu yaylalarının karlı damlarından, granitten yapılmış o dev saraylarının göçmez ve çürümez saçlarından geliyor. Önce genç bir yürekte çağlayanlara, boğazlara çarpıla çır-

³⁷³ R. H. Karay, *Yer Altında Dünya Var*, s. 95.

pına, dövüle çalkana bir süre koştuktan sonra, isteksiz bir davranışla çöllerin kızgın bağına dökülüyor ve birdenbire hiddeti, hırsı düşüyor, binlerce kilometre, yayvan ve yatgın, neşesiz ve heyecansız sürüklenerek sonunda Dicle ile aynı dağlardan çıktığı hâlde, başka yoldan gelen bu hemşerisiyle el ele verip inci ve sedef körfezinde, buğuları tüten Ummanlara karışıyor. Çam ülkesinden hurma diyarına! Kar ikliminden ter beldesine!³⁷⁴

Yine Fırat ve Dicle'yle ilgili olarak kaleme aldığı diğer bir yazısında medeniyetin beşiği olarak gördüğü bu coğrafyada, tarihin en eski devirlerinden günümüze değin bu iki nehrin oynadığı rolü ve geçmişini etkili bir yazıyla açıklamaya çalışmıştır: “Miladın yirminci asrında, yani içinde yaşadığımız senelerin birinde bir seyyah Fırat ve Dicle arasında dolaşiyor, batmış şehirlerde iz, eski mamurelerden işaret arıyordu. Maziye eşmiye, tarihi deşmiye gelmişti. Yorgun ve mahzundu, elinde ki kitap ona diyordu ki: İlk medeniyetin temeli buralarda atılmıştı. Nehirlerin kıyısında haşmetli şehirler, sayısız kasabalar vardı; kalabalık, alım satım, yeşillik ve neşe göze çarpardı. Pazarlarında altın devşirilir, ipek arşınlanır, insan kaynar, hayat fıskırır. Hükümdarlar uğrağı, cihangirler geçidi, ihtiraslar mknatısı, bereketler tılsımı orası idi, orada idi. Tepeleri bulutlara kavuşmuş asma Semiramis bahçeleri ile Bâbil kulelerinin, Nemrut saraylarının, Eti kervansaraylarının ve Sümer misafırhanelerinin debdebeli gölgeleri sulara vurur, çırağları sularına dökülürdü. Halk bolluk görmek, refah tatmak, servete konmak ve rahata erişmek için dünyanın dört bir tarafından buraya akan eder; inci ve mercan yüklü gemiler; ormanlar arası ve kanallar üzeri bu nehirlerde gelir gider, mal getirir, mal götürürdü. İlk buğday ovalarında yetişmiş, ilk kütüphane kenarında kurulmuştu; Allah'ın adı ilk defa orada anılmış, yerle göğün ilk haritası orada çizilmiş, ilk sanat

³⁷⁴ R. H. Karay, *Bir İçim Su*, s. 51-52.

eserleri, heykeller ve abideler orada vücut bulmuştu. Bugünkü Avrupa o zaman bu nehirlerin arasına sıkışmıştı; ilk Avrupa burada yaşamıştı."³⁷⁵

Yazar Anadolu'nun en uzun nehri olan Kızılırmak'ı da eserlerinden anlaşıldığı kadarıyla üç defa ziyaret etmiş, bu ırmağın haşmeti ve azameti karşısında âdeta büyülenmiştir. Kızılırmak'a olan hayranlığını şu şekilde ifade etmiştir: "*En büyük ırmak, Anadolu'nun şerefli, şöhreti, bayrağı olan Kızılırmak! Senin manzaran ise bana daima heybetli göründü. Ovalara inip yatağına sığamayan bir feyz ve hevesle etrafa yayıldığın zaman, yalçın kayalı dağlar arasına sıkışıp girdaplar yaparak köpürdüğü yerlerde de karşısında bir damla su gibi naçiz kaldığımı hissettim. Beni sana, İstanbul'un avare oğlunu Anadolu'nun bu şöhretli ırmağına bağlayan nedir? Damarlarımda gezen kanda kızıl sularından bir madde mi var? Ecdadıyla karşılaşmış gibi manzaran bana hürmetler, hayretler veriyor; anlıyorum ki büyük dedelerim cins atlar üstünde kim bilir kaç defa sularını ejder gibi yarararak geçmişler, sahillerinde kaç defa ateş yakıp geceleyerek kavuklu başlarının gölgeleriyle etrafa, senin gibi, korkular vermişlerdir... Ben mecalsiz atım, yorgun başımla kenarına her gelişte hayran kaldım.*"³⁷⁶

I. Dünya Savaşı'ndan sonra, İttihatçılara³⁷⁷ karşı yaptığı muhalefette haklı çıktığını belirten yazar kendine göre İttihatçılığın devamı olarak gördüğü Millî Mücadele hareketine muhalif tavırlar takınıp, memleketin çok daha kötü durumlara düşürülmesinin önüne geçilmesi amacıyla gerek siyasi gerek basın yayın faaliyetlerine giriştiğini daha önce belirtmiştik. Yaptığı bu faaliyetler nedeniyle on altı yıl sürgünde kalan ve büyük acılar yaşayan Karay'ın

³⁷⁵ R. H. Karay, *Tanrıya Şikâyet*, s. 101.

³⁷⁶ R. H. Karay, *Guguklu Saat*, s. 147-148.

³⁷⁷ İttihat ve Terakki Fırkası'nın kuruluşu, gelişimi ve faaliyetleri hakkında etraflı ve sistemli bilgi için bk. T. Z. Tunaya, 1988, s. 19-37.

hakikaten Millî Mücadele yıllarında hainlik yapmış ve yüzellikler listesine koyularak yurt dışına gönderilmiş olan kişilerden ayrı bir yere sahip olduğu aşikârdır. Yazarın Sakarya Savaşı'ndan hemen önce kaleme aldığı Sakarya nehriyle ilgili şu değerlendirmeler³⁷⁸ onun da aslında mutlak kurtuluşu istediğini göstermektedir: *“İnşallah azgın Sakarya'nın korkunç kenarlarında Yunan taarruzu da kırılır ve hasreti ile bağrımızın yandığı bir sulh, büyük nehirler ve büyük dağlarla şereflenmiş olan vatanımızın bakiyesini de istila ve tahriplerinden artık büsbütün kurtarır.”*

³⁷⁸ R. H. Karay, *Ay Peşinde*, s. 33-34.

Sonuç

Osmanlı İmparatorluğu gerek iç gerekse dış etkenlerin tesiri sonucunda 18. yüzyıldan itibaren hızlı bir çöküntüye girmiştir. Kapitülasyonlar sebebiyle Avrupa devletlerinin açık pazarı hâline gelen devlet, Avusturya ve Rusya'nın sürekli saldırıları sonucunda iyice zayıflarken birçok önemli toprağını da yitirmiştir. İmparatorluğun çöktüğünü gören padişahlar çöküşün önüne geçilebilmesi için ıslahat hareketlerine başlamışlardır. Ancak özellikle III. Selim ve II. Mahmud zamanlarında oldukça geniş kapsamlı bir hâle gelen bu ıslahat hareketleri devletin çöküşünü önleyememiş; sadece çöküş sürecini uzatmıştır.

19. yüzyılda bu çöküntü büyük bir hızla sürerken Fransız devriminin ortaya koyduğu ulusal bağımsızlık ve egemenlik akımları, Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar'da yaşayan Hristiyan azınlıklarını da etkiledi ve bağımsızlık isteklerini kamçıladı. Sırp, Yunan ve hatta Mısır ayaklanmaları devletin iç bünyesini oldukça sarstı. Bu yüzyılda Rus tehlikesi karşısında İngiltere ve Fransa, Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü koruma politikası izlediler. Kırım Savaşı'nda bu politika sonucu Rusya'ya savaş bile açtılar.

1838 ticaret antlaşmasıyla devlet, ekonomik bakımdan Batı'nın eline geçerken, 1854'ten sonra başlayan dış borçlanma ile 1881'de mali iflasa ve Batı'nın mali denetimine girmiştir. II. Mahmud'un ıslahatları ve Tanzimat da imparatorluğun kurtuluşu için çözüm olamamıştır.

Yeni Osmanlılar'ın çalışmaları 1876'da Kanunuesası'nın ila-nını hazırladı. Ancak I. Meşrutiyet yaşama fırsatı bulamadan, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı nedeniyle sekteye uğradı. Bu tarihten sonra

İngiltere de koruyucu politikasını terk etti. Ermeni konusu da ilk kez bu dönemde gündeme geldi. Osmanlı Devleti de bu tarihlerden itibaren Almanya'ya yaklaşmaya başladı. Almanya'yla girilen siyasi ve askerî ilişkiler sonucunda kısa sürede Türk siyasetinde Alman etkisi ve nüfuzu görüldü.

20. yüzyıla girilirken Abdülhamid'e karşı başlayan Jön Türk hareketi gittikçe kuvvetlendi ve 1908'de II. Meşrutiyet'i getirdi. Fakat 1909 yılında 31 Mart Vakası nedeniyle önemli bir iç buhran yaşandı. Bu dönemde gelişme gösteren Osmanlılık, İslamcılık, Batıcılık ve Türkçülük akımlarının çatıştığı ortamda, iç buhranlar anarşi yaratırken dışta da Trablusgarp ve Balkan Savaşları'nda alınan büyük yenilgiler artık imparatorluğun ayakta duramayacağını gözler önüne serdi.

İktidarı ele geçiren, bir Jön Türk hareketi olan İttihat ve Terakki Fırkası işi zorbalığa ve diktatörlüğe götürdü. İttihat ve Terakki'nin üç güçlü adamı Enver, Talat ve Cemal Paşalar 1914 yılında başlayan I. Dünya Savaşı'na Almanya'nın yanında girerken, devletin kaderini de çizmiş oldular.

Bu savaştan çok ağır kayıplarla çıkan Osmanlı Devleti, 30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi ile kayıtsız şartsız teslim oldu. Rusya, İngiltere, Fransa ve İtalya, Osmanlı Devleti'nin topraklarını daha önceden kendi aralarında paylaşmışlardı. Savaştan sonra da daha önce kurguladıkları anlaşmaları yürürlüğe koyarak fiiliyata geçirmeye çalışıyorlardı. Ancak kendi iç işleriyle uğraşmak zorunda kalan Rusya'nın savaştan çekilmesiyle planlarında kısmen değişiklikler meydana gelmişti.

Bu dönemde Türk ulusu hakkında karar verecek en önemli siyasi güç İngiltere idi. Dönemin siyasal konjektürü içinde İngiltere, Batı Anadolu'yu Yunanistan'a veriyor, Doğu Anadolu'da Kürdistan ve Ermenistan Devleti kurmak istiyor, Türk yurdunun geri kalan kısmını da Fransa ve İtalya'yla paylaşıyordu.

Bu durumda ülkenin her yerinde kurtuluş çareleri aranmaya başlandı. Ancak Türk tarihinin bu en önemli kırılma noktalarının birinde ortaya çıkan Mustafa Kemal Paşa, 1919 yılından 1922 yılına kadar verdiği siyasi ve askerî mücadeleler sonucu Türk milletini batan bir imparatorluktan kurtarıp, teşkilatlandırarak ulusal bir devlet hâline getirmeyi başarmıştır. Emperyalizme karşı yapılan bağımsızlık savaşını kazanan Türkiye'nin bu başarısı bütün mazlum uluslara da örnek olmuştur.

1922 yılında siyasi ve askerî mücadeleler büyük oranda tamamlandıktan sonra da Türkiye’de çağdaşlaşma savaşı başlatılmıştır. Türk inkılabı olarak adlandırılan bu hareket, Doğu ile Batı’nın en sert ve en şiddetli mücadele ettiği bir devrede, sarsıntılar ve buhranlar içinde doğmuştur. Bütün eleştiri ve güçlülere rağmen arzulanan seviyeye ulaşılmasa bile önemli aşamalar kaydedildiği ortadadır.

Türk tarihi ve Türk edebiyatı adına çok önemli bir devre olan 19. yüzyılın ikinci yarısı ve 20. yüzyılın ilk yarısı yukarıda kısaca özetlenmeye çalışıldığı üzere hayati öneme sahip siyasi ve askerî olayların yaşandığı bir dönemdir. Bir büyük imparatorluğun çöküşü ve bu çöküşün doğurduğu sancıkların çekildiği süreçte siyasi, askerî, ekonomik, kültürel, sosyolojik ve düşünsel birçok alanda buhranlar ve çatışmalar yaşanmıştır. Bu dönemde yaşamış birçok eğitimci, edebiyatçı, gazeteci ve düşünür; devlet adamları gibi çöküşün önüne geçmek için olağanüstü gayret sarfetmiştir.

Siyasi sahada bu gibi vahim politik gelişmeler yaşanırken, Tanzimat ve Birinci Meşrutiyetle beraber gelen fikir akımları giderek önem kazandılar. Osmanlıcılık, Batıcılık, İslamcılık ve Türkçülük (Turancılık) gibi düşünce akımları geniş taraftar kitleleri kazanmaya başladı.

Bu düşünce akımları, oldukça sağlam fikri temeller üzerine kurulup, net bir felsefi temele sahip olmasa da Türkiye’de düşün hayatının belirli bir aşama kaydetmesinde önemli rol oynamış ve ülkenin o dönemde içinde bulunduğu zor durumdan çıkabilmesi için yol gösterici bir vazife üstlenmiştir.

Nitekim bu düşüncelerin bir ürünü ve bir küçük Jön Türk hareketi olarak ortaya çıkan İttihat ve Terakki Cemiyeti, daha sonradan büyük bir gelişme göstererek bir fırka hâline gelmiş ve 20. yüzyılın başlarında imparatorluğun mukadderatını tayin etmiştir. Dolayısıyla Tanzimat ve Birinci Meşrutiyet devri özellikle daha sonraki olaylara öncelik etmesi ve yeni fikirleri olgunlaştırması bakımından büyük bir önem arz etmektedir.

İmparatorluğun çöküşünün belirmeye başladığı dönemlerden, Cumhuriyet’e uzanan süreçte birçok edebiyatçı, şair, yazar, eğitimci ve medrese hocaları düşünce adamı vazifesi de görmüştür. Şinasi, Ziya Paşa, Ali Suavi, Ahmed Vefik Paşa, Şemsettin Sami, Mizancı Murad, Ahmed Midhat, İsmail Gaspiralı, Mirza Feth Ali Ahunzade, M. Satı (Satı

El-Husri), Emrullah Efendi, Hoca Tahsin gibi düşünür ve yazarlar da kültürel anlamda büyük çalışmalara imza atarak halkı aydınlatmaya çalışmışlar ve artık birçok konuyu sorgulamaya başlamışlardır.

Bir edebiyatçı ve yazar olarak daha sonradan önemli çalışmalara imza atacak olan Refik Halid Karay da bu düşün adamları gibi 19. yüzyıldan miras alınan tarihî, sosyolojik ve kültürel değerleri 20. yüzyıldaki gelişmelerle birleştirerek okuyucuya iletmış önemli bir simadır.

Şöyle ki Refik Halid Karay, Türk edebiyatının yetiştirdiği en büyük edebî simalardan biridir. Hem kültür adamı hem de siyasetçi olarak bilhassa yazılarıyla etkili olmuş bir şahsiyettir. Türkçe'yi büyük bir zevk ve ustalıklarla kullanıp güzelleştirerek Türk edebiyatına özellikle nesir dilinde kendiyile anılmaya değer bir yazı ve sanat dili yaratmaya muvafak olmuş, Türk tarihi ve kültürü için önem kazanmış bir yazardır.

Refik Halid'in tahsil hayatından sonra beş yılı sürgünde geçmek üzere mütareke dönemine kadar olan dönemde giriştiği basın yayın faaliyetlerine dikkatle bakıldığında çökmekte olan bir imparatorluğun içinde meydana gelen siyasi, edebî, sosyal ve hatta ekonomik konularla iç içe bir yazar olduğunu müşahede etmekteyiz.

Öyle ki 20. yüzyılın başlarında imparatorluğun çöküşünü gören aydınlar bu gerçekleri sanatlarına da yansıtmaya başlamışlardır. Yüzyılın ilk çeyreğinde meydana gelen siyasi ve sosyal gelişmeler yazarların ilgisini yoğun bir şekilde çekmiştir. İmparatorluğun giderek küçülmesi ve Osmanlılar'ın kuruluş döneminde olduğu gibi bu yıkılış dönemlerinde de Türk halkına yönelmesi nedeniyle Anadolu yüzyıllar sonra tekrar önemli hâle gelmeye başlamıştır.

Türk tarihine uygun bir zenginlik ve renklilik arz eden Türk edebiyatı, işte bu siyasi ve tarihî olaylara paralel olarak, ulusal temeller üzerine oturmaya başlamıştır. Bu gelişme, hem dil ve üslupta hem de şekil ve muhtevada kendisini açıkça göstermiştir. Bu sebeple Türk edebiyatının imparatorluktan millî devlete geçişte büyük hizmetleri olmuştur. Milliyetçi bakış tarzı, Türk aydınının dikkatini ilk defa bu dönemde şuurlu bir şekilde Anadolu'ya yöneltmiştir ve Anadolu insanının meseleleri Türk edebiyatının en önemli konuları arasında yer almaya başlamıştır.

Bu dönemde Anadolu insanının meselelerine üstün bir sanat görüşüyle, gerçekçi bir şekilde yaklaşan ilk yazarlardan biri Refik Halid

Karay'dır. Daha Millî Mücadele'den önce Anadolu'yu görerek, tanıyarak, severek, halkının yaşantısını olduğu gibi değiştirmeden ve herhangi bir saplantıya düşmeden anlatmayı başaran Karay, bu yönüyle Cumhuriyet sonrası yazarlara öncülük etmiştir. Ayrıca o, bunu yaparken Türk halkının konuştuğu gerçek Türkçe'ye ve *Dede Korkut Hikâyeleri*'ndeki sade mükemmelliğe bağlı kalarak hareket etmiş dolayısıyla millî dilin sanat dili olması yolunda önemli çabalar harcamıştır.

Karay, 1908 yılında *Servet-i Fünûn* mecmuasında yazı hayatına başlayarak kısa bir müddet zarfında daha çok mizahi yazılarıyla Türk okuyucusunun dikkatini üzerinde toplamaya muvaffak olmuştur.

Yazın hayatının daha başlangıcında bir taraftan mizahi eserler kaleme alarak devrin özelliklerini yansıtırken diğer taraftan da Mau-passant benzeri hikâyeleriyle İstanbul'un kenar semtlerindeki insanların hayat tarzlarını anlatmıştır. Yazın hayatına bu şekilde başlayan yazar 2 hikâyeye, 20 roman, 6 mizah-hiciv, 6 kronik, 2 hatrat, 2 tiyatro eseri kaleme almıştır.

Gazetecilik mesleğiyle girdiği edebiyat âlemine kazandırdığı 38 eserin yanında bu mesleğe vefatına kadar devam etmiştir. Verdiği ürünler bağlamında oldukça verimli bir yaşam süren Karay'ın, Meşrutiyet devrinden 1960'lara kadar olan dönemde çeşitli gazete ve dergilerde bini aşkın fıkra ve makalesi yayımlanmıştır. Bu yazılar kimi yerlerde bir araya gelerek mizah-hiciv, kronik ve hatrat gibi türlerde verdiği eserlerin temelini oluşturmuştur.

Fıkra ve makalelerinde siyaset, politik figürler, değişen toplumsal yapı, İstanbul, Halep, Beyrut, Anadolu, Türk insanı, Türk tarihi, dil, edebiyat, sanat, kadın, mevsimler, örf âdet, gelenek görenek gibi birbirinden farklı onlarca konuyu işlemiştir. Onun, *Kalem, Cem, Aydede* başta olmak üzere muhtelif gazete ve dergilerde neşrettiği mizahi yazılar, XX. yüzyılda kendi türünün yol açıcısı durumundadır.

Henüz Anadolu'ya sürgün gitmeden kaleme aldığı köy ve kasaba konulu hikâyelerin, Cumhuriyet devri Türk hikâyeciliğinin işleye işleye bitiremediği problemleri konu aldığı için, Türk edebiyatında ayrı bir ehemmiyeti vardır. Çünkü örneğin *Hakk-ı Sükût*'ta iktisadî mesele, *Kuvvete Karşı*'da yabancı baskısı, *Cer Hocası*'nda din istismarı kaba realizme kaçmadan irdelenmiştir.

Bu hikâyeleri asrın başında İstanbul'un dışına çıkan Anadolu insanının meselelerini konu etmek istidadında olan Türk edebiyatının bu vadideki ilk mahsulleri olarak değerlendirmek mümkündür. Bunlar bir bakıma ferdî meseleleri konu alan *Servet-i Fünûn* edebiyatına aksülamel niteliğindedir.

Denilebilir ki Refik Halid, Yakup Kadri, Reşad Nuri edebî faaliyetleri ile Türk nesrine Anadolu'nun kapısını açmışlardır. Refik Halid'in kaleminden çıkan söz konusu yazıların dil bakımından külfetsiz oluşu bir sistem dâhilinde olmasa da Türk okuyucusuna Millî edebiyatın başladığını müjdelemiştir.

1913 yılında Anadolu'ya sürgün edilen yazar, bu coğrafyayı, Türk insanını ve burada sürdürülen hayat tarzını yakından tanıma fırsatı bulmuştur. Türk edebiyatı sözünü ettiğimiz bu sürgün sayesinde, *Memleket Hikâyeleri*'ni kazanmıştır. *Memleket Hikâyeleri* sayesinde Anadolu insanının yaşam mücadelesi, hayat tarzı ve taşra hayatının bütün yönleri Türk edebiyatına girmiştir. Yine bu eserden etkilenen yazar ve şairler edebî manada Anadolu'ya yönelmişlerdir. Bu bakımdan eserin ayrı bir önemi bulunmaktadır. Çünkü bu kitabın içindeki hikâyelerin kaleme alındığı yıllara kadar yazılmış daha önceki eserler devamlılık arz etmez.

İstanbul'da doğup büyüyen Refik Halid, *Memleket Hikâyeleri*'nde Anadolu insanının karakteristik özelliklerini iyi tespit etmiştir. *Koca Öküz*'deki Hacı Mustafa Ağa, *Sarı Bal*'in kahramanları, *Şeftali Bahçeleri*'ndeki Agah Bey, *Yatır*'daki Abdi Hoca ve *Yatkı Emine*'nin kahramanı yalnızca birer kişi değil benzerlerine Anadolu'da bugün bile sık rastladığımız değişik tiplerin temsilcileridir.

Hikâyelerinde İstanbul'un kenar semtlerinde, Anadolu'daki küçük kasabalarda ve köylerde cereyan eden olayları konu alan Refik Halid, romanlarında genellikle yüksek sosyete çevresinde sürdürülen hayat tarzını aksettirir. Eserlerinde eski ile yeniye çeşitli yönleriyle mukayese etmiştir.

Refik Halid, eskinin yemeklerinden ve mutfağından başlayarak her şeyine ilgi duyan bir yazardır. Türk dilini en iyi kullanan yazarlar arasında olduğu edebiyat çevrelerince üzerinde mutabık olunan bir konudur. Ziya Gökalp, onu "*Türkçe'yi en iyi kullanan muharrir*" olarak nitelediği ve başarılı bulduğu için İttihat ve Terakki'nin zulmünden

korumuştur. *Memleket Hikâyeleri* yazarı, eserlerinde, doğup büyüdüğü şehirde tanıdığı insanlardan yola çıkarak son bir asırlık zaman zarfında Türk toplumunda meydana gelen değişmeyi iyi bir ifade tarzı ile ortaya koymuştur. Onun, yurt dışında uzun müddet yaşamak zorunda bırakılması, memleket dışında bulunan Türkler'in hayat tarzlarını, ruhsal yapılarını edebî eserlere ait çerçeve içinde anlatmasına zemin hazırlamıştır.

Bu hikâyelerle Türkiye'den ayrıldıktan sonra Suriye, Lübnan, Irak gibi coğrafyaların durumunu ve iç dünyasını en güzel Türkçe'yle aktarmıştır. Yazarın hikâye türünde verdiği eserler, Arap ülkelerindeki Türkler ve Araplar'la Anadolu insanının sosyal hayatı üzerine yazılmış ve yazılacak en mükemmel psikoloji ve sosyoloji eserlerinden daha etraflı, daha derin, daha dolu ve daha gerçektir.

Romanlarında ağırlığı olaylara veren yazar, çok sayıda kişiye yer vermekle birlikte bunlar üzerinde derinlemesine durmamıştır. Romanlarında ağırlıklı olarak Türk toplumunun geçirdiği sosyal değişimleri, bunların kişilere yansımaları, savaş gibi olağanüstü hâllerden faydalanan vurguncuları ve ezilen orta sınıf insanını ele almıştır.

Yazar bu gibi meselelerde genellikle muhafazakâr bir tavır takınmıştır. Bunların dışında popülizme kaçmamak şartıyla hemen hemen bütün romanlarının konusunu aşk, egzotik ülkelerde yaşanan sürükleyici maceralar, seyahatler, hatta polisiye hikâyeler teşkil etmiştir. Bir dönemin pašaları, yeni zenginler, bir mevki elde edebilmek için çırpınanlar, çıkarıcılar, harp zenginleri, saraylılar, macera arayanlar, sürgünler, yabancılar, sosyete yaşantısı sürenler, çeteler, sultanlar, prensesler gibi değişik çevrelerden seçilmiş insanlar onun romanlarının ana kahramanlarını oluştururlar.

Sürgünde bulunması dolayısıyla üzüntü ve vatan özlemi duyarak yazdığı romanlarının kahramanları daha bir derinlik taşımaktadır. Romanlarında en çok dikkati çeken hususların başında kadınlar ve tarih merakı gelir.

Eserlerinin hemen hemen tamamında tarihe müracaat etmiş, roman kahramanları üzerinde bazı tarihî gerçekleri ve tarihî kişilikleri kullanmıştır. Ayrıca Cumhuriyet'ten sonra da teşekkül eden yüksek sosyete muhitine ait çeşitli hayat sahneleri yazarın kaleminde gizlice hicvedilmiştir. Yazar eski terbiye ile yenisini birleştirmiş, giyinmesini, eğlenmesini, konuşmasını bilen kahramanlarına, çevresindeki insanları

gıpta ettirmiştir. Bunları ortaya koyarken 1940-1960 yılları arasında yaşlı olarak vasıflandırılan II. Meşrutiyet devrinde gençliklerini idrak etmiş kahramanların hatıralarından faydalanmıştır.

Onda, hatıra önemli bir unsurdur. Refik Halid'in bu eserlerde üzerinde ısrarla durduğu sosyal problemlerden biri de II. Meşrutiyet yıllarından itibaren Türk toplumunda meydana gelen siyasi, sosyal değişiklik ve karışıklıklardan faydalanarak ortaya çıkan harp ve türedi zenginlerin hayat tarzı ve eğlence şekilleridir.

Refik Halid Karay, hikâye ve romanlarının yanı sıra Meşrutiyet devrinin siyasi ve sosyal hayatıyla ilgili yazdığı mizahi yazılarıyla Türk edebiyatında kendi yerini almıştır. Onun eserlerindeki mizahi yaklaşımları kavrayabilmek ve komikliğine erişebilmek için o devirdeki olayları ve şahısları bilmek gerekir. Türk dilinin bütün inceliklerinden azami ölçüde istifade eden yazar siyasi mizahta büyük bir varlık göstermiştir. Devrinin istikrarsız siyasetini, siyasi şahsiyetlerini bütün gülünç taraflarıyla sergilemiştir. Siyasi karmaşıklıklardan ileri gelen sosyal hayat-taki kusurlar onun kalemi altında bir komedi görüntüsü almıştır.

Siyasi mizah yazılarıyla muhaliflerinin büyük tepkisiyle karşılaşmış ve bir siyaset kurbanı olarak hayatının yirmi bir yılını sürgünde geçirmiştir. Yurt dışında geçirdiği sürgün yılları onu derinden etkilemiş ve memlekete dönüşünde mizahi yazılarla ilgilenmemiştir. Ancak sürgün dönüşünde yazdığı romanlarında kendisinin de dediği gibi gizli mizahi anlatımlar vardır.

Özellikle Meşrutiyetin ilanını, devrin kabinelerini, nazırlarını, hükümet erkânının bilgisizliğini mizahi şekilde anlatarak onları doğru yola sevk etmek istemiştir. Siyasi olaylara dokunmadan geçemediği gibi bir milletin hayatında önemli yeri olan sosyal meseleler üzerinde de büyük bir titizlikle durmuştur. Aile hayatı, sefalet, savaş zenginleri, yollar, toplu taşıma araçları, vergi, yangın, basın hayatı, edebiyat gibi önemli meseleleri yazmaktan çekinmemiştir.

Siyasetle ilgili yazılarında memleketin siyasi durumunu anlatmak için Nasrettin Hoca'nın fıkralarına başvurmuş, siyasi şahısları hicvetmek için de teşhis yolunu tutarak onları gülünç duruma düşürmüştür. Onun mizahi yazılarının bazıları çok yıkıcı, rakiplerini sersemletici, bazıları tatlı ve sevinçlidir. Eserleriyle okuyucularını güldürmek, güldürürken de düşündürmek istemiştir. İnce zekâ ve güzel Türkçe'yle

Türk edebiyatına bu alanda altı adet çok önemli eser kazandırmıştır. Ancak Refik Halid Karay'ın hikâye, roman, kronik, hatırat, anı, tiyatro eserleri ile gazete makale, fıkralarında da hiciv ve mizaha rastlamak mümkündür.

Refik Halid aynı zamanda Türk edebiyatının en büyük kronikçilerinden biridir. Türk toplumunun geçtiğimiz yüzyılın ilk çeyreğinde değişen ve gelişen yapısıyla eski âdet ve alışkanlıklarının farklılaşmasını en güzel anlatan, bütün sosyal bilimlerde dalında inceleme yapan araştırmacılar için de büyük bir hazine niteliği taşıyan altı adet eser kaleme almıştır.

Kronik türünde vücuda getirdiği eserlerin sosyolojik ve tarihî açıdan çok büyük bir önemi bulunmaktadır. Çünkü 19. yüzyılın ikinci yarısından başlamak üzere 1950'lere kadar olan dönemde Türk toplumunun genel yapısı ve onun ayrılmaz parçası örf âdet, gelenek-görenekler ile toplumsal değişmelerin en iyi anlatıldığı yazınsal menbalar bu eserlerdir.

Refik Halid Karay'ın hatırat şeklinde neşredilen iki mühim eseri de mevcuttur. Bunlardan ilki *Minelbab İlelmührab*, diğeri ise birincisinin devamı niteliğinde olan *Bir Ömür Boyunca* adlı eserdir. Kendisini müdafaa gibi bir ihtiyaç duymaksızın kaleme aldığı hatıraları bu devrin en kıymetli bilgi kaynakları arasında yer almaktadır. Bilhassa sıcağı sıcağına ve taze bir hafızayla yazdığı *Minelbab İlelmührab* başlıklı hatıralarının mütareke devri için rakipsiz bir metin olduğunu belirtmek gerekir.

Refik Halid bu iki eseriyle Türkiye tarihinin yakın döneminin birçok hatırasını kurtarmıştır. Bu yönüyle her iki çalışma da tarih araştırmaları için elzem kaynaklardır. II. Meşrutiyet'ten hemen sonra basın âleminde görülen Refik Halid, yazdığı siyasi karakterli mizahi yazılarıyla, fırka cereyanları dışında kalmakla beraber o zamanki İttihat ve Terakki Hükûmeti'nin kötü taraflarını tenkit etmek ve açığa vurmaktan geri kalmamıştır. Bu faaliyeti nedeniyle önce imza yerine tabanca, mavzer kurşunu ve hançer resmî bulunan mektuplarla tehdit edilmiş, tenkitlerinden vazgeçmeyince de bizzat makama çağrılarak ikaz edilmiştir. Neticede 11 Haziran 1913'te Sadrazam Mahmud Şevket Paşa'nın katli bahanesiyle muhaliflerden kurtulmak için hazırlanan sürgünler listesine dâhil edilmiştir. Böylece İttihat ve Terakki

yetkilileri, aleyhlerinde yazan önemli bir şahsiyeti İstanbul'dan uzaklaştırmışlar, dolayısıyla susturmuşlardır.

Beş yıl süren (1913-1918) menfadan on günlük izinle İstanbul'a dönen Refik Halid, Ziya Gökalp'in tavassutuyla geri gönderilmekten kurtulmuştur. Mütarekeden sonra da İttihatçı düşmanlığından kaynaklanan bir siyaset izlemiştir. Nitekim bu dönemin tipik siyasi gruplarından birisi olan Wilson Prensipleri Cemiyeti'nin kurucu üyelerinden birisi olmuştur. Ayrıca diğer muhaliflerle birlikte Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın yeniden kurulmasına önemli katkılar sağlamıştır. Refik Halid'in, Wilson Prensipleri Cemiyeti'nin kurucu üyelerinden olması nedeniyle onun hakkında, mandacı bir düşünceye sahip olduğu sonucu çıkarılabilir. Ancak kendisi, bu cemiyetin kurucu üyelerinden olmasına rağmen cemiyetle ilgili olarak ayrıntılı bir bilgisi olmadığını belirtmiştir.

Damad Ferid Paşa kabineleri sırasında iki defa altışar ay müddetle bulunduğu Posta ve Telgraf Umum Müdürlüğü görevinin ilkinde, Dâhiliye Nazırı Ali Kemal Bey'den aldığı talimatla bütün posta merkezlerine Redd-i İlhak ve Müdafaa-yı Hukuk Cemiyetleri'nin verecekleri telgrafların çekilmemesini emretmesiyle Anadolu Harekât-ı Milliyesi'ne ters düşmüştür.

Refik Halid'in vatan haini telakki edilmesine sebep, Posta ve Telgraf Umum Müdürü iken hükûmetin kendisine vermiş olduğu emri yerine getirmesidir. Onun için yapılacak iki şey vardır: Ya bu emri yerine getirecek veyahut da görevinden ayrılacaktır. Burada onun niçin görevinden ayrılmadığı düşünülebilir. Çünkü I. Dünya Savaşı'ndan sonra İttihatçılara karşı yaptığı muhalefette haklı çıktığını belirten yazar kendine göre İttihatçılığın bir devamı olarak gördüğü Milli Mücadele Hareketi'ne muhalif tavırlar takınıp memleketin çok daha kötü durumlara düşürülmesinin önüne geçilmesini istemiş ve bu amaç doğrultusunda gerek siyasi gerek basın yayın faaliyetlerinde bulunmuştur. Dolayısıyla yazar görevini bırakıp kendince İttihatçı olarak gördüğü Anadolu Harekât-ı Milliyesi karşısında mücadeleyi bırakmak istememiştir. Çünkü genç yaşta iken İttihat ve Terakki'den çok büyük haksızlıklar görmüştür.

Umum Müdürlük görevinin ikincisinden istifa ile ayrıldıktan sonra da Anadolu Hareketi'ne karşı *Alem*, *Sabah* ve *Peygam-ı Sabah*

gazetelerinde yazdığı yazılarıyla muhalefetini mizahi bir üslup içerisinde sürdürmüştür. Onun bu üslubu kendisinin Millî Mücadele'ye karşı olduğu izlenimini vermektedir. Ancak onu, bu tür bir davranışın içerisine iten neden Anadolu'da başlatılan Millî Mücadele Hareketi'ni büyük devletler tarafından istenilen ve devamına göz yumulan, kardeş kardeşe kırdırma hareketi olarak görmesi olmuştur. Bu sebepten Refik Halid bir İttihatçı hareketi olarak algıladığı Millî Mücadele aleyhinde yazılar yazmıştır. Bu durum Refik Halid'e memleketten on altı yıl ayrı kalmak gibi hayatının en acı dönemini hazırlamıştır. Millî Mücadele hareketi aleyhine kaleme aldığı yazılarda özellikle Mustafa Kemal Paşa'yı hedef alan muharrir, Paşa'yı despotlukla suçlayarak onu, I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu'nun mahvına neden olan İttihatçı önderlerine benzetmiştir.

Yazılarında “*Anadolu Kemaliler, Celaliler istemiyor...*” diyerek, Anadolu Hareketi'ni bir çete ve eşkiya hareketi olarak gören Karay, Türk milletinin artık savaşmaya takati kalmadığını bu nedenle bir an önce sulh yapılması gerektiğini belirtmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın yanında bulunan Millî Mücadele önderlerinin, İstanbul'dan, Anadolu'ya geçen İttihatçı kalıntıları olduğunu savunan yazar artık Anadolu'nun da kaybedilebileceğini belirtmiştir. Yazar, İstanbul'da kendisi gibi faaliyet gösteren Millî Mücadele aleyhtarlarının hain ve vatan düşmanı ilan edilmesine de sert tepki göstererek, kendilerine ahlaksızlar, hainler, alçaklar, vatansızlar diyenlerin bu nitelikleri kendilerinin taşıdığını söylemiştir.

Anadolu hareketini yöneten lider kadrosunun, bir zamanlar Rumeli'de süngüler, toplar çıkararak Rumeli'ye taşıyarak şimdi de Anadolu'da bir kanlı hesaplaşma içine girdiğini düşünen yazar, bu harekete destek veren *İzmir'e Doğru* ve *Müdafaa-ı Milliye* gibi gazetelere de hücum etmiştir.

Refik Halid Karay, Türk geleneklerine ve âdetlerine sıkı sıkıya bağlı bir yazardır. Ancak o klasik bir muhafazakâr da değildir. Modernleşme ve çağdaşlaşmaya kesinlikle karşı değildir. Nitekim Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde gerçekleştirilen birçok devrime eski bir muhalif olmasına rağmen karşı çıkmamış aksine bu inkılapları destekleyici nitelikte makaleler kaleme almıştır. Örneğin harf inkılabı ile

ilgili olarak Suriye’de bulunduğu dönemde oldukça önemli ve olumlu görüşler bildirmiştir.

Türk toplumunun medeni toplumlar seviyesine ulaşmasını yürekte isteyen yazar, bu amaç doğrultusunda atılacak bütün adımlara destek vermiştir. Ancak onun doğuştan getirdiği önemli bir özelliği vardır. Mükemmeliyetçi bir anlayışa sahip olan yazar, gördüğünü, duyduğunu kendi kültür süzgecinden geçirmek suretiyle eleştiriye tabi tutmaktadır. Bu nedenle muhalif bir kişilik olarak tanınmış ve kabul edilmiştir.

Modernleşme çabalarının en üst seviyeye ulaştığı Atatürk dönemi faaliyetlerini genel itibarıyla desteklemekle birlikte muhalif özelliğinden dolayı bu dönem hükûmetleri ile özellikle İsmet İnönü dönemi hükûmetlerini kimi zaman yerden yere vurmıştır.

Özellikle İsmet İnönü’nün yönetiminden ve tek parti iktidarından memnun olmayan yazar, tek parti iktidarı döneminde milletvekilliği, amirlik ve memurluk yapanların hatta tek partiye mensup olanların nasıl hesapsız, kitapsız davrandıklarını ve nasıl bir ne oldum delisi hâline geldiklerini yazılarında hicvetmiştir.

Atatürk döneminde girilen inkılap hareketlerini genel manada destekleyen muharrir, İnönü döneminde ağır, kasvetli, hareketsiz bir hayatın topluma egemen olduğunu düşünmüş ve bu döneme olumsuz bir yaklaşım sergilemiştir. Ona göre tek parti bakanları ülkede korku salarak, matbuat âlemini bile sindirmeye gayret ederlerdi. Kendilerine karşı muhalif tutum takınan kişileri derhâl mimleyerek, onları susturmaya çalışırlardı. Ona göre tek parti iktidarları döneminde sosyal adalet, kalkınma veya reform kelimeleri sahte ve süslüydü, manalarının karşılığı yoktu.

Ancak kültürel, ekonomik ve siyasal kalkınmayla birlikte Türk toplumunun Avrupalı devletler gibi oldukça gelişmiş bir ülke hâline gelebileceğini düşünen muharrir, bu amacın özellikle Atatürk’ün açtığı inkılap kapısıyla gerçekleştirilebileceğini belirtmiştir ki özellikle 1928’lerden itibaren kendini Atatürkçü biri olarak hissettiğini açıkça beyan etmiştir.

II. Meşrutiyet devrinde muhalif yazıları ile şöhret kazanan Karay, mütareke döneminde de bu faaliyetlerine devam ederek Millî Mücadele’nin en önemli muhaliflerinden biri olmuştur. Türkiye’nin o

dönemde içine düştüğü bataklıkta iyice yok olmasına neden olacağını düşündüğü Millî Mücadele hareketine bütün gücüyle saldıran muharrir, bu yüzden 1922 yılında yurt dışına kaçmak zorunda kalmıştır.

Gurbette de eleştirilerine devam eden yazar özellikle 1928'lerden sonra modernleşen Türkiye'nin büyük gelişmeler kaydederek dünyada saygı gören bir ülke hâline geldiğini gördükten sonra fikrini değiştirmiştir.

Bundan sonra ateşli bir Atatürkçü kesilen muharrir ölümüne kadar da bu fikrini değiştirmemiştir. Ancak yukarıda da değinildiği üzere gerek Atatürk gerek İnönü dönemleri hükümetlerini açıktan açığa yine eleştirmekten geri durmamıştır. Özellikle İsmet İnönü'nün kendisi ve hükümetlerini sevemeyen Karay, bu dönemde sertleşen tek parti iktidarının modernleşme çabalarına engel teşkil ettiğini, İttihat ve Terakki dönemine benzer sert ve aşırı politikalar güttüğünü düşünmüştür.

Cumhuriyet Halk Partisi'nin hegemonyasında Türkiye'nin zincirleme vurulmuş bir ülke hâline geldiğini düşünen yazar, 1950 yılında Demokrat Parti'nin iktidara gelişini yazılarında açıkça belirtmese bile bir hayli sevinçle karşılamıştır. 1940'lı yıllarda ülkede uygulanan sert ve katı politikalar nedeniyle memleketin bir buhran içinde olduğunu savunan yazar güya sosyal politikaları savunan Cumhuriyet Halk Partisi hükümetlerinin kendi çıkarları doğrultusunda her kademeye ve her mevkiye kendi yandaşlarını atayarak, halktan kopuk ve soğuk bir yönetim sergilediğini belirtmiştir.

Demokrat Parti'nin, Türkiye adına bir şans olduğunu düşünen Refik Halid, Adnan Menderes ve hükümetlerinin faaliyetlerinden de memnundur. Hatta bu dönemde politikaya girmesi konusunda teklif dahi alan Karay, daha önce başına gelen tarihî hadiseleri de düşünerek, bu teklifi kabul etmemiştir. Nitekim 1960 yılında meydana gelen darbeden sonra kendisini kimsenin arayıp sormamasından da oldukça memnun olmuştur ki hatıratında bu konuya değinmiştir.

1908'lerden itibaren bilinçli ve dikkatli bir şekilde Türk siyasal yapısını takip eden Refik Halid, II. Meşrutiyet dönemi çalkantıları, İttihat ve Terakki dönemiyle savaşlar silsilesi, mütareke dönemi, Mustafa Kemal Atatürk, İsmet İnönü, Adnan Menderes devri ile 27 Mayıs 1960 askerî darbesi gibi büyük olayları görmüş ve yaşamış bir simadır.

Aslına bakılırsa bir imparatorluğun çöküşü ve yeni bir ulus devletinin inşasının çalkantıları olan bu büyük hadiseler Karay'a göre sürekli

eskinin yenilenmesidir. Ona göre Türkiye’de, örneğin İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri’nde olduğu gibi sürekliliği olan kurumsal bir siyasal yapı oluşturulamamıştır.

Türkiye topraklarında hüküm süren egemen yapı, kendi içi kalkınmasını yine kendi içi dinamikleriyle yerinde ve zamanında tam anlamıyla gerçekleştirememiştir. Bilim, teknoloji, askerlik ve özellikle bürokrasi alanında oldukça ileri gitmiş Batılı güçlerle dengeyi yakalamak isteyen Türkiye, 19. yüzyıldan 20. yüzyıla değin kendi ayakları üzerinde durabilecek bir yapıya kavuşmak için uğraşmıştır. 20. yüzyılın ilk çeyreğinde meydana gelen siyasal ve askerî devasa gelişmeler ile 1960'lara kadar uzanan sosyal ve ekonomik gelişmeler Türkiye'nin sağlıklı bir kalkınma hamlesi yakalamasına engel teşkil etmiştir.

Savaşlar, yolsuzluklar, harp zenginleri, yeteneksiz ve bilgisiz devlet adamları, hayat pahalılığı, eğitimsizlik, din istismarı, mali bozukluklar, ekonomik yapının ortaya çıkardığı ahlaksızlıklar elinde âdeta yoğrulan Türk halkı, Karay'a göre tahammülsüz acılar çekmiştir. Fakat ona göre bu sıkıntı ve acılar bir defaya mahsus yaşanmamış, geçmişten ders alınmadığı için sürekli tekrarlanmıştır.

Refik Halid, Türk halkının, devlet adamlarının bilgi ve kültürünü arttırarak, ülkenin her alanda daha ileriye götürülmesi için olağanüstü bir gayret sarf etmemesinden şikâyetçidir. Ülkenin üstünü kaplayan tembellik hastalığından bir an önce kurtulmak gerektiğini düşünmüştür. Şöyle ki o, Türk milletinin günlük yaşantı içerisinde hiçbir gelecek kaygısı duymadan, çabalamadan ve üretmeden yaşamını sürdürmesini kabullenmek istememiştir. Bu tembelliğin köyden, şehre; bürokrasiden, askerîyeye devletin her kademesinde yaşanması ona göre üzerinde durulması gereken vahim bir hadisedir.

Savaşların getirdiği olağanüstü hayat şartları içerisinde ekonominin adı dışında; manasını tamamen kaybetmesi ve bu durumdan faydalanarak zenginliklerini iyice arttıran harp zenginlerinin halkı sömürmesi ve siyasilerin de bu durumu düzeltecek en ufak bir teşebbüste bulunmaması yazarı ciddi manada düşündüren meselelerdendir. Çünkü yazar Anadolu'ya sürgüne gönderildiğinde şehir, kasaba ve köylerde yaşanan büyük sıkıntıları, yoksulluğu ve çekilen acıları bire bir görmüştür.

Yazar, aynı şekilde din ve laiklik konuları üzerinde de durmuş ve bu hususları eserlerinde işlemiştir. Tutucu bir kişiliğe sahip olmakla beraber; yazarın İslam dinine ve bu dinin geleneklerine büyük bir saygı duyduğu görülmektedir. Babası Mehmed Halid, Mevlevî tarikatının o dönemde tanınmış simalarından biridir. Başta babası olmak üzere dindar ve geleneklerine oldukça bağlı bir ailede doğup büyüyen Karay, çocukluğunda gördüğü, duyduğu, öğrendiği âdet ve gelenekleri eserlerinde uzun uzadıya irdelemiştir.

Bununla birlikte aynı zamanda modernleşme ve çağdaşlaşma taraftarı olan Refik Halid Karay, dinin sömürülmesine ve çıkar amaçlı kullanılmasına şiddetle karşıdır. Bunun için *Kadınlar Tekkesi* adıyla bir eser yayımlayarak 1940'lı yıllarda halkı sömüren ve çıkarları doğrultusunda ustaca kullanan sahte bir dervişin yaptığı faaliyetleri romanlaştırarak halkı elinden geldiğince bilinçlendirmeye çalışmıştır. Dinin o dönemde, toplumun her kademesine egemen ve gelişmeye kapalı bir konumda olması yazarı rahatsız etmiştir.

Dinî hayatın, bireyler tarafından arzu ediliyorsa yaşanabileceğini düşünen muharrir bununla birlikte tarikatlar, cemaatler ve siyasi baskıyla toplumun genelinin dinî açıdan baskı altına alınmasına muhalif bir tavır takınmıştır. Bir toplum içinde hâkim dinî yapının, sahip olduğu nüfuzun her ne olursa olsun kendi doğal sınırları içerisinde bulunması gerektiğini düşünen Karay, dinin Türkiye'de önceki yüzyılların mirası olan tutucu ve gelişmeye kapalı rolünün devam etmesine olumlu bir bakış açısı sergilememiştir. Bu nedenle Cumhuriyet döneminde ülkede laiklik uygulamalarını desteklemiştir.

Dinin siyasal alandan arındırılıp, devletin medeni ülkelerde olduğu gibi çağdaş bir yapıya kavuşturulması için yapılan çabalara yazar özellikle 1928'li yıllardan sonra elinden geldiğince destek vermiştir. Çünkü 20. yüzyılda artık bilim, teknoloji ve bilgi çağını yakalayan toplumların ayakta kalabileceğini, Osmanlı İmparatorluğu gibi devletlerin devrinin kapandığını gören Karay, Mustafa Kemal Atatürk'ün, Türkiye'yi her alanda çağdaş uygarlıklar seviyesine ulaştırmaya çalıştığının farkına varmıştır. Bu yönüyle Refik Halid'in laiklik ilkesiyle bütünüyle uygulamaya konulan çağdaşlaşma hareketlerine tam destek verdiği rahatlıkla söylenebilir.

Refik Halid Karay, kültür, din, tarih ve edebiyat gibi konularda da birçok düşünce ortaya koymuş bir yazardır. Kitap okumak ve büyük bir kütüphaneye sahip olmak gibi bir derdi olmadığını ileri süren yazar, eserlerini vücuda getirirken özellikle tarihî kaynaklardan araştırma yaptığını belirtmiştir.

Tarihe ve coğrafyaya oldukça ilgi duyan Karay, iyi bir okuyucu olmasa bile oldukça iyi bir araştırmacı olduğunu sık sık vurgulamıştır. Birçok eserinde tarihî bilgilere müracaat eden yazarın, ürettiği anı, kronik ve hiciv-mizah eserleri gerek edebî gerek tarihî yönden çok mühim eserlerdir. Çünkü Refik Halid, yaşadığı dönemle ilgili pek çok bilgi, olay ve belgenin yok olmaması için bunların kayda alınması gerektiğini düşünen bilinçli bir muharrirdir.

Gelenekçi bir yapıya sahip olan Karay, kendinden önce yaşamış Ahmed Midhat, Hüseyin Rahmi, Abdülhak Hamid, Halid Ziya, Ahmed Rasim, Mehmed Rauf ve Hüseyin Cahid gibi yazarların büyük işler başardığını ve onlara saygı duyulması gerektiğini belirtmiştir. Bu yazarlardan etkilenerek yaşadığı dönemle ilgili de kendisi çok önemli yapıtlar ortaya koyan Refik Halid Karay sayesinde bugünün araştırmacıları 1908-1965 yılları arasında gelişen tarihî, siyasi ve sosyal olayları öğrenebilmektedir.

Yaptığı siyasi faaliyetler nedeniyle toplam yirmi bir yıl sürgünde kalan ve büyük acılar yaşayan Karay'ın hakikaten Millî Mücadele yıllarında hainlik yapmış ve yüzellikler listesine koyularak yurt dışına gönderilmiş olan kişilerden ayrı bir yere sahip olduğu aşikârdır. Nitekim Millî Mücadele dönemi faaliyetlerinden dolayı pişmanlık duymuş ve bu faaliyetlerinin bedelini de çok ağır ödemiştir. Refik Halid sürgünden döndüğü 1938 yılından 1965 yılında ölümüne kadar yazılarına devam etmesine rağmen siyasetle hiç ilgilenmemiş, kendi ifadesiyle tarafsız sulara açılmış ve bu kararı almakla da huzura kavuşmuştur.

Bütün bu izahattan sonra rahatlıkla ifade edebiliriz ki Refik Halid Karay *“Millî Mücadele’de, bir aralık, seciyesiz addolunarak Anadolu’dan kapı dışarı edilmesine rağmen yabana atılamaz ve herhâlde bir listeye sokulup da millî hudut dışına haricine çıkarılacak hainlerden sayılamaz.”* Sayılması gereken tek şey onun gibi bir değere sahip olduğumuz için kendimizi çok şanslı görmemiz olabilir mi?

Bibliyografya

Resmî Yayınlar ve Arşiv Kaynakları:

- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Bakanlar Kurulu Kararlar Kataloğu (BKKK).
- Düstur, Tertib-i Sani, c. 2, 1335/1919, Kararname No: 115.
- Düstur, Tertib-i Salis, c. 19, 1956, s. 779.
- Düstur, Tertib-i Salis, c. 3, 8 Mart 1938-28 Şubat 1939.
- Nevsal-i Millî, Dersaadet, 1330/1914.
- Resmî Ceride, Nu 608, 15 Haziran 1927.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları, TBMM Matbaası, c. 4, s. 435.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Kavanin Mecmuası, Af Kanunu, Devre V, İçtima III, c. 18, 1938, s. 1151-1152. (Resmî Gazete ilanı: 16 Temmuz 1938; Sayı 3961-Kabul Tarihi: 29.06.1938).

Taranan Gazete ve Dergiler:

- Akşam	- Âlemdar
- Aydabir	- Aydede
- Cem	- Cumhuriyet
- Dünya	- Ekspres
- Haber	- Hafta
- Hayat	- Hergün
- Her şey	- Hürriyet
- Interpress	- İştirak
- K (Dergisi)	- Kalem
- Kalem Cep Gazetesi	- Meydan
- Milliyet	- Modern Türkiye
- Musavver Muhit	- Peyam-ı Sabah
- Radikal	- Resimli İstanbul
- Resimli Yirminci Asır	- Sabah
- Servet-i Fünûn	- Son Saat
- Tan	- Takvim-i Vekayi
- Tasvir-i Efkâr	- Tercüman-ı Hakikat
- Tercüman	- Türk Dili
- Türk Yurdu	- Ulus
- Vakit	- Varlık
- Yeni İnci	- Yeni Mecmua
- Yeni Gazete	- Yengün
- Yeni İstanbul	- Yeni Tanin
- Yirminci Asır	- Zaman
- Zübük	

Ansiklopediler:

- Anabritannica Genel Kültür Ansiklopedisi, Ana Yayıncılık, c. 18, 1994.
Başlangıcından Günümüze Büyük Türk Klasikleri Ansiklopedisi, c. 12, İstanbul, Ötüken Yayınları, 1992.
Büyük Türk Klasikleri Ansiklopedisi, Ötüken-Söğüt, c. 12, İstanbul, 1992.
İstanbul Kültür ve Sanat Ansiklopedisi, c. 4, Tercüman Gazetesi Kültür Yayını, 1985.
Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, c. 2, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985.
Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, Dergâh Yayınları, c. 3-4-5, İstanbul, 1981-1982-1998.
Türk Ansiklopedisi, Millî Eğitim Bakanlığı, c. 21, Ankara, 1974.
Türk Edebiyatı Ansiklopedisi, Cem Yayınevi, c. 1. (haz. Atilla Özkırmılı)
Türk Meşhurları Ansiklopedisi, Yedigün Neşriyatı, İstanbul, 1960.
Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi, c. 1,
Türkiye Yazarlar Ansiklopedisi, 2. bs, Ankara, 2002.
Yeni Türk Ansiklopedisi, Ötüken Yayınları, c. 5, 1985.

Kitap ve Makaleler:

- Ağzıkara, Gülşen, *Refik Halid Karay'ın Kadınlar Tekkesi Romanında Dinî-Tasavvufî Muhteva*, Ankara, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.
Ahmad, Feroz, *İttihat ve Terakki*, çev. Nuran Yavuz, Ankara, Kaynak Yayınları, 1984.
_____, *The Making of Modern Turkey*, Newyork, Routledge Publish, 1993.
Akçura, Yusuf, *Yeni Türk Devletinin Öncüleri 1928 Yazıları*, 2. bsk. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001.
_____, *Üç Tarz-ı Siyaset*, 3. bsk. Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991.
Aki, Niyazi, *Yakup Kadri Karaosmanoğlu*, İstanbul, 1960.
Akşin, Sina, *100 Soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1980.
_____, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele*, İstanbul, Cem Yayınevi.
_____, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1987.
Aктаş, Şerif, *Refik Halid Karay*, Ankara, Akçağ Yayınları, 2004.
_____, "Millî Edebiyat Dönemi (1911-1923)", *Türk Edebiyatı Tarihi III*, İstanbul, 2006.
Akyüz, Kenan, *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri (1860-1923)*, c. 1, 3. bsk. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.
Alangu, Tahir, *Ömer Seyfettin Ülkücü Bir Yazarın Romanı*, İstanbul, 1968.

- Altan, Çetin, “Şeftali Bahçeleri”, *Milliyet*, 04.06.2009.
- _____, “Refik Halid”, *Akşam*, İstanbul, 21 Temmuz 1965.
- _____, “Çekmek, Çektirmek, Çekişmek Üstüne...” *Milliyet*, 23.08.2007.
- Altınkaynak, Hikmet, “*Refik Halid Karay*”, *100 Temel Eser*, İstanbul, 2004.
- Aral, Massamı, *Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği*, çev. Tansel Demirel, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992.
- Arslantaş, Bayram, *Refik Halid ve Millî Mücadele*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2003.
- Atatürk, Mustafa Kemal, *Nutuk*, haz. Zeynep Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2003.
- _____, *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, IV. Cilt, Ankara 1991.
- Atay, Falih Rıfka, *Çankaya*, İstanbul, 1980.
- Ayaşlı, Hacı Münevver, “Refik Halid Beye Dair”, *Yeni İstanbul*, 30.07.1967.
- Ayda, Adile, *Böyle İdiler Yaşarken*, Ankara, 1984.
- Aytaç, Gürsel, *Çağdaş Türk Romanları Üzerine İncelemeler*, Ankara, Gündoğan Basın Yayın Dağıtım, 1990.
- Babinger, Franz, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, çev. Coşkun Üçok, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1982.
- Bakırcıoğlu, N. Ziya, *Başlangıcından Günümüze Türk Romanı*, İstanbul, Ötüken Yayınları, 1983.
- Banarlı, Nihat Sami, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, 2. cilt, Millî Eğitim Bakanlığı, Ankara, 1984.
- Barkın, Oğuz Ahmet, “Karlı Dağdaki Ateş Söndü”, *Meydan*, İstanbul, 27 Temmuz 1965.
- Bartu, Ağâh, *Demokrat Parti ve Yüzellilikler*, Doğanlar Basımevi, İzmir, 1947.
- Baydar, Mustafa, *Edebiyatçılarımız Ne Diyorlar*, Ahmed Halid Yaşaroğlu Yayınları, İstanbul, 1960.
- _____, “Sanatçılarla Konuşmalar Refik Halid Anlatıyor”, *Varlık*, 15.01.1959.
- Bayur, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılâbı Tarihi*, c. I/IV, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991.
- Belen, Fahri, *XX. Yüzyılda Osmanlı Devleti*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1973.
- Berkes, Niyazi, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, 7. bsk. haz. Ahmet Kuyaş, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2004.
- _____, *Türk Düşününde Batı Sorunu*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1975.
- Beyath, Yahya Kemal, *Siyasi ve Edebi Portreler*, 2. bsk. İstanbul, İstanbul Fetih Cemiyeti, 1976.

- Bıyıklıoğlu, Tevfik, *Atatürk Anadolu'da 1919-1921*, 2. bsk. Kent Yayınları, Ankara, 1981.
- Bilsel, M. Cemil, *Lozan*, Sosyal Yayınları, c. 2, İstanbul, 1998.
- Bingöl, Sedat, *150'likler Meselesi (Bir İhanetin Anatomisi)*, İstanbul, Bengi Yayınları, 2010.
- Birinci, Ali, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*, İstanbul, Dergâh Yayınları, 1990.
- _____, "Refik Halid'in Hayat Hikâyesi ve Hatıraları", *Müteferrika*, Kış 2007, Sayı 32, s. 43-77.
- _____, *Refik Halid Karay-Ankara*, haz. Ali Birinci, İstanbul, İnkılâp Yayınevi, 2009.
- Bleda, Midhat Şükrü, *İmparatorluğun Çöküşü*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1979.
- Bölükbaşı, Rıza Tevfik, *Biraz da Ben Konuşayım*, haz. Abdullah Uçman, İstanbul, İletişim Yayınları, 1993.
- Cevdet Kudret, *Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman (1910-1923)*, Varlık Yayınevi, İstanbul, 1966.
- Çavdar, Tevfik, *İttihat ve Terakki*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991.
- Çelen, Meral, "Refik Halid Karay'la Bir Konuşma", *Zübük*, İstanbul, 16 Nisan 1962.
- Ebcioğlu, Hikmet Münür, *Kendi Yazlarıyla Refik Halid*, İstanbul, Semih Lütfi Kitabevi, 1943.
- Ekiz, Osman Nuri, *Refik Halid Karay (Hayatı ve Eserleri)*, İstanbul, Gökşin Yayınları, 1984.
- Engin, H. Hüseyin, *Refik Halid Karay*, İstanbul, Engin Yayıncılık, 1997.
- Ercilasun, Bilge, *II. Meşrutiyet Devrinde Tenkit (I Türkçü Tenkit)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1995.
- Evrimer, Rifat Necdet, *Mehmed Behcet ve Tahsin Nahit*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1961.
- Felek, Burhan, "Refik Halid Bey", *Cumhuriyet*, 23 Temmuz, İstanbul, 1965.
- Fırat, Ali Haydar, "Siyasal Gelişmeler Bağlamında Türk Düşünce Dünyası", *Radikal*, 13.04.2009.
- Gökalp, Ziya, *Kızıl Elma*, 2. bsk. Toker Yayınları, İstanbul, 2004.
- _____, *Türkçülüğün Esasları*, 2. bsk. Kum Saati Yayınları, İstanbul, 2003.
- _____, *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, 2. bsk. Kum Saati Yayınları, İstanbul, 2004.
- Hanioğlu, M. Şükrü, *Bir Siyasi Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*, c.1, İstanbul, İletişim Yayınları.
- Heyd, Uriel, *Ziya Gökalp Türk Milliyetçiliğinin Temelleri*, Tercüme: Cemil Meriç, İstanbul, Sebül Yayınevi, 1980.
- Hızlan, Doğan, *En Güzel Türk Hikâyeleri*, İstanbul, Altın Kitaplar, 1972.
- İlgar, İhsan, *Mütarekede Yerli ve Yabancı Basın*, Kervan Yayınları, İstanbul, 1973.

- İleri, Selim, *Seni Çok Özledim*, İstanbul, Özgür Yayın-dağıtım, 1986.
- İskit, Server, *Türkiye’de Matbuat İdareleri ve Politikaları*, Ankara, Başvekâlet Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Yayınlarından, 1943.
- Jorga, Nicolae, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1774-1912)*, çev. Nilüfer Epeçeli, c. 5, İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2009.
- Kabacalı, Alpay, *Türk Basınında Demokrasi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1994.
- Kabaklı, Ahmet, *Türk Edebiyatı III*, 11. bsk. Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul, 2002.
- _____, “Kirpi’nin Ölümü”, *Tercüman*, İstanbul, 23 Temmuz 1965.
- Kandemir, Feridun, *Millî Mücadele Başlangıcında Mustafa Kemal Arkadaşları ve Karşındakiler*, İstanbul, Yakın Tarihimiz Yayınları, 1964.
- Kaplan, Mehmet, *Hikâye Tahlilleri*, İstanbul Dergâh Yayınları, 1987.
- Karaalioğlu, Seyit Kemal, *Edebiyatımızda Şair ve Yazarlar*, 8. bsk. İnkılâp ve Aka Yayınevi, İstanbul, 1984.
- _____, *Ansiklopedik Edebiyat Sözlüğü*, 3. bsk. İstanbul, İnkılâp Yayınevi, 1983.
- _____, *Özetli Örnekli Türk Romanları*, 2. bsk. İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1989.
- _____, *Resimli Motifli Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul, 1980.
- Karabekir, Kazım, *İttihat ve Terakki Cemiyeti (Neden Kuruldu-Nasıl Kuruldu-Nasıl İdare Olundu)*, İstanbul, 1945.
- Karaca, Alaattin, “Refik Halid Hâlâ Aramızda”, *Kitap Zamanı*, 2 Kasım 2009.
- Karaca, Emin, *150’likler*, İstanbul, Altın Kitaplar Yayınevi, 2004.
- Karadeniz, Kemal, “Refik Halid’in Ardından”, *Ekspres*, İstanbul, 2 Eylül 1965.
- Karaer, Nihat, *Tam Bir Muhalif Refik Halid Karay*, İstanbul, Temel Yayınları, 1998.
- Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, c. IV, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1996.
- _____, “Gülhane Hatt-ı Hümayununda Batı’nın Etkisi”, *Bellekten*, c. XXVIII, sayı 112, Ekim 1964.
- Karaoşmanoğlu, Yakup Kadri, *Gençlik ve Edebiyat Hatıraları*, haz. Atilla Özkırımlı, 2. bsk. İletişim Yayınları, İstanbul, 1990.
- Karayavuz, Selahattin, “Refik Halid”, *Son Saat*, İstanbul, 4 Ağustos 1965.
- Karay, Refik Halid, *2000 Yılın Sevgilisi*, İstanbul, İnkılâp ve Aka Yayınevi, 1972.
- _____, *Ago Paşa’nın Hatıratı*, 2. baskı, İstanbul, İnkılâp Yayınevi, 1939.
- _____, *Anahtar*, 2. baskı, İstanbul, İnkılâp Yayınevi, 1994.
- _____, *Ay Peşinde*, 2. baskı, İstanbul, Semih Lütüfî Yayınevi 1939.

- _____, *Aynın Ondördü*, İstanbul, İnkılâp ve Aka Yayınevi, 1980.
- _____, *Bir Avuç Saçma*, 3. baskı, İstanbul, İnkılâp Yayınevi, 1994.
- _____, *Bir İçim Su*, İstanbul, İnkılâp Yayınevi, 2005.
- _____, *Bir Ömür Boyunca*, 2. baskı, İstanbul, İletişim Yayınevi, 1996.
- _____, *Bu Bizim Hayatımız*, 2. baskı, İstanbul, İnkılâp ve Aka Yayınevi, 1964.
- _____, *Bugünün Saraylısı*, İstanbul, İnkılâp Yayınevi, 2002.
- _____, *Çete*, 3. baskı, İstanbul, İnkılâp Yayınevi.
- _____, *Delî*, 4. baskı, İstanbul, İnkılâp Yayınevi.
- _____, *Dişi Örümcek*, İstanbul, İnkılâp ve Aka Yayınevi, 1974.
- _____, *Dört Yapraklı Gonca*, İstanbul, İnkılâp Yayınevi, 2005.
- _____, *Ekmek Elden Su Gölden*, İstanbul, İnkılâp ve Aka Yayınevi, 1985.
- _____, *Guguklu Saat*, İstanbul, İnkılâp Yayınevi, 2005.
- _____, *Gurbet Hikâyeleri ve Yeraltında Dünya Var*, 15. baskı, İstanbul, İnkılâp Yayınevi.
- _____, *İki Cisimli Kadın*, İstanbul, İnkılâp ve Aka Yayınevi, 1972.
- _____, *İlk Adım*, İstanbul, İnkılâp Yayınevi, 1999.
- _____, *İstanbul'un Bir Yüzü*, 5. baskı, İstanbul, İnkılâp Yayınevi, 2005.
- _____, *Kadınlar Tekkesi*, 2. baskı, İstanbul, İnkılâp Yayınevi, 1999.
- _____, *Karlı Dağdaki Ateş*, İstanbul, Arif Bolat Yayınevi.
- _____, *Kırpi'nin Dedikleri*, 3. baskı, İstanbul, Semih Lütfi Yayınevi, 1940.
- _____, *Makyajlı Kadın*, İstanbul, Semih Lütfi Yayınevi, 1943.
- _____, *Memleket Hikâyeleri*, 21. baskı, İstanbul, İnkılâp Yayınevi.
- _____, *Mînelbab İlelmihrab* (Mütareke Devri Anıları), 2. baskı, İstanbul, İnkılâp Yayınevi, 1992.
- _____, *Nilgün*, 4. baskı, İstanbul, İnkılâp Yayınevi, 1986.
- _____, *Sakın Aldanma, İnanma, Kanma*, 2. baskı, İstanbul, Semih Lütfi Yayınevi, 1940.
- _____, *Sonuncu Kadeh*, İstanbul, İnkılâp Yayınevi, 1991.
- _____, *Sürgün*, 7. baskı, İstanbul, İnkılâp Yayınevi, 1998.
- _____, *Tamdıklarım*, 2. baskı, İstanbul, Semih Lütfi Yayınevi, 1940.
- _____, *Tanrıya Şikâyet*, İstanbul, Semih Lütfi Yayınevi, 1944.
- _____, *Üç Nesil Üç Hayat*, İstanbul, İnkılâp Yayınevi, 2002.
- _____, *Yer Altında Dünya Var*, 5. bsk. İstanbul, İnkılâp Yayınevi.

- _____, *Yerini Seven Fidan*, İstanbul, İnkılâp ve Aka Yayınevi, 1977.
- _____, *Yezidin Kızı*, 2. baskı, İstanbul, İnkılâp Yayınevi, 1992.
- _____, *Yüzen Bahçe*, İstanbul, İnkılâp ve Aka Yayınevi, 1981.
- Kayalı, Kurtuluş, *Keşke Herkes Papağan Olsa*, Ankara, Ay Yıldız Yayınları, 1994.
- _____, *Türk Düşünce Dünyasında Yol İzleri*, 4. bsk. İstanbul, İletişim Yayınları, 2011.
- Kocatürk, Utkan, *Atatürk ve Türk Devrimi Kronolojisi 1918-1938*, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1973.
- _____, *Atatürk'ün Toplanmamış Telgrafları*, Edebiyat Yayınevi, Ankara.
- _____, *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, c. IV, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1991.
- Kocatürk, Vasfi Mahir, *Türk Edebiyatı Tarihi*, 2. bsk. İstanbul, 1970.
- Koçak, Cemil, *Yakınçağ Türkiye Tarihi I (1908-1980)*, İstanbul, Milliyet Yayınları.
- Koğlu, Orhan, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Basın*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1992.
- Korkmaz, Ramazan, "Yenileşmenin Tarihi, Sosyo-Kültürel ve Estetik Temelleri", *Türk Edebiyatı Tarihi III*, İstanbul, 2006.
- _____, "Servet-i Fünûn Topluluğu (1876-1901)", *Türk Edebiyatı Tarihi III*, İstanbul, 2006.
- Köprülü, M. Fuad, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 6. bs, Ankara, 1999.
- _____, *Bugünkü Edebiyat*, İstanbul, İkbâl Kütüphanesi, 1924.
- _____, "Türk Edebiyatı Tarihinde Usul", *Edebiyat Araştırmaları I*, Akçağ Yayınları, 4. bsk. Ankara, 2004.
- Köprülü, Orhan, *Türk Klasikleri Yunus Emre'den Âşık Veysel'e*, Dösar Yayınları, İstanbul, 1984.
- Kudret, Cevdet, *Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman (Meşrutiyetten Cumhuriyete Kadar 1910-1923)*, Varlık Yayınevi, İstanbul.
- Kuran, Ahmet Bedevi, *İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler*, 2. bsk. Kaynak Yayınları, İstanbul, 2000.
- _____, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri*, Baha Yayınları, İstanbul, 1956.
- Kurdakul, Şükran, *Çağdaş Türk Edebiyatı II*, 4. bsk. Bilgi Yayınları, Ankara, 1994.
- Kutay, Cemal, *Yüzellilikler Faciası*, c. 1, İstanbul, 1955.
- Kutlu, Şemsettin, *Başlangıçtan Günümüze Türk Romanları*, 2. bsk. İstanbul, Toker Yayınları, 1976.
- Kut, Günay, "Türk Edebiyatı", *İslam Kültürü-İslam'da Kültür ve Bilgi*, c. 5, ed. Ekmelettin İhsanoğlu, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2008.

- Landau, Jacob M. "Cultural and Political Pan-Turkism", *The Great Ottoman-Turkish Civilisation III*, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2000.
- Levent, Agâh Sırrı, "Ölümünün İlk Yılında Refik Halid Karay", *Ulus*, Ankara, 19 Temmuz 1966.
- _____, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, 3. bsk. Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1972, s. 352.
- Lewis, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu (The Emergence of Modern Turkey)*, çev. Metin Kırathı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.
- Macit, Nadim, *İmparatorluk Politikalarında Teo-Stratejiler ve Türkiye*, 3. bsk. Ankara, Fark Yayınları, 2008.
- Mango, Andrew, *Türkiye ve Türkler*, çev. Füsün Doruker, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2004.
- Mardin, Şerif, *Jön Türkler'in Siyasi Fikirleri 1895-1908*, 2. bsk. İstanbul, İletişim Yayınları, 1983.
- _____, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, çev. Mümtazer Türköne, Fahri Unan, İrfan Erdoğan, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002.
- Mazıcı, Nürşen, *Belgelerle Atatürk Döneminde Muhalefet (1919-1926)*, İstanbul, Dilmen Yayınevi, 1984.
- Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, çev. Mümtazer Türköne, Fahri Unan, İrfan Türkddoğan, haz. Ömer Laçiner, 3. bsk. İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.
- Nur, Rıza, *Hayat ve Hatıratım*, Altındağ Yayınevi, c. 3, İstanbul, 1968.
- Necatigil, Behcet, *Edebiyatımızda İsimler Sözlüğü*, Varlık Yayınları, 12. bsk. İstanbul, 1985.
- _____, *Edebiyatımızda Eserler Sözlüğü*, Varlık Yayınları, 9. bsk. İstanbul, 2005.
- Oğuzcan, Ümit Yaşar, "Sevilen Sanatçılarla Konuşmalar: Refik Halid Karay", *Yelpaze*, İstanbul, 23 Ocak 1963.
- Okay, M. Orhan, "Refik Halid Karay", *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 24, İstanbul, 2001.
- _____, "Tanzimatçılar: Yenileşmenin Öncüleri (1860-1896)", *Türk Edebiyatı Tarihi III*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 2006.
- Oktay, Ahmet, *Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı (1923-1950)*, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1993.
- Okumuş, Ejder, *Osmanlı Devleti'nde Din Devlet İlişkisi*, Ankara, Lotus Yayınevi, 2005.
- Oral, Fuat Süreyya, *Türk Basın Tarihi (1728-1922)*, c. 1, İstanbul, Yeni Adım Matbaası.
- Orbay, Rauf, *Cehennem Değirmeni*, Truva Yayınları, İstanbul, 2004.
- Ozansoy, Halit Fahri, *Edebiyatçılar Geçiyor*, İstanbul, Kanaat Kitabevi.
- _____, "Refik Halid Karay'ın Ardından", *Tercüman*, İstanbul, 27 Temmuz 1965.
- Önertoy, Olcay, *Türk Roman ve Öyküsü*, Ankara, Tisa Matbaası, 1984.

- Özalp, Kazım, *Millî Mücadele*, c. 1, Türk Tarih Kurumu, 1971.
- Özalp, N. Ahmet, *Okları Kırılmış Kirpi Refik Halid*, İstanbul, Kapı Yayınları, 2011.
- Özdemir, Sami N. “Şeyhli, Ağalı Türkiye” *Varlık*, İstanbul, 9 Şubat 1967.
- Özcan, Perihan, “Refik Halid Karay”, *K Dergisi*, İstanbul, Promat Yayınları, sayı 44, 3.08.2007.
- Özön, Mustafa Nihat, *Son Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul, Millî Eğitim Bakanlığı, 1945.
- Öztoprak, İzzet, *Türk ve Batı Kamuoyunda Millî Mücadele*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989.
- Parmaksızoğlu, Abbas, *Türk Gazetecilik ve Basın Tarihi*, İstanbul, Dünya Haberler Ajansı Neşriyatı, 1959.
- _____, “Refik Halid’in Ardından”, *Hergün*, İstanbul, 21 Temmuz 1965.
- Ramsaur, Ernest Edmondson, *Jön Türkler ve 1908 İhtilali*, çev. Nuran Ülken, Sander Yayınları, İstanbul, 1972.
- Rysbay, Kanat, *Refik Halid Karay’ın Eserlerinde Mizah ve Hiciv*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2007.
- Selek, Sabahattin, *Anadolu İhtilali*, Kastaş Yayınevi, c. 1, İstanbul, 2000.
- _____, *Millî Mücadele*, Milliyet Yayınları, c. 2, İstanbul, 2005.
- Sevinç, Necdet, *İstiklal Harbi’nde Etnik İhanet*, İstanbul, Bilgeoğuz Yayınları, 2011.
- Sevük, İsmail Habib, *Tanzimat’tan Beri Edebiyat Tarihi I*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1942.
- Shaw, Stanford; Ezel Kural, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, E Yayınları, c. 2, 1982.
- Siyavuşgil, Sabri, “Bir Refik Halid Var”, *Varlık*, İstanbul, 15 Ağustos 1965.
- _____, “Refik Halid’in Ölüm Yıldönümünde”, *Haber*, İstanbul, 18 Temmuz 1966.
- Soysal, İlhami, *150’likler*, Gür Yayınları, İstanbul, 1988.
- _____, “Türk Siyasal Yaşamında Yer Almış Başlıca Siyasal Dernekler, Partiler ve Kurucuları”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, c. 8, İstanbul İletişim Yayınları, 1983, s. 2010.
- Soysal, İsmail, *Türkiye’nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945)*, Türk Tarih Kurumu, c. 1, 2. bsk. Ankara, 1989.
- Süslü, Azmi-Mustafa Balcıoğlu, *Atatürk’ün Silah Arkadaşları*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999.
- Şapolyo, Enver Behnan, *Türk Gazeteciliği Tarihi*, Ankara, Güven Matbaası, 1971.
- Taner, Haldun, “Ölümünün Onuncu Yıldönümünde Refik Halid Karay”, *Milliyet*, İstanbul, 10.08.1975.
- Taner, Refik-Asım Bezirci, *Seçme Romanlar*, Yeni Dünya Yayınları, 2. bsk. İstanbul, 1980.

- Taner, Refik, Asım Bezirci, *Edebiyatımızda Seçme Hikâyeler*, 2. bsk. İstanbul, Bilgi İletişim Araçları, 1983.
- Tanpınar, Ahmed Hamdi, *On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1942.
- _____, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, haz. Zeynep Kerman, Dergâh Yayınları.
- _____, “Türk Edebiyatında Cereyanlar”, *Yeni Türkiye*, İstanbul, Nebioğlu Yayınevi, 1959.
- Tansel, Selahattin, *Mondros’tan Mudanya’ya Kadar*, 2. bs, Millî Eğitim Bakanlığı, Ankara, 1977.
- Taşan, Orhan, “Bu Şehrin İnsanları, Bu da Bizim Babiâli’nin En Yaşlısı: Refik Halid Karay”, *Tercüman*, İstanbul, 18 Kasım 1961.
- Tevetoğlu, Fethi, *Millî Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1988.
- Tunaya, Tark Zafer, *Türkiye’de Siyasal Partiler İkinci Meşrutiyet Dönemi 1908-1918*, 2. bsk. Hürriyet Yayınları, c. 1, İstanbul, 1988.
- _____, *Türkiye’de Siyasal Partiler Mütareke Dönemi 1918-1922*, Hürriyet Yayınları, c. 2, İstanbul, 1986.
- _____, *Türkiye’nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, Yedigün Matbaası, İstanbul, 1960.
- _____, “Türkiye’nin Siyasi Gelişme Seyri İçinde İkinci Jön-Türk Hareketinin Fikri Esasları”, *Tahir Taner Armağanı*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1956.
- Tuncer, Hüseyin, *Meşrutiyet Devri Türk Edebiyatı*, Akademi Kitabevi, İzmir, 1994.
- _____, *Türk Yurdu Bibliyografyası (1911-2001)*, Ankara, Kültür Bakanlığı-Türk Ocakları Yayınları, 2002.
- Türk Dili-Roman Özel Sayısı*, c. 13, 1964, s. 594.
- Tüzüner, Nurdan, *Türk ve Dünya Edebiyatında Şairler-Yazarlar*, 3. bsk. Nurdan Yayınları, İstanbul, 1993.
- Ulunay, Refi Cevad, *Millî Mücadele Devri Makaleleri*, haz. Metin Ayışığı, 1994.
- _____, “En Büyük Kaybım”, *Milliyet*, İstanbul, 20 Temmuz 1965
- _____, “Medeni Cesaret”, *Milliyet*, 25 Temmuz 1965.
- _____, *Sürgün Hatıraları*, haz. H. Hüsnü Kılıç, Arma Yayınları, İstanbul, 1999.
- Uysal, Sermet Sami, *Eşlerine Göre Edipler*, L&M Yayınları, İstanbul, 2004.
- Ülken, Hilmi Ziya, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, 8. bsk. Ülken Yayınları, İstanbul, 2005.
- _____, *Türk Tefekkürü Tarihi*, 3. bsk. İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2007.
- Ünal, Yenal, *Ahmet Ferit Tek*, İstanbul, Bilgeoğuz Yayınları, 2009.

- _____, "1940-1950 Yılları Arasında Türkiye'de Fiyat Artışları ve Bu Dönem Ekonomisinin Genel Görünümü Üzerine Bir İnceleme", *Tarih Okulu III*, İzmir, İlbahar, 2009.
- _____, "Minelbab İlelmihrab" *Tarih Okulu XII*, İzmir, Ocak-Nisan 2012.
- _____, "Türkiye'de Tarihçilik, Tarihçiliğin Gelişimi (15-20. YY) ve Türk-Batı Tarihçiliğine Örnek İki Kitabın Karşılaştırmalı Analizi", *Kelam Araştırmaları*, 8:2, 2010, s. 183-210.
- Ünaydın, Ruşen Eşref, *Diyorlar Ki*, haz. Şemsettin Kutlu, Millî Eğitim Bakanlığı, İstanbul, 1972.
- Vakkasoğlu, Vehbi, *Bazen Hazin Bazen Rezil Bu Vatanı Terk Edenler*, Diwan Matbaası, 1977.
- Yalçın, M. Ali, "Refik Halid Karay da...", *Haber*, İstanbul, 20 Temmuz 1965.
- Yardım, Mehmet Nuri, *Refik Halid Karay (Hayatı, Sanatı, Eserleri ve Eserlerinden Seçmeler)*, İstanbul, Hikmet Neşriyat, 2002.
- Yazoğlu, Selma, "Ediplerimizle Konuşmalar: Refik Halid", *20. Asır*, İstanbul, 10 Kasım 1955.
- Yerasimos, Stefanos, *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye*, 3. bsk. İstanbul, E Yayınları, 1980.
- Yılmaz, Duralı, *Romanımız ve İnsanımız*, İstanbul, Nakışlar Yayınevi, 1977.
- _____, *Roman Kavramı ve Türk Romanının Doğuşu*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1999.
- Yücebaşı, Hilmi, "Refik Halid'den Hatıralar", *Yeni İstanbul*, İstanbul, 23.07.1967.
- Zürcher, Erik J. *Turkey A Modern History*, London, I.B.Tauris & Co Ltd, 2004.

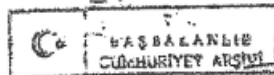
لوگو
۲۸
۲۲

سازمانی آگهی می‌دهد
 هیات وزیران در روز دوشنبه ۱۳۰۲
 در خصوص اصلاح قانون
 ثبت اسناد و املاک
 در روز دوشنبه ۱۳۰۲
 در خصوص اصلاح قانون
 ثبت اسناد و املاک
 در روز دوشنبه ۱۳۰۲

مجلس شورای ملی
 در روز دوشنبه ۱۳۰۲
 در خصوص اصلاح قانون
 ثبت اسناد و املاک
 در روز دوشنبه ۱۳۰۲
 در خصوص اصلاح قانون
 ثبت اسناد و املاک
 در روز دوشنبه ۱۳۰۲

پروپوزی و تصویب شده است
 در روز دوشنبه ۱۳۰۲
 در خصوص اصلاح قانون
 ثبت اسناد و املاک
 در روز دوشنبه ۱۳۰۲

۳۳۶ (۱۹۲۲)

92 نورکجه جمهریوتی

۱۶-۷-۱۹۹۷

باسورگان

تیم خصوصى مدیری

۱۹۹۷

عبدرباق جلیله

اجازت کئید کهجه تورلادولمیب ای ره ی طبیب بو بیله عطفه عید تراشنا

بهره بوزایم تحفه خانه ما هرز شنه ماها و امریوتی

سیری ۶۷۶ ندره ندره دورنی دفا تقسیم قیلمه ایتم

Handwritten signature/initials

Handwritten signature/initials

۱۹۹۹
تدره کی بیلجا عاده هفت

106-635-10	106	645	10
036	10		

جواباً یازله. ق اورانه ، جواب اولدی بی عهردات کورج و تورموسنک دوی دجا اولور . -26-

وزیر امور عربی

علیہ وکافی
.....
.....

شماره
.....

باسم کرامت بسم

۱۹۹۱ پر اول ۱۹۹۱ تاریخ غلط نوشتہ دردی کہ شدہ قانون مذکورہ کے تحت ۱۹۹۱ کے لئے نامی روزانہ مقرر ہوئی ہے۔
 یہاں پر یہ بھی سمجھنا چاہئے کہ مذکورہ قانون کے تحت ۱۹۹۱ کے لئے نامی روزانہ مقرر ہوئی ہے۔
 مذکورہ قانون کے تحت ۱۹۹۱ کے لئے نامی روزانہ مقرر ہوئی ہے۔
 مذکورہ قانون کے تحت ۱۹۹۱ کے لئے نامی روزانہ مقرر ہوئی ہے۔
 مذکورہ قانون کے تحت ۱۹۹۱ کے لئے نامی روزانہ مقرر ہوئی ہے۔
 مذکورہ قانون کے تحت ۱۹۹۱ کے لئے نامی روزانہ مقرر ہوئی ہے۔

عبدالرحمن

۱ - ۱۹۹۱ - ۱۹۹۱

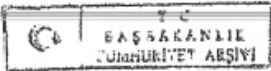
.....
.....
.....

.....
.....
.....

030 | 10 | 1996 | 695 | 10

8

آئرمه
٤٩-٤-٢٥

تورکیا بویوک ملت مجدی
آئرمه اکیباری هیئی ریاسی
علم عصوص مدیری

٧
واحد و یک لیره

سجده
نورانه قوزقانده کما مقدره بوچی عفو عمن اشکاس لوزنگله نورانه
کنت اسما قوزقانه احسانید قشینه و خضره نورانی ایتمه
مهیانه رطیه و مکتف برقله زیبا برجهون تقاضیه ذلی قشینه
کی جانده نغمه و علقه دره اشک صک ریبا بلیله
٢٥ اماره ٢٩ نایه و ٧٩ ننگه ایله جا ایلتمه
ننگه و قشینه کونرطیکه سینه احضار واریسای اهل قیدیه ایلمه
اجرا و ایسلا قشینه نایکده

تک
٢
٢٥٢٦
ایسلا
قشینه

٢٠١
٢

جوایا بائیه تی اوردان ١٠ ایوان آرتقیس عوزالته تورخ دؤنمده ساک دولی دیا اولور.

030	10	0	156	695	10
-----	----	---	-----	-----	----

Dizin^[*]

A

- Abdülaziz 197, 243, 254, 296
Abdülhak Şinasi 44, 45, 135, 152
Abdullah Cevdet 235, 266
Abdurrahman Şeref 22
Ago Paşa'nın Hatıratı 21, 90, 91, 186, 187, 190, 236, 255, 270, 355
Ahmet Ağaoğlu 235
Ahmet Emin 63, 235
Ahmet Ferit Tek 4, 227, 360
Ahmet Hamdi Tanpınar 46, 139, 140, 224, 303
Ahmet Haşim 30, 31, 135
Ahmet İhsan 25, 36, 135, 207
Ahmet İzzet Paşa 60, 62
Ahmet Nami 101
Ahmet Refik 58, 243
Ahmet Rıza Bey 227, 265
Ahmet Samim 30, 36, 38, 40, 243, 268, 316
Ahmet Vefik Paşa 228, 337
Aka Gündüz 235
Akşam 89, 90, 109, 112, 123, 124, 126, 135, 200, 201, 208, 351, 353
Âlemdar 80, 81, 82, 83, 84, 86, 90, 94, 208, 268, 274, 351
Alevilik 299
Ali Birinci 15, 26, 199, 202, 259, 354
Ali Canip 30, 31
Ali Haydar 93, 215, 217, 218, 225, 354
Ali Kemal 51, 63, 64, 69, 70, 72, 73, 74, 75, 77, 80, 84, 87, 88, 92, 97, 98, 243, 270, 344
Ali Rıza Paşa 79, 85
Ali Suavi 228, 337
Anahtar 123, 151, 159, 160, 170, 298, 355
Antakya 113, 114, 119, 156, 157, 194, 247, 248, 249, 325, 326, 327
Aydabir 202, 209, 351
Aydede 51, 80, 81, 82, 83, 84, 89, 90, 92, 93, 94, 95, 101, 115, 123, 135, 136, 188, 201, 208, 234, 274, 281, 326, 339, 351
Ayın Öndördü 123, 151, 175, 176, 177, 356
Ay Peşinde 36, 40, 47, 51, 90, 91, 123, 132, 188, 190, 236, 246, 247, 268, 276, 293, 318, 334, 355

B

- Bahattin Şakir 235
Balkan Savaşları 36, 37, 148, 261, 262, 266, 336
Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi 6, 103, 104, 105, 351
Basiret 224
Bedir 224
Bekirağa Bölüğü 268, 317, 321
Bektaşılık 299
Beyrut 100, 101, 108, 111, 124, 157, 158, 200, 208, 233, 323, 325, 328, 339
Bilecik 45, 49, 50, 52, 53, 54, 55, 56, 58, 141, 264, 325
Bir Avuç Saçma 114, 123, 193, 195, 299, 302, 307, 330, 356
Bir İçim Su 109, 110, 113, 115, 116, 123, 193, 194, 195, 247, 251, 256, 325, 328, 329, 332, 356
Bir Ömür Boyunca 15, 106, 115, 123, 185, 199, 201, 202, 231, 236, 242, 255, 256, 261, 262, 265, 267, 269, 271, 272, 277, 278, 279, 280, 282, 301, 317, 319, 321, 326, 343, 356
Bu Bizim Hayatımız 38, 123, 151, 160, 161, 211, 253, 269, 356
Bugünün Saraylısı 123, 151, 165, 166, 167, 170, 242, 254, 261, 299, 356

Ç-Ç

- Celal Esat 33
Celal Kadri 107, 109
Celal Sahir 30, 31, 52, 53
Cemal Paşa 39, 45, 46, 51, 53, 54, 55, 60, 80, 107, 164, 243, 259, 336
Cemil Süleyman 30, 31
Cenap Şahabettin 235
Ceride-yi Havadis 224
Cevdet Kudret 17, 18, 235, 354
Cünye 102, 107, 108, 111, 200, 328
Çete 123, 151, 154, 156, 160, 165, 194, 239, 242, 249, 250, 283, 285, 327, 356
Çorum 42, 47, 48, 49, 141, 158, 325

[*] "Ankara", "İstanbul" ve "Refik Halit Karay" kelimeleri metin içinde çok sayıda geçtiğinden dizine dahil edilmemiştir.

D

Damat Ferit Paşa 63, 64, 65, 68, 69, 71, 73, 77, 78,
79, 84, 85, 87, 88, 240, 270, 271, 344
Deli 15, 18, 20, 49, 112, 115, 123, 124, 131, 203, 204,
205, 228, 275, 308, 309, 325, 326, 356
Dişi Örümecek 123, 151, 154, 164, 165, 170, 242,
278, 289, 356
Doğru Yol 107, 108, 109, 110, 117, 135, 209
Doktor Refik Nevzat 225
Dört Yapraklı Yonca 152, 173, 242, 289
Dürzilik 299
Düyün-u Umumiye 40, 65, 243, 316

E

Ekmeç Elden Su Göldeñ 123, 151, 175, 178, 299,
356
Emin Bülent 30, 135
Emrullah Efendi 228, 338
Ender Karay 98, 116, 132, 301
Enver Paşa 56, 60, 243, 330
Ercümeñ Ekrem 93

F

Faik Ali 30
Faik Sabri 26, 235
Falih Rifkı 55, 58, 90, 109, 115, 200, 353
Fazil Ahmet 30, 93, 116
Fecr-i Âti 304, 316
Fransa 59, 76, 114, 177, 248, 266, 269, 277, 335,
336

G

Geñç Kalemler 31, 230, 235
Guguklu Saat 43, 90, 123, 189, 190, 216, 274, 299,
312, 333, 356
Gurbet Hikâyeleri 102, 103, 114, 123, 142, 143, 146,
149, 155, 210, 285, 286, 289, 356

H

Hakkı Halit 18, 19
Halep 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 116, 117,
118, 124, 142, 146, 154, 156, 158, 193, 195, 208,
233, 249, 251, 323, 325, 326, 339
Halide Edip 58, 63, 149, 235, 243
Halil Ganem 225
Halil Nihat 93
Halit Fahri 89, 125, 137, 181, 358
Hamdullah Suphi 30, 31
Hasan Fehmi 36, 40, 268, 316

Hasan Sadık 109

Hatay 113, 114, 116, 118, 156, 239, 243, 248, 289,
323, 326, 327, 328
Hoca Kadri 225, 227
Hoca Tahsin 228, 338
Hürriyet ve İtilaf Fırkası 10, 57, 63, 64, 65, 77, 87, 92,
259, 270, 271, 272, 275, 344, 354
Hüseyin Cahit 139, 178, 243, 309, 350
Hüseyin Rahmi 178, 210, 309, 350
Hüseyin Siret 225
Hüseyinzade Ali 266

İ-i

İslahat Fermanı 222
İbrahim Alaattin 94
İbrahim Temo 35, 225, 265
İbret 224
İkdam 86, 110
İki Cisimli Kadın 107, 123, 151, 169, 170, 257, 356
İlk Adım 23, 102, 123, 193, 195, 196, 299, 306,
325, 356
İngiltere 59, 97, 98, 177, 221, 248, 285, 286, 335,
336, 348
İshak Sükuti 266
İslamcılık 216, 232, 336, 337
İsmail Gasıralı 228, 337
İsmail Hakkı Baltacıoğlu 235
İsmail Hakkı Paşa 225
İsmail Kemal 225, 226, 227
İsmail Müştak 89, 109, 200
İstanbul Postası 209
İstiklal Mahkemeleri 98
İştirak 209, 269, 316, 351
İttihat ve Terakki Fırkası 10, 40, 60, 70, 106, 183, 185,
188, 266, 267, 268, 270, 294, 315, 318, 333, 336
İzzet Melih 30, 31, 89, 135

J

Jack London 304
Jön Türkler 24, 225, 228, 229, 242, 315, 352, 357,
359

K

Kadıñlar Tekkesi 123, 152, 170, 171, 172, 277, 299,
301, 302, 349, 352, 356
Kanunuesası 23, 80, 335
Karacaoğlan 123, 232
Karlı Dağdaki Ateş 123, 125, 151, 172, 173, 353,
356

Kemal Salih Sel 116
Kılıç Ali 116
Küçük Talat Bey 41, 54, 61
Kurtuluş Kayalı 4, 12, 182, 185, 215, 217, 234
Kuva-yı Milliye 80, 191, 233

L

Lozan Antlaşması 103, 115

M

Mahir Sait 111, 225
Mahmut Şevket Paşa 35, 38, 39, 241, 243, 261, 268, 317, 343
Makyajlı Kadın 123, 193, 196, 284, 299, 310, 311, 312
Maliye Nazır Cavit Bey 316
Mehmet Akif 18, 31
Mehmet Behcet 30, 354
Mehmet Emin 31
Mehmet Halit 17, 349
Mehmet Rauf 178, 235, 309, 350
Mehmet Reşit 266
Memleket Hikâyeleri 46, 52, 91, 123, 126, 127, 135, 139, 140, 141, 142, 143, 146, 149, 166, 235, 242, 262, 292, 294, 301, 340, 341, 356
Milli Edebiyat 352
Milli Mücadele 4, 10, 17, 36, 59, 69, 70, 73, 75, 76, 77, 78, 79, 81, 83, 84, 85, 89, 90, 94, 96, 99, 104, 105, 117, 119, 153, 157, 183, 185, 188, 201, 202, 234, 239, 242, 265, 273, 274, 275, 277, 279, 326, 328, 333, 339, 344, 345, 346, 350, 352, 353, 355, 359, 360
Minelbab İlelmihrab 15, 108, 109, 115, 123, 199, 200, 201, 202, 236, 240, 270, 271, 274, 276, 279, 328, 343, 356, 361
Mirza Feth Ali Ahunzade 228, 337
Mizancı Murat 228, 337
Mondros Ateşkes Antlaşması 60, 274
M. Satı 228, 337
Müdafaası 28, 203, 204
Mudanya Mütarekesi 96, 97
Muhbir 224
Musavver Muhit 26, 139, 208, 351
Mustafa Kemal Atatürk 74, 115, 193, 203, 243, 345, 347, 349
Mustafa Reşit Paşa 222
Mustafa Suphi 42
Mutedil Hürriyet ve İtilaf Fırkası 87

N

Namık Kemal 228, 243
Necip Asım 235
Necmettin Sadak 89, 90, 93, 200
Nefise Ruhsar Hanım 18, 47
Niğün 98, 123, 151, 154, 161, 162, 163, 164, 168, 170, 177, 211, 257, 276, 278, 299, 356
Nizam-ı Cedid 221
Nuri Genç 111, 118, 195

O-Ö

Osmanlılık 216, 336, 337
Osmanlı Devleti 23, 34, 37, 59, 60, 73, 97, 147, 172, 182, 216, 220, 221, 223, 229, 257, 261, 265, 266, 283, 289, 300, 336, 353, 357, 358
Ömer Seyfettin 52, 54, 55, 58, 124, 137, 235, 243, 304, 305, 352

P

Peyam-ı Sabah 80, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 97, 117, 135, 141, 188, 189, 190, 208, 263, 274, 311, 318, 326, 344, 351
Posta-Telgraf Umum Müdürlüğü 65, 80
Prens Sabahattin 136, 225, 226, 227, 304, 330

R

Redd-i İlhak Cemiyeti 68, 70
Refet Paşa 96, 243
Refi Cevat 36, 42, 46, 47, 84, 125, 243, 360
Rıza Nur 243
Rıza Tevfik Bölükbaşı 92
Ruşen Eşref 25, 90, 93, 132, 235, 243, 310, 361
Rusya 53, 59, 67, 239, 243, 335, 336

S-Ş

Sabah 64, 65, 88, 92, 97, 135, 186, 188, 189, 190, 208, 270, 274, 316, 344, 351
Sabiş Şevket 108, 200
Sada-yı Millet 28, 209, 316
Sait Halim Paşa 38, 45
Sakın Aldanma İnanma Kanma 113, 182, 264, 269
Salah Cimcoz 33
Salih Paşa 85, 243
Selami İzzet 93
Servet-i Fünûn 25, 27, 30, 36, 110, 135, 140, 207, 208, 229, 304, 315, 318, 339, 340, 351, 357
Sinop 39, 40, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 51, 99, 141, 158, 259, 325
Son Havadis 27, 126, 135, 208

Son Telgraf 110
Sonuncu Kadeh 123, 152, 174, 253, 330, 356
Sosyalist Hilmi Bey 269
Suriye 59, 101, 107, 110, 114, 116, 117, 118, 134,
149, 154, 155, 164, 165, 233, 243, 249, 256, 283,
288, 290, 326, 341, 346
Süleyman Nazif 40, 93
Süleyman Şefik Paşa 78, 79, 80
Şahabettin Süleyman 29, 30
Şehrah 33, 40, 183, 209
Şemsettin Sami 228, 337
Şevket Süreyya Aydemir 235
Şevket Turgut Paşa 74
Şiir ve Tefekkür 209
Şinasi 228, 337
Şura-yı Ümmet 228
Şükrü Kaya 115, 205

T

Tahsin Nahit 30, 354
Takrir-i Sükûn Kanunu 201
Taksim-i Vekayi 85, 88, 224, 351
Talat Paşa 41, 52, 53, 54, 56, 60, 243, 264
Tan 122, 135, 142, 154, 208, 285, 351
Tanıdıklarım 21, 42, 90, 123, 189, 190, 272, 292,
296, 308, 313, 321, 356
Tanrıya Şikâyet 107, 123, 193, 197, 263, 285, 287,
299, 301, 333, 356
Tanzimat Fermanı 222
Tarih ve Toplum 115, 202
Taşkılla 98, 99
Tasvir-i Efkâr 58, 61, 209, 224, 351
Teceddüt Fırkası 60
Tercüman-ı Ahval 224
Tercüman-ı Hakikat 27, 135, 208, 351
Tevfik Fikret 31
Tiryaki Hasan Paşa ve Kanije 203, 204
Trablusgarp Savaşı 37, 69, 262
Tunalı Hilmi Bey 99
Türkçülük 4, 216, 232, 238, 242, 265, 336, 337
Türk Yurdu 52, 54, 141, 351, 360

Ü

Üç Nesil-Üç Hayat 197, 299

V

Vahdet 12, 112, 113, 114, 116, 118, 135, 195,
205, 209
Vakit 47, 58, 61, 109, 135, 209, 351

Y

Yahya Kemal 61, 133, 137, 235, 243, 309, 353
Yakup Kadri 27, 28, 30, 31, 32, 38, 51, 86, 89, 90, 93,
115, 121, 132, 204, 235, 243, 304, 340, 352, 355
Yeni Adana 110
Yenigün Mecmuası 208
Yeni İnci 202, 209, 351
Yeni Mecmua 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 61, 113, 141,
208, 264, 307, 318, 351
Yeni Osmanlılar 225, 228, 229, 335
Yeni Tanin 115, 125, 135, 202, 209, 231, 236, 351
Yer Altında Dünya Var 151, 154, 164, 170, 242, 254,
283, 331, 356
Yerini Seven Fidan 123, 152, 175, 176, 242, 279,
357
Yezidilik 299
Yezidin Kızı 59, 91, 114, 122, 151, 154, 155, 156,
160, 168, 170, 194, 246, 278, 279, 283, 285, 286,
288, 290, 357
Yunan 38, 67, 69, 92, 247, 255, 276, 334, 335
Yunus Nadi 63
Yusuf Akçura 216, 223, 225, 235
Yusuf Kemal 99, 243
Yusuf Ziya 93
Yüzellilikler 99, 106, 275, 276, 353, 357
Yüzen Bahçe 152, 175, 177, 248, 250, 253, 357

Z

Zaman 58, 61, 90, 135, 152, 182, 187, 208, 264,
269, 285, 351
Zeki Bey 40, 269, 316
Ziya Gökalp 31, 45, 52, 54, 55, 56, 57, 61, 136, 232,
235, 238, 243, 264, 304, 340, 344, 354
Ziya Paşa 228, 310, 337